

Етнос. Соціум. Культура:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Академія педагогічних наук України

Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект

Київ-Івано-Франківськ
2006

ББК 63.52 (4Укр)
УДК 39+811.161.2+821.161.2
Е-88

Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В.Грещук, В.І.Кононенко, М.П.Лесюк, М.І.Паньків, М.Д.Романюк, С.І.Хороб та інші. – Київ–Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.

У монографії розглядаються соціально-культурні процеси в сучасній Україні на регіональному рівні. Досліджуються спеціальні умови розвитку Прикарпаття у зв'язку з традиційними формами життя етнографічних груп. Простежуються тенденції національно-культурного відродження, що відбилися у функціонуванні рідної мови, літературно-художній діяльності. Вивчено етнопсихологічні особливості, стан демографічних змін, соціально-економічна ситуація, визначено перспективи агропромислового комплексу в регіоні.

Розрахована на науковців, викладачів і студентів, працівників владних структур, діячів культури і мистецтва, вчителів, широкий загал читачів.

Відповідальний редактор: **В.І.Кононенко**

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор **Н.В.Гуйванюк** (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича); доктор філологічних наук, професор **В.К.Ларіонова** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ISBN 966-640-170-3

© Грещук В.В., Кононенко В.І., Лесюк М.П., Паньків М.І., Романюк М.Д., Хороб С.І. та інші, 2006

© Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006 3 5 8

ВСТУП

Сучасні соціальні, демографічні, культурологічні процеси в Україні характеризуються загальними прогресивними тенденціями, зумовленими подальшим утвердженням державного суверенітету, втіленням національної ідеї. З огляду на помітні в останній час нові позитивні зміни у політичній сфері, спрямовані на подолання авторитаризму й корумпованості, впровадження демократичних норм, свободи слова, зростає доцільність всебічного аналізу закономірностей суспільного життя, осмислення шляхів подолання наслідків минулого, формування української нації на принципах державності, консолідації різних верств населення на Сході й Заході, Півночі й Півдні.

Водночас не можна не бачити, що рух до побудови в Україні громадянського суспільства проходить суперечливо, що зрушення в свідомості не завжди відповідають сучасним зрослим вимогам, що перетворення в соціально-економічній і культурно-освітницькій царині далеко не повною мірою задовольняють широкий загал. Посилюється потреба не лише в детальному огляді того, що зроблено й має бути розвинуто, а й виробленні рішень і рекомендацій, зокрема на рівні місцевого самоврядування, з урахуванням ситуації в тому чи тому регіоні.

Історико-культурологічний аспект проблеми з огляду на тяглість етнонаціональних процесів виявляє себе на Прикарпатті в традиційних формах життя, дбайливому збереженні звичаїв і обрядів, релігійних відправах, у способах господарської діяльності, рідному устрої тощо. Плекання історичної пам'яті, любов до рідного краю, "батьківського порогу" і водночас – високе відчуття своєї належності до українства, дух соборності, державності, національні пріоритети – ознаки життєдайності, стійкості психічного стану, риси, органічно властиві місцевій людності.

В основі дослідження "Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект" лежить прагнення вивчити, проаналізувати ті особливості й умови соціокультурного поступу на західноукраїнських землях, що відбивають специфіку історичного досвіду, етнічного розширення, економічного й демографічного розвитку, зрештою, й ознаки психологічної самобутності, національної самоідентифі-

кації українців. Вочевидь, простежити за цими процесами на регіональному рівні можна лише з урахуванням тієї активної державницької позиції галицької громадськості, зокрема її елітної частини, в утвердженні принципів демократії, при оперті на національні чинники суспільного руху. Визначення витоків і джерел високої національної самосвідомості галичан можливе зважуючи на історичні, економічні й соціокультурні обставини формування суспільно-політичної думки в Галичині.

Політичній і державницькій свідомості галичан з огляду на історичну ретроспективу, на думку відомого дослідника етнонаціональних процесів О.Б.Ткаченка, “сприяла безперечна самостійність української греко-католицької церкви, свобода українського слова і друку, парламентаризм Австро-Угорщини і наявність кількох українських партій, а також зароди окремого українського війська (Січові стрільці)”¹. Звичайно, в різні періоди в Галичині склалися далеко неоднозначні, складні й суперечливі умови (Західна Україна була відірвана від материкової України й відчувала тиск іноземного панування, зазнала страшні випробування в часи Першої і Другої світових воєн, придушення національно-визвольних змагань, зросійщення, переслідувань у повосенні роки), проте волелюбні настрої, національна самовизначеність дали змогу людності краю витримати випробування, послідовно й переконливо відстоювати свою державницьку, національну позицію.

Не можна не брати до уваги й тієї обставини, що часи насильницького впровадження ідеологем тоталітаризму, які супроводжувалися політичними репресіями, масовим виселенням корінного населення на Схід, заборонами збереженню місцевих традицій, переслідуваннями за релігійні погляди тощо, призвели до різкого протистояння світоглядних переконань, фактичного неприйняття переважною більшістю населення комуністичних ідей. Протестні акції кінця 80–90-их років минулого століття супроводжувалися активними діями новостворених політичних партій і громадських рухів (передовсім Народного руху України), виступами демократично налаштованих масмедійних сил. Широку підтримку населення одержали в ті часи заходи щодо правдивого висвітлення

¹ Ткаченко О.Б. О.О.Потебня про мовно-національну асиміляцію // О.О.Потебня й актуальні питання мови та культури. - К., 2004. - С.45.

історії національно-визвольних змагань у Західній Україні, відновлення діяльності греко-католицької церкви, повернення із забуття імен видатних політичних і культурних діячів Галичини і всієї України, нові демократичні перетворення.

Як ці та інші процеси відбулися у етносоціальному й етнокультурному житті мешканців краю, простежують автори монографії – науковці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

У монографічному дослідженні міститься розгорнута характеристика традицій, звичаїв і обрядів етнографічних груп, що мешкають на Прикарпатті, – гуцулів, бойків, покутян, ополян, лемків. Унікальна етнографічна ситуація, що збереглася на порівняно невеликій території, – паралельне співіснування виразних за відмінними ознаками компактно розмічених етнографічних груп своєрідно позначилась не лише на власне етнічних процесах, а й на світосприйманні, психічній організації, а зрештою – на збереженні закладеної у генофонді національної самосвідомості.

Деталізований аналіз мовно-літературних процесів у сучасній Галичині ґрунтується на ідеях існування української літературної мови як одного з визначальних чинників розвитку незалежної Української держави, що не лише не виключає, навпаки, передбачає розвиток діалектного мовлення, особливостей мовленнєвої практики в різних регіонах. Щодо Галичини подібне вивчення актуальне і в силу історично зафіксованого існування наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. двох варіантів української літературної мови – наддніпрянського й наддністрянського, і в силу активної взаємодії на теренах краю діалектного й літературного мовлення. Помітним, зокрема, є сучасний вплив західноукраїнського наріччя на процеси очищення української літературної мови від впливу російської, утвердження літературних норм на ґрунті національних мовно-літературних традицій. Художньо-мистецькі процеси на Прикарпатті привертають увагу передовсім як відтворення нових тенденцій у розвитку сучасної літератури, як свосрідне мистецьке явище, в якому відбулись традиційні для краю засоби образного світовідчуття.

Етнопсихологічна парадигма, описана в монографії, підтверджує ідеї єдності, загальної однотипності “української душі” в різних її проявах і реалізаціях, незалежно від територіальної чи

соціальної орієнтації. Водночас встановлюються своєрідні характерологічні риси людності на регіональному рівні, зумовлені традиційним для краю способом життя, умовами проживання, скажімо, в гірській місцевості тощо.

Демографічна ситуація в регіоні оцінюється як така, що має свої передумови, викликані обмеженою кількістю робочих місць, змінами в соціальному й економічному становищі, міграцією й тимчасовим виїздом частини населення на роботу за кордон. Разом з тим відзначається тенденція до зміни демографічних процесів на краще, зумовлена як економічними чинниками, так і поверненням до традиційних для мешканців краю сімейно-родинних підвалин.

На прикладі складних процесів у провідному для краю агропромислового секторі простежується вплив кардинальних змін у соціально-економічних відносинах на селі на загальний стан сільського господарства; поряд з аналізом причин деякого зниження рівня виробництва сільськогосподарської продукції виявляються нові тенденції, що викликали хоча й ще не потужне, але принаймні вже помітне піднесення і в цій галузі.

Виклад ґрунтується на багаторічних дослідженнях авторів монографії, значному за обсягом фактичному матеріалі, експериментальних і статистичних даних, картотеці, зібраній у ході діалектологічних експедицій, аналізі художньої творчості основних постатей літературного процесу, особистих спостереженнях над ходом соціально-культурних перетворень у регіоні.

Особливість зібраних матеріалів полягає у їх представленні в одному дослідженні, що охоплює різні аспекти життя галичан – традиційні і обрядові форми своєрідних мовних стандартів, культурні, етносоціологічні і соціально-демографічні процеси. Автори прагнули враховувати своєрідність історичного шляху, який пройшла Галичина, складні умови формування її людності, однак основна увага приділена сучасному стану, тенденціям розвитку.

У виконаних студіях зроблена спроба створити привабливий образ Прикарпаття як невід'ємної складової держави України, регіону, що засвідчує свою невід'ємність від українського народу, демонструючи водночас неповторність своїх етнокультурних проблем.

Розділи монографії написали: І.Ф.Баланюк, В.М.Бесенюк, О.І.Довганюк, П.С.Матковський, І.І.Проданова, В.В.Стринаглюк, Д.І.Геленко (“Агропромисловий комплекс: регіональний аспект”); В.В.Грешук (“Діалектна диференціація: регіональний аспект”); З.С.Карпенко (“Етнопсихологічні особливості людності: тенденції розвитку”); В.І.Кононенко (“Вступ”), В.І.Кононенко, І.В.Кононенко (“Побутово-розмовне мовлення галичан”); М.П.Лєсюк (“Взаємодія діалектно-територіального та літературного мовлення”, “Мовна стихія сучасного галицького села”); М.І.Паньків (“Етнографічні групи: тенденції розвитку”); М.Д.Романюк, Т.М.Романюк (“Демографічний розвиток Прикарпаття”); С.І.Хороб (“Літературно-художній процес на Прикарпатті: етнонаціональний модус”).

ЕТНОГРАФІЧНІ ГРУПИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Динаміка розвитку етнографічних груп на Прикарпатті

Зона Карпат і Підкарпаття належать до ареалу із збереженням архаїчної народної культури. До складу цієї зони входить і Івано-Франківська область. Під впливом особливих природно-географічних та соціально-економічних умов матеріальна й духовна культура Івано-Франківщини зберегла свою автентичність, в тому числі окремі риси староукраїнської культури, найбільше в звичаях, обрядах, народних віруваннях, одязі, будівлі та ін. аж до середини ХХ ст. З іншого боку, населення Прикарпатського краю, перебуваючи у контактах з центральноєвропейськими та балканськими етносами (поляками, словаками, чехами, румунами, сербами та ін.), сприйняло європейські впливи і в свою чергу впливало на їхню культуру. Маючи близьку стичність із низкою племен і народів наддунайської котловини, населення Прикарпаття запозичило багато давніх обрядів, звичаїв, предметів матеріальної культури і духовних витворів, мотивів цих народів. Про це свідчать досліді Ф.Вовка, М.Дашкевича, М.Драгоманова, В.Гнатюка, Ф.Колесси, З.Кузелі, І.Франка та ін. Нових дослідів про ці сусідські взаємовпливи чекають від теперішніх науковців. З другої половини ХХ століття культура і побут прикарпатців насильно русифікується. Починаючи з 90-х років минулого століття до цього процесу долучаються через засоби масової інформації та особисті контакти західноєвропейська та американська культури, причому не завжди кращі їх зразки.

Таким чином, діахронні зв'язки забезпечують етносою чи його частині усталеність, не дозволяють йому злитися з іншими етносами або розчинитися в них; водночас синхронні зв'язки забезпечують інноваційність розвитку, його постійне оновлення. В результаті основа етносу виявляється багатошаровою, включаючи традиції і сучасні компоненти. Для збереження своєї ідентичності кожному народові потрібно зберегти “золоту середину” між цими протилежностями. На зламі ХХ і ХХІ ст. в українській культурі взагалі і на Прикарпатті зокрема ця рівновага порушена у бік іннова-

ційних впливів. Етнологи, культурологи, мовознавці з тривогою відмічають цю надмірну інноваційність, коли без будь-яких причин відкидаються цілі пласти традиційної культури як анахронізми, а на їх місце вводять блоки іноземних культур. І це в той час, коли постійно скорочується українське традиційне мовне середовище.

На території Івано-Франківської області знаходяться історико-етнографічні регіони Покуття і Опілля, гірські етнографічні групи населення бойків і гуцулів та переселені в 1945 – 1946 роках лемки, що проживають в п'яти селах області компактно та в ряді міст і сіл дисперсно. І хоча, як ми вже відмічали, в останні часи пройшли досить активні нивіляційні процеси, але й нині ще не можна не розрізнити гуцула чи опілянина, бойка чи покутянина щодо одягу, архітектури, духовного життя, діалектів.

Перш ніж перейти до характеристики цих груп населення, потрібно визначити такі поняття, як “етнос”, “етнографічна група”, “історико-етнографічний регіон”, “історико-географічний район”. У вітчизняній етнологічній літературі, врахувавши досягнення світової етнологічної науки, ці визначення здебільшого зроблені достатньо ґрунтовно¹.

На нашу думку, найбільш точно визначення етносу, етнографічної групи, історико-етнографічного регіону подано в “Українським народознавстві”: “Етнос – стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиною мовою, культурою, побутом, психікою, самосвідомістю. Вживається в значенні “народ”. Етнографічна група – територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної, матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом (чому інколи? – правильніше діалектом – примітка автора). Такими групами є гуцули, бойки, лемки, поліщуки, подоляни, волиняни та інші”² (можна лише висловити за-

¹ Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т.2. – С.629; Т.5 – С.1739–1742; Енциклопедія українознавства. – Київ, 1994. – Т.1. – С.195–198; Українське народознавство. – Львів, 1994. – С.599–603; *Пономара А.* Українське народознавство. Курс лекцій. – К., 1994. – С.129–167; *Савчук Б.* Українська етнологія. – Івано-Франківськ, 2004. – С.31–32; *Етнографія Білорусі.* Енциклопедія. – Мінськ, 1989. – С.544–545, 548 та ін.

² Українське народознавство. – Львів, 1994. – С.600–601.

стереження щодо віднесення волинян до етнографічної групи). “Історико-етнографічний регіон – територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо), які сформувалися внаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних особливостей”¹. На нашу думку, до вказаних етнокультурних прикмет визначення обов’язково замість “тощо” потрібно додати “фольклором та діалектом або говором”.

В етнологічній науці немає чіткого визначення поняття історико-географічної території чи району. Історико-географічним районом слід вважати територію, яка в силу природно-географічних умов, історичних особливостей або виділення її як адміністративної одиниці склалася як окрема структура. До складу історико-географічного району можуть одночасно входити частини етнографічних груп, історико-етнографічних регіонів. Так, на території Буковини знаходяться гуцули, подоляни, етнічна меншина молдован. На Закарпатті – бойки, гуцули, лемки, етнічні меншини румунів, угорців, чехів, циганів та ін. Виникає питання, чи не є такою історико-географічною територією Прикарпаття і як ця територія окреслюється? Це проблема окремого дослідження.

Між етнографічними групами, історико-етнографічними регіонами є зони з перехідними особливостями цих сусідніх культур. Величина такої території залежить від активності контактів мешканців цих регіонів і взаємовпливів їхніх культур. Там, де економічні, природні чи історичні умови сприяли активним контактам населення сусідніх регіонів, перехідні зони за їх рахунок розширюються, розмиваючи етнографічні особливості обох регіонів (наприклад, Покуття і Гуцульщина, Опілля і Бойківщина, Опілля і Покуття тощо). А там, де економічні, культурні і побутові контакти послаблені через природні чи політичні причини, кількість сіл, що знаходяться в перехідній зоні, менша (наприклад, гірська частина межі між Гуцульщиною і Бойківщиною). Інколи такі перехідні зони займають досить велику територію зі значною кількістю населених пунктів, зумовлюючи наявність культурно-побутових особливостей. Наприклад, північна частина Богородчансь-

кого, Калуський та північна частина Тисменицького районів створюють специфічний підрайон зі своїми культурно-побутовими особливостями в одязі, народній архітектурі, інколи їжі, родинних та календарних обрядах, фольклорі тощо.

В нашій області на території таких перехідних зон проживає велика кількість населення. Так, територія Івано-Франківської області становить 13,9 тис. кв. км¹, населення – 1 млн. 409,8 тис. осіб², в тому числі територія Бойківщини займає 2851 кв. км, населення – біля 166 тис. осіб, Гуцульщини – відповідно 3291 кв. км, населення – 161,6 тис. осіб, Опілля – 1256 кв. км, населення – 96,4 тис. осіб, Покуття – 304 кв. км, населення – 292,2 тис. осіб³. Якщо не брати до уваги такі міста, як Івано-Франківськ (біля 50 кв. км, населення – 233,4 тис. осіб, Калуш – 70 кв. км, населення – 67,9 тис. осіб, Коломия – біля 50 кв. км, населення – 62 тис. осіб)⁴, то територія вищевказаних регіонів займає біля 10,6 тис. кв. км з населенням 1069,5 тис. осіб. Таким чином, на перехідні зони припадає біля 3300 кв. км з населенням 330,3 тис. осіб. Отож перехідні зони становлять понад третину території і в них мешкає більше третини населення області.

Яке майбутнє таких зон? Посилення міжрегіональних контактів, інформативності через засоби масової інформації, збільшення сезонної еміграції призводить до розширення таких перехідних зон, а також до поступової нівеляції етнографічних регіональних культур. Чи є перспектива повного зникнення етнографічних груп та історико-етнографічних регіонів, покаже віддалене майбутнє. В європейських країнах вони ще існують, хоча в останні десять років точиться досить багато дискусій про глобалізацію культури.

¹ Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Івано-Франківськ. 1997. – С. 5.

² Про кількість та склад населення Івано-Франківської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Західний кур’єр. – 2003. – 6 лютого. – С. 6.

³ Патьків М. Чи знаємо свій рід // Галичина. – 22, 23, 25 вересня 2001.

⁴ Мій рідний край Прикарпаття / За ред. В.І. Кононенка. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 98, 105, 108.

¹ Українське пародознавство. – Львів. 1994. – С. 601.

Етнокультурні процеси: бойки

Бойки заселяють обидва узбіччя середніх Карпат, тобто це гірські і передгірські жителі. Ю.Гошко на основі етнографічних і мовних діалектів окреслив Бойківщину такими межами: на сході – ріка Лімниця, на півночі – передгір'я Карпат по лінії населених пунктів: Небилів, Лецівка, Погорілець, Лоп'янка, Мала Тур'я, Княжолука, Болехів, Розгірче, Стинави, Огрів, Тустановичі, Опака, Недільниця, Сушиця, Стара сіль, Лопушня; на заході – Полонинський хребет між верхів'ями Ужу і Тересви. За територіальним адміністративним поділом до Бойківщини належить північно-західна частина Рожнятівського, більшість сіл Долинського районів Івано-Франківської області, на Львівщині – Сокальський, Турківський, південна смуга Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшість сіл Старосамбірського районів, північна частина входить у Закарпатську область – це північна частина Міжгірського і Великоберезнянського та весь Воловецький райони¹. С.Рабій-Карпатська до складу Бойківщини вносила і місто Калуш². Таким чином, територія Бойківщини займає близько 8 тис. кв. км, на якій проживає до 400 тис. осіб³. За переписом 1857 року, тут проживало 170 – 175 тис. осіб. Зокрема, в галицькій частині – 110–118 тис. осіб, в Закарпатській – 52–57 тис. осіб. На 1 кв. км в Підгірській смузі Бойківщини щільність дорівнювала 99 – 75 осіб, в центральній і західній – 54 – 42 особи і в східній (в тому числі на території нашої області) – 30 – 23 особи⁴.

В Івано-Франківській області сучасна територія Бойківщини (за Ю.Гошком) становить 2851 кв. км. Тут проживає, за нашими підрахунками, 166 тис. осіб, в тому числі міських мешканців – 35 тис., сільських – 131 тис. Міст – 2, селищ – 4, сіл – 98. Щільність дорівнює 58,3 особи на 1 кв. км. Середня кількість мешканців в одному селі становить 1284 особи⁵. Найбільші поселення

Бойківщини: Болехів, Чолгани (Міжгір'я – 1371 рік), Гошів (1389 рік), Княжолука (1394 рік), Рахиня (1395 рік), Витвиця (1397 рік), Надіїв (1399 рік), Перегінськ (1401 рік), Рожнятів (1475 рік), Берлоги, Сваричів (1487 рік) та ін.¹.

Етнографи звернули увагу на чимало місцевих особливостей у західних, центральних і східних бойків. Бойківський говір входить до карпатських говорів південно-західної групи українських діалектів. У ньому ще збереглося багато слів, які властиві лише цьому регіонові, а серед них і глибоких архаїзмів. Особливо велика кількість їх в тому, що стосується побуту, предметів повсякденного вжитку, господарства тощо (наприклад: рубат'а – білизна, ўти'раник – рушник, шат'а – одяг, чи'л'ади́на – людина, чоловік, жалива – кропива, дот'амл'у – пригадаю, лужанка – лісова галявина, убі'ч – схил гори)².

Походження назви “бойки” до цього часу залишається загадкою, хоч гіпотез існує немало. Назву пов'язують, зокрема, із Польським словом “бояк” – віл, аналогічно з румунським словом “бої” (віл), посилаючись на поширене у минулому заняття бойків – випас волів і торгівлю ними. Інші виводили цю назву від кельтських племен Бойів, що у VI ст. до н.е. – I ст. н.е. заселяли територію сучасної Австрії, Чехії, південної Німеччини. В I ст. н.е. одна частина їх була витіснена на Балкани, інша була зроманізована або винищена фракійцями. Існує припущення, що ця назва походить від частого вживання населенням слова “бой”, інша гіпотеза – від антропоніма “Бойко”, утвореного від праслов'янської форми імені Бой. Ця назва могла виникнути від скорочення праслов'янських складних імен Боймир, Бойслав та інші. Самі бойки в минулому неохоче вживали цю назву, вважаючи її глузливою. Деякі називають себе “верховинцями”, інші – “русинами” або “українцями”, а в околицях Сколя і Смержа – “тухольцями”. На Закарпатті назва “бойки” майже не поширена.

Щодо антропологічної характеристики бойків, то вони близькі до українців Верхнього Подністров'я, Наддніпрянщини (зокрема, Лівобережжя і особливо полтавчан Диканського району), Полісся,

¹ Гошко Ю. Етнографічні межі // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1983. – С.27.

² Енциклопедія українознавства. – Т.1. – Львів, 1993. – С.149.

³ Там само. – С.149.

⁴ Бойківщина. Див.: Rocznik statystyki Uzalecyi. – Lwow, 1891. roc.3, s.4.

⁵ Паньків М. Культура і побут населення Прикарпаття // Краснзнавчий довідник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2003. – С.100.

¹ Сіреджук П. Як і коли заселялось Прикарпаття // Жовтень. – №2. – Львів, 1984. – №2.

² Худаш М.А. Основні риси бойківського говору // Бойківщина. – С.44–47.

Волині, Посяння, а також до частини словаків, хорватів, північних сербів.

Основне заняття бойків – землеробство і тваринництво. Допоміжне – городництво і садівництво, менше збиральництво, бджільництво, мисливство і рибальство. З ремесел колись найбільше були поширені лимарство (виготовлення упряжі), гончарство, виготовлення одягу, лозо- і кореноплетіння, теслярство, бондарство.

Традиційним на Бойківщині було добування солі із соляних джерел, як необхідного харчового продукту, а пізніше – хімічної сировини. Виварюванням солі займалися як окремі селяни, так і харчові підприємства. Зараз на території області є два підприємства по виробництву солі – в Долині та Болехові.

Існувало в краї гутне виробництво, яке забезпечувало місцеве населення скляним посудом. Наявність хоч і незначних покладів залізної руди на Бойківщині і виплавка з неї заліза в примітивних печах “гамарнях” сприяли розвиткові ковальства і забезпечували потребу в металі. І зараз збереглася біля села Ангелів Рожнятівського району доменна піч, в якій ще у XVIII ст. виплавляли залізо.

Одяг населення бойківського краю, поряд із загальноукраїнськими ознаками, зберіг свою локальну специфіку. Економічно-господарські, природничо-кліматичні та соціальні умови виробили раціональний тип одягу бойків, який відрізняє його від решти етнографічних зон України. Основним матеріалом бойківського одягу було домоткане полотно з коноплі й льону, а також сукно і шкіра.

Характерна ознака одягу – білі домоткані сорочки, спідниці, чоловічі штани, які прикрашалися вишивкою або вибійкою (жіночі спідниці – мальованки, на які способом вибивання друком наносили різні узорі), сірі або брунатні безрукавки, оздоблені шнуровими петлями, темнобрунатні сіряки чи пишно оздоблені прямоспинні кожухи. Заміжні жінки накривали голову очіпком (“чіпцем”), а поверх його пов’язували хустку. Волосся не заплітали, а завивали в клубок. Дівчата заплітали волосся у дві коси, які спадали на плечі і пов’язували лише білою хусткою. Чоловіки носили солом’яні або фетрові капелюхи. Фетрові капелюхи прикрашали шерстю дикого кабана. Взимку носили баранячі шапки.

Основне традиційне взуття бойків – шкіряні тупоносі постолоди (“ходаки”). Заможніші мали на зиму шкіряні чоботи (“чижми”).

Одяг бойків мав своєрідні доповнення. В дорогу брали шкіряні через плече торби “ташки” та бесаги із клітчастої тканини (східна Бойківщина). Чоловіки носили при собі різьблений топірець, люльку, кресало, капшук для тютюну і широкий ніж, прикріплений до пояса ремінцем.

У харчуванні бойків переважала рослинна їжа, менше молочна, грибна, рибна і по святах – м’ясна. Найпоширенішими стравами були мучні (вівсяний кисіль, чир, вареники, галушки, тісто), каші з ячмінних і вівсяних круп (“пенцак”), бобові (горох, квасоля, біб). З овочів у харчовому раціоні переважала картопля, з якої готували багато страв. Їли картопляні страви з квашеною капустою, кислим молоком, бринзою. Квашений хліб випікали з житнього та пшеничного борошна, часто домішуючи борошно з бобових. Також пекли прісний хліб із вівсяного або пшеничного борошна, домішуючи варену картоплю.

Бойківські села найчастіше розміщені в один ряд, в долинах уздовж річок чи потоків. Паралельно до річки чи потоку пролягала основна дорога, яка сполучала всі садиби села з іншими населеними пунктами. У східній Бойківщині села переважно були скупчені вздовж течії рік Сукіля, Мізуньки, Свічі, Чечви, Лімниці. Крім традиційних двокамерних і трикамерних жител, тут був поширений однорядний житлово-господарський комплекс “довга хата” з високим солом’яним чи гонтовим дахом (іноді дах був у два рази вищий за стіни). В цей комплекс крім житла входили хлів, комора, стодола, шопи та інші господарські приміщення.

Ще в минулому столітті на Бойківщині переважали курні хати. У курному житлі не тримали святкового одягу, не оздоблювали стіни декоративними тканинами. Стіни два рази на рік, перед святами, обмітали від кіптяви і мили. На окремі свята хату прикрашали гіллям, квітами і віночками з барвінку. Як правило, у передній стіні знаходились 2–3 невеликих (30/40 см) вікна. З другої половини XIX ст. до початку XX ст. перебудовувалось курне житло у напівкурне, тобто до курної печі прибудовували димовідвід до сіней. В результаті у хаті з’явилася дерев’яна підлога, обмазані й побілені стіни, збільшилися вікна. Стіни прикрашали рушниками, розмальованими тарілками і мисками, над постіллю розвішували домоткані ліжники і верети.

На невеликій території, яку заселяють бойки, збереглися чудові пам'ятки монументального народного будівництва – дерев'яні каплиці, дзвіниці, церкви. Для церкви в селі підбирали найзручніше місце. Її ставили, як правило, на горбі. Причому народними майстрами враховувався рельєф села, народні традиції, церковні канони. В плані церква являє собою три взаємопов'язані зруби, що розміщувалися симетрично вздовж осі. Звідси випливало вирішення триверхого даху з пірамідально ступеневим завершенням об'ємів кожного зрубу. Підходи до церкви так влаштовані, що людина сприймає не окремі зруби-фасади, а цілий об'єм споруди. Загалом бойківські церкви сформувалися під впливом традиційного народного будівництва і у них спільна композиційна основа із бойківським житлом. І зараз, коли протягом останніх десяти років будується у бойківських селах багато храмів, майстри дотримуються традиційних форм “бойківської церкви”.

Етнокультурні процеси: гуцули

На південний схід від бойків, аж до румунської етнографічної території, живуть гуцули. Вони заселяють по обидва боки Карпат долини рік і потоків верхніх течій Бистриці Солотвинської (села Гута, Пороги, Яблунька), Бистриці Надвірнянської (село Пасічна), Пруту (села Делятин, Заріччя), Пистиньки (село Пистинь), Рибниці (місто Косів), Черемошу (містечка Кути і Вижниця), Серету (місто Берегомет), Путилівки, Сучави (територія Румунії). На півночі гуцульські поселення доходять до Чивчинського хребта і Рахівських гір, на заході – вздовж річки Малої Шопурки, а далі до гори Сивулі і верхів'їв Лімниці¹. Відповідно до теперішнього адміністративного поділу до Гуцульщини належить гірська частина Коломийського і Косівського районів, більшість Надвірнянського і Верховинського районів. В Чернівецькій області – південна частина Вижницького і Путилівського районів, на Закарпатті – Рахівський район, а в Румунії – північно-західна частина Мараму-

реського повіту. Територія Гуцульщини займає біля 6500 кв. км, в тому числі на Івано – Франківщині – 2900 кв. км¹.

Щодо населення Гуцульщини, то ці дані у різних авторів досить суперечливі. Так, згідно з розрахунками В.Фриза і П.Сіреджука, динаміка росту населення галицької частини Гуцульщини (за сучасним територіально-адміністративним поділом Івано-Франківської області) становила: у 1857 році – 115–120 тис. осіб, у 1921 році – 145–150 тис. осіб, а все населення Гуцульщини, за даними перепису 15 січня 1979 року, становило 190–200 тис. осіб². В.Кубійович на основі своїх підрахунків подає наступні дані: у 1939 році все населення Гуцульщини становило 175 тис. осіб, в т. ч. українців, тобто гуцулів, 156 тисяч. В галицькій Гуцульщині відповідно 94 тис. і 87 тис. осіб³.

В 2000 році ми перелічили населення всіх міст і сіл, що розміщені на території Гуцульщини і одержали наступні результати: всього проживає на території Гуцульщини 161,6 тис. осіб, в тому числі міського населення – 23,1 тис., сільського – 138,5 тис. осіб. Найстарішими поселеннями гуцульського краю є Уторопи (1367 рік), Пистинь (1375 рік), Битків (1390 рік), Пнів (1399 рік), Верховина (Жаб'є, 1412 рік), Бабин Город (1408 рік), Великий Березів (Береза, 1412 рік), Іспас (1413 рік), Люча (1416 рік), Косів (Старий Косів, 1424 рік) та ін.⁴

Гуцули відрізняються від інших українців своїм специфічним говором, який належить до південно-західної групи українських говорів. Він споріднений із покутсько-буковинським та бойківським. Вплив румунської мови на гуцульський говір пояснюється співжиттям на одній території українців – мешканців річкових долин із волоськими скотарями на гірських полонинах. Гуцульський говір найяскравіше проявляється у фонетичній системі та багатій побутовій лексиці (ч^меда – діти, ч^еід – дочки, лег^н – парубок, марж^ина – худоба, кот^уга – собачка, песс, пот^е – пташка, птах; продукти харчування – бануш, будз, гусл^{ен}ка, бур^ешка –

¹ Гошко Ю. Етнографічна територія // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С.25.

¹ Кубійович В. Гуцульщина // Енциклопедія українознавства. – Т.2. – Львів, 1993. – С.466.

² Фриз В., Сіреджук П. Населення // Гуцульщина. – С.33–34.

³ Кубійович В. Знач. праця. – С.466.

⁴ Сіреджук П. Як і коли заселялось Прикарпаття // Жовтень. – №2. – Львів, 1984.

картопля; побутові предмети – бар’да – вид сокири, койлак – кілок, бер’бе”нище – бочка; назви дій – ф’іукати – свистіти, г’іймати – дошкуляти, фар’нути – схопити і т. д.)¹.

Питання походження назви гуцулів у науковій літературі ще не з’ясоване. В минулому столітті польські етнографи пов’язували походження назви “гуцули” зі словом “кочувати”. Інші вчені вели його походження від тюркського племені “узи” або “горул” – мешканець гір. Сумнівна наукова основа популярної в науковій літературі гіпотеза назви “гуцули” від волоського слова “готул”, що означає “розбійник”, тобто опришок. Існує гіпотеза про походження назви гуцул від особової назви “Гуцул”².

Аналіз антропологічних даних свідчить, що гуцули близькі до українців межиріччя Дністра і Прута, а також молдаванів та українських болгарів. Разом з тим виявляються окремі їх аналогії з населенням Балкан і Кавказу. Крім основного слов’янського етнографічного ядра, гуцули мають включення ілліро-фракійського та індо-іранського елементів³.

Загальний характер господарської діяльності населення Гуцульщини склався впродовж багатьох століть на основі особливостей природно-географічних умов та історичного й економічного розвитку. Найважливіше місце в економіці краю займає тваринництво і насамперед відгонне вівчарство. Крім молока, тваринництво давало інші продукти. Із овечих шкір після відповідної обробки шили верхній одяг, шапки. Шкіру великої рогатої худоби використовували для пошиття взуття, кінської зброї тощо. З овечої вовни виготовляли сукно для одягу, ліжники та ін.

Землеробство на Гуцульщині має другорядне значення, бо ґрунти, розміщені на гірських схилах, низьковрожайні і важкі для обробітку. В основному тут розвивалося городництво і садівництво. Допоміжними заняттями було мисливство, рибальство, збиральництво, бджільництво. Важливе місце в господарстві займала обробка деревини. Гуцули – чудові лісоруби, не гірші теслярі, столлярі, боднарі і донедавна ще сплавляли по гірських ріках дерево. Далеко за межами рідного краю вони будували житлові, госпо-

дарські, промислові споруди, виготовляли домашні меблі, знаряддя праці, речі побуту. Основним промислом Гуцульщини було солеваріння, діяли невеликі майстерні по обробці шкіри, вовни. Не менш поширене було домашнє ремесло – ткацтво, кушнірство, килимарство, гончарство. Секрети народного ремесла передавались від покоління до покоління, вдосконалювалася майстерність ремісників. Тут створились родинні школи різьбярів по дереву, гончарів, писанкарів, вишивальниць, ткачів. Їх високоякісні художні вироби цінуються в багатьох країнах Європи та Америки. Проте на Гуцульщині споконвіку є перенаселення робочої сили. Тому гуцули щорічно відправлялися на сезонні роботи в Німеччину, Польщу, галицькі села, а з середини ХХ ст. – Росію, Прибалтику. З кінця 90-их років ХІХ ст. до 40-их років ХХ ст. багато їх емігрувало в американські країни та Австралію.

Традиційному народному одягу гуцулів притаманні строгість, прямолінійність форм силуету, відносно незначна диференціація між чоловічим і жіночим нагрудним та верхнім одягом, взуттям. Одяг оздоблюється вишивкою, тканням, плетінням із вовни і шкіри, вирізуванням із сукна і сап’яну, металевими прикрасами. В компонентах одягу збереглися архаїчні риси, які сягають часів Київської Русі, наприклад у гуглі (плащовидна накидка з вовняної тканини), головних уборах і прикрасах. Чоловіки носили тунікоподібні вишиті сорочки на випуск і підперізували широким шкіряним поясом (чересом) з металевими прикрасами на літо. Штани шили з домотканого полотна (гачі) (влітку), а на зиму з білого, чорного або червоного сукна (холошні). Холошні знизу іноді заковувались. Поверх сорочки одягали кептар із овечої шкіри й короткий сердак із темного домашнього сукна. У вишивці переважають синій, жовтий і червоний кольори. З головних уборів поширені зимові суконні і хутряні шапки (клепані), а літом крисані (сукняні капелюхи), оздоблені різнокольоровим вовняним шнуром. Характерним взуттям були постолі, що вдягалися на онучі, або панчохи з домотканого сукна. Молодь і заможні селяни носили чоботи.

Сорочка у гуцулки довга до кісточок з прямим поликом і вузькою обшивкою при шії. Поверх неї одягали дві смугасті запаски, які підперізували вовняною різнокольоровою крайкою. Як і чоло-

¹ Горбач О. Гуцульська говірка // Енциклопедія українознавства. – Т.2. – С.465.

² Худаш М.А. Зазнач. праця. – С.45–51.

³ Дяченко В.Д. Антропологічна характеристика // Гуцульщина. – С.45.

віки, жінки носили кептарі і сардаки. Святковим жіночим одягом була гугля. У гуцулів заплітали коси не тільки дівчата, а й заміжні жінки. Дівчата пов'язувалися червоною хусткою. Під хустку втикали з боків голови живі або штучні квіти (чічки), прив'язували цілі мотки різнокольорової вовни. У заміжніх жінок побутувала перемітка (намітка). Кінці переміток оздоблювалися орнаментом. За характером орнаменту можна було визначити місце проживання тамтешніх господинь. На свята жінки одягали багато грудних та вушних прикрас: згарди, гердани, сережки тощо. Доповненням до одягу були топірці та палиці. Металеві і дерев'яні топірці оздоблювалися геометричним орнаментом, металевими кільцями, бляхами. Жінки носили палиці з мосяжною бляхою або плетінкою із дробу. Доповненням до одягу були шкіряні торбини, оздоблені мосяжними каплями, гудзиками (тобівники), тайстри, дзьобанки тощо. Гуцульському одягу притаманні окремі риси вбрання інших регіонів України (Подніпров'я) та південних слов'ян (болгар, хорватів, сербів).

Основу харчування гуцулів становили продукти землеробства і тваринництва. Це зернові (кукурудза, ячмінь, овес), овочі (картопля, буряк, капуста, морква) та бобові (горох, біб). Із вівсяного борошна пекли пісний корж, а з кукурудзяного – “мелай”. Хліб із заквашеного тіста пекли рідко. Улюбленою стравою була кулеша (“мамалига”) із кукурудзяного борошна. Важливу роль у харчовому раціоні відігравали каші з кукурудзяних, ячмінних круп та пшона. Серед овочевих культур основну роль відігравала картопля, яку варили, пекли, смажили, готували в поєднанні з іншими продуктами. Поряд з картоплею споживали й інші овочі – капусту, буряк, цибулю, часник. Наявність у горах великої кількості грибів зумовила широке вживання їх у харчуванні. Влітку збирали і їли свіжі гриби, на зиму їх сушили. Важливу роль у харчуванні відігравали молочні продукти – солодке і кисле молоко, гуслянка, сметана, коров'ячий та овечий сир, бринза, будз, сироватка.

М'ясні страви готували лише на свята і толоку, зрідка – у неділю. Найпоширенішою із них була юшка з м'ясом, часто з копченим (“буджениною”). Із ніг і голови худоби, як і по всій Україні, варили холодець (“гишки”). Із свинячого або баранячого м'яса готували печеню. Їжа, яку готували на сімейні свята та свята кален-

дарного циклу, відрізнялася від повсякденної ширшим асортиментом, вищою калорійністю і кращими смаковими якостями.

Гуцульські села розкидані на великій території і часто займають по кілька десятків квадратних кілометрів. Біля річки виникав осередок села. На узвишші стояла церква, часто з цвинтарем, а вздовж дороги – громадські будівлі та кілька садиб. Інші садиби розкидані на горбах і схилах гір на сухих місцях і захищені від холодних вітрів і повеней. За характером взаєморозташування житла і господарських споруд на Гуцульщині переважали вільні та замкнені споруди. При вільній забудові господарські будівлі і хата розташовувалися без певного врегульованого порядку, відповідно до рельєфу та вимог господарства. Закритий за периметром житловими та господарськими будівлями та критими переходами двір (“гражда”) є одним із найдавніших типів забудови. Часті дощі, заметілі й снігопади, розкиданість гуцульських садиб у горах змушували будувати їх так, щоб вони були захищені від звірів та лихої людини, а господар міг у негоду обійти всі приміщення. Гуцульські хати рублені, з гостроверхими, чотирискатними дахами, покритими драницями (тонкими дошками довжиною 80–100 см і шириною до 15 см) та гонтою. Спереду хати знаходиться галерея, позаду притули (прибудови).

Еволюція гуцульського житла проходила від однокамерної хати-кліти (“бурдею”) до трикамерної (комора + хата + сіни) та чотрикамерних (комора + хата + сіни + хата). Інтер'єр старого гуцульського житла становили: піч, лави, скриня, стіл, замисник, постіль або піл – поміст з дошок. Ще на початку ХХ ст. тут зустрічалися курні хати. В більшості жител влаштували дерев'яні підлоги (“поміст”, “міст”). Гуцули здавна прикрашали дерев'яні частини хатніх предметів побуту різьбленням та випалюванням, а печі і комини викладали кахлями. В обладнанні селянської хати ліжники і верети виступають одночасно і як предмети практичного вжитку, і як прикраси: ними застеляють ліжко і лави. Стіни оздоблюють килимами і вишитими рушниками.

Унікальний характер мали полонинські забудови (вівчарські та скотарські). Основні будівлі на вівчарських стоїщах – це стая – стаціонарна житлово-господарська будівля; окіл – обгороджене місце для доїння овець; кошара – загорода для відпочинку овець;

застойок – примітивне укриття для пастухів; ялівник – загорода для ялових овець; ягнятник – загорода або двосхилий дах на стовпчиках для ягнят; куча – хлівець для свиней. Скотарські стоїща для гуртового утримання худоби подібні до вівчарських. Із інших будівель тут відомі: колиба – житлова однозрубна будівля; царок – господарська будівля для переробки і зберігання молочних продуктів; спеціальні доїльні.

На території Гуцульщини збереглися дерев'яні церкви XVI – XX ст., збудовані в традиційних народних формах. Це хрещаті одно-, три- і п'ятиверхі церкви гуцульської архітектури. До початку XX ст. ці церкви зберегли незмінну характерну для Галицької Русі XII – XIV ст. пропорційність планового та об'ємно-просторового рішення.

Етнокультурні процеси: покутяни

Покутяни – мешканці низинних районів Прикарпаття. Саме Покуття знаходиться в межиріччі Дністра і Пруту, а на Снятинщині – Пруту і Черемошу. На сході воно входить у Буковину (Заставницький і Кіцманський райони), на заході обмежене Станіславською низовиною. За сучасним адміністративним поділом до нього належать території Снятинського, Городенківського, Тлумачького, північна частина Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів. Назва Покуття зустрічається ще в писаних пам'ятках XIV ст. Навколо її походження існує багато загадок і припущень: від містечка Кути, від “покути грішників”, краю “гут”. Польські вчені XIX ст. пов'язували назву з географічним положенням краю, який ніби знаходився в кінці колишньої Речі Посполитої, інші – “з кутовим” сходженням кількох держав. Можна припустити, що остання гіпотеза найближча до істини – Покуття знаходиться між ріками Дністер і Прут. На схід, де починається сучасна територія Чернівецької області, обидві ріки близько наближаються одна до одної, утворюючи кут, а потім знову розходяться. Тобто це територія, яка розміщується на куті двох рік¹.

¹ Паньків М. Покуття // Жовтень. – №2. – 1987. – С.102.

Площа Покуття в межах Івано-Франківської області дорівнює 3042 кв. км. Населення – 292,2 тис. осіб, в тому числі міське – 38,3 тис. осіб, сільське – 253,3 тис. осіб. При обрахунку населення, площі населених пунктів не взята до уваги Коломия (площа – 41 кв. км, населення – 67 тис. осіб), яку відносимо до нівельованої зони. Міст – 4, селищ – 5, сіл – 227. Щільність на Покутті дорівнює 116,5 осіб на один кв. км. На одного сільського мешканця припадає 76,05 арів земельних угідь, в тому числі – 57,85 арів ріллі. Всього сільсько-господарських угідь на 188977 га, в тому числі ріллі – 143776,5 га, або 76,1% від усіх угідь. За даними перепису 1857 року, на Покутті раніше проживало 234495 осіб, включаючи Коломию, в тому числі сільського населення 196138 осіб (83,4%)¹. Найстаріші поселення: Тисмениця (1143 рік), Снятин (1158 рік), Тлумач (Товмач, 1213 рік), Коломия (1240 рік), Гвіздець, Старий Гвіздець (1373 рік), Вербівці (1373 рік), Стрільче, Малий Гвіздець (1375 рік), Назвисько, Рогиня (1378 рік), П'ядики (1397 рік), Товмачик (1393 рік), Балинци, Орелець (1373 рік) та ін.²

Історія Покуття – це історія безперервних війн, загарбань цього благодатного краю. Покуття входило до складу різних князівств або було підкорене різними державами. В часи турецько-татарських набігів ці землі в порівнянні з іншими українськими землями спустошувались найбільше. Саме така історична особливість краю визначила його відмінність від суміжних регіонів. Проте чужоплемінні елементи, які тут асимілювались, значного впливу на культуру цього етнографічного краю не мали. Внаслідок відомих історичних подій тут асимілювались польські, молдавські, татарські, турецькі елементи. Часто поселялись цілими селами жителі східноукраїнських районів.

Покутсько-буковинський говір розповсюджений у міжріччях Дністра і Пруту, Бистриці Надвірнянської і Серету. Він близький до гуцульського і наддністрянського. До його особливостей належать: заміна [e], [i] на місці [я] (пор'ядок – порядок, міс'іц' – місяць); [y] з ненаголошеного [o] (субі – собі, ўбід – обід), [r] замість [д], [к] замість [т] (тівка – дівка, жик'є – життя); збереження окре-

¹ Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz Wielkim Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1868.

² Сіреджук П. Як і коли заселялось Прикарпаття // Жовтень. – №2. – Львів, 1984.

мих архаїчних закінчень у деклінації м'якого типу (на коні – на коні, в поли – в полі, на л'удях – на людях); форми цього – цього, йїму – йому, до не́го – до нього; дієслівні форми типу: він си (сі) фалит – він хвалиться, ўни хоґ'и – вони ходять тощо¹. Покутяни за антропологічним типом наближаються до гуцулів і частково до населення Поділля. З чого можна зробити висновок, що Карпати заселяли предки покутян. Адже Покуття заселене більше 40 тис. років тому.

Головне заняття покутян – землеробство, менше – тваринництво. Основні землеробські культури, які тут вирощують, – пшениця, жито, ячмінь, цукрові і кормові буряки, тютюн та ін. Розводять велику рогату худобу, свиней, менше овець та особливо розвинуте домашнє птахівництво. Досить поширене городництво та садівництво. Тому найпоширенішими ремеслами є переробка продуктів споживання, виготовлення знарядь праці, одягу, будівельних. Поширені підприємства переробки сільськогосподарської продукції та тваринництва.

Покутський одяг має в собі багато архаїчних елементів і відрізняється стриманістю і привабливістю. В жіночому одязі основними елементами є довгі багато вишиті сорочки, вовняні опинки (гобортки), широкі й вузькі пояси (носили одночасно), велика кількість прикрас. У чоловіків переважають білі домоткані сорочки і штани. Верхній одяг чоловіків і жінок – кептарі, приталені кожухи, сардаки. Основне взуття – чоботи, а з ХХ ст. черевики. З головних уборів найпоширенішими були зимою овечі шапки (баранячки), часом плетені із шерстяних ниток, а влітку – солом'яні капелюхи. Особливо мальовничими були парубоцькі капелюхи. Вони прикрашалися кількома рядками герданів, качуриними кучерями, пав'ячим пір'ям тощо. Заміжні жінки носили білі перемітки, а дівчата – хустки. Найпоширеніші кольори вишивок – вишневий, червоний, білий по білому, чорний, червоно-чорний.

Основу харчування покутян становили продукти землеробства і тваринництва. Кожна селянська родина забезпечувала себе їжею з власного господарства. Проживаючи на врожайних чорноземах, покутяни харчувалися краще своїх сусідів гуцулів і бойків. Вони

¹ Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говори // Енциклопедія українознавства. - Т 6. - Львів, 1996. - С.2-53.

готували більше страв і випічок із пшеничного та житнього борошна. Із круп'яних найчастіше вживали кукурудзяні, ячмінні, гречані. Заготовляли багато картоплі. Досить широкий асортимент городніх культур, які значно урізноманітнювали покутські страви. Молоко найчастіше вживали свіжим, менше квасним. Сири вживали на свята, сметану використовували для приготування різноманітних страв. М'ясо споживали свиняче (зимою) та пташине (влітку) по неділях. Рецептура покутських страв досить широка і відзначалась своїми високими смаковими якостями. Широкий асортимент був в обрядових та гостинних стравах. Різноманітна дитяча їжа та ласощі готувалися в домашніх умовах.

Народна будівельна творчість Покуття, зберігши в собі основні риси загальноукраїнської архітектури, дотримала багато власних локальних особливостей і тенденцій. Покутські села здебільшого розташовувалися в низинах. У них переважала нерегулярна система планування з мережею кривих і тісних, часом навіть тупикових вулиць.

Основною спорудою покутської садиби була хата. Її будували з північної сторони садиби. До середини ХХ ст. тут побутував загальноукраїнський тип житла з його традиційним планом: хата + сіни + хата, з побіленими стінами і призьбою, обмазаною жовтою глиною, чотирискхилим дахом, острішком. У 20-30-ті роки ХХ ст. планування хат змінилося. До хат традиційного планування добудували комору, а бідніші господарі – стайню або шопу. Поряд із соломою для покрівель стали використовувати гонту, черепицю, оцинковану бляху. Збільшилися розміри та змінилася реконструкція вікон і дверей. Традиційний покутський інтер'єр був близький до загальноукраїнського.

Господарські споруди ставили перед хатою, щоб господар крізь вікна міг їх бачити (у випадку вогню або наближення злодія). До них належали: стодоли, стайні (які ставили в протилежних від хати кінцях подвір'я), тік (перед хатою), обороги із снопів, шопи, круглі скирти (оденки), карники для свиней, курники для курей, пивниці, коршниці для кукурудзи тощо. До громадських будівель належали церкви (переважно гуцульської архітектури), типові будівлі шкіл (двокласні і житлові приміщення для вчителя), народні доми, молочарні, олійні, корчми та інші.

Етнокультурні процеси: опіляни

Опіляни заселяють західне Поділля аж по річку Стрипу, подекуди аж по Серет на сході. Вони говорять наддністрянським діалектом.

В Івано-Франківській області територія Опілля становить 1256 кв. км. Населення 96,4 тис. осіб, в тому числі міського – 10 тис. осіб, сільського – 86,4 тис. осіб. Рілля – 94722 га, лісу – 21,242 га. На одного сільського жителя припадає 1,3 га рілля. Міст – 1, селищ – 4, сіл – 137. На 1 кв. км припадає 76,7 осіб. В одному селі у середньому мешкає 631,4 особи. Найстаріші поселення Опілля: Рогатин (1340 рік), Чесники (1368 рік), Любша, Підбір'я, Руда (1375 рік), Обельниця (1379 рік), Журів, Колоколин, Чагрів (1394 рік), Набережне (Библо, 1361 рік), Нараївка (Гербутів), Желибори, Скоморохи (1375 рік), Делієве, Настаськів (Насташине), Тумир (1389 рік)¹.

Опіляни проживають у низинній частині Прикарпаття. Опілля займає північну частину Галицького і Рогатинського районів і простягається до Львова. Своєю культурою і побутом опіляни близькі до мешканців Покуття і Поділля. Виділяється Опілля своїм одягом. У жінок чорні або темно-червоні (вишневі) сукняні або бархатні спідниці і безрукавки, вишиті низинкою, рослинним орнаментом (в останні часи – бісером). Своєрідна архітектура.

В Рогатинському, Коломийському та інших районах окремими селами проживають лемки, переселені після Другої світової війни. Вони зберегли деякі свої звичаї і обряди, окремі риси матеріальної культури (в одязі, їжі тощо) та свій фольклор.

Які ж зміни відбуваються у матеріальній культурі впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.?

Сучасна матеріальна культура

В усіх регіонах, починаючи з кінця 40-их років ХХ ст., населення поступово відходить від пошиття одягу із домотканого полотна, замінюючи його фабричною матерією. Такий одяг вва-

жався престижним, і найпершою його починала носити молодь. Одея із тонкої матерії, яка була дешевша від сукняної, використовується як буденна, так і як святкова. У жіночому одязі гобортки, опинки, запаски замінюються спідницями, фартухами. Поверх сорочок вгортали короткі до пояса кафтани темного кольору, які прикрашалися різними нашивками, облямівками, що повністю закривали груди. Водночас відпала необхідність шийних прикрас. Хустки і хустини витіснили перемітки, хоча довге волосся, заплетене в коси, збереглося до середини 60-их років. Короткі зачіски носила лише інтелігенція (вчительки, спеціалісти, студентки тощо). Кінець 50-их – початок 60-их років – період відмовлення від традиційної верхньої одяжі: кожухів, сардаків. Замість них прийшли сукняні куртки, вишиті безрукавки “горсики”, а як робоча верхня одяга – фуфайки. Жіночим взуттям влітку служать “мешти”, взимку – чоботи фабричного виробництва. Із минулого костюму залишається лише вишита сорочка. Традиційна жіноча одяга використовується під час родинних обрядів – весілля, поховання, інших календарних свят.

Загальноєвропейський костюм замінив чоловічий традиційний одяг упродовж другої половини 40-их років. Цьому сприяло використання елементів військового мундиру (галіфе – “райтки”, гімнастерки, шапки-вушанки тощо). Як святковий одяг ввійшов загальноєвропейський костюм (“анцуг”). Із традиційного костюму залишилась вишита сорочка як елемент святкового одягу. Традиційний чоловічий костюм остаточно зник у середині 40-их років. Мінялась лише мода міського костюму. Якщо жіночий традиційний костюм кожного регіону як сценічний використовується до сьогодні, то чоловічий зберігає лише окремі його елементи. Анкетування в селі Торговиця Городенківського району показало, що не мають традиційного покутського костюму 42% мешканців, мають і одягають інколи по святах – 54,8%.

Довше зберігся традиційний костюм на Гуцульщині. Ще й тепер окремі мешканці цього краю одягають його у святкові дні та використовують як весільний. Так, анкетування, проведене в селі Криворівні Верховинського району у 2001 році, засвідчило, що мешканці села повністю перейшли на загальноміський одяг. Із традиційної гуцульської одяжі повсякденно використовують ви-

¹ *Середжук П.* Як і коли заселялось Прикарпаття.

шиті сорочки, кептарі із овечої шкіри, постолі та шерстяні шкарпетки. Половина опитаних відзначила, що на урочисті релігійні та родинні свята вони одягають традиційний гуцульський одяг. В цьому одязі вони одружуються, в нього одягають покійників. Попит на нього є постійний, і в селі є кілька кравців, кушнірів, інших спеціалістів по виготовленню традиційної одяжі. Цей одяг входить до приданого нареченої. З повсякденного одягу більшість має три набори – літній, весняно-літній, зимовий.

Соціально-економічні та культурні зміни на Прикарпатті в другій половині ХХ ст. значно змінили традиційну їжу. Збільшення кількості та якості продуктів харчування, ширша кулінарна інформаційність й зростання освітнього рівня потіснили традиційну їжу. Виробничі потреби зменшили участь членів родини у спільному прийнятті їжі. Втрачають свою обрядовість і страви. Їх залишилось ще небагато у календарній обрядовості, ще менше – у родинній. Поняття щоденної чи святкової їжі відходить на другий план. Харчування стає різноманітнішим, наближається до харчування міського населення. Зберігається сезонність їжі. Традиційні страви зазнають якісних змін, розширюється їх асортимент. Нині селяни купують багато традиційних і нетрадиційних продуктів: цукор, сіль, різноманітні крупи, хліб (хоча з дев'яностих років кількість хліба, випеченого в домашніх умовах, зросла), здобні вироби, макарони, рибу, консерви, ковбаси, прянощі, делікатеси з печеного тіста, готові напої (безалкогольні та алкогольні). Різко зменшилось вживання самогону. З продуктів, вирощених у своєму господарстві: картоплі, городини (буряків, капусти, огірків, помідорів, цибулі, часнику), зернових, садовини (яблук, слив, груш, вишень, черешень, порічок, смородини, агрусу), ягідних, м'ясо-молочних та яєць, готують традиційні наїдки і консервують на зиму.

Анкетування, проведене нами на Покутті, показало наступне. Перші страви в сімейному харчуванні займають 24%. Вони значно урізноманітнилися, поліпшилася технологія їх приготування. Всього опитані родини готують 14 різноманітних наїдків. Традиційні страви займають 93,3%. Найпоширеніший із них борщ (52,7% від усіх названих перших страв) та різні супи (31,1%). Серед традиційних страв – молочний суп, бульйон, юшка, джур.

З'явилися й нетрадиційні перші страви, запозичені з інших місцевостей України, російські, грузинські тощо. Це – куліш, окрошка, щі, капусняк, суп-харчо.

З других страв в анкеті названо 48. У повсякденному харчуванні вони займають 26,5%. Серед них 24 традиційних й 24 нетрадиційних. Проте споживають родини більше традиційні страви – 75,9%. Найпоширенішими традиційними стравами є варена картопля, каші, вареники, голубці, начинки, кулеша. Відносно поширені м'ясні страви. Кожна родина щороку для себе годує 1–2 свині. З нетрадиційних – розповсюджені гуляш, котлети, пельмені, плов, печеня, сирники, шашлик.

Особливе місце в харчуванні покутян займає хліб. Останніх 15-20 років все більше мешканці низинних районів області повертаються до випікання хліба вдома (біля 20-27% від усього спожитого). У магазинах купують 17 різних виробів із печеного тіста, в тому числі 7 традиційних і 10 нетрадиційних. Прикарпатські господині печуть торти, рогаляки, тістечка, пироги з маком та ін. Особливою популярністю користуються випечені делікатеси на весіллях. Печені делікатеси у харчуванні займають 12,6%. Споживають їх не лише на свята та під час родинних обрядів, але й у звичайні дні.

Покутяни повсякденно їдять копчені й мариновані продукти домашнього приготування. Вони займають 18,3%. Це традиційні квашені огірки, капуста, солені гриби, буджені м'ясо і сало й нові – квашені й мариновані помідори (на Покутті помідори з'явилися у 1940 році), маринований перець, буджені кури, качки тощо. З холодних закусок розповсюджені традиційні ковбасні вироби, холодець, сир і нетрадиційні – овочеві та овочево-м'ясні страви.

Досить поширені різноманітні напої. Їх частка в харчуванні становить 24,3%. Під час свят, гостин, сімейних обрядів споживають алкогольні напої (8,8%). Найчастіше п'ють вина (28% від усього спиртного), різні наливки (вишняки, дернівки, малинівки тощо) – 27,4%, горілку – 22,4% (при чому різко зменшилось вживання самогону), пиво – 13,7%. Останніми роками купують шампанське, лікери, коньяки. Ширше стали вживати безалкогольні напої.

Найпоширенішим напоєм є молоко. Після хліба в селянській родині воно стоїть на другому місці. Вживають також напівтрадиційні напої, які з'явилися на Покутті у 20-30-тих роках: чай (12,8% від усіх безалкогольних) і каву (7,2%). Зрідка готують традиційні узвар і киселицю. Популярними стали напої, які з'явилися нещодавно (80% від усіх безалкогольних): киселі (9,6%), компоти (55,5%), соки (9,1%), фруктові і мінеральні води, квас, какао, коктейлі. Розширення садівництва посприяло збільшенню у харчуванні свіжих фруктів.

У сімейній обрядовості страви й надалі відіграють немаловажну роль. На це 664 респонденти дали такі відповіді:

знають менше 5 страв – 162 (24,4%);

знають 5-10 страв – 278 (41,9%);

знають понад 10 страв – 107 (16,1%);

не знають – 27 (4,1%);

не дали відповіді – 90 (13,5%).

Аналіз опитування показує, що найкраще знання страв виявили родини сільської інтелігенції (вчителі, бібліотечні працівники) та літні респонденти. Окремо проведено у 2001 році анкетування про традиційні страви села Торговиця Городенківського району. Опитано 31 родину. Серед них називають 18 традиційних страв. Крім борщу, картопляних страв, вареників є й архаїчні: трісуни, шупеня, запалена капуста; та італійські: спагеті, піца¹. Поряд з 7 традиційними було названо 14 нетрадиційних страв, які можна віднести до міських, гостьових чи ресторанних (желе, паштети, кава і т. д.). Меню сучасних весільних страв у селі Торговиця без печива і напоїв в середньому становить 20–21 наїдків, тоді як у минулому воно становило 6–7 найменувань.

Поминальні страви становлять 15 найменувань, у тому числі 6 із сучасного меню. Інші гостьові страви містять 19 найменувань, з них традиційних – 4. В середньому в гостях у торгівчан, крім печива і напоїв, подають 11 наїдків.

Збереглися у родинях й традиційність приготування їжі, яку й далі готують жінки. Щоденну їжу готує та із жінок, котра залишається вдома, а обрядові – переважно старші члени родини. Страви

для гостей готують молодші жінки, які, крім традиційних, вміють приготувати й нові. Молодь користується кухонними посібниками та обмінюється новими рецептами. Серед молодих жінок поступово зростає кількість тих, які вміють пекти паску та інше обрядове печиво. Виробничі потреби змінили і традиційність споживання їжі. На сніданок і обід родина рідко збирається разом, кожен їсть у зручний для нього час. Тому зникли виховні прийоми під час прийняття їжі. Не завжди можливі сімейні сніданки й обіди у вихідні та святкові дні, що знизило етику споживання їжі, пошану до неї. Серед молоді трапляються випадки небережливого ставлення до продуктів, зокрема до хліба. Зростання матеріального добробуту, соціально-економічні та культурні зміни у прикарпатському селі призвели до невілячії обрядових страв. Хоч вони і споживаються у відповідні свята та під час сімейних обрядів, проте можливість споживати їх у будь-який час зробила ці страви буденними.

Окремо слід описати харчування гуцулів. У 2000 – 2001 роках проведено дослідження у селі Криворівні Верховинського району. Анкетування та польовий збір матеріалів дав нам можливість зробити наступні висновки. Їжа – головна стаття розходів у родинному бюджеті. На неї витрачається 40 – 50% родинних коштів. При цьому їжа як важливий елемент у структурі споживання має свою специфіку. Житло і одяг, наприклад, не вимагають щоденних витрат. Основними продуктами споживання криворівнян є хліб, який купують у магазині, молоко та молочні вироби, кукурудзяне борошно, картопля, крупи. В середньому один член родини впродовж року споживає 110–120 кг картоплі, 12–15 кг кукурудзяного борошна, 12–18 кг круп, 12–15 кг цукру. М'ясо споживають менше. Більшість родин у селі вигодовують свиню, можуть зарізати вівцю для власного споживання або теля. Хоча найчастіше вівці і молодняк великої рогатої худоби йде на продаж для поповнення родинного бюджету. До речі, в останній час кількість овець зменшилася в приватних господарствах через напади вовків. З цієї причини гуцули годують мало і свійської птиці (4–6 штук).

Немаловажне значення для споживання мають продукти збирання – гриби, ягоди. Вони є одним із додаткових джерел сімейного бюджету. Гриби сушать або маринують. Із ягід готують

¹ Паньків М. Народна їжа на Покутті. – Івано-Франківськ, 1991. – С.9–10.

варення, перетирають їх із цукром та варять компоти. Споживають овочі і фрукти, вирощені у власних садах і городах. Суворий клімат обмежує бджільництво, карпатська бджола тут не прижилася, і цей тип господарства перебуває у занепаді.

Невелика кількість продуктів землеробства і їх дороговизна (в останні 7–10 років) зберегла традиційну гуцульську їжу як повсякденне харчування. Перші страви – гуцульський борщ, розсівник, кислий капустак, із загальноукраїнських – різноманітні супи. Другі страви – кулеша, гуцульські голубці, картопля, бануш, підбитка; із загальноукраїнських – каші, вареники, особливо із бринзою. Менше готують м'ясні голубці, котлети, запіканки. До других страв додають: капусту, кислі огірки, бринзу, гусянку, рідше – мариновані помідори, грибні та м'ясні приправи. З печених мучних виробів – хліб, пироги (булки), завиванці. З копченостей – м'ясо, сало. Напої – компоти з малини, ожини, слив, а також варення з малини, ожини, чорниці тощо. Домашні вина готують із вишень та шипшини.

Як страви для гостей набули популярності шашлики із баранини, різні м'ясні вироби, бринза, будз, сири, буджене сало, толочена картопля і обов'язково бануш. На весілля, поминки, хрестини готують понад десяток обрядових страв. У магазинах купують ковбаси, різноманітні спеції, приправи, рідше м'ясо. Проте криворівнянські жінки вміють готувати і страви світової кухні. В анкетному переліку зустрічається плов, пельмені, чебуреки, ченахи, суп-харчо, торти, різні печива тощо. Але через скромний родинний бюджет ці страви готують як виняток, під час окремих урочистостей.

Харчування в селі триразове. Снідають і вечеряють разом. Спільний обід через виробничі умови буває рідко – у вихідні та під час спільних господарських робіт. Колективний характер вечірньої трапези має важливе значення для спілкування родичів, особливо батька, із дітьми. Велике значення надають манері поведінки за столом. В окремих родин моляться перед або після прийняття їжі, дякуючи за трапезу. Дитина не повинна жалітися на несмачну їжу або віддавати перевагу окремим стравам. Інакше вона може стати об'єктом насмішок і навіть бути покараною. За столом діти повинні сидіти скромно і виявляти слухняність.

Селяни ревно дотримуються постів і харчових заборон. Скромне намагаються не їсти у середу і п'ятницю та в час постів, особливо Великого посту.

*Ой гуцули, гуцулики, то поганська віра –
Твоя жінка у середу солонину їла.
Та най буде, гуцулику, а твоя це гірша,
Та най буде, гуцулику, бо п'ятниці більша*

Народне будівництво під впливом економічних, соціальних, культурних, індивідуально-матеріальних, моральних чинників постійно змінюється. Науково-технічний прогрес, зміна будівельних матеріалів, механізація робіт, професійна розробка проектів житла та інших будівель, використання досвіду як міжрегіональної, так і загальноєвропейської забудови – все це значно змінило традиційну регіональну архітектуру. Сучасний сільський уклад більшою чи меншою мірою перебуває під впливом урбанізаційної архітектури з її багатограними міжетнічними традиціями. Загальна забудова села, в тому числі сучасна сільська садиба, перебуває на межі творення нової якісної зміни, яка передбачає використання традиційного досвіду й вимог сучасності. Минулі трикамерні житла замінюються багатокамерністю, а одноповерховість – кімнатами двох, а то й трьох рівнів (мансардні, двоповерхові будинки, використання окремих приміщень цокольної забудови тощо). Така забудова, крім побутових потреб, диктується змінами будівельного матеріалу (цегла, цемент, камінь, бляха, шифер, металочерепиця та інше). Будинки складаються з чотирьох і більше кімнат. Будуючи новий будинок, кожен господар вносить у його архітектуру щось своє, відмінне від інших, що надає неповторного вигляду кожній вулиці, селу, регіону. У комплексі забудови прикарпатських сіл, у їхній виразності велике значення має архітектоніка фасадів з верандами, балконами тощо. Для посилення їх виразності та привабливості стіни обробляють вапняно-цементною фактурою, а також високоякісною теразитною штукатуркою з використанням контрастних тонів (сірий, білий, зелений з півтонами), виділяють кольором смуги вікон, вміло вкраплюють у екстер'єр елементи народного декоративного мистецтва. У більшості сіл Прикарпаття відбувся перехід до двосхилого даху з ви-

соким гребенем та значним виносом покрівлі (острішком). Такі форми дахів зручні для покриття шифером¹.

Зміна плану будівель позначилась на зміні інтер'єру. Піч, яка займала четверту частину хати, винесена у літню кухню. Натомість мурують для обігріву грубки по кутах кімнат, а якщо є окрема кімната під кухню, то обладнують плиту. Інтер'єр кімнат оздоблюється декоративними тканинами, вишивкою, керамікою, спеціальними освітлювальними приладами, кришталем.

Сучасне проектування подвір'я включає ряд господарських, переважно мурованих, будівель, найчастіше розміщених за будинком: стайня, стодола, гараж, комора, пивниця та ін. Перед будинком розбивають квітник, висаджують плодово-ягідні кущі, овочеві дерева.

Для збереження кращих зразків традиційної будівлі у селі Крилос Галицького району функціонує музей народної архітектури і побуту Прикарпаття, який поступово розбудовується. Крім нього, в деяких селах є окремі музеї-садиби (Нижній Березів Косівського району, літературно-меморіальний музей Леся Мартовича у селі Торговиця Городенківського району, літературно-меморіальний музей Івана Франка у Криворівні Верховинського району та ін.).

Якщо говорити про нове будівництво у селах Прикарпаття, то ми прослідкували його еволюцію у селі Торговиця Городенківського району з 1910 по 1982 роки. У селі нараховується понад 750 дворів. До 1984 року старих хат, побудованих до 1939 року, залишилося 188 (24%), а 2004 року уже їх в Торговиці немає. 125 хат, побудованих упродовж 1950 – 1959 рр., можна віднести до перехідного періоду від традиційної до сучасної архітектури. Це ще трикамерні житла, але вже із багатьма архітектурними змінами (великі вікна, двостворчасті високі двері, покриття бляшане або шиферне та ін.). В 1958 році в селі став до ладу цегельний завод, що значно прискорило розбудову села та збільшило розмір будівель і їх кількість на подвір'ї. Тепер основним будівельним матеріалом стали цегла, цемент, камінь. Будинки почали будувати багатокамерні (“чвораки”), майже квадратної форми. За 1960 –

1983 рр. було побудовано 424 (56,5%) нових будинків. Крім того, почалося масове оновлення стаєнь. За цей час їх збудовано 463 (66,1% від усіх таких садиб). Появились нові господарські будівлі – літні кухні, гаражі, комори, пивниці тощо. В 1960 – 1979 роки в селі розпочався справжній будівельний бум. Так, за цей період щороку в середньому будувалося біля 20 будинків, 23 стаєнь та інших будівель. Окремі роки є рекордними: 1960 рік – побудовано 65 будівель, в тому числі 39 будинків, 1968 рік – відповідно 71 і 31, 1970 рік – 116 і 40 і т. д. Починаючи з кінця 80-их років ХХ ст. окремі господарі замість вапняно-цементної штукатурки почали обкладати зовнішні стіни різнокольоровою кафельною плиткою. Це дає підстави вважати, що до 1984 року повністю змінився загальний вигляд села. В останні десять років деякі торгівчани приступили до будівництва двоповерхових будинків. Фасадна частина багатьох садиб огорожена високим парканом та красивими архітектурними брамами. Для огорожі використовуються штахети, металеві сітки, металеві огорожі ковальської роботи.

Приблизно такі селянські садиби характерні для більшості сіл Покуття та Опілля. Своярідна оновлена архітектура притаманна гуцульським селам. Використання для будівництва дерева ненабагато змінило традиційну архітектуру. Зміни відбулися щодо обробки деревини – замість кругляків зруб ставлять із тесаного дерева. Збільшена висота жилих приміщень, вікон, дверей. Замість класичних трикамерних хат будують чотири- і більше камерні житла з мансардами, прибудовами тощо.

Ми провели обстеження та анкетування стану садибного будівництва у селі Криворівні. Тут є 595 господарств, які складаються із жилих будинків та господарських приміщень. Сучасна забудівля дворів, як і колись, не має чітко вираженої закономірності, їх розміщення на садибі залежить від її розміщення та природних особливостей, рози вітрів, інших природних умов. У селі зафіксовано дві житлові гражди. В найвіддаленішій з них постійно проживає подружжя середнього віку і троє дітей. Діти під час навчання перебувають у шкільному інтернаті, а у батьків живуть в канікулярний період та в час релігійних і родинних свят. Господарі другої гражди (також середнього віку) проживають тут у теплий період, тобто в час випасання худоби. Взимку вони мешкають у

¹ Данілюк А.І. Українська хата. - К., 1991. - С.102.

центрі села, де мають своє господарство. Для поповнення родинного бюджету чоловіки виїздили на сезонні роботи.

70% будинків побудовані впродовж 25–30 років. Понад сто з них мають чотири і більше кімнат, 20% будинків – традиційні гуцульські споруди, які побудовані в 30–60 роках ХХ ст. Це не означає, що вони в поганому стані. Гуцули – відмінні будівельники, добре знають властивості деревини і вміють слідкувати за будівлями. Тому їх будівлі довговічні і десятки років видаються новими.

Житлові й господарські приміщення побудовані з дерева. Лише кілька будівель вимурувані з цегли – школа, двоповерховий десятиквартирний будинок, зведений у 80-их роках ХХ ст. для сільської інтелігенції, і ще кілька громадських будівель (магазини, кіоски тощо) та кілька житлових будинків. Якщо розміри більшої традиційних трикамерних будинків 12–10 м / 4–5 м, то будинки з чотирьох і більше кімнат мають розміри 12–14 м / 10 м. На першому поверсі знаходяться дві або три житлових кімнати, хороми та кухня, на другому поверсі – одна-дві кімнати. Їх інтер'єр наближений до міського. Всі садиби огорожені вориннями, штахетами, рідко – парканами. Площа садиби по мірі віддаленості від центру зростає і часто займає 15–20 арів. Подвір'я покрите травою, яка скошується або випасається худобою.

Шляхом анкетування було проаналізовано стан житлових умов мешканців села. Найбільші будинки займають 100 – 120 кв. м, найменші 45 – 50 кв. м, середня площа житлових кімнат без хоромів, кухні, інших господарських приміщень – 60,3 кв. м, на одного члена родини припадає в середньому 11,25 кв. м житлової площі. Мінімальна житлова площа на одного члена – 6 кв. м, максимальна – 40 кв. м. Весь житловий фонд приватний. Всі респонденти заявили, що вони задоволені житловими умовами. До господарських приміщень належать стайні, окремі будівлі для домашніх птахів, свиней, овечих загонів, для зберігання сіна, реманенту, погребі, санітарно-гігієнічні споруди. У частини господарів є криниці, інші користуються природними джерелами. Тим самим гуцульські села в основному зберегли свій первісний архітектурний вигляд.

У більшості прикарпатських сіл не зникла традиційна церковна архітектура. Населенню краю вдалося зберегти у 60–80 роки

свої храми. Разом із тим у зв'язку з різноконфесійністю в багатьох селах друга конфесія змушена була будувати для своїх потреб інші церкви. Матеріалом для них служили цегла і цемент. Тому при будівництві таких храмів використані зразки кам'яних архітектурних галицьких типів. Інші громадські будівлі (школи, адміністративні споруди, господарські будівлі, майстерні, крамниці тощо), які розміщені в центрі села, побудовані за міськими проектами, найчастіше двоповерхові і не мають сільських рис із традиційною забудовою.

На сучасному етапі забудови сільські садиби значною мірою втратили свою локальну специфіку, що зумовлено як соціально-економічними чинниками, так і появою стандартних, уніфікованих будівельних матеріалів, типових проектів забудови. Це спричинило істотне обмеження традиційної архітектури, а в окремих випадках призвело до її повного зникнення. До таких територій належать рівнинні та передгірські райони області. Частково вдалося зберегти традиційну архітектуру в гірській місцевості краю (Гуцульщина, Бойківщина), де будинки і особливо господарські будівлі виокремлюються своєю регіональною неповторністю, естетичними зразками народної забудови.

Традиційна обрядовість: проблеми збереження

Прикарпаття споконвіків багате своєю традиційною культурою – звичаями, обрядами, побутом. Ґрунтуючись на загальноукраїнській духовній культурі, кожна етнографічна група чи етнографічний регіон має свої місцеві особливості, а деякі з них характерні лише для одного або кількох сіл (весілля, календарні свята). Наші діди і батьки зуміли зберегти те, що так активно руйнувалося репресіями, заборонами, голодоморами на Сході і Півдні України. Археологічні та письмові джерела свідчать, що на території прикарпатського краю проживало більше 1,5 тисячі років автохтонне населення, котре займалось землеробством і тваринництвом. Отже, з одного боку, культурно-побутове середовище Прикарпаття впродовж великого історичного відтинку було стаке і розвивалось еволюційно. З іншого боку, понад шестисот останніх років ця територія, як і вся Галичина, була окупована різними дер-

жавами, які проводили асиміляційну політику, тим самим намагалися знищити місцеву культуру. Традиційна обрядовість та звичаєвість підмінялася “новою радянською”. Інші чинники національної культури оголошувались анахронічними, реакційними, які заважають трудящим будувати “світле майбутнє” і теж активно заперечувались.

Духовна культура охоплює усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Основу його склали обряди. Обряди та повір'я виходили з віри. Віра, що певними діями можна умилистити потойбічні сили, породила звичай виконувати такі дії. Кожний звичай, коли він довгий час повторюється, перетворюється в релігійний обряд. Так, віра в те, що душа покійного після смерті перебуває ще вдома і їй треба обмитись, породила обряд ставити горнятко води на стіл чи вікно для обмивання душі. З прийняттям християнства і з плином часу багато вірувань забулося, але обряд залишився як магічний елемент.

Складовою частиною духовної культури є календарні свята та обряди. Вони породжені релігійними уявленнями і аграрним побутовим укладом селян. Упродовж року хлібороб спостерігав певну закономірність, усвідомлення якої вело його до виділення окремих періодів, що повторювались. Ці виробничі календарні цикли послідовно чергувались з працею у полі і вдома. Впродовж багатьох віків вони укріплювались релігійними святами, обрядами, магічними діями, заборонними прикметами, повір'ями, багато з яких походили від первісної віри в залежність людини від надприродних сил.

Разом з тим обряди не є застиглою формою, появляються свої обрядові особливості того чи іншого населеного пункту. Візьмемо для прикладу звичай колядувати під час Різдвяних свят. В одній місцевості розпочинають коляду відразу після Святої Вечері, в інших – 7 січня після обіду. До цього часу парафіяни повинні відколядувати у церкві після урочистої літургії.

В аграрному календарі українців не було різкого розмежування між сезонами. Кожен з них плавно переходив у наступний, утворюючи нескінченний кругообіг природи, чергування періодів праці і відпочинку. Найсприятливішим для селянського дозвіл-

ля по всій Європі вважається осінньо-зимовий період, який був насичений багатьма святами і обрядами.

Святом, коли “вводиться літо в зиму”, наші предки вважали Введення (4 грудня). З ним пов'язані прикмети і прогнози на цілий рік. Колись на Гуцульщині чи Покутті ранком водили мале ягня, козеня чи теля, щоб велася худоба. Цей день вважався початком нового господарського циклу. Ще й тепер населення краю слідкує за приходом першого відвідувача. Коли до хати прямує жінка чи дівчина, її зустрічають надворі, бо цей візит вважається небажаним. Натомість вірять, що прихід молодого чоловіка чи хлопця принесе здоров'я і добробут. Гуцулки мастять коровам вим'я маслом, аби давали сите молоко. Коло полудня вони обкурюють корів димом із смерекового гілля, щоб відьми не крали у них молоко. 13 грудня, згідно з церковним календарем, свято Андрія Первозданного, в народі його називають “свято Андрея”. Ще й тепер на Покутті, Опіллі як вид розваги чи жарту дівчата вночі рахують кілки в огорожі, щоб визначити, який буде суджений – високий чи низький, стрункий чи горбатий. Окремі господині на Гуцульщині до цього часу до схід сонця підливають пороги стаснь водою, щоб відьми не брали у корів молока. На Андрія на Прикарпатті народний етикет дозволяє парубкам і підліткам окремі антигромадські вчинки, які засуджуються звичасвим і карним правом. Ввечері, напередодні Андрея, хлопці міняють ворота тим, хто перебуває у сварці, закривають знадвору вікна, продовжуючи господарям ніч, зав'язують вхідні двері, затикають димарі тощо. Ці витівки викликають в односельчан жарти і сміх. В селах Опілля такі жарти повторюють і в ніч перед Іваном Купалом.

19 грудня, на свято Миколая, по всій Галичині родичі ставлять дітям під подушки подарунки. Цей звичай зберігся і в часи радянського режиму, незважаючи на переслідування і заборони місцевими властями та громадськими активістами. Ввечері в Народних домах відбуваються вистави за участю святого Миколая, який роздає подарунки молоді. Звичай обдаровування дітей поступово охоплює всю Україну.

Все ширше в області святкується Новий рік 1 січня. Це новорічне свято почало впроваджуватися із середини ХХ ст. як радянський обряд спочатку сільською інтелігенцією як колективний

(спільна вечірка біля ялинки найчастіше в школі). Зараз такі самі вечірки організовує сільська молодь при клубах чи будинках культури.

Серед січневих свят особливо виділяється період Дванадцятидення з Різдом, Новим роком, Водохрестям. Ці обряди повинні виконати наступні функції: захистити родину від впливу злих сил, забезпечити її добробут і щастя у наступному році, визначити перспективи на майбутнє її членів (одруження, здоров'я та ін.). До цих свят готуються заздалегідь: миють, перуть, прибирають у хатах, порядкують у хлівах, заготовляють на час свят паливо і корм для худоби.

Свята розпочинаються 6 січня Святим Вечором. На Святвечір прибувають усі члени родини. Люди готуються до цього таїнства постом. Постять дорослі, діти і хворі їдять, але небагато. Господині готують 7 – 12 нескоромних страв. Різноманіття цих страв досить велике. Мешканці шістдесяти трьох населених пунктів назвали 122 страви, які готують на Святу Вечерю. Крім куті, узвару, вареників названі й такі архаїчні страви, як ячмінна каша з медом, пшоняна каша, варені горох або біб, узвар з квасолею, та сучасні – різноманітні салати, халва, налисники, запіканки тощо. Страви готуються із найдавніших землеробських культур: зернових (пшениці, ячменю), бобових (квасолі, бобу, гороху), городніх (капусти, цибулі, моркви), продуктів збиральництва (грибів), рибальства. Також використовують культури, які появились у краї відносно недавно, – картоплю, кукурудзу, рис тощо.

Особливим багатством страв відзначаються Покуття і Бойківщина. Одне із важливих дійств, що передувало Святій Вечері, у гуцулів і бойків був обхід двору. Господар і хтось із молодших дітей з хлібом, свічкою, ложкою меду та куті тричі обходять стайню; худобі дають покуштувати вечерю і в молитвах просять для неї всяких благ. Деякі родини на Прикарпатті курять ладан або живицю, під столом розстеляють соломку, під святкову скатертину стелять сіно – праобраз ясел, в яких народився Ісус. На кутах стола в сіно кладуть часник, щоб не допустити злі сили. Посеред столу ставлять три хлібини або калачі, які будуть там стояти всі дні свят. На покуття кладуть “діда”, “дідуха” – прибраний сніп жита (Покуття) чи вівса (Бойківщина, Гуцульщина). Хтось із молодш їх

іде на цвинтар, щоб запалити свічки на могилах родичів. Лише зійде вечірня зірка, родина мисться, переодягається у святкову одягу і молиться. Господиня подас на стіл страви. Господар першу ложку куті підкидає вгору, щоб роїлись бджоли, інші – щоб плодилась худоба, щоб всі були здорові і довго жили, точно визначеного вірування щодо цього ритуалу немає. Після вечері вся родина колядує, а молоді несуть вечерю до найближчих родичів чи одиноких сусідів. Стіл не прибирають, а залишають їжу душам померлих родичів, котрі вночі прийдуть на вечерю. На Гуцульщині і Бойківщині після вечері по під вікнами колядують малі хлопчики.

На Різдвяні свята групи колядників гуртуються відповідно до віку і статі. Малі хлопчики збираються групами по 3 – 4 і колядують вдень. Парубки і дівчата, а також церковні брати і сестри окремими групами обходять село. Заколядовані гроші йдуть на потреби церкви, побудову пам'ятників тощо. Інші групи молоді ходять з вертепом, зіркою, шопкою. На Гуцульщині чоловіки колядують свої архаїчні “коледи” з музикою (скринкою, трембітою, рогом) і танцями (“плесом”). Керують гуртами “берези” – найавторитетніші і найкращі знавці стародавніх “колед”. В ці дні в районних центрах та Івано-Франківську на центральних площах проходять конкурси колядницьких гуртів та вертепів.

Новий рік святкують 14 січня в день святого Василя. Напередодні Нового року господині смажать пампушки, їдять нескоромну вечерю. Хлопці ходять з “Маланкою”, переодягнувшись на Маланку, Василя, Діда, Жандарма, чорта, смерть та інших. Сценки у хатах розігрують імпровізовані, спеціальних текстів немає. На Тлумаччині (Покуття) водять по хатах коня. На Гуцульщині дівчата, як і на Андрія, годують kota варениками, інші палять кужелі, щоб дізнатися, чи любляться чоловік із жінкою, а легінь із дівкою. Колись вірили, що опівночі відкривається небо, а домашні тварини розмовляють людською мовою. Хто почує цю розмову, зразу помре. Худоба перед небесними силами або хвалить, або жаліється на господаря. Тому худобу намагаються задобрити доброю їжею. На Покутті ще недавно (70 – 80 роки ХХ ст.) малі хлопчики (до 7 років) ходили до родичів з “бичками” – дерев'яними фігурками весільних гостей, домашніх тварин, ворожачи, які події

чекають на господарів в новому році. Зараз цей обряд можна зустріти лише у кількох селах Снятинщини і Городенківщини. Старші хлопці по всьому Прикарпаттю посівають оселі зерном, бажаючи господарям гарного врожаю, здоров'я, добробуту і довголіття.

Завершується двадцятиденний період зимових свят Богоявленням (Йорданом, Водохрестям). Напередодні Йорданських свят прикарпатці обходять другий Святий Вечір. Чоловіки виготовляють воскові хрестики, які наліплюють над дверима оселі і стаєнь, щоб не допустити туди нечисту силу. Господині зранку готують дванадцять страв. На Покутті господар перед вечерею годує худобу печеними пирогами і окроплює її свяченою водою. Перед вечерею у Придністровських районах малі хлопці ходять від хати до хати щедрувати. На Богоявлення на берегах струмків рік та озер виготовляють із льоду хрести і там освячують воду.

Звичайно, кожен регіон має багато своїх місцевих звичаїв, обрядів, ритуальних дій, які наповняють, прикрашають, роблять цікавими і веселими ці свята. Одні дійства поступово зникають, губляться в часі, а на їх місці появляються нові, але зуть їх одна: прикарпатці здебільшого глибоко віруючі християни, які поважають, цінують свої предковічні обряди.

15 лютого велике урочисте свято Стрітіння. Вважається, що в цей день зима зустрічається з літом. По Стрітінню ворожать, яка буде погода надалі. Якщо в цей день тепло – перемогло літо, а як холодно – зима ще не скоро поступиться.

В перший день Великого посту прикарпатські родини прибирають свої оселі: вимітають і миють усі кутки, які є у хаті. Гуцули і покутяни в перший понеділок Посту ще й зараз збираються у родичів або сусідів, щоб “прополокати зуби” горілкою, закусуючи пісними стравами.

Весняний цикл народного календаря розпочинається з 1 березня. Найчастіше він припадає на Великий піст. У березні відзначають день святої Євдокії. В цей день розпочинаються весняні роботи на городі: висівають розсаду капусти, щоб гарно вродила. По погоді цього дня визначають літній врожай. На Теплому Олексі ворожать, яка буде весна. На Сорок Святих також визначають

погоду. Колись цього дня вибирали на насіння зерно, вірячи, що з кожної зернини вродиться по 40 зернин.

7 квітня свято Благовіщення – пробудження від зимового сну землі. До Благовіщення, крім висіву в городі розсади капусти, не можна обробляти землю, адже з неї вилазить все, що сховалося від зими. Вважають, що якою буде погода на Благовіщення, такою буде й на Великдень.

Великий, або Страсний, тиждень починається з Вербної, або Шуткової, Неділі. У церкві посвячують розквітлу вербу. Намагаються посвятити вербовий цвіт великий і повний, щоб рік був ситий, а в кого вербові котики малі – у того буде важкий і голодний. Посвяченою вербою (шуткою) б'ють один одного, сповіщаючи, що “через тиждень буде Великдень”. Посвяченою вербою вперше виганяють худобу на пасовище або ярмарок. У всіх регіонах краю відновлено звичай писати дівчатами писанки, який починається у Вербну Неділю і продовжується весь Страсний тиждень, щоб було чим на Великдень обдаровувати хлопців. У Страсний тиждень з вівторка і до четверга гуцулята “грійють діда”: сплячуть у садах і городах сміття, танцюють навколо ватри і співають: “Грійте діда, дайте хліба”. Господарі дають їм спеціально спечені хлібці – “кукуци”, цукерки, гроші. Діти дякують: “Дай Боже душам померлих Царство Небесне, а Вам, газдинько, аби овечки мирно покотились та й щоб ягнички починали”.

З понеділка до четверга у Страсний тиждень прибирають у хатах і на подвір'ї. У четвер і суботу випікають паски, готують до посвячення кошики. А оскільки четвер називається “чистим”, то дехто купається у річках і ставках, щоб захистити себе від шкірних хвороб. У Велику п'ятницю ніхто не працює, дотримуючись посту. З цього дня не дзвонять у церковні дзвони. Після обіду виносять плащаницю, тому всі йдуть до церкви “на поклони”. Біля плащаниці ставлять для почесної варті молодих хлопців, які, міняючись, стоять аж до Великодня.

На Бойківщині та Опіллі у Великодню ніч парубки і чоловіки розпалюють на пагорбах великі вогнища. Молоді і старші люди ночують у церкві, молячись біля плащаниці. На Великдень освячується стародавня християнська їжа – паски, ковбаси, яйця, писанки, сало, сир, хрін, сіль та ін. У Великодні дні гудуть дзвони –

то дзвонить кожен: великий і малий. Бо хто на Великдень подзвонить, у того врожай буде великий, а вся нечисть розбіжиться зі страху по нетрях і урвищах. Дівчата біля церкви співають гаївки. Малі хлопці всі три дні свят стріляють із саморобних самопалів. У Великодній понеділок обливають дівчат водою, щоб ті завжди були свіжими і здоровими. За це дівчата дарують хлопцям писанки. Через тиждень по Великодню припадає Провідна Неділя. На неї на гробках наймають парастаси, а гуцули тут же гостяться.

День святого Юрія (6 травня) у горах – велике свято. Святий Юрій вважається охоронцем худоби і полів від відьом і вовків. Напередодні свята на дверях стаєнь малюють хрести, щоб не пустити туди відьму, а за селом палять вогонь – “палять Юрика”, “палять Кирелейса”. Якщо вже тепло, то гуцули цього дня влаштовують проводи на полонину. В інших регіонах на Юрія виганяють худобу на пасовища, щоб худоба була сита. Дівчата, аби бути вродливими і здоровими, вмиваються росою.

Літній цикл свят на Прикарпатті пов'язаний з хліборобством і вшануванням землі. Основні з них такі: Свята неділя, або Зелені свята, Івана Купала, Петра і Павла, Іллі, Палія (Пантелеймона), Маковея, Гаврила, Спаса. В суботу перед Зеленими святами прикрашають обійстя гіллям липи, ясеня, явора тощо. Колись у цей день ходили на кладовище святковим походом і на гробках відправляли молебні “Приводи” з пирогами, молоком, сіллю. На Покутті на Зелені свята об'їздили з церковною процесією поля і святити майбутній урожай. Зараз цей звичай відновлюється в покутських селах.

Головним серед літніх свят є свято Івана Купала. Воно припадає на період найбільшого розквіту природи, в літній сонцеворот. Колись наші предки вірили, що в ніч на Івана Купала цвіте папороть. Хто зірве квітку – буде мати достаток і багатство й знатиме, де схований скарб. У цю ніч дозріває багато чудодійних рослин, і їх треба збирати на світанку, поки не спала роса. З квітів колись плели вінки і зберігали цілий рік. Зараз дівчата і молоді жінки до схід сонця ходять на росу, щоб набратися краси і здоров'я, адже це свято дівочої чистоти і вроди. Раніше в цей день одружувалися молоді пари. Старші люди вважали, що починаючи від Івана можна купатися. Свято Петра і Павла не має специфічних обрядів. У

церкві відправляється святкова літургія, а госнодині готують для родини святковий обід із молодію городиною і курячого м'яса.

У серпні обходять громові свята Іллі, Палія (Пантелеймона), Маковея, Гаврила. По громових святах закінчуються жнива. Колись на Покутті справляли обжинки. В 60–80 роках ХХ ст. організовували колгоспні дні врожаю з концертами, розвагами, спортивними змаганнями. На Спаса гуцули і бойки святять овочі і фрукти.

Для осіннього циклу характерні звичаї, пов'язані із закінченням тепла, завершенням збирання врожаю, поверненням худоби з літніх пасовищ, підготовкою до зими, поминанням предків і забезпечення добробуту, здоров'я, створенням нових родин.

11 вересня відзначають Головосіки – Усікновення голови Івана Хрестителя. В цей день нічого не ріжуть пожем, особливо круглі предмети, які нагадують голову. Старші люди постять. Постять і на Чесного Хреста. В цей день ховаються гадюки. Колись на Здвиження розходились опришки, а на Юрія сходилися на ще з осені зумовленому місці. Найбільшим осіннім святом вважається Покрова. До Покрови повинен бути зібраний весь урожай. В багатьох селах свято Покрови відзначається як храмове свято. Покрова була захисницею Запорізької Січі та УНА. По Покрові проводять весілля, закінчуються осінні роботи і готуються до зими.

Тиждень перед Дмитрієм на Прикарпатті поминають душі померлих. Колись вірили, що в ніч перед Дмитрієм вони приходять в оселі рідних. У церквах наймають парастаси, ставлять свічки за кожного померлого і моляться за упокій його душі.

Таким чином, на Прикарпатті збереглася більша частина календарних обрядів і звичаїв. І якщо у радянські часи через переслідування окремі обряди були призабуті, то тепер вони відновлюються і поповнюються сучасними новаціями. Велику роль у відновленні народної звичасвості та обрядності відіграла церква. Впродовж останніх років прикарпатські міста поповнило багато уродженців сіл. Вони принесли з собою батьківські обряди з усіх регіонів, які взаємодоповнюються, пристосовуючись до умов міщанського життя. Проходить процес взаємозбагачення календарної обрядовості в містах і селах Прикарпаття.

До родинної обрядовості відносяться обряди, пов'язані з природним циклом життя людини – народженням (родильні звичаї та хрестини), одруженням (весілля), смертю (похорони та поминки).

Внаслідок активізації міжрегіонального спілкування як у межах, так і поза межами Прикарпаття на побутовому рівні впродовж останніх десятиріч відбулася уніфікація цих звичаїв і обрядів. Цьому процесові піддалася навіть консервативна Гуцульщина, щоправда, зберігши ще певну кількість магічних дій і засобів народного лікування.

Так, передродові дії прикарпатських родин і громадськості спрямовані на нормальний розвиток майбутньої дитини, забезпечення їй доброго життя та створення спокійної обстановки для вагітної. Якщо вагітна жінка на державній роботі працює до семи місяців, то в домашньому господарстві – до самих родів, поступово зменшуючи фізичне навантаження в міру наближення родів. Родина прагне забезпечити майбутню матір харчами, які сприяють зміцненню її здоров'я і здоров'я дитини. Щоб забезпечити здоров'я майбутньої дитини, вагітній забороняється дивитися на вогонь і доторкатися до обличчя, дивитися на некрасивих, калік, розумово відсталих, шити у святкові дні тощо.

Обрядові дії мали впливати на характер дитини (наприклад, не гніватися, не сваритися); визначати стать дитини; охороняти й поважати вагітну (наприклад, не відмовляти їй у проханні щось позичити, інакше у господарстві заведуться миші); наділяти майбутню матір надприродною силою (не переходити комусь дорогу, не тримати до хреста іншу дитину, бо це пошкодить похресникові, та ін.). Окремі заборони сприяють гігієні вагітної. Від батька вимагалось лише уважне ставлення до своєї дружини. До цього часу громадська думка погано ставиться до покриток, хоч винні вже не виносяться на загальний осуд. Їх діти продовжують називатися “копилами” або “байстрюками”.

Оскільки теперішні жінки народжують дітей у пологових будинках, то майже всі родинні обряди, ритуали і магічні дії при родах відпали. Немало залишилось обрядів і магічних дій, спрямованих на догляд за немовлям та породіллю (відвідування та пригощання породіллі, освітлення кімнати цілу ніч, зливання воску, шептання та інше). Відбулися певні зміни у виборі дітям імен.

Крім загальних спостережень у межах області, було детально прослідковано за ім'я нареченнями у Криворівні (Гуцульщина) і Торговиці (Покуття). У Криворівні, крім традиційно поширених серед гуцулів імен Іван, Василь, Дмитро, Микола, Ганна, Марія, Василина, Калина, Євдокія тощо, додалися більш вживані у 60–70 роках на Західній Україні імена: Роман, Володимир, Тарас, Назарій, Ольга, Оксана, Ірина, Іванна. Майже відсутні маловживані міські імена, взяті з заходу (Едик, Жанна, Валентина). В Торговиці зміна моди на імена досліджена більш детально. З 1890 по 1980-х роки з чоловічих імен найбільш поширене було ім'я Василь – 28,4% від усіх чоловічих імен, за ним Микола – 16,5%, Іван – 12,2%, Федір – 10,5%. Починаючи з середини 50-их років до 80-их ХХ ст. поширюється Мирослав, Ярослав, Богдан, а з 60-их – Віталій, Богдан, Віктор, Тарас. З жіночих імен за період від 1890 до початку 1980-х рр. – Ганна – 27% (1281 зафіксованого нами імені), Марія – 25,8%, Євдокія – 13,9%, Анастасія – 9,7%. Тобто ці чотири імені впродовж майже 100 років становлять 76,4%. З 60-их років минулого століття набули поширення такі імена: Ольга, Оксана, Галина, Надія, Люба, Мирослава, Наталка. А з 80-х – Лілія, Людмила, Леся, Валентина, Руслана, Зоряна. Таким чином, в обох різнорегіональних селах продовжують домінувати традиційні українські імена, хоча до них додаються нові, поширені у Східній Європі імена. Це дає підстави говорити про передачу імен від дідуся і бабусь внукам як вияв поваги і шани до старших родичів.

Майже не змінився обряд хрещення та кумівства (на ньому нині відсутня повивальна бабка та змінилась якість подарунків дитині – т. зв. “крижмів”). Як позитивний результат відзначаємо відношення молодих матерів до годівлі дітей грудьми. Цей період знову приближається до одного року і став престижним для матерів. До речі, більшість матерів, коли годують дитину, прикладають її вперше до правої груді, вірячи, що вони відводять дитя від лівацтва, яке до цих пір вважається серед населення аномальним. Зберігся обряд перших “пострижин”, який відбувається через рік після народження дитини. Особливо його дотримуються на Гуцульщині. У більшості сіл цього регіону хтось із дітей обов'язково залишається вдома і опікується на старість батьками. А це ще

більше зберігає традиційну культуру. В інших регіонах у другій половині ХХ ст. спостерігався масовий відтік молоді з прикарпатських сіл. Нові родинні виробничі відносини дали можливість матері збільшити термін догляду за дитиною до 3–5 років, що є немаловажним для здоров'я і виховання дитини.

Теперішня масова еміграція на заробітки в Європу та Америку значно погіршила стан батьківського піклування. Виїзд одного або обох батьків, які залишають дітей на дідусів і бабусь та інших родичів, негативно відбивається на вихованні дітей. Трудова еміграція значно скорочує народжуваність дітей в краї. Так, станом на вересень 2003 року з Криворівні виїхало понад 300 осіб. Станом на 1 січня 2001 року в селі налічувалось 1994 особи, із них працездатних 1016 осіб і 548 дітей до 16 років. Отже, кількість працездатних скоротилась до 700 осіб. В 2002 році з Торговиці офіційно виїхало 182 особи, ще понад 200 заробітчан щороку виїжджає на сезонні роботи.

Таким чином, обряди і звичаї, пов'язані з народженням та доглядом за дитиною, залишаються відносно стійкими. Продовжує їх міжпокоління передача. У прикарпатських родинах переважають такі моральні цінності, як батьківське піклування, надання традиційних культурних і побутових знань дітям, повага до старших та ін. Разом з тим трудова еміграція, яка набула масового характеру на початку ХХІ ст. (понад 20% емігрантів від всього сільського населення), деформує в останні роки процеси догляду за дітьми та їх вихованням.

Традиційна весільна обрядовість Прикарпаття включала в себе як загальноукраїнські, так і свої місцеві елементи. У структурі весільних обрядів знайшли своє відображення народна мораль, звичаєве право, етнічні норми, які формувалися століттями. Саме весілля можна назвати народним оперним дійством, в якому всі присутні є одночасно і його учасниками, і глядачами.

На стан збереження традиційної весільної обрядовості впливає розширення меж вибору подружньої пари. Ми проаналізували дані одруження у семи селах Городенківського і Снятинського районів за 1946 – 1955 і 1971 – 1980 роки. Новіші дані одержали в результаті вибіркового анкетування в 2002 – 2003 роках. В сучасних умовах для мешканців сіл, як і для всього Прикарпаття, харак-

терне зменшення кількості шлюбів у межах рідного населеного пункту. У зв'язку з виробничою та навчальною міграцією кількість одружень поза межами села, міста, району, області зросла за тридцять років. Дані сіл у названих районах показали, що у післявоєнні роки кількість прибулих зятів і невісток у різних населених пунктах була неоднаковою і становила від 5% до 35% від усіх одружень. Найменше таких весіль припадає на віддалені села (5% і більше). У близьких до промислових центрів селах ця частка досягає максимального рівня (35%). Проте в обох типах сіл обмін зятями і невістками здебільшого приходив традиційно між сусідніми селами. Отож він майже не впливав на весільну та інші види обрядовості.

В 70-их роках ХХ ст. шлюби молоді з різних місць у селах перевищили 60%. Дві третини приймаків (більше 40%) становлять мешканці прикарпатських сіл, 16% – представники інших областей. Кількість шлюбів із неодносельчанами зросла за 20 років у чотири рази. З інших областей України частіше жінки приводили чоловіків у своє село. Так, за 10 років по семи обстежених селах з інших областей прибуло 280 зятів і 73 невістки. Міжнародна служба по цих же селах становили у 1946 – 1955 роках 1,1% (чотири чоловіки привели до дому жінок іншої національності і одна жінка привела чоловіка неукраїнця); у 1971 – 1980 роках – 4,2% (відповідно прибуло 14 чоловіків і 5 жінок інших національностей)¹. До 2000 року кількість міжнародних шлюбів зменшилась до 2–3%. Все частіше зустрічаються випадки одружень дівчат-прикарпаток в інші країни не лише Європи, а й Америки. Найчастіше такі одруження відбулися в Богородчанському і Калуському районах, коли тут на будові промислових об'єктів працювали робітники з Угорщини, Польщі та Німеччини.

Після Другої світової війни весільна обрядовість пройшла декілька етапів розвитку. Впродовж 40-их і до середини 50-их років минулого століття переважав розгорнутий традиційний шлюб із церковним вінчанням. Весілля сільської інтелігенції (в більшості прибулої зі східних областей України, тобто вчителів і т. зв. партійно-радянського активу) обмежувались невеликими вечірками

¹ Пацьків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження // Етнос і культура. №1. Івано-Франківськ, 2003. С.33.

ми, на яких були присутні 8–12 осіб (друзі і родичі). Таке одруження рееструвалося лише в ЗАГСі. З кінця 50-их і до середини 60-их років практикувалися “комсомольські весілля”, а серед студентів – “студентські весілля”. В обох типах весіль вводилися випадкові українські й російські обряди. Така еклектика не виробила постійного обряду і залишилася на рівні рядової гостини.

У 60–80 роках по всіх селах області переважали розгорнуті традиційні весілля з таємним церковним вінчанням або без нього. Проте і таке весілля поступово втрачало багато звичаєво-обрядових дійств, хоча кількість гостей на таких весіллях зростає. Водночас розширення вибору для себе пари, особистої участі наших земляків у весільних гостинах поза межами України та активна пропаганда пресою, партійними та громадськими організаціями т. зв. “нових обрядів”, які ґрунтувалися як на традиційних українсько-російських, так і на вигаданих обрядах і церемоніях, значно збіднили традиційне весілля.

У 90-их роках із поверненням до церкви вінчання та в зв'язку із ростом національної свідомості у кожному селі почали відновлюватися календарні та родинні обряди. Щодо весіль, то сучасна зайнятість односельчан у виробництві поза межами села, немала кількість гостей із інших місцевостей, проживання родичів у містах призвели до їх скорочення. Весілля почали проводити в кафе і ресторанах, що також вплинуло на їхню тривалість.

Упродовж другої половини 90-их років до 2002 року ми проаналізували стан весільної обрядовості у 24 селах Покуття. З весільних обрядів збереглися ті, що пов'язані з економічними відносинами, ігрові, весільні чини, обов'язкова участь у весіллі родичів (до троюрідних). Відновились обряди, пов'язані з церковним вінчанням. Зменшилася кількість обрядів, які вшановують родичів, та тих, які незрозумілі і не можуть бути пояснені (наприклад, “ведіння короґоду” тощо). Самі весілля на Покутті складаються із фрагментів обрядів колишніх весіль. Оскільки злам колишніх весільних обрядів продовжується, то чітко визначеного обрядового весільного церемоніалу на Покутті немає. Аналогічне становище і в інших регіонах області. Весільний обряд збіднів і частково втрачає свій як національний, так і місцевий колорит. Майже на грані зникнення традиційний весільний одяг молодих,

весільна атрибутика, обрядові весільні пісні – те, чим завжди славилось українське весілля. Співи гостей підмінюються виступами весільних музик, які не завжди збігаються з обрядами даної місцевості. Сама нівеляція весільного обряду зменшує його урочистість, значущість, весілля наближається до звичайної гостини, применшується роль родичів¹. Краще цей традиційний обряд зберігся на Гуцульщині та в гірських селах Бойківщини.

Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Прикарпатті зберегли багато язичницьких пережитків. У самій суті похоронної обрядовості збереглися стародавні риси культу предків, переконання про те, що й після смерті померлі цікавляться живими і втручаються в їхні справи. Тому живі, з одного боку, намагалися за добрити покійника обрядовими діями і жертвоприношенням, з іншого – робили все, щоб не допустити мертвого до активного втручання у справи родини, односельчан, захистити домашніх тварин і посіви від їхнього впливу. Похоронні обряди поділяються на передпохоронні і післяпохоронні.

До передпохоронних належать вірування і ворожіння про смерть. Якщо родичі очікують швидку смерть хворого, то запрошують священика для сповіді та причастя. Згідно з народним звичаєвим правом, умираючому пропонують зробити розпорядження щодо розподілу майна. Він прощається з рідними і сусідами, а якщо з кимось був у поганих відносинах, то перепрошує їх.

Коли людина померла – її одягають у все нове. Колись на Покутті покійника одягали тільки в домотканий одяг, категорично відкидаючи шкіряні та металеві предмети, які “не пустять покійного в рай”. На Гуцульщині родичі трембітають на чотири кути хати сумну мелодію. На голос трембіти сходяться рідні, сусіди. Кожен приносить із собою свічку, молиться за померлого і аж потім вітається. В минулому столітті вночі при померлому молодь влаштовувала різні ігри – “грушку” на Гуцульщині, “лопатки” на Бойківщині, “лубок” на Покутті. Ці рудименти (залишки) язичницьких похоронних обрядів сягають у праслов'янську епоху. Адже наші предки вважали, що смерть – це не кінець існування

¹ Пацьків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження. – С. 34–35.

людини, а лише перехід у інший стан, тому факт смерті людини не сприймався трагічно.

Хоронять покійника на третій день. На похорони збираються без записин всі бажаючі. До старших приходять рідні, сусіди, літні люди. До молодих – більшість односельчан, особливо молодих. Під час похорон неодружених виконуються деякі весільні обряди: померлих одягають у весільний одяг, прикрашають деревце тощо.

До післяпохоронних обрядів належать поминки (“обід”), роздарування речей покійного (“за душу померлого”), проведення післяпохоронної ночі, поминання померлих під час деяких свят (Святий Вечір, Великдень, Зелені Свята, Спаса, св. Дмитра тощо), дотримання жалоби, догляд за могилами та ін. В традиційній обрядовості гуцулів, бойків, покутян і опілян відтворилася історія ще архаїчнішої давньослов’янської обрядовості – від давніх часів по сьогодні.

Похоронно-поминальні обряди є найстійкішими в порівнянні з іншими родинними обрядами. За нашими підрахунками, їх збереглося близько 70%. Ще більший відсоток їх на Гуцульщині і Бойківщині. Головна причина такої стійкості – високий рівень релігійності мешканців краю. Більшість із цих обрядів спрямована на підготовку та супровід душі померлого до потойбічного світу, прагнення живих забезпечити їй рай.

Світоглядні уявлення та вірування населення Прикарпаття пов’язані насамперед із господарською діяльністю, родинним життям і ґрунтуються на спостереженнях за природою та середовищем. Спостерігаючи за небом, розрізняли більшість сузір’їв, яким дали свої назви (Великий або Малий віз, Хрест та ін.). По зірках, а також Сонцю, Місяцю визначали пори року, час доби, орієнтувалися під час подорожей. Існує народна астрономія, метеорологія, медицина, ветеринарія, які виникли на основі досвіду, спостережень за навколишнім світом багатьма поколіннями наших пращурів. Ці знання, як правило, передавалися через вірування, магичні дії. Існували численні забобонні ритуали, обереги, табу, які повинні оберігати людину від злих сил. Рудиментами давніх дохристиянських часів є більшість вірувань, пов’язаних з “демологічною (нечистою) силою”. До них належать відьми, упирі,

цілий сонм чортів, домовики; польові, водяні, повітряні надприродні істоти. Щоб їх позбутися, вживали різні магичні дії, які здійснювали різні чарівники і ворожбити.

Ще й зараз частково збереглися вірування у чарівників, мольфарів – осіб, наділених надзвичайними силами, здатних спілкуватися з “нечистою силою”, тобто посередників між людьми і потойбічним світом. Ці сили можуть керувати природними стихіями. Такі вірування збереглися серед певної частини населення Гуцульщини, Бойківщини, тобто там, де особливо були поширені вірування у надприродні сили і існувала величезна кількість їх персоналій. В більшій частині населення вони значною мірою втратили свій первісний зміст, зберігши певне естетичне значення, або набули розважального характеру.

Культуру і побут етнографічних груп Галичини захищають і популяризують їх товариства (гуцулів, бойків, лемків). В останні роки вони щорічно організують свої фестивалі, випускають газети і часописи, служать недільні літургії на своєму діалекті. Є показові гуцульські школи у Косівському районі, де крім загальної навчальної програми даються знання і прищеплюються відповідні навички в усіх галузях гуцульської культури і побуту. Історико-етнографічні регіони Покуття і Опілля поки що таких товариств не мають.

Для відродження української побутової культури необхідно використати духовні цінності нашого народу: звичаї, обряди, мораль, етику, родинні відносини, основні принципи виховання, ставлення до державної й приватної власності, до праці та інші. Гарантом такого відновлення повинна стати держава, виробивши відповідні стратегічні напрямки розвою побутової культури із урахуванням нових досягнень і тенденцій в науці, економіці, у зовнішній та внутрішній політиці, юриспруденції, моралі, мистецтві. Для цього потрібно розробити й прийняти державну програму охорони побутової культури, аналогічну програму охорони матеріальних пам’яток, всебічно підключити наукові, культурні та освітні заклади для збору пам’яток фольклору і етнографії. Слід відновити у школах викладання предмета народознавства. Професійний рівень викладання цього предмета необхідно підняти до рівня таких предметів, як вітчизняна історія, рідна

мова, українська література. Закладам культури систематично організовувати конкурси, фестивалі, фольклорні огляди з тематики обрядової культури.

Джерела З архіву автора

1. Анкета для етносоціального дослідження нових рис в культурі і побуті сучасного села (всього 277 запитань). Анкетування проведено в селах Даленів Городенківського району, Долина, Живачів, Озерни, Підвербці Тлумачького району, Олешків, Тулуків Снятинського району. Всього охоплено 676 респондентів.
2. Анкетування для етнографічного дослідження сучасного побуту села (538 запитань). Анкетування проведено в с. Криворівня Верховинського району (1999–2000 рр.), та с. Торговиця Городенківського району (2001–2002 рр.)
3. Записи весільних обрядів у 24 селах Покуття.
4. Записи календарних свят і обрядів на Прикарпатті. Всього проведено у 67 селах.
5. Записи обрядів і звичаїв пов'язані із народженням і вихованням дитини на Прикарпатті у 18 селах.
6. Записи похоронних обрядів і звичаїв на Прикарпатті у 7 селах.

ДІЛЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦІЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Мова краю, будучи виявом загальнонаціональної української мови, має і певні місцеві особливості вимови звуків, словникового складу й граматичної будови. Ці місцеві відмінності виявляють себе на тлі того спільного, що об'єднує місцеві різновиди мови в єдину українську національну мову і становить їх основу.

На Івано-Франківщині поширені говірки південно-західного наріччя української мови: гуцульські, покутські, наддністрянські, або опільські, бойківські, а також окремими вкрапленнями переселенські лемківські. Територія поширення кожного з діалектів виходить за межі нашого краю і знаходить своє продовження в сусідніх областях.

Гуцульський й бойківський діалекти охоплюють гірську частину краю, розмежовуючись між собою смугою перехідних говірок у межиріччі Лімниці й Бистриці Надвірнянської. З погляду адміністративного районування гуцульські говірки в основному зосереджені у Верховинському, Косівському й Надвірнянському, бойківські – в Долинському й Рожнятівському районах на південний захід від умовної лінії Болехів-Долина-Перерісль-Ланчин-Косів-Кути.

На північний схід від цієї лінії тягнуться опільські, або наддністрянські, та покутські говірки. Межа між ними пролягає широкою смугою перехідних говірок приблизно по лінії північніше Надвірня-Отинія-Живачів-Петрів. Отже, в селах Рогатинського, Калуського, Галицького, Тисменицького, Тлумачького та в крайніх північно-східних населених пунктах Долинського й Богородчанського районів масмо опільські, або наддністрянські, говірки. Снятинщину, Городенківщину, Коломийщину та частково Тлумаччину (крайня південно-східна частина), Косівщину, Надвірнянщину (крайня північно-східна частина) обіймають покутські говірки¹.

¹ Див.: Атлас української мови. – Т. II. – К., 1988: Карта говорів української мови // Жижко Ф. Т. Говори української мови. – К., 1958.

Внаслідок сумнозвісної депортації в повоєнний час лемків із їх рідних земель і дисперсного розселення їх в Україні в окремих селах нашого краю трапляються переселенські лемківські говірки. Лемківською говіркою розмовляють, зокрема, в Глибокій і Сідлищах Коломийського, Торговиці Тисменицького, Маринополі Галицького, Лопушні Рогатинського районів та ін.

Кожен із діалектів, що поширені в нашому краю, характеризується низкою специфічних фонетичних, лексичних, граматичних рис. Одні з них властиві всім говорам регіону, інші побутують лише в одному чи в двох-трьох діалектах. Спільними діалектними особливостями мови населення краю є, зокрема, вимова ненаголошеного **е** наближено до **и** (**се^ило**, **ме^ине**), відмінкові форми на **-ови** (**-єви**) в давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого й середнього роду (**братови**, **конєви**, **селови**), стягнені закінчення **-ов**, **-єв** (з **-ойу**, **-єйу**) в орудному відмінку однини іменників жіночого роду та узгоджуваних із ними прикметників, порядкових числівників та деяких займенників (**рукóв**, **ногóв**, **білов**, **трéтов**, **собóв**), відсутність подвоєних приголосних в іменниках середнього роду на зразок **зілє**, **житє**. Однак більшість специфічних діалектних рис не мають загального поширення і локалізуються лише на певній території краю. Розглянемо найголовніші ознаки кожного з діалектів¹.

Гуцульські говірки

Голосний звук **а** після м'яких приголосних та **й** переходить у **е**, **и**, **і** (**зусє**, **взєв**, **лошє**, **пáмніть**, **йік**, **йєзік**, **зáйіц** та ін.). Звук **и** під наголосом вимовляється як **е**, або **и^є**, **е^и** (**вєд'іти**, **вєзєу**, **д'ітє^ина**, **хаті^є**, **кудіє** та ін.). Голосний **і**, що чергується з **о** у

¹ Основні ознаки кожного діалекту визначені на основі власних матеріалів, зібраних під час діалектологічних експедицій у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. і характеристик окремих говорів, поданих у науковій літературі, зокрема: Жілко Ф.Т. Знач. праця – К., 1958; Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980; Кисілевський К. Надпрутьський говір Стефаникових персонажів: Матеріали до словника // Українське мовознавство в останній добі: Філологічні праці. – Рим, 1973. – С.153–161; Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок // Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997. – С.7–10; Худаш М.Л. Основні риси бойківського говору // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1983. – С.44–47; Худаш М.Л. Основні особливості гуцульського говору // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С.51–56.

відкритих складах, звучить як **и** (**вин**, **дзвин**, **мист** та ін.). У дієслівному префіксі **ви-** послідовно виявляється звук **і** (**вібрати**, **вісипати** та ін.). Приголосний звук **р** зберігає давню м'якість (**косáр'**, **чер'вák**, **дóхтор'**, **лóр'ква**). Як і в більшості говірок краю, м'які приголосні **т'**, **д'** перед **і**, **є** переходять у **к'**, **г'** (**к'істо**, **к'єшко**, **г'єрá** (ді за), **г'іука**, **г'єк** (дяк), **г'іж'є** (діжа) та ін.). Звуки **ц**, **с** в кінці слів, а також перед **а**, **у**, **и** здебільшого стверділи, пор.: **хлóпец**, **ижец**, **сдові^єца**, **купéц**, **пé^ириу**, **цєс**, **цєсá**, **дєс**, **шос** та ін. Шиплячі звуки зберігають давню м'якість: **ч'óрней**, **ш'ос'**, **ж'оу^ч'**, **ч'іму**, **кл'ч'**, **ч'єрес** та ін. Дзвінки приголосні перед глухими і в кінці і слогів втрачають дзвінкість і переходять у глухі, напр.: **сат**, **м'іт**, **л'іт**, **п'іт** та ін. Звукосполучення губних приголосних з **й** на відміну від загальнонародної мови не має вставного **л**, пор.: **күйу**, **л'б'іу**, **рб'іу**, **вони рб'ієт**, **л'уб'ієт** та ін. Звукосполука **хв** вимовляється як **ф** (**фіст**), **дн** – як **ин** (**бл'інний**). Для гуцульських говірок характерною є тенденція до скорочення окремих звуків і цілих складів, передовсім ненаголошених, наприклад: **ка** (**каже**), **кау** (**кажу**), **поч'кай** (**почекай**). Ця властивість виразно простежується у кличній формі власних імен: **Ивá!** (**Іване**), **Парá!** (**Параско**), **Йю!** (**Юрку**), **Васі!** (**Василью**).

Висхідний ступінь порівняння прикметників утворюється за допомогою частки **май**: **май краш'ч'и'ї**, **май біли'єй** та ін. Замість форм з іменників **мені**, **тобі**, **собі** вживаються **ми**, **ти**, **си**, замість **мене** – **мн'і**, **мйи**, **ийи**, замість **себе** – **си**. Дієслова в 3-ій особі множини теперішнього часу II-ої дієвідміни втрачають в закінченні **т**: вони **нос'є**, **сиг'є** та ін. У 3-ій особі однини дієслів I-ої дієвідміни при стягнених закінченнях виступає **т**: вона **знат**, **віслугат**, **пліват** та ін. Умовний спосіб дієслів утворюється з частки **бі** і форми минулого часу, напр.: **носéу бє"х**, **ходиу бє"х**, **нєсла бє"х носéле" бє" сме"**. Форми дієслів минулого часу в I-ій особі однини і множини закінчуються на **-сме** (**ходéу-сме**, **мáла-сме**, **прозéу-сме**), у 2-ій особі однини чоловічого роду – на **-йєс** (**-іє**) (**бр'іу-єс**, **казáу-йієс**), жіночого і середнього родів – на **-є** (**ч'є"кієла-є**), у множині – на **-сте** (**знáли-сте**). У складеній формі май бутнього часу допоміжні слова **му**, **мєш**, **мє** (**мет**) вживаються не після, а перед неозначеною формою дієслова: **му ходéти^є**, **мéмо знáти^є**, **мєш рбéти^є**.

Своєрідність гуцульського діалекту значною мірою зумовлена його словниковим складом. До специфічно гуцульських слів належать, зокрема, *байкувати* “розмовляти, оповідати”, *гріжда* 1. “спеціальний тип огорожі”, 2. “садиба”, 3. “стара занедбана хата”, *не'вістул'ки* “польові ромашки”, *фл'е'к'е'у* “парубок”, *мар-ж'і'на* “худоба”, *п'от'е* “птах”, *ба'нуш'* “густа страва з кукурудзяного борошна, зварена на сметані”, *бор'иш'ка* “картопля”, *г'ач'і* “штани, здебільшого з домотканого полотна або сукна”, *ч'єрес* “широкий шкіряний пояс”, *бер'* “кладка через річку”, *бе'р'єза* “старший серед колядників”, *ч'ур'кало* “джерело”, *трун'* “хребет гори”, *к'и'ч'єра* “гора, стрімка гора, поросла лісом, крім вершини”, *прос'інец* “грудень”, *ар'ідник* “чорт”, *ч'уг'а'исти'р'* “веселий лісовий дух”, *мол'ф'ар'* “чарівник”, *ч'уб'єр'ка* “дерев'яне коритце”, *й'єр'ка* “річна вівця, молода вівця” та ін.

Бойківські говірки

Звук **а** після м'яких приголосних та **й** на відміну від такого ж звука в інших говірках краю, як і в українській літературній мові, не змінює своєї вимови: *час*, *йак'ій*, *м'іс'ац*, *над'і'а* та ін. У багатьох бойківських говірках після губних та **г**, **к**, **х** на місці **и** літературної мови звучить **ы**, який характеризується більш задньою вимовою, ніж **и**, наприклад: *быкы*, *хыба*, *пы*, *мы*, *вы* та ін. Після губних приголосних відсутній вставний **л**: *л'уб'іу*, *ўх'оп'іу*, *л'ом'іу*, *ба'уіу* та ін. Шиплячі **ж**, **ч**, **ш**, як і в гуцульських говірках, вимовляються м'яко: *н'іж'*, *ч'ари*, *ш'ап'ка*, *ж'ал'*, *меж'а* та ін. В ряді говірок на кінці слів приголосні звуки, на відміну від інших говірок краю, зберігають дзвінкість: *д'ід*, *дуб*, *в'із*, *п'ід*, *зуб*, *хл'іб* та ін. Звук **н** перед приголосним **к** часто переходить у **й**: *мал'єйк'ый*, *стар'єйк'ый*, *повол'єйкы*, *полег'ойкы* та ін. М'який звук **р'** зберіг м'якість як у кінці, так і всередині слів (*те'п'єр'*, *вер'х*, *ве'р'ба* та ін.). У багатьох словах на місці **ж** появляється **дж**: *пр'ад'джа*, *с'ад'джа*, *меб'джá*, *й'ід'дж*, *дожд'дж* та ін.

В орудному відмінку однини іменників чоловічого роду на **-ець** і середнього роду з основою на **-ц** переважає закінчення **-ом**: *п'ал'ц'ом*, *с'онц'ом*, *к'інц'ом* та ін. В називному відмінку множини серед іменників чоловічого роду типовими виявляються форми на

-ове: *брат'ове*, *сину'ове*, *стол'ове*. В орудному відмінку множини переважають форми з закінченням **-ома**: *ше'уц'ома*, *пал'ц'ома*, *брат'ома* та ін. Замість займенників **мене**, **тебе** поширені форми **н'а**, **т'а** (*не'с'і н'а*, *іа т'а л'уб'іу*). Для бойківських говірок характерне творення складених числівників шляхом уживання одиниць перед десятками, пор.: *д'уа-д'у'ац'ат'* (22), *три-сорок* (43), *п'іасто* (500) та ін. У багатьох говірках відбувається стягнення форм дієслів 2-ої та 3-ої особи однини теперішнього часу, напр.: *знаш*, *чит'аш*, *бігаш*, *знат*, *чит'ат*, *бігат* та ін. У 1-ій особі множини дієслів переважають закінчення **-ме**: *їдем'є*, *берем'є*, *п'осим'є* та ін.

Типово бойківськими є слова *в'у'іаш* “куртка з домотканого сукна”, *кат'рап* “барвіста вовняна запаска”, *кічка* “підочіпок, грубий обруч з полотна під чіпцем”, *б'о'удур'* “димохід над вогнищем”, *ба'терний* “спритний”, *бо'уд* “скеля”, *вай'да* “старший серед колядників”, *вел'* “сорт, гатунок”, *глоба* “кара, покута”, *зо'у'їадо* “худоба”, *гул'* “ледар, нероба”, *казн'* “наклеп, підступ”, *дом'іу* “додому”, *кам'іанкі* “брусниці”, *к'іп'рий* “пухкий”, *к'озар'* “пастух кіз”, *лаз* “поляна в лісі”, *м'овня* “блискавка”, *пел'іпа* “ледащо, ледар”, *орал'* “пастух коней”, *ор'ба* “орання”, *пак* “пізніше, потім”, *парт'* “щастя”, *п'о'униц'а* “келих, чарка”, *пр'іст* “глибочиць”, *рас'прá* “суперечка”, *рогат'іна* “довгий ніж”, *р'оніт* “галас, шум”, *р'удка* “гнила вода”, *ст'єл'а* “шар, верства”, *студен'єц'* “джерело”, *суд* “велика бочка”, *с'утки* “вулички”, *т'атра* “скала на вершині гори”, *шаш* “багно”, *шо'уб* “вершина”, *й'ар'іга* “п'яниця” та ін.

Опільські говірки

Звук **а** після м'яких приголосних, як і в інших говірках краю, окрім бойківських, переходить у **є**, **и**, **і**: *д'єкувати*, *ч'ис*, *т'єме'ти*, *к'іг'нути*, *ш'іп'ка* та ін. Ненаголошений **а** перед нескладотворчим **ў** часто звучить як **о**, пор.: *до'у*, *мо'у*, *ло'ука*, *пр'о'уда*, *зо'утра* та ін., а ненаголошений **о** у вимові зближається із звуком **у** або повністю ним заступається, напр.: *ху'ді*, *ру'біти*, *курова* та ін. М'які приголосні **з'**, **с'**, **ц'** перед **і** та перед м'якими приголосними **і** в кінці слів зазнають сильного пом'якшення, набуваючи шепелявого відтінка (*с'в'іт*, *с'іно*, *ц'в'ік*, *ш'іс'іц'*, *ц'в'іт*, *з'в'ізда*, *дес''*

та ін.). Звуки **г, к, х** пом'якшуються перед **е, и, і** (< **е**): *х'ётрий, ла'ук'ё, йак'ёй, м'орг'і* та ін. Дзвінкі приголосні перед глухими **і** в кінці слова послідовно переходять у глухі: *ба́нка, лёхка, н'іш, сат, р'іш* та ін. Давній м'який **р'** став твердим, а в багатьох говірках після нього виділився **й**, напр.: *р'іат, пу'р'іа́док, зо'р'іа́, р'іасно та ін.*

У давальному й місцевому відмінках однини прикметники, порядкові числівники і присвійні займенники жіночого роду вимовляються без кінцевого **й**: *фа́йи'і т'іу'і, на зе'лён'і трав'і, у трéт'і брига́д'і, на мо́йі маши́н'і* та ін. У формах 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II-ої дієвідміни кінцевий **т** твердий, при цьому він зберігається, якщо наголос падає на закінчення, і опускається, якщо наголос падає на основу: *сид'іт, сту'йіт*, але *він х'од'и, р'об'и*. Не вимовляється кінцевий **т** і в зворотних дієслівних формах на зразок: *не"с'єс'і, пас'єс'і*. Замість займенникових форм **мені, тобі, собі** вживається **ми, ти, си** (**м'і, т'і, с'і**): *да'й ми, упо'в'іу ти, йа си не"во'р'іх* та ін. Дієслова у минулому часі зберігають фонетично змінені залишки давніх складених форм минулого часу у вигляді закінчень I-ої особи однини чоловічого роду **-ійм**, жіночого роду **-м** (*п'иу-ійм, ме'рз-ійм, п'іла-м, ме'рзла-м*), 2-ої особи однини чоловічого роду **-ійс**, жіночого роду **-с** (*п'иу-ійс, ме'рз-ійс, п'іла-с, ме'рзла-с*), I-ої особи множини **-смо** (*п'іли-смо, ме'рзли-смо*), 2-ої особи множини **-сти^е** (*п'іли-сти^е, ме'рзли-сти^е*). У частині говірок поширені форми майбутнього часу на зразок: *бу'ду ма'у, бу'ду хо'ди'у, буде'ш хо'ди'ла* та ін.

Із специфічно опільських слів відзначимо такі: *бамбу́ла* “недо-тепа”, *ба́хур* “хлопчисько”, *байу́ра* “калабаня”, *бе́н'карт* “шибеник”, *бзина́* “бузина”, *позі́чки* “порічки”, *бу́з'ок* “лелека”, *бу́тл'і* “скляна посудина з вузьким видовженим горлом”, *ва́р'іат* “не-сповна розуму”, *вуж'і́ука* “мотузка”, *гран'* “жар”, *гр'іс* “висівки”, *дз'аву́л'іти* “скавучати”, *драпа́к* “віник”, *за́порт'ок* “зіпсоване яйце”, *за́тирка* “страва”, *зві́зда* “зоря”, *зі́зій* “косий”, *за́га* “печія”, *ка́ука* “ворона”, *ка́зан'і* “проповідь”, *кари́к* “приміщення для свиней”, *ко́рець* “міра ваги”, *ко́ць* “шерстяне одіяло”, *кула́стр'і* “молозиво”, *кли'в'єць* “молоток”, *ман'атки* “речі”, *марко́тно* “прикро”, *ме́шити* “туфлі”, *м'ізе́р'ія* “салат з цибулі, огірків і помідорів, заправлених сметаною”, *напо́мацьки* “наосліп”, *пул'а́рис*

“гаманець”, *ру́шита* “решітка в кухні для осідання попелу”, *та́ний* “дешевий”, *шм'ір* “мазут” та ін.

Покутські говірки

Як і в гуцульських і опільських говірках, звук **а** після м'яких приголосних та **й** послідовно переходить у ненаголошеній позиції здебільшого в **і** (*м'іс'іу, па́ми'іт', де́с'іт', йі́к'іу* та ін.), а в наголошеній – в **е, и** (*ж'е́ба, дн'е, ч'ес, лош'е, цв'ик, зор'і́* та ін.). М'які приголосні **д', т'** досить регулярно переходять у м'які **г', к'**: *г'ідо, г'іло, г'іука, к'істо, к'існій, к'іс'іути, жик'е́* та ін. М'які звуки **с', ц'** в кінці слів та перед закінченнями іменників жіночого роду в називному й знахідному відмінках однини стверділи, пор.: *дес, хтос, коліс, увес, хл'опец, горі́ец, жнець, керні́ця, дійні́ця, сп'ідні́цу, на ла́вицу* та ін. Шиплячі **ж, ч, ш** звичайно пом'якшуються: *душ'е́, ч'ог'о, плач', ш'о, ш'ч'о* та ін. Дзвінкі приголосні здебільшого оглушуються перед глухими та в кінці слів: *рас, віс, мор'ос, сат, т-ха́т'і, дру́шка, парупк'е́* та ін.

Неозначена форма дієслів із основами на **г, к** зберігає давній суфікс **-чи**, напр.: *не"чі, те"чі, стрі́чи* та ін. 3-тя особа однини II-ої дієвідміни має стягнене закінчення без кінцевого **т**, якщо наголос падає на основу дієслова: *він х'о́де, но́се, про́се, во́зе* та ін. Так само в 3-ій особі множини дієслів II-ої дієвідміни в закінченні зникає **т**: *вони сад'е́, ро́бл'е, х'о́г'і, но́с'і* та ін. У I-ій особі однини приголосні **д, т, з, с** в частині говірок, особливо південно-східних, зберігаються перед закінченням і пом'якшуються (*во́д'у, кру́т'у, во́з'у, про́с'у*), хоч поряд можливі й звичайні форми (*во́жу, ко́шу, про́шу*).

Характерними для покутських говірок є такі слова, як *бо́рзо* “швидко”, *бук'ати* “шмат, кусень”, *бул'бо́на* “пропасть, глибоке місце в річці чи ставі”, *віда́й* “мабуть”, *івер* “рушниця”, *д'ід'о* “батько”, *катра́н* “ганчірка”, *катра́н'е* “лахміття”, *кі́цька* “грудка землі”, *крак* “гак, скоба”, *креперува́ти* “гинути, пропадати”, *куч'і* “хлів для свиней”, *лу́мер, лу́мера* “номер, число”, *л'у́фт* “повітря”, *па́зити* “пильнувати, стерегти”, *па́цити* “терпіти, зносити”, *пу́ти'і* “відро”, *ре"чі́нец* “строк, термін”, *твар'* “обличчя, лице”, *ту́рма*

“згряя”, *фам’ілія* “сім’я, родина”, *мандибурка* “картопля”, *веснувати* “провадити весняні роботи”, *фист* “дуже” та ін.

Наведеними фонетичними, лексичними й граматичними рисами характеризується переважно мовлення старшого покоління людей. Мовлення середнього й молодшого поколінь завдяки засвоєнню літературної мови в школі, впливу мови художньої літератури, засобів масової інформації, театру, кіно зазнає меншого впливу діалектного мовлення.

Місцеві особливості мови краю знайшли своє відображення в уснопоетичній і художній творчості. Народні пісні, легенди, прислів’я і приказки, коломийки з Гуцульщини мають діалектні риси гуцульських говірок, у бойківському фольклорі відбилися особливості бойківського діалекту, опільський і покутський фольклор зберігає мовні риси своїх теренів.

Місцеві різновиди мови позначилися на мові художньої літератури, переважно на мові персонажів. Неперевершеним майстром використання покутських говірок в новелах був Василь Стефаник. Дехто з мовознавців вважає, що новеліст не володів українською літературною мовою, а тому писав покутським діалектом¹. Насправді В. Стефаник художні твори, до речі, як і листи, писав західноукраїнським варіантом тогочасної української літературної мови, не позбавленої окремих регіональних відмінностей, які з погляду норм сучасної української літературної мови кваліфікуються як діалектні форми. Вони помітні навіть у авторській мові. Мова ж персонажів якнайповніше відбиває характерні особливості покутського говору на всіх його структурних рівнях. Це пов’язано з тим, що письменник, коли писав свої твори, не тільки бачив своїх героїв, як сам про це стверджував, а й “чув голос їх розуму, серця й душі, бо вони до нього всі “кричали” своїм рідним образним говірковим словом”². Л. Батюк зазначає: говірка Русова і навколишніх сіл настільки повно відбита в мові, передовсім персонажів новел, що “його твори можуть служити

матеріалом для діалектологічних студій нарівні з діалектологічними записами”¹.

Дослідники мови новел В. Стефаника² відзначають такі основні риси покутського говору, які знайшли послідовне відображення в мові художніх творів письменника:

– на місці голосного **а** після м’яких приголосних та шиплячих уживається **і, е, и**: *світій, десіть, горсча, рсд, тельитко, тьїжко, змовчыти, зачъив, покушійте*;

– м’які приголосні **д, т** переходять у м’які **г, к**: *у Вігги, кьілько* (у значенні *скільки*), *підкьопані* (у значенні *підтьопані* “змучені”), *кікай* (у значенні *тікай*);

– диспалаталізовані **с, ц**: *дес, шос, якос, цес, суда, працу, ца, пшеница, пстницю, лица, шевца, хлопец*;

– палаталізовані шиплячі: *шъинувати, розчъинило, зачъив, утрачъити, богачъ, пічъ, з жылю*;

– давні звукосполучення **ъ, ь** з сонорним **р** між приголосними перейшли в **ер, ир**: *кервавих, закервавлена, кьєрнички, курниці*;

– асиміляція **й** носовим приголосним **м**: *тімис, памність, мнессо, мнський*;

– дисиміляція **чи** у **ши**: *безкошепний, велишпий, безпешно, грешно, скушно*; **чм** у **шм**: *корима*; **чт** у **шт**: *пошиті*;

– зміна **л** на **в** за аналогією до закономірно змінених у звукосполученнях **ър, ьл** між приголосними: *стів, словавка, гвавтуют, горівку, на сопівці*;

– на місці щілинного з спорадично вживається африкативний **дз**: *дзелене, мадзур*.

Досить послідовно відбиті й морфологічні особливості покутських говірок. У словозміні іменників це:

– закінчення **е** у формі називного відмінка однини іменників середнього роду колишніх **-йб-** основ: *весієс, волосс, чесанс, пір’єс*,

¹ Батюк Л. Твори Стефаника як джерело вивчення південно-західних говірок // Стефаниківські читання. Вип. 1. Івано-Франківськ. 1990. – С. 122.

² Киселівський К. Надирутський говір Стефаникових персонажів: Матеріали для словника // Українське мовознавство в останній добі: Філологічні праці. Рим. 1973. – С. 153–189; Бекеш П. Морфологічні риси покутського говору в художніх творах В. Стефаника // Стефаниківські читання. Вип. №2. – Івано-Франківськ. 1993. – С. 87–89; Бічко З. Опільсько-покутські лексичні ізоглоси в творах Василя Стефаника // Стефаниківські читання. Вип. №2. Івано-Франківськ. 1993. – С. 89–91.

¹ Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. – К., 1960. – С. 51–52.

² Ковалик І. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника // Ковалик І. І., Ошино І. Й. Художнє слово Василя Стефаника: Матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника. – Львів, 1972. – С. 99.

корінь, жите, здоров'є, катранс, драпте, оранс, сумліне, щастє, каміне;

– флексії **-ов, -ев** у формах орудного відмінка однини іменників жіночого роду колишніх **-ā/-jā** основ: *мамов, головов, книжков, дорогов, дівков, землев, водицев, вишнев, жінков, пишицев, горівков, кулев;*

– збереження архаїчних форм у родовому, давальному, зрідка місцевому відмінках множини окремими субстантивами *pluralia tantum*: *гроший, людий, дітий, гостий, очий, грудий, саний, дітем, людім, при людих;*

– переважання закінчення **и** в місцевому відмінку однини іменників І-ї відміни м'якої групи та в родовому, давальному, місцевому відмінках множини іменників III-ї відміни: *в землі, на шибениці, в неволи, у стаїни, на границі, печі, почи, від студени, одної мисли, у постели, в крові, на печі, в ночі;*

– збереження форм двоїни, які уживаються при числівниках два, три, чотири в називному, знахідному відмінках іменників жіночого й рідко середнього родів: *три години, дві мисчині, три ділі, штири дощці, дві невістці;*

– вживання у знахідному відмінку множини форм називного відмінка: *між діти, воли напій, межі люди, межі газди.*

Покутські діалектні риси виразно проступають у прикметниковій та займенниковій парадигмах, зокрема:

– закінчення **-ов, -ев** в орудному відмінку однини прикметників і займенників жіночого роду: *з старов, свіченев, під панцков, мнов, собов, цев, нев, мосв, свосв;*

– редуковане закінчення **-і, -ї** без кінцевого **й** у давальному і місцевому відмінках однини прикметників, означальних, вказівних та присвійних займенників жіночого роду: *порьядні рибі, у завалені хаті, на свищці торговици, на биті горі, на чужі сторони, в студені хаті, в кожді жищці, свої доньці, мої хаті, на ваші землі, на твої шиї, на твої долоні, в свої душі, по свої дорозі, по всекі вірі, на такі шафі;*

– енклітичні форми особових займенників **я, ти, він, вона** у непрямих відмінках однини: *вітер ні з ніг ізгонит, снів ми си, вже го не застану, аби і взсти, говорить му, будем ті бити, якос ми*

лекше, так му з рук паде, киув за ню оком, душа би ти си зрадувала;

– редупліковані форми вказівних займенників: *тот, тота, тото, сєс, сєсє, сєсі.*

Покутські говіркові особливості відбиті й у дієслівній словозміні. З них найбільш поширені такі:

– суфікс **-чи** в неозначеній формі дієслів з основою на **г, к**: *спєчи, втєчи, бічи, печи, запобічи;*

– вирівнювання основ дієслів II-ї дієвідміни у I-й особі однини теперішнього часу внаслідок граматичної аналогії до основ інших особових форм, при цьому приголосний перед закінченням палаталізується: *мусю, просю, кося, порадю, вірідю, платю, позолотю, простю, заплапю;*

– у 3-й особі множини дієслів II-ї дієвідміни в закінченні, в якому згідно з відзначеною фонетичною закономірністю **а** переходить у **є, и, і**, втрачається кінцевий **т**: *вони їдє, люди видє, вони мусі дбати, сини не хотє, костє вилазє, груди болє, богачі рип'є, баби роб'є, комісії привозє, пани не люб'є;*

– аналітичні форми майбутнього часу утворені за допомогою особових форм допоміжного дієслова *мати* й інфінітива: *мєш тепєр сиру землю грізти, шє мєш робити, мє бідити, мємо робити, мут грізти, мєтє видіти, мєтє пити;*

– збереження архаїчних залишків у зміненій формі колишнього перфекта: *поцілував-сми, против-сє, обтер-сє, скаправів-сє, бодай же-сє голови поломилє, був-сє, чули-м, бо-м був, як-сє видів, шє-сє мав, аби-сє ішов, убив-сє, слюб-сє брали;*

– архаїчні форми умовного способу, які складаються з колишніх дієприкметників на **-л, -ла, -лю** і граматичного показника умовного способу частки **би** аористного походження, а також часток **би-м, би-є** тощо, які постали внаслідок поєднання **би** з давніми особовими афіксами минулого часу: *воліла бих, бих відрубав, пішов бих, би-м сказав, би-є їла, були би-сє мали, перелетів бих;*

– форми наказового способу з часткою **най**: *най я спочину, най си молит.*

Покутська лексика становить основу лексики передовсім персонажів новел. Із уже згадуваних слів, поширених на Покутті,

лише лексема *путні* не засвідчена в творах В. Стефаника, всі інші використані. Крім цих, назвемо ще такі: *аді* “дивись”, *бадьо* “дядько, батько”, *барабуля* “картопля”, *бевка* “юшка”, *белендіти* “базікати”, *белькарт* “позашлюбна дитина”, *бинда* “стрічка”, *бунда* “верхній одяг з вовни”, *валсти си* “тинятися”, *вереня* “грубе рядно”, *віполічувати* “набити по лиці”, *віхов* “порятунок”, *вуйко* “дядько з боку матері”, *ганцига* “шкапа”, *гарувати* “тяжко працювати”, *гезди* “тут”, *генди* “там”, *глемедати* “жадібно їсти”, *горівчиний* “напідпитку”, *грсдка* “жердка для одяжі”, *тамба* “рот, паща”, *дедя* “батько”, *дзиарок* “годинник”, *дзумбелати* “гнуздати”, *драганистий* “високий”, *дучка* “ямка”, *дюпюти* “штрикнути”, *жвшідіти* “говорити небилиці”, *збуй* “розбійник”, *зіцірувати* “муштрувати”, *злісний* “лісник”, *зріхтувати* “полагодити, зготувати”, *камазелька* “жилетка”, *бідувати* “важко працювати, надриватись”, *кертиці* “кріт”, *клевець* “молоток”, *кожівка* “куделя”, *колійовець* “залізничник”, *колія* “залізниця”, *комірне* “наймане житло”, *контетний* “задоволений”, *кошниця* “плетений сарай для зберігання кукурудзи”, *кримінал* “в’язниця”, *кулеша* “страва з кукурудзяного борошна”, *ландати* “тинятись”, *лумер* “номер”, *луфко* “олівець”, *люфт* “повітря”, *мельдуватися* “зголоситися, повідомити про щось”, *мерза* “погань”, *пендза* “нужа, воші”, *нехтолиця* “ледащо, повія”, *ніц* “ніщо”, *обцас* “закаблук”, *око* “міра рідини”, *орнарія* “збіжжя, плата за роботу натурою”, *пазити* “берегти, глядіти”, *пайташ* “недотепа”, *пацити* “терпіти”, *писок* “рот”, *пістунка* “нянька”, *позмилювати* “припускати помилку”, *політок* “урожай”, *порекло* “прізвище”, *претати* “ховати”, *путерія* “сила, міць”, *рейвах* “галас”, *рихт* “право”, *ріхтувати* “ладити, лагодити”, *розфурети* “розкидати”, *рунтати* “чіпати, руйнувати”, *сарака* “бідолоха”, *склеп* “крамниця”, *спуза* “попіл”, *стрих* “горище”, *тайстра* “торба”, *таню* “дешево”, *трафіка* “тютюнова крамничка”, *турма* “згряя”, *увихатися* “поспішати з роботою”, *угурний* “упертий, настирливий”, *файно* “гарно, добре”, *фалате* “дрантя”, *фасувати* “одержувати”, *хабаль* “розпусник, гульвіса”, *хороми* “сіни”, *цізорик* “складаний ніжик”, *чиколонки* “кісточки пальців”, *шіфа* “корабель”, *шмаркач* “підліток”, *шустка* “дрібна монета, шість (згодом десять) крейцерів австрійської валюти” та ін.

Основою мови героїв літературних творів Марка Черемшини стали гуцульські говірки. Відомий український діалектолог Ф.Т. Жилко свого часу справедливо відзначав, що Марко Черемшина вустами своїх персонажів прагнув відтворити не окремі риси гуцульських говірок, а особливості цих говірок у їх сукупності і вказав на найхарактерніші з них¹. У ділянці фонетики це:

– перехід звука **а** після м’яких приголосних в **е, и**: *ск, сма, флосра, йик, горечка, чсс*;

– звукосполуки **ре, рі, ір, ер, ир, ле** як рефлeksi давніх звукосполучень **ъ, ь** з сонорними **р, л** між приголосними: *кертиця, кервою, тривога, ірцєні, ерстив* (хрестив);

– перехід звука **л** в **ў** (правописне **в**) у звукосполученні **ол** між приголосними і в кінці слів: *горівку, сопівка, мівкі, соків, стів*;

– диспалаталізація звуків **с’, ц’** у кінці слів, а також при словозміні перед голосними: *дєс, увєс, когос, конєц, синец, хлопец, травица, марнотратицу*;

– диспалаталізація звука **р’**: *зора, мраці, ратуїте*;

– збереження давньої м’якості шиплючих: *любчік, хочь, шінус, душо, небожста, жьиль*;

– перехід **о, е в і** в новоутворених закритих складах та за аналогією у відкритих у словоформах, у яких у літературній мові такого переходу немає: *воріг, гід, мозіль, мозілі, солімку, мід, неприятіль, неприятіля*, хоча в мові письменника – *неприятель*;

– перехід пом’якшених приголосних **д, к у г, т**: *гліі, тіски*.

Із морфологічних гуцульських діалектних рис дуже часто передаються такі:

– закінчення **–ов** в орудному відмінку іменників жіночого роду, прикметників і присвійних займенників в однині: “Ти, газдине, не лінкуйся його *бацушишов* та *кулешиков* почастувати” (“Перші стріли”), “А бодай бих ті *малов* на лавицу поклав” (“Дід”);

– відсутність прикметників і порядкових числівників із м’якою основою: *синий, сина, сине, третій, трета, трете*;

– короткі форми прикметників у називному відмінку однини чоловічого роду: “Віді ти *голоден*, Гнатку, на-ко тобі теплої кулешки” (“Грушка”), “Бере побратим мірку зерна та дві курці і

¹ Жилко Ф. Т. Мова новел М. Черемшини // Українська мова і література в школі. №4. - 1954. - С.20-31.

йде до ворожки, а *голоден* кінь у вікно поглядає” (“Марічку головка болить”);

– ступені порівняння прикметників із часткою *май*: “Гафія це у мена друга жона *май* примолода, для козака не дуже безпечна” (“Козак”); “Тут *май* видно” (“Більмо”);

– редульовані форми вказівних займенників: *тот, тота, тото, цес, цесея, цесе*;

– енклітичні форми займенників: *ми* (мені), *ті* (тобі), *но* (ї) та ін.;

– збереження давніх форм інфінітива на *-чи*: “*Обстричи* злодія, *обстричи*, – кричали сусіди” (“Злодія зловили”);

– відсутність чергування *з – ж, с – ш* перед закінченнями у першій особі однини: “... най собі рот *згасю*” (“Село вигибас”), “Я *пазю* служби” (“Раз мати родила”);

– твердий приголосний звук *т* у закінченнях у третій особі однини дієслів другої дієвідміни та в третій особі множини обох дієвідмін: “То баба *хочут*, синку”, “Тото, синку, перед смертев кождому карби *показуют* си, на душу *чинают*” (“Карби”);

– фонетично змінені форми колишнього перфекта: “Що *нажив ес-си*, що *набув ес-си*” (“Дід”), “Де *сте* богів та свідків *діли*” (“Поменник”);

– сполучники *гей* (як), *коби*, *аби* (в значенні щоб), *хоть* (хоч) та ін.

Відзначені діалектні риси відбивають фонетико-морфологічні ознаки гуцульського діалекту, однак і вони не вичерпують усіх особливостей гуцульського розмовного мовлення в тих його компонентах, в яких воно протиставляється літературній мові та іншим говіркам у ділянці фонетики й морфології. Показові в цьому плані специфічні форми гуцульських кількісних числівників на зразок *п'ять без одного*, яких вживають персонажі новел Марка Черемшини, пор.: “Рахую пальці, а пальців на руці *п'сть без одного*” (“Хіба даруймо воду”), “*Сім неділь без одної* ходить уже малий Юра Приймаків “льонтом” (“Злодія зловили”).

Гуцульський діалект виразно позначився на художньому лексиконі Марка Черемшини, він значною мірою гуцульськоавтентичний. Це засвідчує далеко не повний перелік слів, ужитих в новелах Марка Черемшини, для яких сам письменник вважав за потрібне дати свої пояснення або це робили видавці першодруків, що за традицією вважаються також авторськими: *арідник* “злий

дух”, *аркан* “рід танцю”, *арнарія* “пожива й прибори”, *бадіка* “голова сім’ї”, *байбарак* “короткий сіряк”, *банувати* “жалувати, тужити”, *батько* “хрещений батько”, *бесаги* “вовняні дві торби злучені”, *біривливий* “могучий”, *бірувати* “могти”, *не бірус* “не може”, *блавучити* “дармувати”, *бутиш* “вируб лісу”, *бовтиці* “китиці”, *буката* “части у більшій мірі”, *вакатися* “насмільюватися”, *варівний* “небезпечний, непевний”, *варітник* “горщик”, *варувати* “берегти”, *вбезсебитиси* “розлюститися, взлоститися”, *верегчи* “кинути”, *верем’я* “погода”, *вистравний* “вибагливий у стравах”, *віді, відай* “мабуть, може”, *відтановлстиси* “відгодуватись, товстіти”, *габа* “скоки хвиль”, *гаждюга* “молода смерічка”, *гелетка* “чверть корця”, *гилити* “раїти”, *гляба* “годі”, *гоголі* “коліна”, *горгани* “довгасті хребти гір”, *гриничар* “гранична сторожа”, *грегінний* “кременний”, *ірунь* “гірський шпиль”, *гугля* “плащ”, *дараба* “сплав”, *денцівка* “мала сопілка з денцем”, *дс* “скорочене замість дсдю-тату”, *дсдя* “тато”, *джерра* “вовняна верета на прядивній основі”, *дзема* “юшка”, *драпка* “сорочка”, *ерстити* “хрестити”, *законитися* “причащатися”, *затичка* “окраса на голові”, *зеленюк* “сторож граничний”, *загоді* “завчасу”, *зимарка* “хата на полонинах або сіножатях”, *зуміватися* “дивуватися”, *іричений* “хрещений”, *камар* “цісарський ліс”, *карнувати* “мучити”, *кварівливий* “недужий”, *келтар* “кожух без рукавів”, *кичера* “гостра гора”, *кібзувати* “міркувати, знати”, *кліть* “комора”, *котил* “байстріук”, *корияти* “порушувати”, *крепір* “смерть”, *кресло* “майно, господарство”, *крижма* “полотно до хресту дитини”, *курмей* “воловід”, *загойти* “заспокоювати”, *лсика* “сурдуговець, урядовець”, *лодва* “груба тертиця”, *лудітис* “одяг”, *любаска* “коханка”, *магура* “мала гора”, *май-май* “багато”, *малява* “стіжковата гора”, *марга, маржшика* “худоба, худібка”, *марфа* “товар, крам”, *мерия* “стерво”, *мигла* “купа”, *мовія* “блискавка”, *мочуло* “ставок для мочення конопель”, *моія* “акушерка, баба”, *набоік* “дашок”, *нявка* “лісова русалка”, *обмаїти* “обчистити”, *опівок* “наполовину порізані ковбки”, *осік* “лісок на окремій неприступній горі, воринням обведений проріджений невеликий ліс”, *отік* “як-от, неначе, ніби”, *передрсгнуги* “перестудитись”, *перекоти* “з кількох ручок нагромаджене в один ряд сіно”, *перестрія* “тони”, *підпетик* “суконна верхня одіж”, *плитник*

“нечистий”, *плова* “злива”, *плота* “злива”, *побоїк* “дашок”, *полібічок* “бочка”, *поліг* “скошена трава”, *полотнянка* “виношена сорочка”, *попацяти* “потерпіти”, *попіснити* “збліднути”, *посороми* “соромітські слова”, *потужити* “більше тугим учинити, зміцнити”, *потята* “пташеня”, *придубашика* “пригода”, *прокляток* “проклятий”, *прокуратний* “розпусний”, *пссика* “багна, сіно, зібране на багні”, *путеря* “сила”, *рагаши* “доріжка, витовчена ковбками (зрубаним деревом, спусканим по вирубанню згори вділ)”, *раква* “посудина на масло”, *ризи* “жоліб до спускання дерева з гори”, *роківщина* “плата за рік, громадою установа”, *саманати* “подобати, скидатися”, *саняка* “син”, *скруцак* “сплетенець із хусток, скрутінь”, *сокотитися* “стерегтися”, *спасувати* “жартувати”, *стокмити* “(з)годитися”, *сцурікатися* “відступати”, *талан* “масток”, *термінс* “тріски”, *терх, терхівка* “ладунок на коня; усі покупки, що на осідланого коня кладуться; набір, в’юк”, *тегло* “в’ючна худоба, коні, воли”, *токма* “згода”, *торбей* “той, що ходить з торбами, жебрак”, *турлаш* “безладна купа ковбків”, *фартушанка* “міщанка”, *фін, фіна* “похресник, похресниця”, *фірлідунок* “повідка, запізване до суду”, *флетсв* “парубок”, *фолоситися* “щаститися”, *фурт* “раз у раз”, *футраш* “пожива”, *челядина, чілідина* “молодиця”, *чиколонки* “кістки на руках”, *чирчиковий* “червоний”, *чіптити* “стати неповоротно”, *чоргало* “малий потік з дощу”, *чугайстер* “веселий дух”, *ширинка* “хусточка”, *ширїти* “бігцем слїдити”, *ширїрка* “залїзниця”, *шпурети* “кидати”, *штуркати* “штовхати” та ін.

Наддністрянські говірки найбільш виразно виявляються у збірнику “Русалка Дністровая”, мова якої стала основою формування варіанта української літературної мови на ґрунті південно-західних діалектів. Лише у казці “Олена”, підготовленій для збірника М.Шашкевичем¹, трапляється низка діалектних рис, характерних для наддністрянських говірок, зокрема перехід наголошеного **а** після м’яких приголосних у **е**, а ненаголошеного в **і** (*вес’ялсчко, волос’ячко, нап’ретау*), диспалаталізований кінцевий **ц** (*в’ятрец*), стягнення подовжених приголосних у один звук (*в’ястїє, гіями, волосс*), збереження давньої м’якості шиплячих

(*д’явчїта, бачь, могоричь*), перехід м’якого приголосного **д’** у позиції перед приголосним у **й** (*дваїцїрь*), закінчення **-н** в родовому відмінку однини іменників I-ї і III-ї відмін (*в сго души, п’яси, соли, неволи*), закінчення **-оу, -еу** поряд із **-ою, -єю** у родовому відмінку однини іменників I-ї відміни жіночого роду (*вапроу, п’ясеу, казкоу*, але *небилїцею, повед’якою, припов’ядкою*), закінчення **-ом** замість **-ем** із пом’якшенням попереднього приголосного в орудному відмінку однини іменників II-ї відміни чоловічого роду (*роїом, кухльом, листьом, настрїюм*), архаїчні форми місцевого відмінка множини іменників усіх відмін на **-ох** (*по костьох, на корчьох, у безвістьох, в пальцьох*), форми на **-овн** у місцевому відмінку однини іменників II-ї відміни (на старому *шляхови*), флексія **-ий** як у твердій, так і в м’якій групах прикметників чоловічого роду в називному відмінку однини (*буїлий, ос’ялий*), окремі членні нестягнені форми прикметників середнього роду в називному відмінку однини на **-ос** (*румянос*), флексія родового відмінка однини прикметників жіночого роду **-ой** з повною редукацією кінцевого **і** (з татарської *неволи*), енклітичні форми від займенників **я, ти, себе, він, вона, воно** (лисиця *мя* перебігла, якби грапею *мя* обсипау, щоб *го* яка мара не підбила, чорна пітьма *го* за очи хватала, волосс *му* ся горою звело, вдивїуся в *ню*), редуковані форми вказівних займенників (*сесе, тот*), препозитивне вживання частки **-ся** в оформленні зворотних дієслів (искри-ся посипали), фонетично змінені залишки перфекта (*заступав-см, мау-см, вз’яв-см, спізнау-см, утомив-ссь-ся, були-смо, коли-смо ступили*), форми умовного способу, в яких із часткою **би** виступають скорочені форми допоміжного дієслова колишнього перфекта (*казау би-сь*), твердий **т** у закінченнях дієслів I-ї дієвідміни у III-й особі множини (*тот, тацїрют*) та ін. Засвідчені тут і лексичні діалектизми: *відай* “мабуть”, *небавком* “незавбаром”, *дом’яу* “лодому”, *моїня* “блискавка”, *об’їстїя* “подвір’я”, *димн’я* “кузня”, *челядь* “обслуга”, *персти* “пальці”, *навїдвороть* “навпаки” та ін.

Досить помітний вплив бойківських говірок на мову художніх творів Івана Франка. Основні риси бойківського говору, відбиті в ранніх прозових і поетичних творах, стосуються передовсім граматичної будови. В ділянці морфології це:

¹ Див.: Русалка Дністровая (Фотокопія з видання 1837 р.). – К., 1972. – С. 89–100.

– закінчення **–ов** у іменниках І-ї відміни, прикметниках та займенниках, наприклад:

*Так і груди землі диха – двигась
Силою дивною, оживуючою*

(“Гріє сонечко!”);

“Тов рівниною дорога одностайна й монотонна, тож Петрій старався, доки ще не кинув милих, родинних гір, налюбуватися їх красою, їх свіжістю, їх життям”, “Не грайте зо мнов, бо всьо, всьо, що гадаєте мені злого зробити, ви сами на себе карбуєте” (“Петрії і Довбушуки”)*;

– закінчення **и** в родовому і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду, пор.:

*Чи олово важке пливе у моїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замість **крови**?*

(“Чи олово важке пливе у моїх жилах?”);

*Глянь на криницю тиху, що із стін могили
Серед степу сльозою тихо журчить;
В ній, мов в свічаді, личко місяця блищить,
І промінь сонця мись в її срібній хвилі*

(“Народна пісня”);

– форми на **–ове** в називному відмінку множини, напр.: “Перепрашаю вас, мої *господинове*, що зараз по привітанню мушу і попрощати Вас. Пора в дорогу”;

*Ой, що в полі за **димове**?*

Чи то вірли крильми б'ються...

(“Ой, що в полі за димове?”);

– вживання в називному та знахідному відмінках множини нестягнених форм прикметників: “Верх сам свобідний був від дерев, тільки *розлогії*, а *рідкіі* корчі ялівцю понасторушували круг них, мовби для оборони, густо свої *коротенькіі остріі* шпильки”;

– відсутність прикметників м'якої групи:

*Осіиний вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати.
Я довго пильно слухав стону твого
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня **літнього**.*

(“Осінні думи”);

– наявність у родовому, давальному і знахідному відмінках особових займенників *я, ти, він, вона, воно* та зворотнього себе енклітичних форм.

Для займенника *я* замість *мене* – *мя*: “Вибачайте, пане Петрію, що так наприкрялося... але... бачите... якась *мя* цікавість зайшла”.

Замість *мені* – *ми*: “Але будьте здорові і не гнівайтесь за ту ю коротеньку научку, – вірте *ми*, я лиш вашого добра бажаю, хоч ви все такі недобрі на мене!”.

Для займенника *ти* замість *тебе* – *тя*: “Сме *тя* нужда припре, можеш кожного разу прийти до мене, у мене всегда одверті двері для біднішого брата, одверта комора для потребуючих!”.

Замість *тобі* – *ти*: “Я думаю робити екскурсію по горах помежи народом в моїх поетичних цілях, навмисне заверну до твого Перегинська.

Заверни, заверни, *я ти* ручу, що багато скористаєш, – говорив Андрій...”.

Для займенника *він* замість *його* – *го*, наприклад: “Так він мусит жити, він мені потрібний живий, *я* постараюсь ще достати *го* в свої руки і, – добавив, затискаючи кулаки і смеркаючи очима, – *я го* достану!”.

Замість *йому* – *му*: “О, тільки разів *я* з кровавими слезами в душі молився, щоби ділом моєї покути було підняти, просвітити той народ, показати *му*, хто він...”.

Для займенника *вона* замість *її* – *ю*: “А в огороді лежала напівмертва Петріїха. Ніхто не поспішив *ю* рятувати, аж дощ, котрий коло півночі пустився, прикликав *ю* до життя”.

Для зворотного займенника *себе* замість *собі* – *си*: “А не пригадуєте *си* того тасмничого чоловіка, що м'я п'ятнадцять чи чтинадцять літ тому назад два рази одної ночі спас від смерті?”.

З бойківських діалектних особливостей відзначені також форми займенників *свому* замість *своєму*, *туї* замість *тут*, наприклад: “– Сюда, сюда ходіт за мнов... ось *туї* недалеко на полянці! – кричав один хлопчик”.

Говірковими є широковживані, передовсім у поезії, скорочені форми дісслів теперішнього часу 3-ї особи однини на зразок *миссь, лиссь*, пор.:

Як початок криниці нам на все закритий,

* Тут і далі усі приклади, окрім поезій, взяті з повісті “Петрії і Довбушуки”.

Так пісня та з джерел тасмних ллєсь сльозою,
Щоб серце наше чистим жаром запалити.
(“Народна пісня”);

Тихенько зорі моргають іскристі...
Зіршиці промінь, мов дитя, хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лози, їм заснути хочесь.

(“Тихенько річка котить хвилі чисті”).

Серед дієслів спостерігаються залишки старих часових форм, ось кілька прикладів:

“А то для чого би-м не мав іти, если ми конче треба?”;

“Хоть би-м зійшов і на жebraцьку торбу, то таки кусник хліба, котрий мені твоя рука подасть, не варт би був і того, щоби-м го свому псу кинув”;

“Я вже потім не знаю, що ся дальше стало, бо-м аж в селі отямився та ба, готов-єм був, любезний читателю, мимовільно затаїти перед тобов ще один, і то може, найважливіший, предмет гадок Андрія...”;

“То чога ж хочете від мене, сли-сте такі фудульні?”;

“Я настрашився ще більше, коли-м побачив, що медведі зачали єму лестити до ніг, як пси”.

У 3-й особі однини і множини дієслів теперішнього часу у закінченнях послідовно вживається твердий *т*, пор.:

“Скажи, ти, собачий накоренку, де скарби Довбушеві, скажи, де тії купи золота, срібла і дорогого каміння, о котрих *говорит* народ, о котрих няньки *оповідают* дітям, о котрих легіні *співають* пісні, о котрих *оповідают* сумні еха тих гір Довбушевого княжества?”.

Чимало бойківських лексичних діалектизмів є у творах раннього періоду, при цьому, як і морфологічні, вони переважають у мові персонажів. Ось деякі з таких слів із повістей та оповідань І. Франка 1875 – 1878 рр. (“Петрії і Довбушуки”, “Вугляр”, “Лесишина челядь”, “Два приятелі”, “Борислав”, “Воа constrictor”): *блат* “волошка”, *боз* “бузок”, *борше* “швидше”, *бурнигатися* “борюкатися”, *варцаб* “підвіконня”, *васаг* “кузов брички, верхня частина воза”, *вахляр* “віяло”, *верета* “рядно”, *виверт* “повалене вітром дерево”, *виставляти на публіку* “ганьбити прилюдно”, *витрих* “відмичка”, *відай* “мабуть”, *впінцнутися* “заступитися за когось”, *галайкотіти* “горлати”, *гарасівка*

“стьожка”, *глаю* “говорю, кажу”, *глюта* “натові”, *гостинець* “битий шлях”, *грижа* “журба, турбота”, *деберка* “ярок”, *дегоді* “насилу, ледве”, *дзюбак* “курка”, *длиина* “груба дошка, брус”, *дуршия* “отруйна рослина, блекота”, *закіп* “нафтова яма, примітивна шахта”, *кавка* “ворона”, *кертичини* “нагорнуті кротом купи землі”, *кип'ячка* “неочищена нафта”, *кладеничка* “копиця жита, пшениці на полі в 15-20 снопів”, *кльоц* “брус, колода”, *конар* “товста гілляка”, *коц* “вовняна ковдра”, *курманья* “брудний одяг”, *куртак* “короткий верхній одяг, куртка”, *лельом-полельом* “мало-помалу, нога за ногою, ліниво”, *лім* “повалене вітром сухе гілля”, *маркітний* “невеселий, зажурений”, *налибоватий* “придуркуватий, недоумок”, *піворотом піти* “пропасти”, *обрус* “скатертину”, *паруха* “горілка”, *петек* “короткий верхній суконний одяг”, *під, підрі* “горище”, *позір* “погляд”, *реверенда* “ряса”, *рискаль* “лопата”, *розорійник* “марнозатник”, *сарака* “бідолаха”, *сівня* “фартух, що служить для сіяння зерна”, *скопець* “дійниця”, *сотнар* “центнер”, *тано* “дешево”, *тартак* “лісопильний завод”, *теньгий* “дебелий, кремезний”, *тертиця* “дошка”, *угурний* “упергий”, *урвитель* “шибеник”, *фіра* “віз”, *фудулью* “зарозуміло, пихато”, *хабуз* “бур'ян”, *чир* “рідка страва з борошна”, *шопа* “клубня”, *шувар* “лепеха, айр” та ін.

Таким чином, в ранній період творчості І. Франка особливо помітним є вплив бойківського діалекту. Сам письменник добре розумів, що в його мові багато місцевих словоформ і слів, не поширених у тодішній літературній мові, яка тільки формувалася. Згодом, з середини 80-х – 90-х років, налагодивши контакти з українською інтелігенцією Східної України, Франко переймається проблемами формування української літературної мови. Літературну мову він вважав “репрезентанткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним ognivom, що сполучає їх в одну органічну цілість”¹. Виходячи з цього він постійно обстоював думку про необхідність єдиної української літературної мови. У 1891 році в статті “Говоримо на вовка – скажімо і за вовка” Франко писав: “Мені бажалось би... докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язи-

¹ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. – Т.37. – К., 1982. – С.207.

ковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – будучої “єдності і одноцільності нашої літературної мови”¹. І. Франко вказав і на два основні джерела формування літературної мови: жива розмовна мова народу та мова талановитих популярних письменників.

Основою єдиної української літературної мови І. Франко вважав народну мову Наддніпрянщини, оброблену й відшліфовану в художніх творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького. У мові цих письменників Великий Каменяр бачив основу того типу, “яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців, оскільки мова їх творів при незначних відмінностях характеризуються великою одноманітністю”².

Перевідаючи свої твори, І. Франко послідовно поправляв мову, замінюючи вузькодialeктні форми слів, слова, звороти, особливо в авторській мові, на такі, що вживалися в мові східноукраїнських письменників. У “Передньому слові” до другого доповненого видання збірки “З вершин і низин” у 1893 р. він писав: “Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, котрої вироблення до ступня мови літературної за останніх 20 літ все ж таки значно посунулось наперед, може, й не без моєї скромної підмоги”³.

У “Передмові” до другої редакції одного з перших своїх художніх творів І. Франко підкреслив, що він “поробив деякі скорочення та численні язикові поправки [виділення наше – В.Г.], лишаючи цілість, як свого роду літературний документ, без основної переробки”⁴.

У других виданнях своїх збірок “З вершин і низин”, “Мій Ізмарagd” Франко в тих місцях, де не порушувались ритм і рими віршів, замінював: діалектні закінчення іменників, займенників і прикметників (*таков темнов на такою темною, ніяков – ніякою*), форми *щастем на щастям*, займенники *вни, мні, ми, сі* на *вони*,

мені, її, йому, слова *ту, сли, тра, най* на *тут, як, треба, хай, житні путь* на *путь життя* та ін.¹.

Багато ж з діалектних елементів, які потрапляли в живу мову, Франко вважав загальнонаціональним надбанням і пропагував їх мовою своїх художніх творів, сподіваючись, що вони органічно ввіллються в єдину українську літературну мову.

Більшою чи меншою мірою говірки нашого краю позначилися на мові художніх творів усіх західноукраїнських письменників, творчість яких припадає на ХІХ і першу половину ХХ ст. Зусилля І. Франка та інших письменників, наукових, культурних, громадських діячів щодо витворення єдиної загальнонаціональної літературної мови увінчалися успіхом фактично вже у повоєнний час. Автори окремих художніх творів другої половини ХХ і початку ХХІ ст. теж іноді вдаються до відтворення в мові персонажів діалектного мовлення, однак міра й спосіб його використання інші. Для відтворення місцевого колориту, мовної індивідуалізації героїв письменники у канву літературної мови вплітають лише окремі діалектні слова, при цьому морфологія та синтаксис авторської мови й мови персонажів залишаються літературнонормативними, фонетичне оформлення діалектного слова максимально наближається до літературної мови.

Ближче до відтворення гуцульської говіркової автентики у поданні мовних формул привітань і прощань були М.Коцюбинський чи Марко Черемшина; пор.:

– Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, *ци дужі?*

– Гаразд. Як ви?

(М.Коцюбинський. “Тіні забутих предків”);

– Славайсу!

– Навіки.

– *Ба ци миром*, газдині пиші та годні?

– Ой, миром, вусчки файні та славні, *позаск тепер миром*.

(Марко Черемшина. “Поменник”);

або:

– *Ночюй миром*, Гафійко-душко!

– Гости миром, Петрику любий!

(Марко Черемшина. “Козак”).

¹ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. – Т.28. – К., 1980. – С.171.

² Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. – Т.37. – К., 1982. – С. 206.

³ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. – Т.1. – К., 1976. – С.20.

⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. – Т.22. – К., 1979. – С.328.

Отже, Прикарпаття з мовного погляду виявляє помітну діалектну здиференційованість. Тут межують гуцульський, бойківський, наддністрянський і покутський діалекти, ареали яких поширюються на сусідні області. В окремих населених пунктах наявні переселенські лемківські говірки. Генетична спорідненість і взаємодія в процесі історичного розвитку цих говіркових масивів спричинили чимало спільних для них діалектних рис, однак багато фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних явищ обмежені ареалом лише одного чи двох-трьох діалектів.

Мовні особливості краю знайшли досить повне відображення у місцевому фольклорі та в художній літературі передовсім західноукраїнських письменників ХІХ і першої половини ХХ ст. У сучасній белетристиці лише зі стилістичною і номінативною настановою окремими вкрапленнями використовується зазвичай лексичні діалектизми.

Завдяки витворенню єдиної загальнонаціональної літературної мови, вивченню її більшістю населення краю через школу, пропаганді її через засоби масової інформації, театр, кіно, впливу художньої літератури місцеві діалектні особливості нівелюються. Носієм діалектного мовлення залишається старше покоління людей. У мовленні середнього й молодшого покоління діалектний різновид загальнонаціональної мови співіснує з літературним або більшою чи меншою мірою витісняється ним.

ВЗАЄМОДІЯ ДІАЛЕКТНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ТА ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ

Західний регіон України, зокрема, Галичина, відзначається мовною строкатістю й неоднорідністю, бо тут здавна активно функціонують кілька народних говорів: гуцульський, покутський, наддністрянський (опільський), бойківський та лемківський. Незважаючи на постійну іноземну присутність у Галичині, на активне насаджування тут чужих мов, усі ці говори зберегли свої специфічні особливості. Як писав ще колись Я. Головацький, “Галицькіи і Угорськіи Русине мають чимало рѣздорѣчій”, бо “Каждый закутокъ захищенный горбами або ѓтрѣзанный рѣками, заховує свою рѣзномову”¹. На думку Я. Головацького, племена, потомки яких проживають у західній частині України, досить суттєво відрізнялися від своїх північних і східних “побратимів” і що різницю в мові зберегли досі. Сприяла цьому гірська місцевість, бо люди “там поселившись на зворахъ меже велитскими ущовбами ѓтрѣзани ѓтъ другихъ жителѣвъ, довго задержовали свою рѣдну мову, свои родими звичаи и обычаи. Гѣрскіи стороны всегда найдовше задержуютъ старый бытъ и знаки стародавниои бесѣды. Языкъ, котрый горы має въ своей власти, не загине: най бы всюди по долинахъ знидѣло и заигбло рѣдне слово, въ горахъ пѣднолонинскихъ заховаеся первѣстный языкъ, стародавний бытъ и обычай, а неразь въ ихъ лонѣ уродится и выкохас народный освободитель або пѣмститель своего згнушеного роду”².

Без сумніву, Я. Головацький мав рацію, відводячи таку визначну роль у збереженні мови народу горам і локалізації та відмежуванню гірських мешканців від інших територій. Однак вирішальну роль тут відіграє все-таки не територіальна неприступність, а високе почуття любові до свого народу і своєї мови, національна самосвідомість мешканців гірських країв. Це можна, зрештою, стверджувати й про весь український народ, який упродовж сто-

¹ Розправа о языкѣ кожнорускомѣ и его нарѣчійхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ – Во Львовѣ, 1849. С. 28. Цитати подасмо в оригіналі. Літери ѣ, ѓ та ѣ треба читати як і.

² Там само. – С. 28–29.

літь жорстокого національного поневолення, в умовах насильницької асиміляції таки зберіг свою мову і культуру.

Можна наводити багато свідчень дбайливого збереження української мови в Галичині. Наведемо деякі уривки текстів, записаних у Косівському, Верховинському, Коломийському, Галицькому, Рожнятівському районах Івано-Франківської області, тобто зразки гуцульського, покутського, наддністрянського, бойківського говорів, а також запис лемківської говірки.

Отже, Коцьо Джумачук, с. Вербовець Косівського району, 6 рік (запис 2000 року):

Ікос ми компанійов зібралися тий поїхали в гори, у Жьиб'ївський район, трохи походити в афини, в гриби, аби чери о схудло, бо в мени було тогди чериво на двох, а я сам їго носи в, та й кишко було. Тий ми розклали палатки, як циганске шіт'є, коло потічка. А у нас жинки рухливі, йик моя те цї Варвара бул а, ни гонні тихо сидіті, тий фурт дес ходили. Але Марія, жинка мого швагра Николи шош у той день ни хакї пї йти – ци ї нога боліла, ци йкас инча біда (її фурт шош болит'), тий лишьиласи на домарстві варити їсті. Тий зварила, тий с'диг, тий читає книш ку, а до неї підходить один чьоловік, шьо мав шіснаці.иро дітиї (та ни буду їго фамілію називаті), тий кли с'ї в госки до хати, шьо була такі тут блиско, по сусідству. Тий показує і фотографіі на скінах своїх дітий тий портрет свій з двома жин'ами. А Маї ія си счюдувала тий питає їго: “Ну а то шо у Вас дїл жінці б'уло?”. А вин смієси тий кажи: “Ні-і! То по с'лі ходи з фотографіі т тий збирав знимки, казав, шьо портрет и мє робити. А я дав, – каже, – дві жинчіні фотографії – одна в фус ці, а друга бис фуст кі, аби вин вібрав, котра крашшя. А виц' узив тий обі поклав, і мене в сиридині, пес би му губи лиза з. Га шє бих гам бирше йт' зїс бандигі гнув, али треба марж'єин су кутаті тий шош робиті, б'є жинка з хаті віжене, а я си фист сво' К'теринкі бою...”.

Галя Маротчак, с. Грамітне Верховинського району, 32 роки (запис 2000 року):

*“Йик я була молод'єлька, скоро си виддала,
Та я свого дідусика с'айто шіпувала.
Та я свого дідусика і шую, шіную,
До лавиці привіиз'ю, кротивов годую
До лавиці привіиз'ю, аби н'и вшивавси,*

*А під ноги с'ран'и сит'ю, аби накрівавси,
А під ноги с'ран'и сит'ю, аби дід накрівавси,
А по хавци вічар'ю, аби червонівавси.
А я знаю, молод'єлька, шьо дідови треба
Од'ин камінь під голову, а другий під ребра.
Од'ин камінь під голову, аби м'ньико спаті,
Другий камінь на чериво, аби н'и мих встаті.
Вой ти, діду, зив бис біду та і вод'и натівавси,
Та і н'е од'ин черис т'єби молод'ий втотівавси”.*

Іван Ковальчук (Рижий), с. Ковалівка Коломийського району, 68 років (запис 2000 року):

“Я хочу розказати одну придибанку. Ти знаїш, Николо, шо нибіжчик Василь Чернявський любив віпити, ти й я любив віпити, тий далі люб'ю. Як ми робили на лєтростанції, ікос я приходжу тий кажу: “Василію, може взмемо чвертку?” А він як вікрисісі на мєни:” Іди гет від мєни. Йване, я ни хочу йди гет!” А я думаю собі: “Шо то з хлопом сї стало? Тажи він міг' віпити, а це руками відгрібасі: йди гет, я не хочу!” А я кажу: “Тажи, Василію, обід підходить, та абисмо не віпили шос?” А він: “Іди гет, іди гет! Як п'єсмо, то п'ємо півлітру, я свистав на чвертку!” Но, а я вмєр зо сміху”.

Ганька Чернега, с.Дорогів Галицького району, 82 роки (запис 2003 року):

“Я говору до свого тата: “Гату, ми йдемо там до того напашка, там дуже дулі файні жовті нанадали”. А тато кажут: “Не йдіт!” Підняли ремінь догори: “Дістанете і грушок не буде. Прийде він з полі, – підете”. Пішли ми бидвої з братом і кажемо їму: “Нанашку, ми хочемо грушок”. То дуже був вігер жовтих грушок був натріс. А він каже: “Беріт”. Я в димчину, догори, набрала, набрали-смо грушок приходимо додому, а тато кажут: “Так, і не дістали-сте і грушки маєте. А так був би набив добре і бисте грушок не мали”.

Ольдзя Романчукевич, селище Черегінськ Рожнятівського району, 87 років (запис 2003 року).

Я дуже люблю своє село, у якому я народилася. Лишень не люблю теперішніх дівок. Бо колись діўки боли газдині, ўдень робили ў поли, а ўвечір збиралися до одної хати пряли куделі, плели капці і вшивали. Хлопці приходили не вічарниці. Котра діўка сподобася хлопцеві, тога виходила надвір. Тепер діўки не такі. Тепер діўки понатягают гачі, підут у расторапи і в бари, накупуют

вина, позасідають поза столи, закуряють дзигари, і ото називається діўка. Колись діўки уміли корови дойти, усьо робити, а тепер не ўміють нічо. Отакі-то тепер пішли діўки!

Катерина Фучило, с Тилява Короснянського повіту, 74 роки (запис 1995 року)¹.

Не годна-м юж тобі, дівонько, докладні оповісти ўшитко, бо тото было даўно – п'ятдесят літ перешло, як нас розметали. Я меджи людьми сеўс(к)ими не робила и ищы бесідую по-нашому. А́дже так, тіўки роки перешли и ся забыват.

Былы г нас вечурки. Хтоўчас село Тильова было барз велике, мало сто вісімдесят люмеріў, было поділено на п'ят части. Каждая част мала свої схакцы. Діўчата ходили лем в ёдної части, а парібки могли ходити по ўшытких, смотріли за діўчатами.

Діўчата брали куделі и прями. Треба было добрі прями, жеби дома не сварили. А парібки лем ся призерали до діўчат, заривали дакотру. На вечурки ходили цілий піст. А пак остатні раз робили ламанік. Ламали куделі складали ся дашто сприношали з дому и ся гостіли. Хто хлібаўча даяке, чёсток. Ўшылякого не было так. Але и тото было велике. Я би повіла так, же было весело, хоцкі и треба было ся наробити”.

Тут мусимо зазначити, що лемки, на жаль, з примхи лихої долі (а точніше – з примхи “вождя всіх народів” Сталіна та його Польських сатрапів) не проживають компактно, бо в свій час їх повиселяли з рідних, обжитих віками осель і розпорошили по всій Польщі та західних областях України. У зв'язку з цим лемківські говірки в Україні поступово асимілюються іншими українськими говорами та українською літературною мовою, а в Польщі – польською. Ось як про це говорить цитована вище Катерина Фучило: “Забыват ся юж наша бесіда. Ми сої жысьме тіўко зо старім, то ищы бесідуєме по-нашому. Былы г нас ріжкни приповідки. Дашто сої припоминам, а даколи ми пріде на мисль чи ся так вигварит: “наї ся не прикаже”, “каждий мас свос до себе”, “шо-м дала на гніў, тото и на перепрошїня”, “як го кійом, так го паліцом”.

Отож, в текстах, записаних на Гуцульщині, на Покутті, Опіллї, Бойківщині та на Лемківщині, немає чужих слів, за винятком хіба

¹ Записи за: Папцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок – Частина перша – Тернопіль, 1997 – С.52.

що слів *фамілія* – прізвище, що вживається у цьому значенні в багатьох говірках, *фурт*, *фист*, що є звичними в Галичині, та *фотографіст*, *фотографія*, які вживаються і в сучасній українській літературній мові. Правда, в уривку тексту з лемківської говірки можна виділити полонізми *юж* – *уже*, *ушитко*, *ушитких* – *усе*, *всіх*, *барз* – *дуже*, слово *смотріли*, яке вживається в Галичині й нині (правда, зі специфічною семантикою – *посмотріти* курку, чи з яйцем, тобто перевірити), але якої немає в літературній мові. Є в цих текстах немало діалектизмів та діалектних форм, властивих говорам. Але мова йде про здатність українських народних говорів протистояти чужомовним впливам, про їх імунітет і стійкість в обороні своєї недоторканності. Отже, як видно з пролюстрованих текстів, західні українські говори відстояли свою первозданність і недоторканність.

Так, у гуцульському говорі, зокрема у Косівському та Верховинському районах, досі збереглася напівм'яка вимова приголосних /д/, /т/, /н/, перед голосними /є/ та /и/, що являє собою яскраву фонетичну рису гуцульського говору, наприклад: [молод'енька], [од'ин], [вод'и], [т'ебе], [молод'иі] (див. записану пісню). Можна навести й інші приклади: [д'ит'ина], [д'ен'], [д'икий], [т'еплий], [т'ихо], [н'ен'ка], [н'е"ма], [н'е" буд'е"] і под. До цього часу залишилися м'якими і шиплячі приголосні, причому незалежно від позиції в слові: [Йи буд'е"мо и'ч'иста питі за и'ч'искі, то н'е", буд'е" и'ч'искі, бо голова буд'е" боліті] (як будемо часто пити за щастя, то не буде щастя, бо голова буде боліти). Наявність у гуцульському говорі напівм'яких /д'/, /т'/, /н'/ спростовує твердження С. Смаль-Стоцького про те, що приголосні в праслов'янській мові були завжди тверді навіть перед /є/, /и/, а ном'якшення їх у слов'янських діалектах (російському, польському, білоруському тощо) розпочалося в пізню добу праслов'янської мови, не зачепивши праукраїнської мови¹.

Яскравою рисою гуцульського мовлення, яка збереглася до цього часу, є пом'якшена вимова /т/ в інфінітивному суфіксі -ти. На відміну від форм типу [д'ит'ина], в інфінітивах після /т'/ вимовляється /и/ з наближенням до /і/ або майже /і/: [читати],

¹ Смаль-Стоцький С. Питання про східнослов'янську мову // Львів, 1937. С.6.

[говорити], [робити] і под., що теж зближує гуцульський діалект із чеською мовою (пор.чес. *hovořiti, hrati* тощо).

Досить промовистими рисами центрального гуцульського говору (Косівщина на південний захід та Верховинщина) є збереження м'якості /r'/ у кінці слова та в кінці складу [церькова], [верх], асиміляція за носовим резонатором сполучення *ди*: [сп'інниц'а], [онна], [нина], [ти гонна] – *спідниця, одна, днина, не годна* (до речі, така вимова зустрічається й на Бойківщині: [піннімати] – *піднімати*, хоч ця лексема привнесена вже літературною мовою, оскільки місцевий варіант – *підоймати*); передача передньоязикових м'яких /d'/, /n'/ через задньоязикові /r'/, /k'/: [r'іука], [виг'іу], [ск'іна], [ск'ігнути], [к'істо] – *дівка, видів, стіна, стягнути, тісто*, хоча подібна вимова зустрічається і в представників інших західних говорів.

У сфері голосних характерною рисою гуцульських говірок, що збереглася донині, є вимова /и/ на місці давньоукраїнського /і/ на початку слова: [Іван], [имн'є], [инч'ий], [ид хати] – *Іван, ім'я, іниий, ід хати*. До речі, ця фонетична риса властива й іншим українським говорам (у наддністрянському та бойківському говорах голосний /и/ прикривається протетичним /j/ – *йинчий*), причому не тільки західних, тому правописна комісія намагається відновити в українському правописі написання літери *и* на початку слова. Так само в гуцульському говорі й досі вимовляється /и/ й на місці колишнього /о/ у закритому складі: [вин, під, пишшов, вивторок, пизнав, бирше] – *він, під, пішов, вівторок, пізнав, більше*.

В окремих випадках зустрічаємо /и/ на місці етимологічного /о/ і навіть на місці колишнього **ѣ** (ятя) в опільському говорі, зокрема, на Калушині та в деяких селах Галицького району. Однак на відміну від гуцульського, тут після губного переважно вимовляється йот: *мішра – міра, повіттрі – повітря, подвішрі – подвір'я* тощо. Вимовляється тут /и/ на місці колишнього /о/ і після задньоязикових: *гирше, гиркий* і под. В опільському та бойківському говорах засвідчено /и/ й після йота в слові *дойти* (*доіти корову*).

Носія гуцульського говору можна легко впізнати й за вимовою колишнього зворотного займенника *ся* < *се* в знахідному відмінку. Косівщина та Верховинщина (іде мова лише про Івано-Франківську область) його вимовляє як *си* (*напудив си, запитав си*), у

передгірських місцевостях чимраз ширшої вимови набуває варіант *сі*, що можна пояснити впливом покутського та опільського говорів, де цей варіант є звичним. У бойківських та лемківських говірках цей зворотний займенник вимовляється так, як і в українській літературній мові, – *ся*, при тому, що на лемківський говір сильний вплив мала польська мова, в якій уживається форма *się*.

Ще одна суто гуцульська риса – це зміна праслов'янського /а/ після /j/ на /и/ з наближенням до /е/ або навіть до /і/: [йи'блуко] – *яблуко*, [йи'к] – *як* (“*ск дужі?*” – запитання при зустрічі – *як (чи) дужі?*), [йи'рчє] (“*ярчя*”) – *овечка, ягня*, [йи'рмарок] – *ярмарок*, [йи'ма] – *яма*, [бойи'тиси] – *боятися*, [Йи'блунів] тощо. Цікаво, що подібна вимова сполучника *як* зафіксована й у селі Бориня Турківського району на Львівщині: [Йиг пога болит, натурапод ным] (*про гав'язь*).

З морфологічних характерних гуцульському говорові рис можна навести такі, як збереження давньоукраїнської форми умовного способу 1-ої особи однини (з аористною формою дієслова *бути*) – [знав бих, скбих вигів], а також уживання цієї форми в інших конструкціях [бигме, абих так здоров був!] – “*бігме* (буквально – “*Бог мені свідок*”), щоб я так здоровий був”; уживання специфічної частки *май* для підсилення певної якості: [май бирше, май д'горі] (тобто вище, вгору), [май виш'и'ий] і под.; уживання залишка колишньої презентної форми 1-ої особи множини дієслова *бути* -*сми* (< *ссмь*) як у множині, так і в однині – [полюбив-сми, пизнавсми] – *я полюбив, я пізнав*.

Лише гуцульському та покутському (не всюди) говорам характерні усічені форми кличного відмінка власних імен людей типу: *Нико, Оле, Васи, Іва, Пе, Васиш, Гафі, Пара* і под. Усічення тут відбувається на наголошеному складі, і треба думати, що до цього спричинилася гірська лісиста місцевість Гуцульщини, далека відстань між житловими оселями людей. Гукаючи на сусіда, мовець підкреслював наголошений склад, а кінцевий ненаголошений сам собою зредуковувався, відпадав.

Багато специфічних рис гуцульського мовлення знаходять свої паралелі в інших говорах, що функціонують у Галичині, – у покутському, наддністрянському (опільському), бойківському, що можна побачити, порівнявши тексти із цих говорів.

Майже всім західним говорам властивий перехід етимологічного /a/ після м'якого приголосного в /e/ з наближенням до /и/ ([біл'е"вий] – білявий, [здоган'е"ти] – доганяти), а в ненаголошеній позиції навіть в /і/: [лігати] – лягати, [вишині] – вишня. Аналогічно вимовляється етимологічне /a/ й після шиплячих: [догадж'е"ти] – догаджати, [ш'е"нка] – шапка та колишній (праслов'янський) носовий /e/: [пор'е"док, зач'е"ти, з'е"т', т'е"шко].

Народним говорам, що функціонують у Галичині, за окремими винятками, властива вимова /i/ у префіксі ви: [віробити, вігадати, виходити]; збереження історичного /e/ (з наближенням до /и/) в іменниках середнього роду типу [жит'е"], [весілі'е"]; збереження історичного /e/ із закономірним стверділим приголосним перед ним у цілому ряді слів (лен, леду, семий, у него, цього, шестий, учера, сго) та історичного /и/, що походить з давньоукраїнського /i/ у прикметникових закінченнях: синий, третій, великодний, крайній. Загальноприйнятим у галицьких говірках є опускання епентетичного /л'/ після губного в дієслівних формах: люб'ю, лов'ю, лом'ю; вони люб'ї, лом'ї, лов'ї або лов'їт, люб'їт, лом'їт і навпаки – вставляння епентетичного /й/ для прикриття голосного у середині слова: радію, спеціальний, матеріальний тощо. Майже усім галицьким говіркам властива тверда вимова кінцевого /ц/ в іменниках типу хлопець, столець, конець; у гуцульському, покутському, бойківському говорах твердо вимовляється й звук /с/ у займенниках та прислівниках: хтос, шос (у гуцульських говірках – шош), дес, колис, якийс, якас, увес тощо. Повсюдно спостерігається вимова /ц/ у частці **ци** замість /ч/, майже всім західним говіркам характерна редукція голосного /о/ у займенниках вона, воно, вони – [ўна, ўно, ўни]; опускання приголосного /т/ чи /т'/ у дієслівних формах третьої особи множини – ўни стоїи (або стоя), сид'е", ході, робїї, любїї; використання колишніх перфектних форм для позначення минулої дії (робив-їм (робила-м), робив-їс (робила-с), робили-смо, робили-сте) тощо.

Можна наводити ще й інші фонетичні, морфологічні, синтаксичні та акцентуаційні риси, які притаманні чи окремим говіркам, чи всім західноукраїнським говорам. Але й ті, що наведені, можуть дати уявлення про масштаби змін, що відбулися під впливом зовнішніх чинників. Бо, як правильно зазначав український мовознавець

із діаспори К. Кисілевський, "під впливом школи, преси, освіти" створюються "нові, молоді форми мови"¹. Додамо, що до впливу школи, преси, освіти додається ще й сильний вплив чужої мови, тому народні говірки, незважаючи на міцні і глибокі корені, усе ж піддаються цим ушлякам і зазнають суттєвих змін. Ці зміни можна спостерігати на різних мовних рівнях, і перш за все – на фонетичному.

У молодій людини з Верховинщини чи Косівщини, яка свідомо працює над своїм мовленням з тим, щоб наблизити його до літературного, уже нелегко помітити пом'якшену вимову /д/, /т/, /н/ перед /e/ та /и/, що є найяскравішою рисою гуцульської фонетики ([д'ит'ина], [д'ен'], [д'икий], [т'еплий], [т'ихо], [н'ен'ка], [н'е"ма], [н'е" буд'е"] і под.); уже не відчутний перехід етимологічного /a/ після м'якого приголосного та шиплячого в /e/ чи /и/ у словах типу [біл'е"вий] – білявий, [здоган'е"ти] – доганяти, [провір'е"ти] – перевіряти, [земл'е"] – земля, [обіц'е"ти]), а в ненаголошеній позиції навіть в /і/: [лігати] – лягати, [вишині] – вишня, [люліти] – люляти, [вулиці], [спідниці] – вулиця, спідниця, [звірїм] – звірям, [хлопцїм] – хлопцям тощо. Аналогічно вимовляється етимологічне /a/ й після шиплячих: догаджати – [догадж'е"ти], мішати – [миш'е"ті], шапка – [ш'е"нка], час – [ч'е"с], душа – [душ'е"], межа – [меж'е"], каша – [кашї], сажа – [саджї], вимішати – [вимішїти], валашати (каструвати) – [валашїти] і под.

В "окультуреному" мовленні гуцула, бойка чи покутянина вимовляється /'a/ й на місці колишнього /e/ носового: порядок, початок, тяжко, узяти, тяжкий, пам'ять, а не [порьидок], [почітók], [т'е"шко], [уз'е"ти'], [тішкий], [памніть] тощо. Літературним нормам підпорядкована також вимова /'a/ в іменниках середнього роду типу життя, весілля, волосся, насіння, збіжжя замість місцевого /e/ чи /і/ – [жит'е"], [весілі'е"], [волосї], [насїні], [збіжжі]; літературні привнесені (східні) форми з лабіалізованим /e/, гомто з /o/ та м'яким приголосним переважили місцеві історичні форми зі стверділим приголосним перед /e/ в словах типу сьомий, льону, льоду, у нього, цього (галицькі форми семий, лєну, лєду тощо); аналогічна зміна сталася також у словах типу

¹ Див. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда // Збірник на пошану Зелона Кузєлі / ЗІПНН. – Т. СІ ХІХ. – Париж - Нью-Йорк - Мюнхен - Торонто - Сідней. 1962. – С. 284.

учера, шестий, сго (ізо), де /e/ під літературним впливом стало вимовлятися як /o/; хіба що в селах серед старших людей можна ще почути частку *ци* замість *чи* тощо. Менше відхилень зустрічається і в словозміні. Як відомо, загальноприйнятою формою в західних говорах української мови в орудному відмінку однини іменників першої відміни та узгоджених з ними прикметників, дієприкметників та займенників було закінчення *ов*: *мудров головов, добров порадов* тощо. Тепер таке закінчення є лише у мовленні тих, хто розмовляє діалектною мовою. Однак дуже “живучим” виявилось закінчення *-и* в родовому, давальному та місцевому відмінках іменників третьої відміни типу *радости, ночи, любови*, а також у давальному та місцевому відмінках іменників м’якого варіанта першої відміни (*на землі, на вишини* і под.) та в місцевому відмінку м’якої групи іменників другої відміни (*на кони, на пни, на поли, на мори* і под.). Тому вважаємо цілком виправданим і доречним бажання унормувати в новому правописі це історичне закінчення в родовому відмінку іменників третьої відміни.

Можна стверджувати, що всі або майже всі місцеві, галицькі форми, які відрізняються від літературних, є історичними формами, що існували в свій час у давньоукраїнській мові. З об’єктивних причин вони не стали нормативними, бо в літературній мові переважили східні форми, які часто були навійними, привнесеними тощо. Тому вплив літературної мови інколи призводить до сплутування літературних і місцевих форм. Так, у літературній мові існують нормативні форми *третій* і *четвертий*. У західних говірках в обох цих словах вимовляється закономірний (історичний) твердий приголосний та голосний /u/: *третій, четвертий*. Тепер же окремі мовці за аналогією до *третій* вимовляють так само *четвертій*, за аналогією до *крайній, городній, дорожній, освітій* вимовляють *народній, благородній, попутній, трикутній* і т. п. До речі, в українській літературній мові немає правил, які б регламентували чи хоча б пояснювали, чому від іменника *город* утворюється прикметник *городній*, а від іменника *загород* – *загородній*? Чому *третій*, але *четвертий*, чому *синій*, але *червоний*? У зв’язку з цим, видається, була б доцільніша “галицька” літературна норма, яка передбачає послідовну тверду вимову приголосного основи прикметника та закінчення *-ий*: *крайній, вели-*

кодний, городній, народній, синій, червоний, третій, четвертий і т.п., як це й вимовляють носії основних галицьких говорів.

Напевне, немає потреби перелічувати всі ті фонетичні та граматичні риси західних говорів, які піддалися впливові літературної мови і змінилися на літературні. В освіченої людини, яка оволоділа літературною мовою, усі місцеві форми загалом замінені літературними. Чим вища освіченість людини, її ознайомленість з нормами літературної мови, тим менше регіоналізмів можна зустріти у її мовленні і навпаки, хоча засвосні змалку, “усмоктані”, як кажуть у таких випадках, з молоком матері форми спонтанно, час від часу проявляються у мовленні.

Якщо за фонетичними та граматичними нормами освіченої мовець намагається стежити і майже не допускає орфоепічних та граматичних помилок, то лексичні помилки, тобто уживання ненормативних лексем зустрічаються досить часто. Серед цих ненормативних слів є варваризми, що прийшли в українську з різних мов, але найбільше з російської, старослов’янської, польської та німецької.

Досить звичними є германізми, які прийшли у мовлення галичан у часи цісарської монархії та під час Другої світової війни. Наведемо найбільш уживані: *васервага* – рівень (інструмент), *гельма* (або *гальма*) – захисна каска на голову, шолом, *танц* – зовсім, цілком, *гендлювати* – торгувати, *глянц* – блиск, *глянцпапір* – шліфувальний папір, *лсцтій* – як пейоратив: паскудний, останній, *люфт* (*вийти на свіжий люфт*) – повітря, *люстро* – дзеркало, *люзний* – вільний, *майзель* – зубило, *пляц* – майдан, місце, *рихт* – рація: *маси рихт* – маси рацію або право: – За своє н’ю, ніхто до того *рихту* не має (Стефанік). Уживається також у складі фраземи: “Тобі щос не *рихт*? – тебе щось не влаштує, ти чимось незадоволений?; *спацір* – прогулянка, *трифити* – потрапити, поцілити, *урльон* – відпустка (увійшло через польську мову), *фана* – прапор, *файтій* – гарний, *фіра* – підвода, *фірман* – їздовий, той, що править кіньми; *футро* – підкладка до одягу, *підфутруватися* – попоїсти, *фрай* – свобода (*маю фрай* – я вільний), *фест* (*фист*) – сильно, *фурт* – постійно, *цільта* – брезент, *цурік* – “команда” коням “назад”, *шватер* – брат сестри, *шифа* – корабель, *шлюфка* – петля для підтримування ремня, *штарувати* – економити, *шлюс* – кінець (*шлюс Парано по коханю*), *фертик* – те саме (*сказав – і*

фертик!), *шпиталь* – лікарня, *шпіц* – кінець (носок) чобота, черевика (*дати шпіца* – коннути), *шпіхлср* – комора, *штимувати* – пасувати до чогось, підходити, *штерна* – медалі, ордени, *штолі* – цвяхи, якими прибивають підкову, *штуркати* – штовхати та інші.

Для галичан, які тривалий час відчували на собі польськомовний вплив, досить звичними є також полонізми або слова з інших мов, що зайшли через посередництво польської: *альярм* – тривога, *альярмово* – швидко, терміново, раптово, *бенькарт* – байстрюк, безбатченко; *бронзовий* – бронзовий, *вар'ят* – неврівноважена людина, *вельон* – весільне вбрання молодої, *олуфко* – олівець, *твер* – рушниця, *темба* – рот (зневажливо: *закрий тембу*), *дзигарок* – годинник, *кльоцок* – товстий шматок чогось (напр. дерева; кажуть і про вгодовану дитину: *добрий кльоцок*), *кавалок* – шматок, кусень, *кобіта* – жінка, *кошуля* – сорочка, *ксьондз* – священник, *отонок* – черга, *пательня* – сковорідка, *пуделко* – коробка, *погар* (*пугар*) – склянка, *студія* – криниця, *таній* – дешевий, *теньгий* – грубий, товстий, *твар* – обличчя, *трускавка* – полуниця, *розмаїто* – різноманітно, *опінія* – думка про когось, про щось, *імпреза* – захід, *цера́та* (*цера́та*) – гумовий чи штучний матеріал для підстелювання, *моцний* – міцний, *п'єц* – пічка, *грубка*, *крижі* – перець, *крижувати* – встановлювати пропорційні сторони прямокутника (пол. *krzyż* – хрест), *вакації* – канікули та ряд інших.

Українська мова входить у слов'янську групу, і більшість слів у її лексичному складі має спільні корені зі словами інших слов'янських мов. Тому той факт, що якісь українські слова подібні на польські, ще не означає, що вони польські. Наявність однакових слів зовсім не означає, що їх треба цуратися, відкидати. Як писав І.Франко, “викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову”¹.

Однак ні польська мова, ні тим більше німецька у силу своєї несхожості з українською не завдали їй такої шкоди, як завдала російська. У Галичині мовлення населення менше засмічене російськими, і все ж їх є надто багато. Кількарічна фіксація мовлення

різних верств населення Галичини дала можливість укласти словник російських варваризмів, який налічує понад тисячу слів¹.

У цьому словнику зібрана неунормована лексика, що вийшла в українську мову з російської (у т.ч. й старослов'янськи) у процесі тривалого насаджування російської мови або т. зв. російсько-українського білінгвізму. Значна частина цих російських варваризмів заповонила мовлення галичан ще в ХІХ ст. – у часи активного культивування в Галичині та особливо в Закарпатті т. зв. “язичія” – суміші російських, церковнослов'янських, українських та Польських слів².

Ця лексика міцно ввійшла в лексикон галичан, тому рідко можна зустріти людину, яка уникає російським. Тут знову ж таки усе залежить від освіченості індивіда, від його ставлення до своєї мови. Людина, яка стежить за своїм мовленням, за його культурою і чистотою, уживає російськи рідше. Найбільше їх уживає, як не дивно, урбанізоване селянство, яке вважає мало чи не престижним розмовляти мовою, перемішаною майже на третину (а інколи й наполовину) з російськими словами.

Значна частина мовців, як показують дослідження, звикнувши до мовного оточення, просто не задумується, якою мовою розмовляє. Це підтверджує опитування-анкетування населення Івано-Франківської області, яке проведено з метою з'ясування ставлення мешканців Прикарпаття до мови, мовної політики держави, свого власного мовлення тощо. Анкетуванням було охоплено 330 осіб різних вікових категорій, носіїв усіх основних говорів, що функціонують на Прикарпатті; опитувалися також предстаники інших національностей, зокрема росіяни. Серед респондентів переважають мешканці села, але частина відповідей є і від мешканців міст. Відповіді на питання одержані різноманітні, але певні тенденції, закономірності простежуються.

Так, на питання “Чи задумувалися Ви, якою мовою розмовляєте?” 2,4% респондентів відповіли: “ні”. Люди старшого віку, в основному, правильно оцінюючи своє мовлення, підтверджують,

¹ Див.: *Лесюк М.* Словник русизмів у сучасній українській мові. – Івано-Франківськ, 1993; *Лесюк М.* Доля моєї мови – Івано-Франківськ, 2004. – С.214–251.

² Див.: *Лесюк М.* Російськомовна експансія в Галичині: історія і сучасність // Українська мова в освіті. – Івано-Франківськ, 2000. – С.259–285.

що розмовляють діалектною мовою (такі відповіді давали респонденти й інших вікових груп – усього 42,2%). Значний відсоток мовців – 30,6 – покірно визнав, що розмовляє українсько-російським суржилом. Таких людей є, очевидно, більше, бо 8,48% написали, що тільки намагаються розмовляти літературною мовою, відчуваючи, що їхнє мовлення ще не ідеальне, а отже, засмічене ненормативними елементами. Чистою літературною мовою, як визнали самі опитувані, розмовляють лише 12,1% громадян, до них можна додати й тих, що на це питання дали відповідь “українською”, “нормальною” і 2,1% тих, що змінюють своє мовлення залежно від ситуації, від оточення співрозмовників. Можна віднести сюди й тих, хто “намагається” розмовляти правильно. Отож літературною мовою розмовляють ледве 24,5% респондентів. В основному це студентська та учнівська молодь, інтелігенція, хоч певна частина працівників освітньої сфери теж заявила, що вживає діалектні форми, тим самим підкреслюючи свій зв’язок з рідною говіркою і рідною мовою.

На питання, “Чи надасте Ви значення тому, як розмовляють навколо Вас?” 68,4% респондентів відповіли ствердно, 28,5% значення не надають, а 2,9 відсотка це байдуже. На питання “Як Ви ставитеся до російськомовних теле- та радіопередач?” 211 із 311 відповіли: “негативно” (63,9%), але 30,4%, тобто кожен третій, слухає ці передачі або в усякому разі не має нічого проти них. Деяка частина опитуваних пояснює це браком відповідних українськомовних передач або просто низькою їх якістю. Є й такі, що “змушені” дивитися російськомовні телепередачі, бо вони, мовляв, “заполонили український телепростір, витіснивши українські, а дивитися щось хочеться”; заявляють, що обурені тим, що “інколи на жодному з українських каналів не почуєш українського слова”. Отож телеглядач поставлений у такі умови.

На четверте питання – “Що, на Вашу думку, слід змінити у мовленні, яке нас оточує?” – одержано широкий спектр відповідей-думок. Найбільша кількість респондентів (77 із 330 або 23,3%) правильно вважає, що треба розмовляти літературною мовою, підвищувати культуру мовлення, стежити за ним тощо. Люди, яких не хвилює ця проблема, дали відповідь “не знаю” або “нічого” (71 і 38 осіб, що разом складає 33,0%). 27 осіб вважають, що

не треба вживати діалектизмів, але треба вилучити з мовлення іншомовні слова; один вважає, що треба міняти все, двоє – що вже пізно щось міняти, четверо – що треба міняти багато. Значна частина респондентів вважає, що панівною в Україні – на радіо, в телебаченні, в пресі тощо – повинна бути українська мова. 17 (5,3%) респондентів пропонують ліквідувати матірщину і словонапаразити. 72 із 320, які дали відповідь на це питання (21,8%), рекомендують вилучити, викоренити з української мови російськи. П’ять респондентів пропонують узагалі заборонити російську мову в офіційному вживанні, один пропонує навіть “вилучити російську мову з нашого побуту”, багато пропонують заборонити виступи російською мовою у Верховній Раді, заборонити на телебаченні інтерв’ю з російськомовними особами, заборонити фільми радянського виробництва, що дискредитують і зневажають незалежну Україну. Одна з опитуваних заявила, що “краще говорити українським діалектом, ніж російською мовою” і т. п.

На питання “Яка з чужих мов, на Вашу думку, найбільше вплинула на українську мову?” 229 із усіх опитуваних, що складає 69,3%, вважають, що найбільший вплив на українську мову має російська. Звідси випливають відповіді на питання “Як Ви ставитеся до ідеї надання російській мові офіційного статусу в Україні?” На нього відповіли 325 респондентів і 294 з них, що складає 89,4%, відповіли: “негативно”. Лише 20 опитуваних (6,1%) схвалюють таку ідею, і лише 7-ом (2,1%) це байдуже. Є й інші відповіді: “Тоді в Америці треба запровадити німецьку чи французьку”, “Ця ідея антинародна й антидержавна”, “А що, тоді в Росії буде офіційною українська?” і под. Отож навіть таке нешироке опитування засвідчує ставлення галичан до російської мови.

До речі, серед слів, які опитувані вважають чужими в українській мові, названо цілий ряд російських слів, зокрема: *будущий, безсознательно, бешенство, вдох, взрослий, веснушки, воздух, вокруг, вообщие* (і варіант *вопие*), *вопрос, впрочім, гов’ядина, діжурний, дурак, желати, загадочний, здача* (у значенні *рейта*), *знакомий, каждый, коврик, копсіки, міроприсмство, обіжасться, оказатися, опасність, оп’ять, остановитися, остановка, папа* (тато), *перетиска, тилесос, підписка, по-дружеськи, пожар, поняв, понятно, порок, постепенно, постоянно, потолок, поцілуй* (іменник), *про-*

слойка, противорічити, прошлий, рівнодушний, різнообразний, рукопись, сквозняк, слідующий, случайно спасати, спорити спосібність, склонний, скорість, ссуда, судьба, сутки, тоже, таскати, утюг, хватати, черезмірний, шар (у значенні `куля`), шататися, шляпа, являється (у значенні є), язва жолудка, юбка; словосполучення, а іменю, ввиду того, все рівно, добро пожалувати, довірене лице, залізна (железна) дорога, згідно наказу (треба: згідно з наказом), не дай Бог (треба: Боже), працює у якості агронома (треба: працює агрономом), приймати міри, так сказати, та інші. Дехто не наводив слів, а просто писав “багато” або “їх дуже багато, в основному російські”.

Серед чужих слів наведено ряд польських варваризмів (зупа, дзиарок, ксьондз, склеп та інші), що активно вживаються у мовленні галичан, німецьких (файно, фіра, гендель, мандибурка) тощо. Наведено багато іншомовних слів, які мають уже постійну й офіційну прописку в українській мові, зокрема: *потаріус, декольте, бюро, фойс, піцца, ательс, маіто, паритет, манікюр, вестибюль, вуаль, тет-а-тет, комп'ютер* та багато інших.

Ті, що уважно ставляться до мови, помітили значне засилля в останній час і тих іншомовних слів (в основному англійських або як їх називають – американізмів), що уживаються в діловому та політичному світі, зокрема: *бізнес, біржа, брокер, грін-карта, дистрибутор, ексклюзив, імідж, імплементація, консенсус, маркетинг, мас-медіа, мафія, менеджмент, мер, олігарх, офіс, саміт, спонсор, фірма, хіт-парад, хот-дог, шоп, шоу* і т.п. Це не дивно, бо іншомовна лексика рясніє, як уже відзначалося, на рекламних щитах, таблицях, вивісках над закладами торгівлі, ресторанами, барами, кафе тощо. Про іншомовне засилля в українській рекламі та фірмонімії свідчать вивіски типу “*Класік*”, “*Бєбі*”, “*Том*”, “*Анікс*”, “*Нікіта*”, “*Крістіна*”, “*Капітошка*”, “*Антошка*”, “*Ворожея*” і т.п. До речі, частина людей навіть із досить достатньою освітою захоплюється іншомовною лексикою і вживає її без потреби, а інколи й із помилками, наприклад: “*він зробив собі кар'єр*” (замість *кар'єру*), *фрагментарно* зам. *фрагментарно*, *лейкмотив* зам. *лейтмотив*, *цейкнот* зам. *цейтмот*, *фосрія* зам. *фєсрія*, *манікюрна робота* зам. *мініатюрна*, *пікарди* зам. *петарди*, *асрархія* зам. *ісрархія*, “*я куришою це питання*” (ро-

сійське *курурую*), *коресподент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *індентичний*, *компроментувати*, *конститувати*, *дермафродит*, *екскорт* (замість *кореспондент*, *інцидент*, *прецедент*, *кондиціонер*, *ідентичний*, *компрометувати*, *констатувати*, *гермафродит*, *єскорт*), у сім'ї був великий *дебют* (зам. *дебош*), *справила великий фураж* (зам. *фурур*), *високодефективна робота* і т. п.

Крім російзмів, подекуди діалектизмів, інколи спотворених іншомовних слів у мовленні, особливо молодіжному, вживається немало різноманітних жаргонізмів, так званих слів-паразитів типу *короче, значить, конкретно, тіпа, блін, в натуре, вот, вобщем, вопис, так ска-ать, поняв, понімаси, понімасте, говорит-говорит, чуси-чуси, знаси* і под.

Великого негативного впливу російської мови зазнала українська фонетика. Значна частина мовців вимовляє по-російськи м'яко шиплячий приголосний /ч/, що є грубим порушенням українських орфоепічних норм, оглушує сонорний приголосний /в/ у кінці слів та складів, що теж протипоказано українській вимові (*зафтра, готіфка, говориф, читачіф* і под. – тут треба вимовляти звук /ў/ нескладовий, не стулюючи губ), оглушує або вимовляє як проривний /г/ звук /г/ (у російській мові дзвінкого фарингального /г/ немає, зате в південних говорах Росії уживається приглушений фрикативний задньоязиковий /ɣ/ – близький до /х/); опускає сонорний /ж/ (*Україна, він читає, знає* тощо). Дехто переходить на “дзекання”, “цекання”: *Сполучених Штаціф, о п'ятидцятій двадцять, дві дзіфчини, депутациф, Володимир Пуцін* тощо. Допускається чимало й граматичних помилок: ігнорується кличний відмінок (треба *Петре*, а не *Петро*, *мамо*, а не *мама* і под.), уживаються небажані форми давального (треба *-ові, -єві*, а не *-у, -ю*), неправильні форми місцевого відмінка (*по місцям, по дорогам* – треба: *по місцях, по дорогах*), уживається прийменник *по*, де треба використовувати інші прийменники (*автобус на замовлення, іспит з математики, заступник директора з навчальної роботи, заходи на або щодо відзначення свята*, а не *по замовленню, математиці, відзначенню* і таке інше).

Наступне питання анкети пропонувало навести слово, яким би можна назвати магазин, кафе, бар, фірму тощо. Респонденти запропонували надзвичайно широкий і різноманітний набір можли-

вих назв. Серед них є і власні імена людей (*Тетяна, Світлана, Катерина, Анна-Марія, Христина, Надія, Галина, Любава, Оксана, Вікторія, Любчик, Настя, Наталі, Даринка, Анжеліка* тощо), імена історичних осіб чи літературних персонажів (*Байда, Роксолана, Наполеон, Немо, Монте Крісто, Афродіта*); є тут цілий ряд “модних” іншомовних слів (*Гелея, Дельта-плюс, Каламбур, Рондо, Ольвія, Оріон, Оазис, Рандеву, Фортуна, Прем'єра, Сюрприз* тощо). Однак найбільше є все-таки своїх, українських, які дійсно могли б стати окрасою будь-якого закладу. Є тут і *Спокуса, і Насолода, і Задоволення, і Забава*, а також: *Білосніжка, Веселка, Водограй, Вир, Вітерець, Дивосвіт, Затишок, Зоря, Зірниця, Зіронець, Зорепад, З ранку до ночі, Іскра, Квітка щастя, Карпати, Колиба, Корчма, Красуня, Марципани* (у свідомості галичан – це щось дуже смачне), *Молодість, Моноліт, Мрія* (багато разів), *Моя ти зіронько, Надія* (багато разів), *Небосхил, Ніжність, Нурт, Осінь, Перевал, Підсніжник, Подарунок, Політ, Прибуток, Пролісок, Промінь, Роса, Росинка, Свіча, Смачного, Сніжинка, Сяйво, Спочинок, Україна* та ін. Є між пропонуваними назвами й назви із фауни та флори: *Бджілка, Беркут, Голубка, Киця, Ластівка, Акація, Берізка, Едельвейс, Калина, Мальва, Нарцис, Під горіхом, Ромашка, Смерічка, Троянда, Ялинка* і т.ін. Можливо, є між наведеними назвами й такі, що вже “проїлися”, але є й цікаві та оригінальні. Отож тим власникам приватних закладів, яким не вистачає фантазії та інтелекту в підборі назв, які передирають ці назви з обгортки чи етикетки імпортованих товарів або складають їх із початкових літер своїх імен та прізвищ (“*Баго*”, “*Ра*” і под.), можна взяти з цього переліку для своїх об'єктів пристойні і приємні в усіх відношеннях назви.

Завершуючи ці роздуми про становище української мови, можемо з певністю стверджувати, що навіть у Галичині, де вона, здавалося б, займає міцні позиції в суспільному житті, вона потребує усілякої підтримки і допомоги. Ця підтримка мусить бути державною, надійною і ґрунтовною, інакше українська мова не вистійть у цій агресивній круговерті, не звільниться з-під цього важкого іншомовного ярма.

ПОБУТОВО-РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ГАЛИЧАН

Норми усного мовлення, що склалися в Східній Галичині впродовж принаймні трьох останніх століть, мають широке й неоднорідне опертя. Основу їх складала давня україномовна традиція, що тяглася корінням ще в часи *Слова о полку Ігоревім* і Галицько-Волинських літописів. Водночас усне мовлення зазнало впливу різнобічних “вливань” з місцевих діалектів, передовсім бойківського, гуцульського, покутсько-буковинського, наддністрянського (опільського), частково лемківського. Це мовлення відчуло суттєвий вплив західноукраїнського варіанта літературної мови з його орієнтацією як на загальнолітературну українську, так і на польську літературні мови і місцеві діалекти. Компоненти усного мовлення були безпосередньо запозичені з контактних мов, що їх уживали на теренах Галичини поляки, німецькомовна спільнота, румуни, угорці, євреї, татари, росіяни тощо. Виявляють себе й нині наслідки впровадження в Галичині так званого “язичія” з його орієнтацією на російськомовний тип.

Разом з тим внаслідок ознайомлення з творчістю наддніпрянських письменників, передовсім надзвичайно популярного в Галичині Тараса Шевченка, потужного міжваріантного літературного спілкування, а в другій половині ХХ ст. і безпосередніх контактів через школу, пресу, військо, природного змішування населення різних частин України відбувається процес часткової втрати, принаймні послаблення дії власне галицького мовлення.

Отож на теренах Галичини внаслідок різномірних мовленевих процесів утворився своєрідний усно-розмовний симбіоз, умовно кажучи, галицьке “койне”, в якому органічно поєдналися західно- й східнолітературні норми із помітним впливом регіонального компонента. Це яскраво виражене утворення склалося історично й являє собою цілісну сукупність, систему з властивим їй співвідношенням елементів різного походження. Поступові зміни в організації галицького наріччя не призводять до його руйнації, залишаючись на периферії системи; як наслідок відокремився достатньо відшліфований, дещо замкнений у своїх можливостях удосконалення мовленнєвий стандарт. Розвинувся засіб спілкування, що, суттєво не відриваючись від загальнолітературних

норм і будучи в цілому зрозумілим на всіх теренах України, забезпечує водночас повну комунікативну компетентність усіх мешканців краю. Його риси виявляють себе на всіх рівнях мовної системи (в лексиці, словотворі, синтаксисі, вимові, інтонації) і досить відчутні при спілкуванні з населенням інших регіонів, що дає змогу відрізнити галичанина, скажімо, від поліщука чи полтавчанина.

Звичайно, значна частина освічених мешканців краю тією чи іншою мірою позбулась типових рис галицького мовлення, але його риси й прикмети і нині досить виразні. Не можна не брати до уваги й того, що побутове галицьке мовлення не повною мірою накладається на західноукраїнський літературний варіант, репрезентований творчістю Івана Франка, Василя Стефаника, Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської та інших письменників регіону¹, оскільки йдеться про усномовне спілкування, що склалося в умовах порівняно невисокої освіченості широкої людності. Художнє мовлення західноукраїнських письменників кінця XIX – поч. XX ст. частково відтворювало стан усного мовлення галичан, але здебільшого з опертям на той чи інший діалект (у Василя Стефаника – покутський, у Юрія Федьковича – гуцульський тощо), і лише такий велетень західноукраїнського письменства, як І.Франко, частково – його наступники (Богдан Лепкий та ін.) зуміли піднятися на рівень загальногалицького, а відтак і загальнолітературного слововживання.

Говорячи про формування галицького мовлення, його зв'язок із діалектною стихією, не можна обминути й суперечок між прихильниками і супротивниками “галицької мови” (з одного боку, І.Франка і його послідовниками, з іншого – І.Нечуя-Левицького, Б.Грінченка тощо) і суттєвого впливу на творчість галицьких письменників загальноукраїнського художнього слова. Водночас мовнолітературна практика західноукраїнських представників кращого письменства не могла не позначитись на мовленні галичан, поширюючись спочатку серед більш культурної, а за тим й іншої частини населення краю.

Отож, художньолітературна традиція ще не давала повного уявлення про усномовленнєвий тип галичан. Це явище (попри

досить широке вивчення власне діалектного мовлення) не знайшло всебічного висвітлення в науковій літературі. Разом з тим параметри галицького наріччя (“койне”) зафіксувались як певний мовленнєвий варіант. Нині він здебільшого існує як вияв своєрідної диглосії, зокрема в мовленні освіченої частини населення функціонує паралельно із загальнолітературною нормою, в мовленні передовсім селянства – паралельно з діалектом. Частина мовців обмежується використанням специфічних для даного регіону найменувань в основному побутових предметів (типу *мешти*, *дзитарок*). У багатьох мешканців краю, в тому числі з середньою освітою, вплив галицького мовлення суттєво позначається лише на інтонаційній будові висловлень. Не можна, однак, стверджувати, що йде процес руйнації галицького наріччя, більше того, в період державотворення його вплив на загальнолітературний варіант значно посилюється.

У цьому плані доцільно звернутися до давньої (1943–1944 рр.) праці Юрія Шевельова (Шереха) “Внесок Галичини у формування української літературної мови”, що стала протипагою попереднім і наступним спробам всіляко применшити, а то й заперечити “допливи галичанізмів”, за висловом автора¹. На думку Ю.Шевельова, сучасна літературна мова широко використовує галицькі елементи в термінології, абстрактній лексиці, в словнику понять міського життя і побуту, у сфері адміністративно-ділового мовлення; галицькими впливами пояснюються коливання в наголосах, у використанні синтаксичних конструкцій. Отож, йдеться про широке входження “галичанізмів” як у загальнолітературну писемну мову, так і в усно-побутову, розмовну. Галицькі вирази дослідник розглядав як “консерваційні чинники”, що захищають літературну мову від тих інновацій, що ширяться у східних говірках або в мові східноукраїнської інтелігенції під тиском російськомовної експансії². Особливо перспективною, сказати б, пророчою можна вважати помічену в ті часи тенденцію використання галицького мовлення

¹ Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів-Нью-Йорк. 1996. – С.11.

² Енциклопедія українознавства. в 2-х томах. – Т. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк. 1969. С.356.

¹ Див.: Матвіяс І.І. Варіанти української мови. – К., 1998.

для поширення в Україні слововживання, що протистоїть нищенню української мови як висококваліфікованої і самодостатньої.

У цих своїх твердженнях Ю.Шевельов був не поодиноким. Скажімо, І.Огієнко в “Українському стилістичному словнику” (1934 р.) ставив перед собою завдання “допомогти, в міру можливості обом, кордоном поділенням сторонам – Великій Україні й Галичині, – ближче пізнати мову одна однієї і тим помочити такий помітний уже процес утворення спільної літературної мови, одної для сходу й заходу”¹. В цьому Словнику наводиться чимало слів і форм, узятих із усного мовлення галичан.

Звичайно, фіксовані цими й іншими дослідниками галичанізи, що поповнювали загальноукраїнську літературну мову, ще не є достатньо повним, безпосереднім відтворенням системи усно-розмовного мовлення галичан, проте вивчення західноукраїнської мовнолітературної практики засвідчувало саме існування такого стандарту. В пізніші періоди і аж до нашого часу його риси знайшли відчутний відбиток у творчості західноукраїнських письменників, а також у художній літературі на теми життя західних українців (М.Коцюбинський, І.Вільде, П.Загребельний, Р.Федорів, С.Пушик, Р.Іваничук, Ю.Мушкетик тощо). Проте для цих та інших письменників елементи західноукраїнського мовлення потрібні скоріше для створення місцевого колориту, індивідуалізації мови персонажів, аніж як органічний компонент ідіостилю².

Не викликаючи заперечення щодо свого існування й функціонування в західному регіоні України, цей мовленнєвий стандарт не знайшов достатньої фіксації в існуючих словниках. В 11-томному Словнику української мови (1970–1980 рр.) окремі галичанізи типу *газда*, *газдинити*, *газдия*, *газдинька*, *газдівство*, *газдувати* і *газдування* мають лише позначку “діалектне” без зазначення району поширення (Т.І, с.12) (порівняйте аналогічний ряд у Словнику Б.Грінченка (1907–1909): *газда*, *газдик*, *газдинечка*, *газдинька*, *газдия*, *газдівка*, *газдівий*, *газдівство*, *газдівський*, *газдоватий*, *газдонька*, *газдочок*, *газдування*, *газдувати*, *газдуська*) (Т.І, с.395).

¹ Огієнко І. Український стилістичний словник. – Львів, 1924. – С.7.

² Див.: Кононенко В. Гуцульські мовні елементи в художньому тексті // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ. 1994.

Показово, що цей набір утворень вийшов далеко за межі власне гуцульського діалекту, поширився на теренах усієї Галичини, а *газда* в значенні “галицький селянин” вживається і на Сході України.

Значну частину галицького лексикону складають етнічно орієнтовані компоненти мовлення на позначення предметів та явищ народного життя, характерних саме для західноукраїнського регіону, зокрема тих, що зумовлені особливостями проживання у гірській місцевості, в оточенні лісів, з використанням відмінних від Східної України форм господарювання. Функціонування такого масиву найменувань супроводжується не обов’язково вербалізованими (тобто безпосередньо названими) фоновими знаннями, що супроводжують комунікацію у вигляді відомих у даному етнічному середовищі життєвих стереотипів, вироблених народною традицією уявлень і образів.

Характерні приклади – вживання галичанізмів *полонина*, *смерека*, *дараба* тощо. У Словнику Б.Грінченка слово *полонина* фіксується в значенні “гірська рівнина, пасовисько на верхів’ях гір” з прикладом з В.Шухевича: “Де нема жереба, там верхи, покриті буйною травою, творять *полонини*” (Т.3, с. 287). Не визнаючи діалектного характеру цього слова, Словник української мови в 11-ти томах посилається на його вживання лише щодо “верхнього поясу Українських Карпат” (Т.VII, с. 94). Показове використання цього слова в переносно-образному значенні, але знову ж таки щодо гірської рівнини Карпат: Над ними [горами] розстелилося небо, ся *полонина* небесна, де випасаються зорі, як білі овечки (М.Коцюбинський); порівняйте в пісні С.Пушика: “*Полонина* полонила...”.

Галицьку природу також виявляє й назва шпильового дерева *смерека*, яке в Словнику Б.Грінченка подається теж із посиланням на того ж В.Шухевича, в Словнику української мови – без зазначення її регіонального характеру (хоч *смереки* поширені лише у Карпатах): пор. в пісні: Чом же ти ростеш далеко, чарівна моя *смереко*? Частина регіоналізмів вужчої сфери вживання повільно входить у загальноукраїнський контекст, залишаючись показником місцевого колориту. Словник Б.Грінченка подає слово *дараба* в значенні “пліт із сплавного лісу” (т.І с. 358), Словник української мови – як діалектне у значенні “пліт, збитий із дерев’яних кру-

гляків”, посилаючись на І.Франка: На *дарабі*, як звичайно, діти: Бігають, з дараби в воду скачуть (т.ІІ, с. 211). Письменник С.Пушик у перших рядках книжки “Дараби плывуть у легенду” змушений пояснити значення цього слова.

Вибір мотиваційного чинника у тлумаченні того чи того слова-поняття також може визначатися регіональним впливом. Причому йдеться не лише про конкретику найменувань, а й про самі принципи називання, спосіб мислення, що їх породжує, отож про мовну специфіку й неповторність. Показове в цьому плані вживання в гуцульському середовищі діалектного слова *царинка* (“відгородженого місця при садибі, призначеного для сінокосу”. – Словник Грінченка, т.4, с. 423, а також “сільського майданчика, покритого травою”. – Словник української мови, т.ХІ, с. 182). Його характер визначається народною мотивацією, що пов’язує назву з цесарем (царем), що надає їй позитивної оцінності (часи входження в Австро-Угорщину у народній свідомості пов’язані з послабленням національного й соціального гноблення).

Закріплене історично й підтримане стійкою традицією існування етнографічних груп знайшло відбиток у назвах етнонімів *гуцул*, *бойко*, *лемко*. Назва *гуцул* (запозичення, що знаходить неоднозначне пояснення) часом вимовляється зі зміною наголосу на *гүцул* (у множині – на *гүцулі*). Слово здобуло конотації “сміливий”, “мужній”, “дужий”, “рішучий” і вживається в регіоні не лише щодо верховинців, а й щодо людей з вольовим, сильним характером; пор.: Там здавна живуть *гуцули*, люди сміливі, вродливі і дужі (С.Васильченко).

Особливо помітні галицькі вкраплення в усне мовлення за рахунок регіональних назв спорідненості. Їхне розгалуження та варіативність засвідчують збереження давніх традицій родинності (порівняйте широке вживання слова *родина* на позначення сім’ї з включенням у неї не лише чоловіка, жінки, дітей, а й близьких і далеких родичів, незалежно від того, чи проживають вони разом, чи ні). Назва здобуває додаткові конотації “щось стійке, узвичаєне, традиційне, добре, рідне, сердечне”; порівняйте у похідному *родинне*: “Взагалі *родинне* життя надзвичайно якомсь скоро увійшло в свою колію” (Г.Хоткевич).

Поширеними у Галичині, особливо на селі, є назви, що характеризують родинні стосунки як приязні, міцні та стійкі. З повагою й шанобою називають хрещену матір *нашашко*, паралельно із загальноукраїнськими звертаннями *куме*, *кумо* вживаються форми *батьку*, *матко*. Пор., наприклад: – Йой *нашащечко*, я не піду, бо моя мама вам вікна повибиває (С.Пушик). Слово *небога* втратило застаріле значення “бідолаха, сердега, бідна” (з усвідомленням його походження від “не у Бога”) і позначає молоду жінку, здебільшого з пестливим відтінком: Гандзю, Ган-дзюню! Сиди мені, *небога*, дома, бо я піду в ліс!.. (І.Франко). Материну сестру, передовсім у сільській місцевості, а по тому й у місті, називають *тема* і, за польською традицією, – *цьоця*. Словник української мови фіксує слово *тема* як діалектне: Моя *тема*... виїжджає на кілька місяців (О.Кобилянська).

Щодо гарного, сміливого юнака й нині вживають назву *летінь* (*летінок*). Словник української мови фіксує це слово як діалектне, але в регіоні воно сприймається як загальноновживане: Іван був уже *летінь*, стрункий і міцний, як смерічка (М.Коцюбинський) (з оповіді про гуцулів – “Гіней забутих предків”). Назва *летінь* (звертання *летінь*) сприймається як стилізація, але завдяки конотаціям “міцний”, “лагідний”, “сміливий” та под. воно вдало передає доброзичливе ставлення до молодого чоловіка: “А чи знаєш ти, *летіньку*, що то за танець, звідки взявся?” (журн. “Гуцульщина”, 1998, № 2–3).

У місцевому народному світосприйманні ще не зникла частина регіонально орієнтованих позначень демонологічних істот типу *чугайстер*, *арідник*, *цезник* і под., хоч вони є надбанням скоріше легенд, казок та переказів, аніж сфери активного слововживання. Слово-поняття *чугайстер* (очевидно, від назви одягу з вовни – *чугай*) не зафіксовано ні Словником Б.Грінченка, ні Словником української мови, проте добре відоме на Прикарпатті: “Чугайстер – се заклятий чоловік. Він ходить лісами, блукаючи, і ніхто його не вб’є ані не з’їсть, бо так йому “пороблено”. Одежі не носить ніякої, а шкіра його покрита буйним волоссям”¹. Пор.: “добрий демон лісу, що перебуває в горах”². Слова *арідник*, *цез-*

¹ *Гнатюк В.* Вибрані статті про народну творчість. – Нью-Йорк, 1981. – С.222.

² *Шухевич В.* Гуцульщина. – Верховина, 1997. – С.59.

ник тлумачаться як чорт, злий дух, нечиста сила (Словник Грінченка, т.1, с. 9; Словник української мови, т.1, с. 59). Ці словесні утворення стали надбанням художньої й фольклорної традиції, але вважати, що уявлення, пов'язані з язичництвом, остаточно зникли, було б передчасним.

До лексичних особливостей, що склалися внаслідок різнобічних впливів, зокрема й давніх українських і діалектних назв, помітне місце займають словоутворення на позначення передовсім побутових предметів, людей, дій, абстрактних понять. Широко уживані нині не лише в середовищі селян, а й у міських мешканців, скажімо, такі лексеми, як *люстерко* (дзеркало), *фани* (*фана*) (прапор), *фіра* (підвода), *пуделко* (коробка), *склеп* (магазин), *ровер* (велосипед), *шваіро* (чоловік сестри), *кобіта* (жінка), *вар'ят* (божевільний, в тому числі в переносному значенні), *гендель* (торгівля), *опінія* (точка зору), *візія* (бачення) тощо.

Звернення до етнографічних найменувань, різного роду ритуальних, етикетних словесних формул, обрядових позначень дає змогу простежити традиційні форми життя, що збереглися з давніх часів як свідчення їх етнічної окремішності. На норми побутової мовленнєвої поведінки галичан суттєво вплинули, з одного боку, народна культура місцевих етнографічних груп, з іншого, – західноукраїнська мовно-літературна традиція, підтримана запозиченими у сусідів, насамперед поляків, елементами підкресленої гречності.

Поряд із загальноновживаними словами вітання (– *Добрий день!*; – *Добридень!*; – *Мос шанування!* і под.) широко вживаним, переважно на селі, залишається традиційне – *Слава Ісусу Христу!* – *Слава навіки Богу Святому!* (або – *Слава навіки!*) У розмові вітання скорочується, набуває вигляду стереотипу – від *Слава Сусу Христу!* до – *Славайсу!* Пор.: “Славайсу”. – “Навіки слава”, – лише тільки бесіди (В.Стефанік). Майже не чути поширеного на Сході – *Здрастуйте!*, сформованого під впливом церковнослов'янської мови і спільного із російським відповідником.

При прощанні можна сказати – *До побачення!*; – *Прощавайте!*, а в колі близьких, добре знайомих співрозмовників ці слова замінюються на більш інтимне й дружнє – *Па-па!* На запитання – *Як ся маси?* у відповідь можна почути – *Може бути* (у значенні

“аби не було гірше”). На підтвердження говорять – *Так!* (ніколи русифіковане “да”), але повсюдно звучить і побутове – *Ну!* (спільне з польським), причому таке вживання сприймається не як образливе, як це нерідко буває на Сході, а як норма. Розповідаючи про сучасний ритуал вітання у гуцулів, С.Пушик повторює формули, що їх відтворював свого роду В.Шухевич, засвідчуючи тим самим стійкість, консерватизм регіонального етикету.

Найбільше мені сподобалося, як у Карпатах вітаються:

“Як ви дужі?” – запитують.

“Добре. Як ви?”;

або:

“Чи у вас мирно?”

“Гаразд!”.

Увечері, коли зустрічаються закохані:

“Як днювала, пишна чічко?”

“Миром!” – відповідала дівчина.

При вибаченні найчастіше вживається форма *перепрошую*, запозичена з польської мови. Загальноприйняті слова *вибачте*, *вибачайте* в побутовому мовленні галичан обмежені. Основним висловленням подяки є *дякую* та численні підсилені сполуки типу *гарно дякую*, *добре дякую*, *файно дякую*, *красно дякую*, *красенько дякую*, *дуже дякую*. Поширене на Сході України *спасибі* (спільне з російським, від *спаси Бог*) маловживане, його можна почути в містах, у середовищі інтелігенції, знайомій із загальнолітературною практикою¹.

Загалом слова чемності, поштивості у галичан надзвичайно частотні. Одне з найбільш уживаних серед них *прошу* (*прошу дуже*, зрідка полонізоване *прошу пана*), діапазон значень якого виключно широкий. Як зазначав Ю.Шевельов, “принесена з Галичини форма *прошу* набирає значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника, чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького за значенням (хоча й дещо відмінного і семантичними нюансами, й емоційним забарвленням) до слова *будь ласка*”². Слово *прошу* позначає елементарне прохання, не завжди бажаний

¹ Див.: *Колоненко В.* Етнічно-регіональний мовленнєвий етикет галичан // Українознавчі студії. - № 2. - Івано-Франківськ, 2000. - С.152-158.

² *Шевельов Ю.* Знач. праця. - С. 12.

дозвіл, задоволення, незадоволення, захоплення, глузування, прощення, недочування (звичайно у формі запитання) тощо. Ці відтінки значення передаються за допомогою різноманітної інтонації.

Серед вставних слів і вигуків на позначення правдивості, щирості висловлення, що до них вдаються галичани, виділяється *бігме* (в значенні “свята правда”). Словник української мови відзначає у цьому слові нашарування застарілості (т.І, с. 175), проте практика його вживання в Галичині суперечить такому твердженню; пор. в усному мовленні: – *Бігме*, не брешу!; в художньому тексті: – Ви чекайте, а я, *бігме*, боюся... (Р.Федорів).

Менш виразними є фонетико-граматичні відмінності, що здебільшого тією чи тією мірою стерлися завдяки поширенню загальнолітературних норм. Проте й нині досить частотні такі вияви діалектного мовлення, як *житс* (життя), *здоровс* (здоров'я), *весіс* (весілля). Нерідко можна почути не завжди чітко, але можливе вживання форм іменників та узгоджуваних з ними слів на –ов: *головов*, *молодов*. Спостерігається ненормативне пом'якшення типу *дітіна*, *ісма*, відмінні від літературної вимови *мід*, *нарід*, *троха* і подібні. В частини мешканців краю, у тому числі з освітою, галицьке мовлення суттєво позначається передовсім на інтонаційній будові висловлювання. Загалом же втрата колишніх фонетико-граматичних позицій і наближення живого мовлення до літературного стандарту не викликає сумнівів.

Суттєві зрушення в системі галицького слововживання можна проілюструвати на прикладах функціонування прикметників. Специфіка використання прикметників у даному регіоні виявляється на всіх мовних рівнях. Так, на фонетичному рівні розгалужені ряди прикметників відзначаються специфікою звукового складу, своєрідними закономірностями позиційної реалізації. Найбільш характерними ознаками галицької системи голосних у межах прикметників є регулярні та нерегулярні чергування нормативних голосних [а], [є], [і] з [о] (*горячий*, *богатий*, *попельний*, *моцний*), [о] з [а] або [ø] (*жаден*, *засхлий*, *висхлий*), [а], [о] з [є] (в основному на місці давнього носового) (*тсжкий*, *поредний*, *свстий*, *кучерявий*, *дерев'сний*, *шкірений*, *п'сний*, *п'стий*), [а] з [и] (*жшлісливий*). Таким чином, найбільших фонетичних змін зазнає фонема [а], яка після м'яких приголосних і шиплячих змінюється

на голосні переднього ряду [є], [и], [і] або після твердих переходить в [о].

Менш виразно виявляється фонетична своєрідність галицького мовлення на рівні приголосних, хоч і тут можливі деякі варіанти вимови. Наприклад, якщо фарингальний [г] є протегетичним приголосним, то він може опускатися (*острий*, *рабований*). У запозичених словах досить послідовно використовується задньоязиковий [г]: *маргаритовий*, *шпаратовий*, *шварів*. До поширених фонетичних вокалізмів, які в основному є рефlekсами давніх звуків і їхніх сполук, належить і явище депалатації [p'] і пов'язане з нею виділення нової йотової артикуляції, напр.: *гор'ячий* (горйачий), *пор'ядний* (порйадний), *шкір'яний* (шкірйаний). Польськими запозиченнями можна пояснити заміну нормативного твердого [л] на м'який [л']: *холсрний*, *мармулядовий* та ін. До фонетичних особливостей мовлення Галичини належить також виникнення рефлексів [ир], [єр] на місці давніх сполук [рь], [р'ь]: *кирвавий*, *керичний*.

Словотвірні галичанізми відрізняються від нормативних специфічним вживанням морфем, їх своєрідними комбінаціями із твірними основами. Серед суфіксів високою продуктивністю відзначається морфема *-ов-*, яка з'являється на місці властивого літературній мові суфікса *-н-* (*чеколядовий*, *коліювий*) або має пріоритет за умов наявності двох варіантів норми (*цитринний*, а не *цитринний*). Водночас форма на *-овий* при всій її активності та високій частотності нерідко стягується (напр., *однакий*) або міняється на афікс *-ут-* (*зіссутий*). Серед прикметників із суб'єктивно-оцінними (зменшувальними) суфіксами виділяються словоформи з морфемами *-оньк-* замість *-еньк-* (*мископський*) та *-іськ-* замість *-ісіньк-* (*саміський*), пор. у тексті: Ой дрібонька коломийка, дрібонька, дрібонька, одна мила, друга люба, третя солодонька (Народна творчість). Поширеним є також застосування префікса *за-* з інтенсифікуючим значенням, напр.: *замалий*, *завеликий*, *загорячий*. Подібні форми або відсутні у літературному мовленні, або кваліфікуються як розмовні чи застарілі.

За лексичною характеристикою серед поширених у галицькому середовищі прикметників регіонального забарвлення можна виділити:

– власне лексичні дублети, що мають адекватну семантику з аналогами в літературній мові (*наїжджений* – ситий, *чепіргатий* – кривоногий, *горішній* – верхній);

– синоніми, які відрізняються від нормативних своєю семантичною структурою, часто – експресивним характером (*набитий* – повний (про людину), *підлий* – поганий, *нарваний* – агресивний);

– безеквівалентні одиниці (*кашливий*, *помічний*, *спацеровий*).

В межах галицької лексичної підсистеми прикметники входять у різного роду парадигматичні угруповання. Серед регіонально забарвлених ад'єктивів представлені основні лексико-граматичні розряди і семантичні групи.

До найбільш поширених якісних прикметників належать загальнооцінні та характеризуючі (*файтний*, *красний*, *злий* (поганий), *жилісливий*, *захланний* (жадібний), *холерний*, *пустий* та ін.), прикметники на позначення органолептичних ознак (*шарий* (сірий), *зимний* (холодний), *літній* (теплій), *квасний* (кислий), *солодкий* (прісний) та ін.). Серед відносних виділяються прикметники із семантикою ознак, пов'язаних із матеріалом (*железний*, *иматяний*, *мосяжний*), продуктами харчування (*цитрамоновий*, *цитрининовий*, *помаранчевий*, *шпараговий*), окресленням часу (*майовий*, *передвчорашній*, *тамтогорічний*), місця (*горішній*, *долішній*) та ін. В мовній практиці Галичини знайшла своє відображення тенденція до утворення рядів присвійних прикметників, напр.: *вуйтин*, *вуйків*, *стриїв*, *Максимів*, *Маріїн*, пор. також сполучення типу *Василь Івана Гришевого*. Ця традиція не зазнала впливу польської мови, для якої нетиповим є функціонування присвійних ад'єктивів на позначення ознаки відношення до особи.

Водночас за аналогією з польськими прикметниками в галицькому середовищі широко вживаються малохарактерні для української літературної мови утворення, що передають своєрідну процесуальну (активну і пасивну) ознаку, напр.: *скопаний*, *помнутий*, *усотаний*, *жарений*, *накроєний*, *наїжджений* та ін.

Своєрідним значенням вирізняється велика група відіменникових та відприслівникових регіональних прикметників, напр.: великодні штани – штани, які одягають на свята, колійовий хліб – хліб, зроблений у пекарні при колії та ін., пор.: Великі [чоботи]

були його *парубоцькі*, *шлюбні*, ще з молодих літ газдування... (В. Стефаник) (взував, коли був парубком, на свій шлюб).

Поширені в Галичині прикметники складають власні синонімічні й антонімічні лексичні парадигми, що засвідчує семантичне багатство регіональних мовних засобів, напр.: *правдивий* – *справедливий* (справжній); *горішній* – *долішній* (верхній – нижній), *горечий*, *літній* (гарячий, теплий) – *зимний*, *студений* (холодний). Своєрідні синонімічні ряди утворюють локальні варіанти, кожен з яких поширений або більш частотний лише на певній мікротериторії, напр.: *дерев'сний* – *деревляний* (дерев'яний), *диточий* – *дитишячий* (дитячий) та ін.

До морфологічних особливостей регіональних прикметників належать передовсім своєрідні відмінкові флексії, які за походженням нерідко лишилися атавізмами давніх форм. Так, типовим є закінчення –*оу*, –*ев* на місці колишніх –*оїу*, –*ейу* в орудному відмінку однини жіночого роду, пор., напр., у тексті: Я тобі накрию у полі цев скатертев стіл... (В. Стефаник); Спи, спи під панцьков бромов, та фірман так уперече батогом, що кров сикне! (В. Стефаник). Типовою рисою галицької морфологічної системи є збереження рефлексів давніх закінчень у давальному або місцевому відмінках чоловічого роду –*ім*: На синім морі корабель пливе. Корабель пливе, аж море гуде (Щедрівка); – Яринко, що у ярім вінку... (І. Калинець). У формах присвійних займенникових прикметників зберігся давній інтервокальний [й] при відсутності стягнення голосних, напр.: Не перетре піском своїм пустеля мойого слова голубий кришталь (Д. Павличко); Мойому чоловікові сам так казав, аякже! (І. Франко).

Вивчення джерел галицького мовлення, як зазначалося, повертає увагу до проблем визначення впливів та нашарувань, зумовлених історико-культурними, етнопсихологічними, релігійними й іншими чинниками. Навряд чи можна погодитися з думкою, що поява багатьох запозичень пояснюється “лакунами” у мовленні галичан, начебто нездатних віднайти власний еквівалент для тих чи інших предметів та явищ (таку позицію часом висловлюють і нині деякі західноукраїнські науковці). Визначальними були безпосередні міжетнічні контакти на теренах Галичини.

Співіснування на одній місцині людей різних національностей (українців, поляків, німецькомовного населення, євреїв, угорців, румунів, татар тощо) створювало передумови для змішування мовних елементів не лише в українському, а й в інших етнічних середовищах. Відбувався процес своєрідного обміну, включення іномовних вкраплень не стільки як власне запозичень, скільки як визначених самим побутом зрозумілих усім мовцям слів та зворотів. Вживання елементів різних мов (звичайно з “пристосуванням” до базової рідної мови, з корекцією на тогочасну мовленнєву практику) ставало нормою слововживання. Такі утворення з різним ступенем присутності й обов’язковості, але дедалі послідовніше входили в загальний ужиток.

У цьому плані своєрідно виглядає ситуація з використанням прямих або опосередкованих, змодельованих запозичень з польської мови. Основна увага в цій площині має бути, очевидно, звернута на те, якою мірою усвідомлюються полонізми як чужорідні елементи, а якою – як належні вже власне українській мові. За даними курсу “Сучасна українська мова: Лексика і фразеологія”, до польських запозичень, що не сприймаються українцями як чужорідні, відноситься обмежене коло переважно старих полонізмів типу *хлопець, злото, певний* і под.¹ Інші, тобто основні запозичення з польської, вважаються такими, що “легко вловлюються як чужорідні щодо української мови через свою невластивість українській мові”².

Щодо деяких полонізмів, котрі вживалися в творах західноукраїнських письменників кінця ХІХ – поч. ХХ ст. в пошуках літературного варіанта, із цим висновком ще можна погодитись; пор.: меценат – адвокат, колійовець – залізничник, ружанка – вервеця і под. Проте ту частину галичанізмів на ґрунті польської, що закріпилася на території регіону як живе усне явище, не можна вважати “чужорідною”, принаймні щодо галицького мовлення. Оскільки частина цих лексем і зворотів ще з давніх часів паралельно вживалася і в Польщі, і на її західноукраїнських територіях, їх лише

умовно можна розглядати як полонізми¹. Йдеться, зокрема, про такі частотні лексичні елементи, як *хлоп, засада, гризота, візія, моцний, таній, здоровити, вінишувати* тощо (між іншим, більшість із цих запозичень як українські варіанти фіксує ще малоросійсько-німецький Словар Є. Желехівського 1882–1886 рр.²).

До конструктивних елементів, утворених під польським впливом, можна віднести звороти типу *Доц паде, Я не годен, На ціле життя*, напівжартівливе *Як ся маси?*, активізоване вживання дієслів-зв’язок *с, мати* (То є я, Він має сиве волосся), керування на кшталт *мене болить* тощо. Помітно збільшене порівняно до загальноукраїнського функціонування проривного г (газета), відчутні коливання в наголосах (люблю, свѳя, мѳя, у прізвищах на -ук, -юк, -ак, -як типу Томѳнчук, Прішляк). Суттєво змінюється інтонація речення, що виявляється, зокрема, у підвищенні тону наприкінці фрази. В останнє десятиліття помітна тенденція повернути або ввести в обіг польські моделі утворення термінів, зокрема спортивних (типу *кошеківка*).

Більш складним було проникнення в галицьке мовне середовище германізмів. Відомо, що контакти галичан із німецькомовним населенням почалися з часів надання їхнім містам магдебурзького права, пізніше – в результаті австро-угорського панування. Частина запозичень здійснювалась через польське посередництво. Але здебільшого германізми закріплювались усним шляхом, через безпосереднє спілкування, тому нерідко трансформувалися, пристосовувалися до місцевих умов слововживання (порівняйте: *файний, люфт, пляц, бамбетель, креденс, фіра, фірман, ланц*, відома лайка *шляк би його трафив*). Водночас частина германізмів засвоювалася як синоніми до українських лексем, входячи в усне мовлення широких верств (наприклад, у приказці *Що не рік, то цурік*).

У побутовій мові галичан фікуються румунські запозичення, що прийшли передовсім із гуцульських діалектів і пов’язані здебільшого зі сферою вівчарства (*бринза, вурда, плай, тайстра*,

¹ Див.: Гумецькая Л. К истории украинско-польских языковых связей // Исследования по польскому языку. – Москва, 1969.

² Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. – Т.1. – Львів, 1882. – Т.2. – Львів, 1886.

¹ Сучасна українська мова: Лексика і фразеологія. – К., 1973.

² Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 467.

колиба тощо). Більша частина богемізмів типу *обідник, тискання, прилога, видаватель* нині активно не вживається. Із тюркських мов, можливо, за посередництвом румунської, прийшла, наприклад, назва *бояри* щодо привілейованих представників заможного населення.

При визначенні місця і ролі галичанізмів в історії української літературної мови другої половини ХХ ст. не можна не враховувати суспільно-політичні обставини. Радянський тоталітарний режим всіляко перешкоджав утвердженню галицького регіонального мовлення, виводив його за межі школи і масової комунікації; викликала супротив влади сама ідея існування двох варіантів української літературної мови – наддніпрянського і наддністрянського. Йшов активний процес насильницького вилучення галичанізмів і заміни їх нерідко зросійщеними елементами. Ю.Шевельов ще в 40-і роки минулого століття фіксував витиснення таких слів, як *цитрина* (лимон), *помаранча* (апельсин), *склянка* (стакан), *мутра* (чайка), *пересічний* (середній), називаючи цей процес “розгаличаненням”¹.

Процеси національно-культурного відродження, що розгорнулися в Україні після проголошення її незалежності, суттєво вплинули на активізацію галицького мовлення не лише в Галичині, а й на сході України. Цій тенденції сприяє ряд чинників.

По-перше, національно свідомі українці поступово переймаються ідеєю очищення рідної мови від впливу російської експансії і в пошуках необхідних еквівалентів звертаються до галицького мовлення, оцінюючи його як власне українське (попри наявність у ньому запозичень, зокрема, з польської). По-друге, демократизація суспільства спричинилась до вивільнення галицьких елементів з-під прихованої заборони, що відкрило двері галичанізмам до преси, освіти, війська, суспільного життя. Портрети, встановлюються тісні контакти з українською діаспорою, де галицькі мовні елементи збереглися в найбільш консервованій формі. По-четверте, поширенню галицького мовлення сприяло широке видання творів письменників і науковців, мова котрих

заслужила значного впливу південно-західного наріччя (достатньо назвати, скажімо, твори У.Самчука, праці М.Грушевського).

Поширення галицьких мовних елементів значною мірою здійснюється через засоби масової інформації. Однією з перших ознак впливу галицького мовлення на слововживання Східної України стала заміна радянського звертання *товариш* на властиві західно-українській традиції *пані, пані,* а також *панство*, що засвідчило початок змін у суспільно-політичних орієнтаціях. Поступово на екрани телевізорів і шпальти газет линули численні галичанізми; спочатку їхнє вживання було більш обмеженим, таким, що лише час від часу чергувалося зі звичним східноукраїнським, однак поступово галичанізми набувають все більшої ваги. З іншого боку, в мові художньої літератури, особливо наддніпрянських письменників, в усному мовленні на сході ці вкраплення поки що обмежені.

Процеси проникнення галичанізмів у загальнолітературну мову проходять нерівномірно. Якщо такі утворення, як *розвій, звитяга, відсоток, готівка, поступ, вояк, спільнота, спротив, татунок, шпиталь, фестиши, потерпати, зголоситися, нині, відтак* вже навряд чи сприймаються як незвичні, привнесені, то інші, скажімо, *летовище, слухавка, наклад, чин* (дія), *ватра, опінія, зимно, наразі* й под. входять менш інтенсивно, не втрачають своєрідного екзотизму. Відчутний вплив галицького мовлення виявився і в активізації деяких граматичних форм, зокрема, спільних із польською мовою закінчень на *-ові, -ові* (*чоловікові, коневі*), конструкцій із сполучником *аби* тощо.

Разом з тим в українському суспільстві не припиняються спроби поставити кордони входженню слів і зворотів із південно-західного наріччя. Так, П.Толочко в статті “Наразі над теренами...” (газета “Голос України”, 2002, № 90) категорично заперечує проти вживання в мові телебачення й радіо слів *перемовини, візія, шпальта, летовище, терени, амбасада, відсоток, слухавка, кшталт, спільнота, татунок, наразі*, які вважає належними, за його словами, лише “галицькій говірці” (зрештою, справа не в назві, а в сутності явища). На ці закиди обґрунтовано відповідають “Літературна Україна” (12 вересня 2002 р.) і науковці: головне – будь-які спроби зупинити, загальмувати процеси поширення кращих здобутків галицького мовлення, а звідси – збагачення українських

¹ Шевельов Ю. Значч. праця. – С.113.

загальнолітературних норм не мають майбутнього. Тенденції до ширшого залучення галичанізмів до “українізації” літературної мови знайшли відбиток у спробах внести суттєві зміни до українського правопису, а з тим – до слововживання загалом. Показова в цьому плані пропозиція про написання закінчення *-и* при відмінюванні іменників жіночого роду типу *радости, молодости*.

Мовленнєва практика сьогоденної України підтверджує: все цінне, що нагромаджене в усіх регіонах держави, є загальним надбанням і може бути використане в подальшому розвої рідної мови. Адже в цих здобутках відтворюється споконвічна історія всіх українських земель, віддзеркалюється національна самобутність, традиційно-народне світобачення.

МОВНА СТИХІЯ СУЧАСНОГО ГАЛИЦЬКОГО СЕЛА

На прикладі одного з прикарпатських сіл, яке розташоване на межі Покуття й Гуцульщини і ввібрало риси двох говорів – гуцульського та покутського, – села Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської області, відтворено типову для регіону мовну ситуацію. Село розташоване за 12 км на південь від Коломій, дещо лівіше від “цісарської дороги”, тобто від траси Коломия – Яблунів – Косів.

Між дослідниками немає єдиного погляду щодо визначення межі, яка відділяє гуцульський та покутський говори. Вона проходить, як схильна вважати більшість науковців, за лінією Надвірна – Коломия (південніше) – Косів – Кути. Ковалівка якраз і розташована на лінії Коломия – Косів, тому можна вважати, що лежить вона на межі між покутським та гуцульським говорами, і цілком логічним є те, що в її говірці відображені основні риси цих говорів.

Не слід вважати, що Ковалівка має у своїй говірці особливі, специфічні риси, якими відрізняється від інших сіл. Мовлення ковалівчан таке ж, як і в сусідніх селах Мишині, Існасі Коломийського, Стопчатові, Уторонах та Яблунові Косівського району. Воно відрізняється від мовлення сусідніх сіл хіба тим, що більше засмічено росізмами. Тут від сорокових років минулого століття почали розробляти вугільні пласти, і на трьох чинних тоді шахтах працювало багато заїжджих людей різних національностей, серед яких було найбільше росіян. Багато з них осіли і проживають тут донині. Хтось із них уже повністю перейшов на українську мову спілкування, хтось розмовляє і донині по-російськи, хтось розмовляє суржиком із двох мов та ще й третьої місцевої говірки. Зазнало впливу й мовлення місцевих людей. Щоправда, достатньо засмічене мовлення й інших прикарпатських сіл, оскільки російська мова в недалекому минулому глобально вивчалася й пропагувалася, крім того, у кожній родині є телебачення, радіо, більшість програм яких і тепер транелюється російською мовою.

Якщо ж брати “чисту” ковалівську говірку, без слідів чужомовного впливу, то вона, як і говірки сусідніх сіл, має багато рис, спільних із рисами, що характерні південно-західному наріччю, але найяскравіше відбиті в ній риси покутського та гуцульського говорів. Розглянемо ці риси.

Перш за все тут, на відміну від гуцульського говору, пройшло послідовне ствердіння передньоязикових приголосних [д], [т], [н] перед голосними переднього ряду [е] та [и], що походить з [і]. У гуцульських говірках Косівського (західної частини) та Верховинського районів – *д'ен', д'ит'ина, ім'ета, д'ес, ід'икий, ім'ихо, ін'ен'ка, и'е" ігод'ен* і под.¹ У ковалівському мовленні, як і в літературній мові, приголосні тут тверді: *день, дитина, не годен*.

Як і в літературній мові, етимологічні [о], [е] тут змінилися в [і], і це яскрава риса, що відрізняє її від гуцульського говору, в якому на місці колишнього [о] після окремих приголосних вимовляється [и]: *вин – 'він', під – 'під', пили'оу – 'пішов', вик'но – 'вікно', ібрише – 'більше', івориш – 'ворог', вив'торок – 'вівторок'* і под.

Як і в деяких інших західноукраїнських говорах, тут збережений пом'якшений шиплячий і після нього – голосний [є] з наближенням до [и] або в ненаголошеній позиції – [і], що відповідають літературному [а]: *ч'є"с, їж'є"ба, леуїж'є"ти, – 'лежати', їш'є"пка, душ'є" – 'душа', меїж'є" – 'межа', ісадж'і – 'сажа', ікаш'і – 'каша'*. Історично в цих словах був довгий [є] або [а]. Такі самі рефлекси праслов'янського [а] маємо й після інших м'яких приголосних: *біл'є"вий, 'білявий', л'є"ж – 'ляж', іл'є"чно – 'лячно', перегаїл'є"ти – 'переганяти', спити'є"ти – 'зупиняти', заборотн'є"ти 'забороняти', шпур'є"ти – 'кидати', ут'є"ти – 'утяти', обіц'є"ти – 'обіцяти', тул'є"ти – 'туляти'* (пор. у В. Стефаніка: Жебрак аби таки не *тульивси* до жінки, аби не дививси в той бік, де жінка...)².

¹ Приклади наводимо у спрощеній фонетичній транскрипції.

² Говірка с.Ковалівка має багато спільних рис із говіркою, що відображена в творчості видатного українського письменника Василя Стефаніка. Тому вважаємо за доцільне інколи наводити також ілюстрації з художніх творів письменника.

У ненаголошеній позиції ця фонема реалізується в звукові [і], як і після шиплячих: *лігати – 'лягати', ілюїти – 'люїяти', івівалітисі – 'вивалятися'* і под. Виступає [і] на місці [а] і в називному відмінку іменників після [ц], якщо це закінчення не наголошене: *івулиці, літисіці, ітаблиці, тєлїци, ітерлиці, зірїици*; сюди ж можна віднести приклади заміни [а] на [і] в давальному відмінку множини: *іземлїм, пєїкарїм, івишїм – (ни ібісі, нічо тим івишїм сі ни істани 'не бійся, нічого тим вишням не станеться'), іхлопїм, ікопїм, ізвірїм, чужїшїцїм, ідурїм – 'хлопцям, коням, звірям, чужинцям, дурням'* і под. Треба зазначити, що в іменниках чоловічого роду закінчення *'ам* (графічно *-ям*), які в Ковалівці вимовляють як *-ім*, носять аналогічний характер, тобто виникли під впливом закінчень іменників першої відміни: *вишням – дурням (вишїм – дурїм)*.

На місці праслов'янського носового [є] в Ковалівці та навколишніх селах послідовно вживається деназалізоване (ротове) [є], наближене до [и], причому навіть у наголошеній позиції. Приголосний у цих випадках зберігає історичну м'якість, навіть якщо це шиплячий: *мл'є"со, ім'є"жко, улз'є"ти, попр'є"док, з'є"т', тє"л'є", лотш'є", зач'є"ти* і под. – літ. 'м'ясо, тяжко, узяти, порядок, зять, теля, лоша, почати'. У ненаголошених складах на місці колишнього носового [є] тут вимовляється, як і в попередніх випадках, звук [і]: *почїток, порїдкувати, іпамїть, ідєсіть, ідвацїть, тігїнути (або кігїнути), тіж'кий (або кіт'кий), імісіць – літ. 'початок, порядкувати нам'ять, десять, двадцять, тягнути, тяжкий, місяць'*. Залишається неясним факт збереження як у літературній українській мові, так і в говорах пом'якшеної вимови приголосних перед рефлексами колишнього носового [є], у той час, як перед [є] етимологічним та [є] з [ь] вони стверділи. Порівняйте: *лечу, несу, село, день – з'є"т', тєл'є", лотш'є", попр'є"док – 'зять, теля, порядок'*. Треба відзначити дещо ширшу артикуляцію, ніж у літературній мові, наголошеного [и]: *їжї'то, іві'діти – 'бачити', ітї'хо, імі'тисі – 'митися'*.

У досліджуваній говірці послідовно розвинувся [и] на місці слабких [ь], [ъ] після плавних [р], [л]: *кръвавий – кривавий, глътати – глитати, блъха – блиха, дръва – дрива, лъжъка – лижка* тощо. Зустрічаються тут і нерегулярні рефлексії. Так, важко пояснити голосний [о] в лексемі *слюзи, слюза* з твердим [л] перед ним. Така сама форма зустрічається й у наддністрянському говорі. У літературній мові тут теж маємо [о], але перед ним вимовляється м'який [л'], що є закономірним явищем (тут приголосний зберіг етимологічну м'якість, а після м'якого приголосного в літературній мові не може вживатися ні [е], ні тим більше [и]). На місці слабого [ь] слід було очікувати [и] (*слиза*) або [е] на місці сильного – *слез*, як це зустрічаємо в інших західних (наприклад, у бойківському) говорах. Сонорний [р] може розвивати головний елемент у подібних випадках і перед собою: *кърпниці* (або *кърпниці*), *кърпнина*. Щоправда, у Ковалівці ніхто не вимовляє голосний перед [р] у слові *кърпавий* (*кърпавий* чи *кърпавий*), як це зустрічається в інших говірках (порівняйте у Стефаніка: *Здавалося.., що тота голова, що тепер буяла у кърпавім світлі, та має впасти з пліч...*).

У Ковалівці; як і в інших гуцульських та покутських селах, на відміну від літературного [и] у префіксі *ви-* послідовно вимовляють [і]: *івіробити, івігадати, івісадити, івігодувати, івісипати* (“*Івігодувала-м пїє"те"ро діттий, тий ні їдїного не"їма коло їмене"*”).

Мешканці Ковалівки вимовляють під наголосом історичне [е] в іменниках середнього роду (ця риса характерна й наддністрянському (опільському) говорі). Поява на його місці в літературній мові звука [а] (до речі, тільки в одній українській мові з усіх слов'янських мов) задовільного пояснення не має. Явище це має аналогічний характер: оскільки в літературній мові послідовно змінилося на [а] носове [є], то за аналогією так само змінилося після м'яких приголосних і чисте ротове: *вісіїлс, шшїлс, знаїлс* (або *знаїкс*), *жиїлс*. Наприклад: “*їаїби знаїлс, шо в кума пїлс, то би ї їжїнку їїз'їу*”. У ненаголошеній позиції тут вимовляється

[і]: *їзілі, наїсіні, стїрїтенї, їзілі, їпірі – зілля, насїння, стїрїтєння, гїлля, пїр'я*.

Збережене історичне [е] із закономірним стверділим приголосним перед ним і в багатьох інших випадках, у той час як у літературній мові воно в подібних фонетичних умовах зазнало лабіалізації (переходу в [о]): *лен, лєду, їсемїї, у їнего, їцего*, а також після шиплячих і йота: *їшєстїїї, уїчєра, уїчєрика, Нїкоїлаєвич* і под.¹.

На відміну від літературної мови тут збережений також історичний звук [и], що походить з давньоукраїнського [і] у прикметникових закінченнях: *сїїїїї, трєтїїїї, велїкодїїїї, крїїїїїїї*. Твердий приголосний виступав в подібних словах і в інших відмінкових формах: *сїїїїїїї, трєтїїїїїї, крїїїїїїїї, велїкодїїїїїї; сїїїїїїїї, трєтїїїїїїї, крїїїїїїїїї* і т.д. У східних говорах української мови приголосний у подібних формах зберіг м'якість, і тому історичний [и] мусів змінитися на [і], як це сталося й зі звуком [е], що перейшов у [о] в словах типу *льопу, льоду, цього, у нього* і под.

Аналізуючи відмінні від літературних явища в системі покутсько-гуцульського вокалізму, слід сказати й про те, що тут відсутній перехід [о] в [а] перед складом з наголошеним [а], тобто зберігається історичне [о]: *болгач, болгато, коллач, голр'є"чий, холл'є"ва* (літ. *гарячий, халява*).

У системі голосних зустрічаються й нерегулярні явища, що не мають історичного пояснення, напр. [и] на місці колишнього Ѣ (ятя) у словах *відїро, їд'їрка*, хоч у подібному слові *дїїїїїїї* відхилення немає; [и'] на місці [а] – *дїїїїїїї* зам. *далєко* (порівняйте у Стефаніка: *благословїт у дїїїїїїї* дорого). Ці явища, однак, носять локальний характер.

¹ На нашу думку, пояснити це явище можна фонетичними причинами. У східних говорах, що лягли в основу літературної мови, приголосний зберіг м'якість (можливо, під впливом російської мови), а після м'якого звук [е] за законом складового сингармонізму сучасної української літературної мови вживатися не може, тому й акомодувались, перейшов у [о].

Тотальний характер має явище протези та епентези, тобто прикриття голосного як на початку слова, так і в середині його, що в літературній мові відсутнє: *наівука, ірадію, спецііальний, матерііальний* і под. (літ. *наука, радіо, спеціальний, матеріальний*).

Щодо особливостей ковалівського консонантизму, зазначмо, що тут послідовно пройшло ствердіння [с'] у кінці слів та складів: *дес, шос, хтос, йаткос, коліс, увес, чоігос, цес, хлоітиско, пасоівиско, ікінский* (або навіть *ікінскій*) і под.

Засвідчено ствердіння й кінцевого [ц'] в іменниках типу *хлопе"ц, стоілец, пале"ц*, а також у суфіксах; *сороіміцкій, біідацкій, боігацкій*.

У деяких мовців у Ковалівці та її околицях спостерігається легке оглушення дзвінких приголосних перед наступним глухим, особливо в середині слова: *ліж"ка, сітеж"ка, іріз"ка, люб"ка* і под.

Як і в інших західних говорах, у говірці с.Ковалівка відсутній епентетичний [л'] після губних у дієслівних формах: *любійу, ломійу, ловійу*, вони *любійі, ломійі, ловійі*; так само загальну західноукраїнську тенденцію збережено у факті відсутності подовження м'якого приголосного за рахунок йота в іменниках середнього роду типу *житіс, вісіліс, ігілі, наісіні, коіріні*.

Багатьом говіркам південно-західного наріччя, як відзначають дослідники українських діалектів¹, характерний перехід м'яких передньоязикових [д'], [т'] у задньоязикові [г'], [к']. На нашу думку, вимова форм типу *скііна, житікс, сміікс, кіісто, кіііккій, ііівка, іііти* (літ. *стіна, життя, тяжкий, сміття, тісто, дівка, діти*) послідовного і всеохоплюючого поширення в гуцульсько-покутських селах не має, тобто носить диференційований і локальний характер. У ковалівській говірці така вимова в глобальному

¹ Бевзенко С.П. Діалектні групи і говори української мови: Методичні матеріали. – Одеса, 1975; Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки // Енциклопедія українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1970; Матвієв І.Г. Українська мова і її говори. – Київ, 1990.

плані не зафіксована, хіба що лише в окремих випадках; вона часто обумовлена недбайливим ставленням людини до свого мовлення, неакуратною, поспішною артикуляцією звуків. Причому, інколи це спостерігається навіть у високоосвічених людей: *буі"ласка, ііаіа, діваіік', ііаск'а* і под. (літ. *будь ласка, дядя, двадцять, Настя*).

У мовленні окремих ковалівчан можна спостерегти збереження історичної м'якості приголосного [р'] у кінці слів та складів: *іцер'ква* (або *іцер'кова*), *ібир'ка* (овечка), *ііехар'* і под.

Ковалівська говірка послідовно фіксує поширене на західних теренах України [ц] на місці літературного [ч] у частці *чи*. Саме в такому фонетичному варіанті частка *чи* ще донедавна вживалася широко й у мовленні освічених людей. Треба зазначити, що коло мовців, які ще вживають варіант *чи*, під впливом літературної мови чим раз звужується.

Як і в системі голосних, у системі приголосних спостерігаються й окремі, нерегулярні і такі, що не завжди піддаються поясненню, відхилення від норми. Так, у прикметнику *дзє"лений*, в іменнику *ідзерно* вимовляється африката [дз] на місці [з], у слові *цілювати* – м'який [л'], а в слові *ікашлати* – навпаки.

Значна кількість рис, відмінних від літературних, але зумовлених історично, є в галузі морфологічної будови слів.

Так, у говірці села Ковалівки послідовно збережено історичне закінчення *-ови, -єви* в давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого і середнього роду: *чоловікови, братови, Петірови, ікождому сєіови, ісерцеві, ііікарєви, ііігорєви* і под. Додамо, що раніше, коли ще не було відчутно російськомовного впливу та впливу літературної мови, закінчення *-у, -ю* в давальному відмінку тут не зустрічалося взагалі, тобто ніхто не казав *Васіію, брату, Павлу, сєіу*, тільки *Васіієві, іііратови, Павііови, сєіови*.

У говірці с. Ковалівка, як і в усіх інших селах Галичини, послідовно збережено історичне закінчення *-и* родового, давального і місцевого відмінків іменників 3-ої відміни: *ірадєсті, ісовісті*,

юсени, Руци, Іпечи, Ісоли. Тому цілком логічною є пропозиція Правописної комісії відновити й узаконити це закінчення і в літературній мові. Таке ж закінчення уживається і в давальному і місцевому відмінках іменників І-ої відміни: *на землі, на Івулиці, на Іволи*, у місцевому відмінку іменників чоловічого і середнього роду 2-ої відміни (м'який варіант) – *на колни, на Ікамени, на Іполи*, тому було б справедливо дозволити як паралельне закінчення *-и* і в зазначених формах. У родовому відмінку множини в іменниках колишньої 4-ої відміни збереглося теж історичне закінчення *-ий*: *Ігостий, Ікостий, гуІсий, Ігроший, людіий* і за аналогією *Іконий*.

Щоправда, у досліджуваній говірці в орудному відмінку однини іменники колишньої 4-ої відміни не зберегли історичних форм. Наприклад: *Іпече"у, Ісоле"у, пііе"диу* (літ. *піччю, сілшю, п'яддю*). Ці відхилення від історичних форм можна пояснити впливом іменників першої відміни: *головоу поІгоу, рукоу*.

У говірці с. Ковалівка здавна вимовляється твердо кінцевий [т] у дієслівних формах 3-ої особи однини і множини: *сидит, стоїит, Іробит, Ілюбит, неІсут, плетут, Імелот*. Це явище можна пояснити впливом колишнього вказівного займенника *ть* (або новішої редуковані форми – *тьть*)¹. У другій дієвідміні в 3-ій особі множини закінчення *-т* взагалі зникло, що відбиває загальнослов'янську тенденцію: *сид'е", стоїа, Іробїї, Ілюбїї, Іходї* (літ. *сидять, стоять, люблять, ходять*). В опільських говірках і деяких суміжних із ними покутських кінцеве стверділе *-т* збережене: *сид'е"т, Іробїїт, Ілюбїїт*. Його фіксуємо також у дієслівних формах 3-ої особи однини та множини й на Гуцульщині, зокрема, в селах Нижній Березів, Середній Березів, Верхній Березів. Вважаємо, що це вже новітнє явище, спричинене впливом літературної мови, а можливо, і впливом дієслів І-ої дієвідміни.

У дієсловах І-ої дієвідміни у 3-ій особі однини колишнє давньоукраїнське закінчення *-ть* зникло як у літературній мові,

¹ Так само тверде [т] маємо у 2-ій особі множини наказового способу: *неІсїт, кажїт, робїт*, що можна пояснити хіба що загальною тенденцією до ствердіння кінцевого [т] у дієслівних формах, тобто у формах 3-ої особи типу *неІсут, сидит* тощо.

так і в говірках (*тише, читас, несе, веде*). Перед постфіксом *ся* це закінчення в літературній мові збереглося (*несеться, ведеться тишеться* тощо). Очевидно, тут можна вбачати якийсь вплив російської мови, яка зберегла історичне закінчення *-ть* в обох дієвідмінах, або призупинення тенденції до його втрати. У говірках південно-західного наріччя, у тому числі і в говірці с. Ковалівка, це закінчення перед постфіксом *-ся* (*-сі*) послідовно відсутнє: *ве"десї, не"сесї, тише"сі*. У 2-ій дієвідміні в 3-ій особі однини закінчення *-ть* перед постфіксом *-ся* теж переважно не вимовляється (*їна Іл'убисї з тим хІлопце"м, Іводисї з ним уІсюдї, Івидисї з ним шодїншї*), але подекуди можна почути й такі форми, як *Ілюбитці, Іводитці, Івидитці* (внаслідок прогресивної асиміляції за способом творення звук [с'] тут переходить в африкату [ц']). Щоправда, більш звичними в Ковалівці є форми з препозитивною часткою *сі*: *їна сі з тим Ілюбит, з ним сі Іводит і з ним сі Івидит*.

У гуцульських та покутських говірках, зокрема в говірці с. Ковалівка збереглися реліктові форми колишньої двоїни: *дві Іжїнці, двї годїшї, двї мїнутї* тощо. Однак це стосується лише іменників жіночого роду. Що ж до іменників середнього роду, то в колишній двоїні вони в Ковалівці не вживаються (*двос вікон, двос дверїї, двос ясц, двос відер* і под.), хоча в інших селах Покуття форми *дві Іейїці, двї відїрі* можна зустріти.

Різні рефлексивні в говорах південно-західного наріччя дала колишня форма у знахідному відмінку зворотного займенника *себе*. Як уже відзначалося, носове [ɛ] в літературній мові дало [ʼа], а в покутському, гуцульському, опільському говорах – ротове [e] з наближенням до [и] і в ненаголошеній позиції [і]. Що ж до постфікса (частки) *ся*, то у більшості покутських та в частині гуцульських сіл, у тому числі і в Ковалівці він вимовляється як *сі*. Форма *си* властива селам Косівського (на захід від м. Косова) та Верховинського районів. Отже, тут не витримана послідовність, бо перед носовим [ɛ] мав бути м'який приголосний [с'] і постфікс мав виглядати як [с'е"т], як, наприклад, у слові з'е"т – літ. *зять*.

Форми *си, сі* виникли, очевидно, під впливом давньоукраїнської короткої форми давального відмінка *си*, яка збереглася у західних говорах донині (паралельно з формою *собі*): *дай си спокій, дай си на стримані, узми си на паміть* і под. (у говірці с. Ковалівка, однак, така форма давального відмінка вживається рідко). Як і в давньоукраїнській мові, колишній займенник *ся* може вживатися у препозиції як частка і в постпозиції як постфікс: *він сі сміє, він смієсі*.

У говірці с. Ковалівка збережені й енклітичні короткі форми особових займенників *ми, ти* – у давальному відмінку, *мні, ті, сі* – у знахідному однини, наприклад: *Пом'яни мні, Боже, у великій Імшости твоїій; Приходив-їім до тебе, але не було ті дома* і под. В інших покутських та гуцульських говірках можливі й інші форми знахідного відмінка, зокрема, *ні, тьи, си*. Мають подібні форми й займенники на позначення 3-ої особи. Так, займенник *вона* у знахідному відмінку може вживатися у формах *ї, шо: забірав і з їхати і забув про н'у*. Частовживаними є усічені форми особових займенників у родовому, знахідному та давальному відмінках: *їго (їого), їму (їому), ї (її або її): їа їго не ївидів; їа їму скачала; він дав її (або їїїї) гроші*.

Указівні займенники в досліджуваній говірці можуть уживатися в редукованих формах: *тота, тото, тот* (зрідка), *цес, це"се, це"с'е"*. Займенники часто виконують у мовленні стилістичну роль, причому виступають із зниженою конотацією¹. Займенники *вона, воно, вони* теж вимовляються не так, як у літературній мові: тут відбувається редукція голосного: *їна, їно, їни*.

Як і в усіх інших говірках південно-західного наріччя, у говірці с. Ковалівка збережено реліктові форми давньоукраїнського перфекта (складеного минулого часу). Від презентних особових форм дієслова *бути* (**jesti*) *есмь, сси, ссть, ссмо, ссте, суть* тут збереглися елементи *-м, -с* (1, 2 особи однини) та *-смо, -сте* (1, 2

¹ У с. Ковалівці вважається неприпустимим, коли дитина про батька каже *він*, про матір *вона*, можна тільки говорити *тато сказав, мама прийшла* (а часто у множинній формі *тато сказали, мама прийшли*).

особи множини), які або разом з дієсловом, або як приростки до інших слів у реченні вказують на особу виконавця дії. Зокрема, на першу особу вказує елемент *-м*, але в чол. роді перед ним виступає еффонічна вставка *ї*, яка усуває збіг двох приголосних: *любив-їім, читав-їім, ходив-їім* тощо. Такі форми є звичайними у художніх творах західноукраїнських письменників І.Франка, В.Стефаника, М.Черемшини та ін.

На другу особу в однині вказує елемент *-с*, причому він не пом'якшується, як це можна спостерігати в опільських говірках. У покутському та гуцульському говорах звук [с] вимовляється твердо, хіба що за незначними винятками. Приголосний [с] у другій особі чоловічого роду теж приєднується через еффонічну вставку. У Ковалівці тут виступає, як і в першій особі, вставка *ї*: *читав-їіс, ходив-їіс, любив-їіс*. В інших говірках виступає переважно *с*: пор.: [Антін]:– *За своє п'ю, ніхто до того рихту не має. А він [війт] мінї каже: мой, грунт прісцьив-сс!* (В.Стефанік).

У множині зафіксовані елементи *-смо, -сте*: *робили-смо, ходили-смо* (1 особа), *робили-сте, ходили-сте* (2 особа). Ці реліктові скорочені форми дієслова *бути* можуть уживатися й у ролі складової частини іменного присудка: – *Чо-м такий бідний? – Бо дурний-с*. Так само може бути й у 2 особі множини: – *Глухі-сте?* (Тобто, чи *єсте глухі?* або *Ви є глухі?*), порівняйте: – *Але-с дурний, бігме-с дурний!* (В.Стефанік).

У говірці с. Ковалівка широко вживаються й архаїчні аналітичні форми майбутнього часу з препозитивним дієсловом *мати* в особових формах: *меш ходити, меш любити, мемо ходити, мемо любити, мете ходити, мете любити*. Подібна конструкція можлива (правда, значно рідше) і в третій особі однини, але з обов'язковим уживанням підмета: *він (Василь, Іван тощо) ме їти до школи* і под. Зате, як і взагалі на Гуцульщині та на Покутті, чужими є синтетичні форми з постпозитивним допоміжним дієсловом *мати* в особових формах типу *робитимеш, робитимемо, ходитимете, любитимуть*. Із старших людей тут ніхто не скаже *[ми] робитимемо, [ви] робитимете* тільки *[ми] Імемо робити,*

[ви] *Імете робити* або частіше – *Ібудемо робити, ходити, Ібудете ходити, робити* і т.д. Порівняйте: – *Насте, а тобі що? Гого цілий рот кервавий і руки?.. Ой, сарака, Настунька, лягай вже коло мами... що меш робити ...* (В. Стефаник).

Одна з характерних рис говірки с. Ковалівки – наявність сполучення [шч] у прикметниках вищого ступеня типу *білішций, зелінішций, добірішций* і под. Ці форми не зумовлені історично, у них не було збігу двох фрикативних шиплячих (*бѣлѣишии, добрѣишии, зеленѣишии*); вони носять аналогічний характер, тобто виникли під впливом прикметників, у яких відбулася дисиміляція групи [жш], [шщ]: *вишшій – вишиий – вишчий* (орфографічно *вищий*), *дорожшій – дорожшій – дорожчий, ближшій – ближшій – ближчий* і под.

Аналізована говірка відбиває загальну закономірність західних говорів, у вживанні суфікса *-оньк-* замість літературного *-еньк-* у прикметниках та прислівниках (*леґонький, тилхонький*), що пояснюється історично: після твердих *з, к, х* могли уживатися тільки голосні непереднього ряду: – *Я їго [пса] Івіпарив Ідобре", а він льиг тий тилхонько сидит...*

Із гуцульським говором ковалівську говірку ріднять усічені форми вокатива власних імен, які використовуються у звертаннях типу: *Васи, Іва, Нико, Пара, Гафі, Василю, Марі, Оле, Катери, Не, Дми* і под. з наголошеним кінцевим складом, тобто *Василю, Іване, Николо, Параско, Гафіс, Василю, Маріс, Олено, Катерино, Петре, Дмитре*. Це явище слід пов'язати, очевидно, з побутом гуцулів, з умовами життя в гірській місцевості¹. Догукатися до сусіда, який живе на другому горбі, тобто на значній відстані, чи до товариша в лісі можна лише короткими, одно- чи двоскладовими вигуками, тому й зазнали редукції голосні звуки в постнаголошених складах. Силу голосу перебрав на себе наголошений склад, а ті, що його оточували, обеззвучувалися, редукувалися. До

¹ Див.: Лесюк М. Гуцульський діалект як складова української національної мови // Хрестоматія з гуцульщинознавства. – Косів. 2001. – С. 27–34.

речі, такі усічені форми могли мати не тільки власні імена, а й інші частовживані звертання. Дуже поширеним у Ковалівці є звертання *хло*, що означає *хлопе*, тобто *чоловіче*. Лексема *хлоп* у покутських та гуцульських говірках означає *чоловік*. Кажуть: *О, то Імоцний (Іфайний / Ідоіровий) хлоп*, причому уживається ця лексема без жодного додаткового стилістичного навантаження. Для найменування великого, могутнього чоловіка уживається аугментатив *хлописко*. У гуцульських говірках у кличному відмінкові вживають ще й усічену форму *бръе"* 'brate', яка теж зафіксована у творах В. Стефаніка. Однак у говірці с. Ковалівка форма *бръе"* не вживається, зате зафіксовано демінутив [б/рач:ику] 'братчику' або просто *brate*. Ці дві лексеми в діалогах є надзвичайно частотні, уживаються через одне-два слова в реченні: *Пішли ми, б/рач:ику, в Іафши. Ну, Іbrate", що за рістні Ібули! До полудні назбиралисмо, Іbrate", по видірови. А я, хло, мав з солбов ше гре"Ібінку, то раз-діва і видіро Ібуло Іповне": Я, хло, Ічесний, Ідобрий Іциган, вімію всьо зробити...*

Синтаксис говірки с. Ковалівка також відрізняється від літературного. Відзначмо, зокрема, збереження у знахідному відмінку історичних форм, ідентичних формам називного: *Імаю дрібні Ідіти*. Уживаються тут у давальному відмінку іменники з прийменником *до*, у якого відбулася редукція голосного [о]: *д-нему, д-хаті, д-тобі*. Засвідчено різноманітні безприйменникові конструкції: *Ітато Ідітим* (для дітей), *пішов волди* (по воду) або прийменник *за* на місці літературного *про*: *За них говоріло ціле село: Люди за то давно забули* і под.

Треба відзначити, що в народному мовленні дуже розвинута іменникова, прикметникова, прислівникова та особливо дієслівна синоніміка. Особлива її різноманітність спостерігається в табуйованій та лайливій лексиці у якій використовуються безмежні синонімічні ряди різноманітних лексем.

Як показують спостереження, відмінними в різних говірках можуть бути й вигуки, які вживаються для підкликання чи прогання свійських тварин та птиці.

У досліджуваній говірці засвідчено такі вигуки:

– для проганяння корови – *акуш'!*; курей: *авуш'!*, *авуш'!*, кози – *аці*, *аці!*; kota – *а-тпрус!*; пса – *марш!* *Марш до Ібуди!*; свині – *ач'!* *Ач'!* *ач'!* *До кучі!*; горобців, ворон – *ге-ге-ге!*; гусей – *гш'а-гш'а!*;

– для поганяння: коня – *бйи!* *Бйи-бйи!* (літературне *бйо* чи *вйо*); корови, теляти – *гйй!* *Гйй-гйй!*

Кличуть тварин теж по-різному.

Корову, теля кличуть: *нег-нег-нег!* (очевидно, *на-на-на*); бичка: *Ібиц'у-* *Ібиц'у*, *на* *Ібиц'у*, *на!*; свиню: *Іц'онька-Іц'онька-ц'он'!* *Іц'он'ка-Іц'он'ка-ц'он'-ц'он'!*; порося: *коц'у-коц'у-коц'у!* *Ць-ць-ць-ць-ць!* (при цьому повітря вдихають, а не видихають, тобто вимовляють поцмокуючи); курей – *Іт'утен'ка-т'у-т'у-т'у!* *Іт'утен'ка-т'у-т'у-т'у!*; курчат: *Іц'упон'ка*, *ц'уп-ц'уп-ц'уп!* *ІЦ'упон'ка*, *ц'уп-ц'уп-ц'уп!*; козу: *ц'і-ц'і-на!* *Ц'і-ц'і-на!* Вівцю – *Ібир'ка*, *на*, *бир'-бир'-бир'!*; пса: *хос'Іту*, *хос'Іту*, *н'іг-н'іг-н'іг!* (очевидно, під впливом польського: *chodź tu!*); kota – *Імиц'ка*, *миц'-миц'-миц'!*; качку: *мас'-мас'-мас'!*

Зупиняють: коня: *пр'-р'-р'*, *пр'-р'-р'*, *пр'-р'-р'!*; корову – подібним окриком, але з твердир [р] і з голосним призвуком [у]: *пр-р-р-ру*, *пр-р-р-ру!* У першому випадку (на стримання коня) вимовляється звичайний, передньоязиковий (м'який!) дрижачий [р'], а в другому (на стримання корови) дрижачий є губним, тобто при видихуванні струменя повітря дрижать губи. Застосувати вигук у першому випадку може лише людина, яка вміє і може вимовляти активний дрижачий м'який [р'], людина ж, яка [р] не вимовляє чи картавить, змушена вигукувати *ст'йй!* *гов!* *гов!*

Коли маленьких дітей вчать вимовляти звуки й окремі слова, то перш за все вчать звуконаслідуванню чи звуковідтворенню “мови” представників фауни: *му-му-му-у-у-у!* – мукає корова; *ма-ма-ма-а-а* – “мамкає” телятко; *іга-га!* *Іга-га!* – ірже кінь; *бе-е-е-е!* – бекає вівця; *ме-ме-е-е!* – мекає коза; *гав-гав-гав!* – гавкає собака; *гар-гар-гар!* – гарчить лютий пес; *так-так-так!* – “такає” качка; *ге-ге-ге-ге!* – “гекає” гуска; *ко-ко-ко-ко!* – “кокає”, “журиється” курка; *кудку/дак!* *кудку/дак!* – кудкудакає вона, коли знесе яйце

або стривожена; *ку-ку-рі-ку!* – кукурікає півень (*ко'гут*); *буль-буль-буль* – “булькає” індик; *кар-кар-кар!* – каркає ворона; *скре-ке-ке*, *скре-ке-ке!* – скрегоче сорока; *ку-ку-ку-ку* – кукає зозуля; *пу-пу-пу*, *пу-пу-пу!* – “пупукає” удода (*Івудуд*); *цвірін'-цвірін'!* – цвірінькає горобчик. Так само цвірінькає синичка, але ковалівчани вважають, що весною синичка каже: *цвірін'-цвірін'*, *лутш'йй Ісани*, *бе"Іри віз!* *лутш'йй Ісани*, *бе"Іри віз*, а восени – *цвірін'-цвірін'*, *бе"Іри Ісани*, *лутш'йй віз!* *бе"Іри Ісани*, *лутш'йй віз!*

Із цього дещо побіжного огляду видно, наскільки багатими, цікавими, різноманітними є народні говірки. Недарма в Ковалівці кажуть: “Що сільце, то нове сільце”, “Кожний край має свій звичай”, “Що грунь, то инча установка”, тому ігнорувати народне мовлення не можна, навпаки, варто сміливіше підтримувати народні говірки, залучати ці мовленнєві скарби в літературні твори та в українську літературну мову.

Неунормована (місцева) лексика, зафіксована в с. Ковалівка

Далі наведемо невеликий перелік слів, які не входять в основний лексичний фонд української літературної мови, але вживаються в селах Покуття та Гуцульщини, а отже, і в говірці с. Ковалівка. Перелік цей не претендує на вичерпність, його можна б продовжити, але для того, щоб підкреслити лексичне розмаїття говірки, достатньо і наведеної кількості слів. Не подаємо тут російзмів, які густо вживаються в мовленні ковалівчан, бо цей словник був би тоді надто громіздкий.

а ну! – спонукальний вигук

а чуй! – слухай, чуш?

аби-м – щоб я...

аби-с – щоб ти...

аді – а дивися, дивися-но

адіт – а дивіться, дивіться-но

алярм – тривога

алярмóво – терміново, негайно

ані мру-мру! – тихо, ні звука!

байбарак – верхній одяг із грубого сукна

ба́нош – кулеша (мамалига) на сметані

банува́ти – сумувати
баняса – велика сокира
ба́тір – гультай, волоцюга
ба́хур – хлопець (уживається без стилістичної маркованості)
бе"ге"ка́ти – монотонно співати, переважно речитативом (про церковний спів дяка)
белендіти – щось невиразно і беззмістовно говорити
бінда – стрічка
бірка – овечка
біцкатисі – (про худобу) – бігти, тікати від укусів оवादів (гедзатися)
біль, мн. білі – біляк; білі гриби, які споживають заквашеними
бірше" – більше
бордю́г – мішок зі шкіри кізляти або теляти; *переносно* – живіт, черево
братру́ра – духовка
бри́фташка – (з *нім.*) мала шкіряна сумка; гаманець
будз – овечий сир у твердому кулеподібному вигляді
букáта – шмат, кусень
бутáти – спотикатися, падати (забутав у яму, у рипу),

в полудне" – в обідню пору
вака́ції – канікули
вала́шити – каструвати
варга́тий – (з *пол.*) губатий
васерва́га – (з *нім.*) рівень

ве́рем"ї (ве́ремні) – добра погода
вздрі́ти – побачити
вів"їрка, вів"юрка – білка
вівкати – видавати голосні звуки під час танцю, співів або перегукуючись
вівкані – ритмічне повискування під час танцю, співів тощо
вівче"рь – вівчар
вікохати – виростити, виходити (і про дитину, і про худобу)
вімаршкати – вигнати звідкись (з вигуками *марш!*)
вімні – вим"я
вімніцкати – вим"яти
віно – спадок, придане
віпулити (очи) – витріщити
вітігнути – витягнути
все"кі́й – всякий
втворіти (двері) – відчинити
втру́тити – зіштовхнути
вудуд – удод
вуйко – 1) дядько по матері чи по батькові; 2) будь-який чужий чоловік
вуйна – 1) дядькова дружина; 2) будь-яка чужа жінка
вурдитисі – про молоко, яке прокисло і не зварилося
вуставки – уставки, вишивки на рукавах жіночої сорочки

гай-гай! – вигук, яким висловлюють недовіру, сумнів або згоду
гаравус – (з *нім.*) геть звідси!
гара́зд – добро, достаток
гарба́та – (з *пол.*) чай
гарде́в – чавунний баняк, каструля
гарна́глі – заколки до волосся
гачі – штани
ге́льма (га́льма) – захисна військова каска, шолом
гет – геть
гікавка – ікавка
гікати – ікати
гладу́нцік – глиняний глечик
гладу́нчик – малий глечик
глібо́кій – глибокий
го́зди, го́здика – осьде,
го"люка́ти – галасувати, покрикувати
грань – жар із дров чи вугілля
грузь – болото
гузи́ці – зад, задня частина тіла людини
гузи́чка – здрібніло-пестливе до *гузиці*
гу́слінка – спеціально заквашене кип"ячене (пражене) молоко

гарчик – (з *пол.*) дерев"яна посудина для сипучих продуктів
гіле́тка (діле́тка) – дерев"яна посудина з одним "вухом" для зерна та інших сипучих

речовин об"ємом на два відра (від слова *ділити*, міряти)
глянцпа́пір – шліфувальний папір
гле"г – вміст шлунка маленького теляти або кізляти, яким підквашують молоко при виготовленні будза
гле"га́ти – виготовляти будз за допомогою *гле"гу*
гра́лі – вила з трьома, а частіше з чотирма зубцями
гра́си – вила з чотирма зубцями, але не загостреними, а спеціально затупленими (з гульками на кінцях) для відгортання картоплі чи інших овочів
грасува́ти – обробляти, розпушувати ріллю
гринджобли – вид саней, у яких полози витесані із дощок
дес – дес"ь
дес-коліс – деколи
дес-кудіс – кудись
дзіга́р – цигарка
дзіга́рок – годинник
дик – дикий кабан
діва́тисі кудіс – кудись діватися
дівче"та – дівчата
догаджé"ти – догоджати
домáрити – бути вдома, на господарстві, господарювати
досіа́ти – діставати, досягати страву за столом

дра́нка – пірвана або стара сорочка
дубати – тупати ногами
дубнути – штрикнути, вколоти

жвиндіти – нудно, півголосом говорити, скиглити
же"ба – жаба
живше" – скоріше

заве"дія – привідець, організатор
завороче"ти – набридати, морочити голову
завтрика – завтра
загірити – загубити, кудись подіти
залямити – помітити
заперти двері – зачинити двері
зафляцканий – захляпаний
зафойданий – брудний, заношений
зацвісти – зацвісти
заче"ти – почати

індик – індик
іний – іней
інчий – інший

йа – фонетична вставка в коломийках: *а я піду в полонинку, йа в тоту Берію...*
йой-йой-йой – ой-ой-ой
кавалок – кусень
калісо́ни – кальсони

кама́ші – (*застаріле*) святкові обмотки, онучі із сукна, прикрашені вишивкою
кандіти – просити, випрошувати
ка́па – покривало
кре́денц – (*з пол.*) шафа для посуду
капаріти – 1) робити щось абияк; 2) жити бідно, в нестатках
капа́рний – нечистий, неохайний
ка́пці – теплі вовняні шкарпетки
капчу́ри – високі вовняні шкарпетки, прикрашені узором
катра́н – шмата
кі́цька – грудка
ківна (корова) – тільна
кіла́ – центнер
кімува́ти – пам'ятати (від *тяма* – *тямувати* – *тімувати* – *кімувати*)
кіну́тисі – поворухнутися
кінта́р, кепта́р – козушок без рукавів з овечої шкіри
кіринити – 1) оправлятися; 2) бруднити, забруднювати
кланца́тий – зубатий
кле"вє́ц – молоток
кле"па́ня – чоловіча шапка своєрідної форми з лисячої шкіри
кльо́чок – 1) кусок товстого дерева; 2) Може вживатися в

переносному значенні – добре вгодована дитина
ко́вбук – кусок дерева, кругляк, колода
ковбу́р – глибоке місце в річці
когуткі́ – сережки
коле́шні – приміщення для господарського реманенту
коліда́ – коляда
коно́вка – дерев'яна посудина з одним вухом для води
копил – позашлюбна дитина
кониле"та – малі позашлюбні діти
корнірува́ти – ворохобити, піднімати когось з місця, тривожити
корне"ти – ворохобити, турбувати
косі́ці – квітка
косі́чка – здрібніло-пестливе до *квітка*
коше"ра – кошара
ко'шту́р – груба, загнута палиця
крижі – (*з пол. krzyż* 'хрест') поперек, поясниця
крижува́ти – встановлювати пропорційні сторони прямокутника
кругле"к – кругляк, кусок дерева
ксьо́ндз – (*з пол.*) священник
куку́ц – круглий хлібець, який печуть на живний четвер і дають бідним дітям

кула́стрі – милозиво
куле́ші – густа страва з кукурудзяної муки на воді, яку їдять замість хліба з іншими різними стравами
курма́н – грубий зсуканий мотуз
куса́к (солонни) – кусень
ку́фер – (*з нім.*) дерев'яна скриня з випуклою кришкою для одягу
куфе́рок – малий *куфер*

лапа́ти – ловити
лай – зграя
ле́йбик – безрукавка з тонкої тканини
ле"цгий – (*з нім.*) останній, поганий, найгірший
ле"чно – страшно
лілі́нк – кажан
лі́нва – канат, трос
лише"ти – залишати
лище́та – лижі
лупі́на – лушпиння
любаска – коханка
лю́стро – дзеркало
люфт – (*з нім.*) повітря

ма́йзель – зубило (пор. нім. *meißeln* – 'довбати, чеканити')
манатки – зневажливо про одяг
мандабу́рка, мандибу́рка – картопля (*дерти мандабу́рку* – 'копати' картоплю, хоч у Ковалівці її не копають лопат

тами (роскалями), а саме дуть – розгрібають сапами)
манорія – звичка, манера
маржіна – худоба
мацьок – шлунок, живіт
мерза – (*лайливе*) – паскуда
мешти – туфлі
миром? Ци миром? – чи все добре, чи все гаразд?
млака – мокра місцина
мне"цкати – м'яти, мнути
мне"со – м'ясо
мой – спонукальний вигук (*А ну, мой, дівки, до роботи!*)
морг – міра землі, близько двох гектарів
моцний – міцний
мрака – туман
мудрагелік – зверхня людина, яка вважає себе розумнішою за інших
мурашчок – мурашка
мурга – *лайливе* погань, вайло

на мігах (показувати) – жєстами
набій – налив, як правило, на стопі ноги (коли людина ходить боса)
набуватисі – забавлятися, бути в гостях, на забаві
набуток – забава
най, найте" – заборонна частка "не можна! Ні!" *Най* – до 2 особи одн., *найте* – 2 ос. множини

накокожєний – набундючений
нанашко (нанашка) – хрещений батько (мати)
напудити – налякати
нарік – на наступний рік
назбітки – навмисне
не"боже"тко – бідна, нещасна дитинка
не"харний – неприємний, брудний, неохайний
нехарь – погань, нечисть
ніні, нініка – сьогодні
ніпати – никати, безцільно ходити, щось шукаючи
нім – поки
пічо – нічого
обкірінити – обгидити, забруднити
огбнок – (з пол.) черга
ой-тото! – вигук (*ой-тото буде"ш битий!*)
остатний – останній, поганий

п'єц – (з пол.) пічка, грубка
палінка – горілка з фруктів
пантрувати – стерегти, доглядати
нарубчийк – підліток, молодий хлопець
пасовиско – пасовисько
пательні – сковорідка
півкати – пицати
півніці – погріб
піворити – плакати, голосити
півпйта – чотири з половиною

півтрикі – два з половиною
півчварта – три з половиною
під – горище
підфутруватисі – перекусити, з'їсти що-небудь, попоїсти
піпчити – курити.
пійний – п'яний
пляц – 1) місце; 2) майдан
плячок – налисник, млинець
поберєжник – людина, що наглядає за лісом, угіддями
погар, пугарь – склянка
подужіти – видужати
позічки – порічки
покмітити – помітити
половік – яструб
полуденок – обід
помочі – поміти
попадій – дружина священика
порє"док – порядок
потанути – потонути, погрузнути
потрафіти – зуміти, пограпити
ноштуркуватисі – кимось послуговуватися, примушувати когось прислужувати собі
прє"танє" молоко – спеціально заквашене пражене молоко
присюди – присядки в танці
причинє"тисі до чогос – бути причетним до чогось
пришкрумлєний – припалений, пригорений
пролигнути – проковтнути

проше"к – прошак, старець, жебрак
пудєлко – коробочка
нуляре"ц – гаманець
нунькати (пунькнути) – випустити (зі звуком) газу
пұцар – слуга, прислужник, який чистить господарєві взуття, одяг
пуцувати – чистити, доводити до блиску
пұшка (пушка соли) – дрібка

рантух – біле тонке полотно
рєйтки – штани галіфе
ріндзитисі – хникати
рина – урвище, стрімкий спад поверхні землі
рихт – догода, задоволення від чогось (*тобі шос не"рихт?* – тобі щось не догода, ти чимось не задоволений?)
ріхтувати – ремонтувати
роздівати – (про гроші) розтрачати
розкоше"нитисі – бути змушеним витратити гроші
розфляцкати – розляпати, розхляпати
роз'юргати – розхитати
рбидє"ль – виварка, велика посудина
роскаль – "штикова" лопата
слєза – сльєза
слєта – сльєта
слуп – стовп

сно́чи – учора ввечері
сокотіти – стерегти
сос – соус, підлива до страви
спа́цер – (з нім.) прогулянка
сподні – штани
спу́зар – людина яка доглядає полонинську ватру (від *спуза* – попіл)
старига́н – *зневажливо* про старшу людину
стрих – горище
студе"не́ц – холодець

та́ний – дешевий
те"ле"тко – телятко
те́ньгій – (з *пол.*) товстий, грубий
те́рчіники – дереуни, “пляцки” з тертої картоплі
тихо́нько – тихенько
тогда́ – тоді
толо́ка – велике рівне поле, площа, пасовисько;
толока́ – спільна праця багатьох людей
трафу́нок – випадок
трипі́цкатисі – тріпатися
трускавкі – полуниці
туск – сум
ту́тка, ту́течка – тут
та́мка – там

убкаче"ти – обваляти в бруді (*свин"и Ізакию не" убкаіче"йї, то не" з'з'іст*)
уно́гди – нещодавно
у́рльо́п – (з *пол.*) відпустка

уче́ра, уче́рика – учора
фа́йний – гарний
фа́на – прапор
фе́ртик – (з нім.) кінець, баста
фист – дуже, сильно
фі́вкати – свистати, посвистувати
фі́ра – (з нім.) – віз, підвода
фі́рас – тартак, лісопильня
фі́рман – їздовий
фі́фак – самовпевнений хлопець, фраєр
флі́нькати – нудно і довго плакати, примовляючи при цьому
фо́са – канава, рів уздовж дороги
фо́шкати – пирхати, сопіти
фра́й – (з нім.) воля, свобода (*те"пер уже маїш фраї*)
фурді́га – в'язниця, кримінал
фурт – завжди, постійно

харчува́ти – їсти (*бе"р'іт, Ігост'і / дос'іІгайте" / харІчуйте", шо Бог дав*)
хло́пе"ц – хлопець
хорóми – сіни
хосéн – користь
хтос – хтось

це́ркова (це́рква) – церква
цес, цисе" (ц'и), цисе́ – цей, ця, це
ци – чи (частка)
цо́фатисі – відступати назад

цу́рік – (з нім.) назад (команда коневі)

че́піль – старий ніж
че́нілік – малий старий ніжик
чілі́діна – жінка
чі́чка – квітка

ша́ндар – поліцейський
ша́рга – завірюха, негода
шва́гер, швагро – (з нім.) чоловік сестри, брат чоловіка чи дружини
шкру́міти – горіти, пригоряти (переважно про волосся, шетину)
шлюс – кінець, досить (*шл'ус / Патран'у / по колхан'у!*)
шо́на – повітка, сарай
шос – щось
шпарува́ти – (з нім.) економити, заощаджувати
шпо́татисі – спотикатися

шпу́рити, шпу́рну́ти – кинути
шпу́рс"ти – кидати,
ште́рна – (з нім.) ордени, медалі
штимува́ти – пасувати, підходити комусь, чомусь
штóлі – цвяхи для підкови
штрама́к – дуже акуратний хлопець, франт
штрига́ти – скакати
штуба́к – нерозумний, тупуватий учень
штудерува́ти – хитрувати
шту́ркати – штовхати
шу́тер – гравій
шуфле́та – шухляда,
шу́флі – “совкова” лопата
шьї́нка на ба́кір – шапка набакир
шру́ба – шуруп
ья́нькірь – ванькир, відгороджена частина кімнати
ярму́рка – ярмулка

Система власних особових назв мешканців с. Ковалівки

Через об'єктивні соціально-історичні обставини антропонімікон Ковалівки не є типовим для навколишніх сіл. Після Другої світової війни тут почали активно розробляти вугільні пласти і на три вугільні шахти, які тут функціонували, приїжджали працювати люди з різних сторін колишнього Союзу. Тому в антропоніміконі с. Ковалівка можна чітко виділити прізвища та імена корінних мешканців, тобто питомі ковалівські, і власні особові назви зайшлих людей, які осіли в селі і проживають там дотепер. Тому ковалівський антропонімікон характерний більше для сучасного

українського міста, у якому проживають представники різних національностей, аніж для сучасного українського села, у якому склад населення доволі сталий.

Джерелом для дослідження послужили прізвища та імена дорослого населення с. Ковалівки (18 років і старші) зі списку виборців, а також прізвища людей, зібрані польовим методом.

У списку виборців с. Ковалівки в 2002 році було 983 особи. Однак, ураховуючи те, що як прізвища, так і хресні імена часто повторюються, то серед усіх 983 дорослих мешканців виділено лише 261 оригінальне, окреме прізвище та 107 власних хресних імен. Інші 722 прізвища повторюються від двох до 35 разів. Так, на літеру “Д” у списку є 80 осіб, а окремих прізвищ лише 15, зате прізвище *Дмитрук* тут носять 35 дорослих громадян. На літеру “Б” у списку є 94 виборці, але фігурують у ньому тільки 18 окремих прізвищ. Прізвище *Боднарук* тут повторюється 26 разів, прізвище *Бордуланок* та його фонетичний варіант *Бурдуланок* – 23 рази. Із 56 виборців, прізвища яких починаються на літеру “Л”, різні прізвища носять лише 16, а прізвище *Лесюк* та його фонетичний варіант *Лисюк* належить 25 виборцям. Досить поширеним, таким, що належить аж 29 особам, є прізвище *Мочернюк*, 20 громадян носять прізвище *Миронюк*, 21 – *Заячук*, 19 – *Атаманюк*, 16 – *Веклюк*, 12 – *Мельник*, прізвища *Комищук*, *М'якуш*, *Морозюк*, *Босчко* повторюються по 10 разів, *Андрійчук*, *Стражник* – по 9, *Григорчак*, *Ковельський* – по 8, *Долішняк*, *Захарук* – по 7 і т.д.

Найбільшу групу серед прізвищ складають власне антропонімі особові назви, тобто прізвища, утворені від власних хресних імен. Таких прізвищ тут налічується аж 95, що складає 36,3 %. Найбільше (7) варіантів різних прізвищ утворено від імені *Андрій*: пестливі форми – *Андрісчко*, *Андрушко*, посесивні форми (в тому числі дві з російськими суфіксами зайшлих людей) – *Андрушків*, *Андрессв*, *Андрюхін*, прізвища з патронімічними суфіксами – *Андрійчук* та *Андрусяк* (останнє теж утворено від пестливого гіпокористичного *Андрусь*). Чотири прізвища утворені від імені *Тома*, хоч саме це ім'я тепер зустрічається рідко: три – з патронімічним суфіксом – *Томчук*, *Том'юк*, *Томенко* (усі три некорінні), одне з посесивним *-ин-*: *Тошин*. Сюди ж можемо віднести і п'яте прізвище – *Хомицька* (некорінне), яке утворилося від фонетичного (укра-

їнізованого) варіанта імені *Фома (Тома) – Хома*. Три прізвища утворені від імен *Юрій / Юрко*: *Юрійчук*, *Юрченко*, *Юркевич* (усі три некорінні); *Лесь* (*Лесюк*, *Лесів*, *Лесишин*), *Григорій* (*Григорчак*, *Грицюк*, *Григорішин*), по дві особові назви утворені від імен *Яків* (*Яковець* та від польського варіанта *Jakub*, скорочене *Kuba – Кубовський* – обидва некорінні), *Федір* (*Федорійчук*, *Федорак* – некорінні), *Гаврило* (*Гаврилюк*, *Габорак* – некорінне)), *Дмитро* (*Дмитрук*, *Дмитришин*), *Данило* (*Данилюк*, *Данькова* – некорінне), *Лук'ян* (*Луцак*, *Лучко* – некорінне), *Леон* (*Леонець*, *Леонова* – некорінні), *Мирон* (*Миронюк*, *Мирончук*), *Мартин* (*Мартинюк* та польський варіант *Марцішовський* – некорінне), *Павло* (*Павлюк*, *Павличко*), *Явдоха* (*Явдошняк*, *Досюк* – некорінні), *Пахом* (*Пашко*, *Пашник* – некорінні), *Петро* (*Петрук*, *Петрацюк*), *Роман* (*Романюк*, *Романенчук* – некорінні), *Семен* (*Семенюк*, *Сеньків* – некорінні), *Сава* (*Сав'юк*, *Савчук*), *Стефан* (*Стефанко*, *Стефанішин* – некорінні), *Ориша* чи *Орися* (*Ориняк*, *Орищук* – некорінні), *Прокіп* (*Прокоп'юк*, *Процішин*), від польського *Ян* – *Янушак*, *Ясько* (некорінне). Одиначними утвореннями від відповідних імен є прізвища *Захарук* < *Захар*, *Іванюк* < *Іван*, *Лазарович* (некорінне) < *Лазар*, *Максим'юк* < *Максим*, *Мосюк* < *Мусій*, *Николук* < *Никола*, *Остафійчук* (некорінне) < *Остап*, *Панькович* (некорінне) < *Панько*, *Сидоренко* < *Сидір*, *Тимків* < *Тимко*, *Тодорук* (некорінне) < *Тодор*, *Філіпович* (некорінне) < *Пилип* (*Филип*), *Веклюк* < *Векла* та інші.

Виразну внутрішню структуру мають прізвища, що вказують на етнічне походження денотанта чи на його національність. Це *Бойків*, *Босчко*, *Бойчук* – від *бойко*; *Волошин*, *Волошенюк*, *Волощук* – від *волох*; *Грекул* < грек; *Угрищук*, *Венгренська* (некорінні) < *угорець*, *венгри*; *Гуцуляк*, *Гуцуленко* (некорінні) < *гуцул*; *Мазурак* (некорінне) < *мазур*, *Туркулов* (некорінне) < *турок*, *Полук* – людина з поля, з низин (власне так називають на Гуцульщині людей з низинних країв).

Близькими за семантикою до цієї групи є прізвища, які вказують на місце народження: *Долішняк*, *Доліський* (некорінне), *Мочернюк* < *мочари*, *Пригородський*, *Ростовцева*, *Ковельський* (усі три некорінні).

Значна частина прізвищ утворена на ґрунті різноманітних апелятивних найменувань. Серед прізвищ цієї групи виділяється підгрупа особових назв, що мають зоонімну основу (16, або 6,13 %). Це прізвища *Вовк, Вовкунець, Волкова, Барановський, Левицька, Биков, Заячук; Голуб, Качур, Соколюк, Удуд, Чаплінський; Хрущ, Комашко; Рибчук, Рибчанський*. Щоправда, корінними тут є лише прізвища *Заячук* та *Рибчук*. Флора “представлена” тут прізвищами *Березович, Горохов, Ясінський, Яворський*, з яких корінним є лише прізвище *Ясінський*.

Значну групу (26, або 10,0 %) складають прізвища, в основі яких лежать назви різноманітних професій та занять людини. Це прізвища: *Боднарук, Гончарик, Ковальчук, Кравчук, Котлярчук, Ткачук, Шаповал, Колісняк, Коляса, Мельник, Мельничук, Мелимука, Жолобчук, Калитяк, Кошелюк, Рибак, Дячук, Вишник, Олійник, Строжук, Стражник, Фурман, Атаманюк, Капітанчук, Козак, Козачевський*. В основному тут використані, як бачимо, українські суфікси *-ук, -юк, -чук, -ак, -ик, -ник*. Корінними серед них є особові назви *Боднарук, Ковальчук, Кравчук, Котлярчук, Мельник, Строжук, Стражник, Атаманюк, Козак*.

Серед прізвищ апелятивного походження є назви, що вказують на різні відношення людини до реалій довкілля. Так, *Бабійчук, Бабенко* (некорінне) були бабиними дітьми, *Бідаш* – бідував, *Дутчак, Дударєва* (некорінні) пов’язані з дудками, з дудінням, *Зондюк*, пірнаючи, щось зондував і т.п. Сюди ж належать *Енгель* (нім. ангел), *Линдюк* (походить від смужка, ліндик), *Кахлікевич* (< кахлі), *Коцюба, Кулешова* (< кулеша), *Морозюк, Обушак, Попадюк, Поп’юк, Пігуляк, Плотніков, Ратушний, Стовтюк, Солоненко, Цимбал, Царков, Формусяк* (< форма), *Флячук* (< фляк, фляцкати), *Кашевко* (походить, очевидно, від *кашавець* (*кашавок, кашевок, кашевки, кашелка* – зоол. ‘вовчок’, ‘соня’ – ‘сшавець,

малимий гризун’ – ЕСУМ¹, 2, 410). Корінними серед цієї групи є лише прізвища *Морозюк, Обушак, Попадюк, Солоненко*.

Однак є низка прізвищ, семантика яких вимагає глибших досліджень. Так, прізвище *Бурдуланюк* (фонетичний варіант *Бордуланюк*) можна вивести від *бурда* “сварка, звада, колотня”, а *бурдун* – це “пустун, бешкетник, забіяка”. *Будурович* (некорінне), можливо, має звязок з румунським *budulău, buduroi* – “діжка”. Прізвище *Бортейчук* (некорінне) можна б віднести до назв за професією як людину, що займається бортями, тобто бджільництвом (*борть* – “душло в дереві, в якому оселилися бджоли”), однак є й інше тлумачення оніма. *Бортак* – це “йолоп, телепень”, *бортуля* – “дурна жінка” – ЕСУМ, 1, с.235). Прізвище *Бодейчук* носять представники циганського етносу, що осіли в цьому селі, можливо, що ще в недавньому часі воно було прізвищем, яке в людей асоціюється з темним, чорним кольором – буджений, копчений від забудити, закоптити тощо. Прізвище *Гриджук*, яке вимовляється як */гридзук/* пов’язується, очевидно, з *гريدь* – “князівська дружина”, *гريدень* – “охоронець”; *Гурдулович* (вимовляють */гурдулович/*) – із *гурдула* – “гуля, сук, наріст на дереві”, *Джумачук* (некорінне, в селищі Ворохта є варіант *Джумаджук*) – можливо, від *джумига* – “осад на дні посуду з водою” або, скоріше, *джумира* – “шапка з ягнячої шкіри” (див.: ЕСУМ, 2, 54); *Киселюк* (некорінне) – від *киса, кеса* – “сумка, мішок, кiset”, турецьке *кеса* (ЕСУМ, 2, 426)².

У цій групі потребують пояснень ще деякі прізвища квалівчан. Зокрема особова назва *Каюк* (некорінне) пов’язується, очевидно, із турецьким *кауік* – “невеликий хиткий човен”. Омонім

¹ ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. I–IV. – Київ, 1982–2004 (далі в дужках позначатимемо після аббревіатури том і сторінку).

² На Гуцульщині функціонує ще й варіант *Кіцелюк*, що виник, очевидно, унаслідок різної артикуляції цього прізвища й різної його фіксації. Таке пояснення напрошується й стосовно інших фонетичних дублетів прізвищ, зокрема *Бордуланюк* і *Бурдуланюк, Лесюк* і *Лисюк, Чукур* і *Чукор*. Фактів спотворення, деформації прізвищ є багато. Інколи навіть у членів однієї родини можуть бути різні записи в паспортах. Це можна пояснити в більшості випадків низькою грамотністю працівників ЗАГСів, паспортних столів тощо. У радянський період у цих установах працювали здебільшого російськомовні працівники, яких призначали з політичних міркувань, не беручи до уваги їхньої грамотності.

цього слова означає “кінець, капут”, що запозичено з російської і знову ж таки пов’язується зі значенням “хиткий човен”, яким перевозили мертвих козаків через Дон (ЕСУМ, 2, 412); *Ковцуняк* (існує варіант *Колцуняк*) – очевидно, від *ковтун* – “жмут збитого волосся” або *ковцурря* (із *ковтурря* як результат афективної видозміни), що означає “патли на голові” (ЕСУМ, 2, 488); *Кавацюк* – можливо, від *кавакати* – “говорити нісенітниця”. Можливо припустити, що від *кавакати* міг утворитися дериват *кавака*, який дав похідне *кавацюк*. Прізвище *Кіщук* (некорінне) поширене на Гуцульщині й утворене, очевидно, від апелятива *кіш* (можливо, людина, яка уміє сплітати коші – плетена з ліщинових чи вербових прутів стаціонарна ємність, споруда, накрита гонтами, для зберігання качанів кукурудзи). ЕСУМ подає дієслово *кішкати* – “дбайливо виховувати”, від якого теоретично міг утворитися дериват *кішчук*, але перший варіант, на наш погляд, більш імовірний. Особова назва *Книпенко* (некорінне) співвідноситься із *книп*, *гнип* – “кортокий шевський ніж, вістря ножа”; *Моздір* (з польського *moździerz*) – зі ступкою, в якій щось мнуть, товчуть, *Саманчук* – очевидно, від *саман* – “подрібнена солома, яку домішують до глини при виготовленні саманів – блоків, з яких мурують стіни будівель”. Можливо, що це прізвище являє собою відіменний дериват, тобто походить від імені *Семен*: *Семен* → *Семань* → *Самань* → *Саманчук*; *Магас* (некорінне) – можливо, від *магалас* – “ледащо, людина негідної поведінки” (ЕСУМ, 3, 351), *Верезжак* (некорінне) – із *верезати* – “скрипіти, верещати, плакати”. Більш правдоподібно, що походить онім *Верезжак* від *веред*, де *δ+j* дало /дж/, що потім спростилося в /ж/ (**verdjakъ* → *veredžak* → *verezjak*). Прізвище *Комищук* пов’язано, очевидно, із апелятивом *комиш* (очерет), а *комишник* – “мисливець, розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра”. *Комищук* міг бути потомком якогось козака, що переховувався, а потім забрів аж на Прикарпаття і тут осів. Вісім дорослих людей носять у Ковалівці прізвище *Гоянюк*, що можна б виводити від дієслова *гоїти* (**goiti*), оскільки вимовляється воно із звуком /г/ та початку слова (*Гоянюк*). Можна припустити, що *гоян* був той, хто гоїв, заліковував рани, а від нього за допомогою патронімічного суфікса утворився дериват *гоянюк*. Прізвище з основою *гой-* могло

бути не лише відапелятивним утворенням. Як зазначає І. Железняк, “антропонімічна база **goj* засвідчена в історичний час у всіх слов’янських мовах в одноосновних антропонімах та в першому компоненті композитів”¹. На Прикарпатті зустрічається й прізвище *Гой*, від якого теж міг походити *Гоянюк*. Дехто вважає, що твірним тут є вигук *гой!*, а *гоянюк* – це той, хто гойкає, підганяючи худобу чи танцюючи. Прізвище *Чурко* (некорінне) пов’язується, очевидно, із *чуркало* – “джерело води, яке дзюркотить, чуркотить”, тобто є ономастичним утворенням. Можливі й інші варіанти його походження. В українських писемних пам’ятках і лексикографічних працях нотусмо лексему *чура* у значенні ‘джура, слуга’: а) *чура* жолитерський (XVIII ст.) [КТ]; б) *чура* m. Waffentrager, Page; treuer Diener². Відомо, що в XIII ст. функціонував також антропонім *Сюра* як народний варіант від *Jura* (< Юрій)³. Прізвище *Надрага* (некорінне) – від *надраги* – множинного іменника, що означає ‘штани’. Німецького походження прізвище *Вольфарт* (некорінне) означає дослівно ‘вовк + вид, порода, або характер’, що можна б інтерпретувати як ‘вовча натура’. Прізвище *Шаламай* (некорінне), очевидно, як і російські *шалопай*, *шалабай*, *шалагай*, має значення ‘дармоїд, хуліган, людина негідної поведінки’.

Окремо виділяємо групу прізвищ, які М. Худаш називає апелятивно-антропонімічними назвами, тобто такими, які вказують на які-небудь зовнішні ознаки людини, її характер, вдачу, колір волосся, шкіри і т. п. Сюди можна віднести ряд прізвищ некорінних мешканців Ковалівки, зокрема, такі: *Дзьоба* (очевидно, його далекий предок мав подзьобане віспою обличчя або загострені риси, довгий ніс, який скидався на дзьоб), *Білатюк*, *Біліньська*, *Сивак*, *Чернявський* названі за волоссям відповідних кольорів, *Обрізків*, *Щербак* – за фізичними вадами. Прозору внутрішню форму мають прізвища *Горбулевич*, *Горда*, *Жмуркова*, *Дільний*,

¹ Железняк І. М. Праслов’янське **goj* і сербохорватський антропонімікон // Мовознавство. – 1969 – №3. – С. 38.

² Желехівський С., Педельський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1886 – т. 2. – С. 1080.

³ Кої І. Імена русинів комітату Земплин за часів Марії Терези (1733-1774) // Studia Ukrainica et Rusinica / Nyiregyháza. 1997. – S. 188-189.

Лиско, Лисенко, М'якуш, М'якущак, Розкошна, Самокишин. Особові назви Фальбійчук, Филищук, очевидно, утворені від дієслова *хвалити* (ковалівська вимова – [фалі́ти]), тобто Фальбійчук < фальбійчук < фалько; Филищук < фалищук (хвалищук). Ще одним джерелом виникнення цих двох прізвищ могли стати давні народні варіанти церковних імен Фалелѣи, Філімонъ, Філіпъ¹: пор. низку власних особових імен із Реєстру Війська Запорозького 1649 року: Фа(л)ко, Хва(л), Хва(л)ко, Фи(л) / Фа(л), Филиъ, Фи(л)ко, Филу(н)². Прізвище Ферчук могло утворитися від *ферт*, що означає 'франт, штрамак, чепурун' чи від німецького *fertig* (у Ковалівці вимовляють *фертик*) – 'кінець, закінчення чого-небудь', яке могло бути улюбленим, часто повторюваним словом мовця. Прізвище Стронецький < 'стрімкий, стрункий, рівний', Муцак < мучити ([му́цити] – через дефект мовлення) або фонетично змінене Моцак < моцний ('міцний'). Можливо, що заміною звука /ц/ на /ч/ утворилося досить поширене у Ковалівці корінне прізвище Чукур (фонетичний варіант Чукор). Здебільшого, як було зазначено, ці прізвища мають некорінні мешканці Ковалівки, але більшість із них походить з навколишніх, сусідніх сіл, тобто їх можна вважати характерними для покутсько-гуцульського регіону.

Чимало сучасних ковалівчан мають російські прізвища, хоча переважно і не є росіянами. Це прізвища Андрєєв, Данькова, Дударєва, Жмуркова, Катєєв, Кондрашов, Кулєшова, Ларіонова, Леонов, Міхєєва, Нєхєєв, Плотніков, Ростовцева, Туркулов, Тюрін, Царьов, Шепурова, Ярославцев. Серед зайшлих мешканців села є люди, які мають прізвища польського походження або утворені на польський кшталт: Блонський від *blona* (плівка), Кубовський < Kuba < Jakub, Марціновська < Marcin, Пригородський, Дрогомирецький, Строжук (українське було б Сторожук), Янушак < Janusz < Jan, Ясько < Jaś < Jan, Юзюк < Juź < Juzef. Прізвища Янушак та Строжук належать корінним мешканцям.

Серед сучасних ковалівських прізвищ є й такі, що не піддаються однозначному тлумаченню. Це прізвища некорінних

мешканців Афіцька, Кархуг, Огуш, Оліхнович та деякі інші, семантику яких ще треба визначити.

Підсумовуючи, зазначмо, що в Ковалівці до Другої світової війни налічувалося десь близько п'ятдесяти окремих корінних прізвищ. Пізніше поступово поселялися нові мешканці з навколишніх сіл (через одруження тощо), а вже із відкриттям шахт прийшла нова хвиля поселенців. Тому всі ці прізвища можна поділити на три групи, зарахувавши до першої прізвища корінних мешканців, до другої – прізвища "сторонських" людей (із навколишніх сіл), які теж відображають покутсько-гуцульський антропонімікон. У третю групу включено прізвища людей, що поселилися тут уже після відкриття шахт (третя хвиля поселенців), хоч деякі з них також зустрічаються в покутсько-гуцульському антропоніміконі.

Корінні прізвища:

Андрійчук, Атаманюк, Бодейчук /Боудейчук/, Боднарук, Боєчко, Бойків, Бурдуланюк, Валярчук, Веклюк, Вінтонюк, Гоянюк /Гоїан'ук/, Грекул, Гургулович /Гургулович/, Гридчук, Дмитрук, Долішняк /Долішн'ук/, Заячук, Іванюк, Кавачук, Ковальчук, Ковцуняк /Кувцун'ук/, Комишук, Кравчук, Кузьмєнчук, Курилюк, Лєсіюк, Луцак, Максим'юк /Максим'шук/, Мельник /Мелшук/, Миронюк, Морозюк, Мочернюк. М'якущак /Мнікуш'ч'ук/, Павличко, Петрашук, Петрук, Попадюк, Проційшин, Рибчук, Савчук, Сидорєнко /Сідоірен'ко/, Солонєнко /Солоінінко/, Стражник, Строжук, Тімків, Чукор, Янушак /Януш'ук/, Ясінський /Ятє'ітєк'іі/.

Друга хвиля поселенців:

Бабійчук, Бойчук, Бідаш, Венгрєнська /Вінтринська/, Вовк, Вовкунєць /Воўкунєц/, Волошенюк, Волощук, Горбулєвич /Горбул'євич/, Григорчак /Григорч'ук/, Гуцуляк, Джумачук, Дрогомирецький /Дрогумірецьк'іі/, Дутчак /Дутч'ук/, Захарук, Кашєвко, Качур, Киселюк, Кішук, Король, Котлярчук, Кошєлюк, Лазарович, М'якуш /Мнікуш/, Мельничук, Моздір /Мозд'ир/, Мартинюк, Мар'яш, Мосіюк, Ніколюк, Обрізків, Обушак /Обуш'ук/, Огєш, Олійник, Ориняк /Орину'ук/, Оришук, Остафійчук, Павлюк, Пашко, Пєцюк, Пігуляк, Пблюк, Пбп'юк,

¹ Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – Київ, 1961. – С.210, 239.

² Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. – Київ, 1995.

Пригородський, Радиш, Романюк, Семенюк, Сеньків, Соколюк, Стефанишин, Стефанко, Стівнюк, Ткачук, Тодорук, Томин, Том'юк, Удуд, Ужитчак /Ужитч'ук/, Фальбійчук, Федорак, Фёрчук, Филішук, Флячук /Фл'ичук/, Формусяк /Формус'як/, Хрущ, Чернявський /Черн'авск'ий/, Юрійчук, Яворський /Яворск'ий/.

Третя хвиля поселенців:

Андрєєв, Андрієчко, Андрус'як, Андрушків, Андрушко, Андрухін, Афіцька, Бабенко, Баранівський, Березович, Біков, Біланюк, Білінська, Блонська, Бортейчук, Будурович, Вережак, Вінник, Волькова, Волошин, Вольфарт, Габорак, Гаврилюк, Голуб, Гончарик, Горда, Горюхов, Гошовський, Григорішин, Грицюк, Гушуненко, Данилюк, Данькова, Дзьоба, Дільний, Дмитрішин, Долінський, Дорошенко, Досюк, Дударєва, Дячук Енгель, Жарський, Жмуркова, Жолобчук, Зондюк, Калит'як, Капітанчук, Кархуг, Катаєв, Кахлікєвич, Каюк, Книпенко, Ковельський, Козак, Козачєвський, Колісн'як, Коляса, Комашко, Кондрашов, Коцюба, Кубовський, Кулешова, Лавришин, Ларіонова, Левіцька, Леонова, Лєсів, Лагно, Леонєць, Ліндюк, Лисенко, Лисишин, Лиско, Лучко, Магас, Мазурак, Манкович, Мартишук, Марцінівський, Мелімука, Мирончук, Міхєєва, Муцак, Надрага, Нєгрич, Нехєєв, Никорєвич, Огуш, Оліхнович, Ониськів, Опарівський, Панькєвич, Парадівський, Пашник, Плотников, Прокоп'юк, Ратушний, Репенчук, Рибак, Рибчанський, Розкошна, Романєнчук, Ростовцева, Сав'юк, Сагалюк, Саманчук, Самокішин, Свирида, Сенєджук, Сивак, Слободян, Солінський, Солтанюк, Станко, Стахов, Стецюк, Стромєцький, Тимошенко, Томєнко, Томчук, Туркулов, Тюрін, Угринчук, Федорійчак, Філіпович, Фурман, Хоміцька, Христан, Царьов, Цімбал, Чаплінський, Чурко, Шаламай, Шаповал, Шепурова, Щербан, Юзюк, Юркович, Юрченко, Явдошняк, Яковєць, Ярославцев, Ясько.

Щодо номенклатури хресних імен, то вона порівняно з набором прізвищ набагато бідніша. У 983 виборців зафіксовано лише 107 окремих різних імен, і якщо найчастотніше прізвище *Дмитрук* повторювалося 35 разів, та найпоширеніше жіноче ім'я *Марія* зафіксовано у 112 дорослих ковалівських жінок та дівчат. На

другому місці за кількістю вживань (80) стоїть ім'я *Ганна*. Треба зазначити, що в Ковалівці це ім'я вимовляється без протетичного /г/, тобто як *Анна*. Однак у метриках, паспортах у жінок молодшого віку записаний українізований варіант *Ганна*. Третє місце за частотністю займає чоловіче ім'я *Василь* (76 разів), четверте – *Микола* (ковалівський місцевий фонетичний варіант – тільки *Никола*) – 59 разів (це ім'я було надзвичайно популярне в давніші часи, відома родина із сімох рідних братів і сестер, у кожного з яких був син *Никола*), п'яте – *Петро* – 47 разів. Ім'я *Михайло* носять 33 дорослі чоловіки, *Іван* та *Володимир* (це ім'я в селі появилось уже в новітні часи) – по 32, *Параска* – 31, *Галина* (раніше вживалося рідко) – 25, *Дмитро* – 24, *Оксана* – 23, *Паталія* (теж не було поширеним) – 22, *Світлана*, *Ярослав* (в “дорядянські” часи не використовувалися) – по 17, *Юрій* (ковалівський варіант тільки *Юра*) та *Богдан* – по 16, *Ольга* – 15, *Роман* – 14, *Ірина* – 12, *Тетяна*, *Олександра* (останнє раніше не засвідчено), *Ігор* (теж колись рідкісне) – по 11, *Анастасія*, *Катерина*, *Любов* – по 10, *Людмила* (раніше не було) – 9, *Мар'яна*, *Юстина* – по 8, *Дарія* – 7, *Степан* (ковалівський фонетичний варіант *Штефан* з наголосом на першому складі), *Віталій* (раніше не зустрічалося) – по 6, *Надія*, *Руслан*, *Любомир*, *Мирослав*, *Валерій*, *Григорій* (усі імена, крім *Григорій*, раніше не вживалися) – по 5, *Віктор*, *Олег*, *Олександр*, *Руслан* (раніше не зустрічалися), *Андрій*, жіночі *Василина*, *Євдокія*, *Орися* – по 4, *Віра*, *Гафія*, *Мирослава*, *Олексій*, *Анатолій*, *В'ячеслав*, *Сергій* – по 3, *Ілля*, *Йосип*, *Лук'ян*, *Павло*, *Орест*, *Ростислав*, *Святослав*, *Валентина*, *Зіновія*, *Іванна*, *Лариса*, *Лідія*, *Ніна*, *Юлія*, *Ярослава* – по 2. Лише по одному разові зафіксовані чоловічі імена *Адам*, *Борис*, *Валентин*, *Вальдемар*, *Георгій*, *Гнат*, *Едуард*, *Зіновій*, *Кім* (комуністичний інтернаціонал молоді), *Костянтин*, *Максим*, *Семен*, *Станіслав*, *Тарас* та жіночі *Алла*, *Альбіна*, *Андріана*, *Антоніна*, *Богдана*, *Варвара*, *Віталія*, *Ерна*, *Єва*, *Слизавета*, *Жанна*, *Клавдія*, *Йосифа*, *Лілія*, *Любомира*, *Майя*, *Маріанна*, *Мотря*, *Одарка*, *Розалія*, *Стефанія*, *Уляна*, *Флора*, *Юзефа*. Із названих вище імен лише *Гафія*, *Ілля*, *Йосип*, *Лук'ян*, *Павло*, *Гнат*, *Костянтин*, *Максим*, *Семен*, *Варвара*, *Одарка* можна вважати давніми, корінними. Імена ж *Алла*, *Альбіна*, *Віталія*, *Ерна*, *Слизавета*, *Жанна*, *Клавдія*,

Майя, Флора, Валентина, Лариса, Ніна, чоловічі *Борис, Валентин, Вальдемар, Віталій, Віктор, Валерій, Едуард, Кім, Сергій* та ряд інших – це імена, що появилися вже після Другої світової війни з приїздом у село нових людей.

Отже, серед 469 чоловічих імен є лише 48 окремих і в тому числі 14 таких, що зафіксовані лише по одному разу. 514 жінок носять 59 різних імен, 24 з яких також належать лише одній особі.

Серед сучасної молоді дедалі ширшої популярності набирають імена *Тетяна, Світлана, Руслана, Уляна, Лілія, Вікторія, Віра, Надія, Любов* та деякі інші, а серед чоловічих найпопулярніших імен вирізняються *Андрій, Богдан, Володимир, Олег, Ігор, Орест, Марко, Остап, Назар, Руслан*, давні композитні імена з другим компонентом *-слав (Ярослав, Святослав* тощо). Разом з тим, на жаль, і деякі традиційні, давні імена, зокрема, такі, як *Гафія, Варвара, Євдокія, Василина, Лук'ян, Ілля, Йосип, Гнат, Семен* тощо, зустрічаються серед молодих людей усе рідше.

Цікавим є й набір неофіційних особових назв мешканців села Ковалівки. Як відомо, сучасні прізвища в основному виникли на основі прізвищ. Але навіть при наявності офіційних прізвищ процес творення прізвищ не припинився. Він навіть активізувався, особливо в молодіжних та в інших “організованих” замкнутих колективах, де є стабільне скупчення людей, котрі перебувають у постійному контакті між собою. Таким замкнутим колективом можна вважати й компактні поселення людей, тобто села, селища, малі містечка, де всі мешканці знають один одного.

Причиною появи прізвищ може бути не тільки необхідність вирізнити людину з-поміж інших їй подібних чи зафіксувати якусь її особливу рису, але й незручність називання її за офіційним прізвищем, особливо, коли в одному колективі чи поселенні є кілька або й кільканадцять однакових прізвищ, що видно й на прикладі села Ковалівки, де є аж 35 дорослих *Дмитруків, 29 Мочернюків, 25 Лесюків, 21 Заячук* і т.д. Часто в межах одного прізвища збігаються й власні імена та імена по батькові. Отже, тут виникнення вторинної особової назви є просто необхідним. Той, хто називає певну особу, яка має кілька повних тезків, мусить знайти якусь додаткову ознаку для її ідентифікації, і ця ознака може вказувати або на її зовнішність, або на якусь фізичну ваду, її

вік, місце проживання, психічні чи моральні особливості, специфіку мовлення, її родовід тощо. Тому індивідуальні прізвиська сільських жителів – не менш важливий матеріал для дослідження, ніж прізвища офіційні. Вони, як правило, є експресивними утвореннями, вони влучніші, колоритніші, соковитіші, більш вишукані й дотепні, ніж офіційні прізвища.

Усі виявлені прізвиська мешканців Ковалівки можна поділити на кілька семантичних груп. Найбільш репрезентативна з них – це прізвиська, що означають професію чи рід занять людини. Вони, у свою чергу, теж поділяються на дві групи, тобто на прізвиська, що називають людину за її справжнім заняттям, отож реально мотивовані, і прізвиська, що виникли за певною асоціацією (у зв'язку з якимись висловлюваннями індивіда про той чи інший рід діяльності, з певними її діями тощо), отож мотивовані асоціативно.

До першої групи належать *Посел, Палямар, Кушньирь, Дьк, Майстер, Бліхарь, Морячок* (дійсно служив на флоті, але був невисокого росту), *Ткаччик* тощо. Чоловічі прізвиська цієї групи переходять, звичайно, і на дружин та дітей. Так, андронімічним суфіксом *-иха* утворений онім *Послиха*, яким називали дружину Юри Чукура – українського посла до польського Сейму від Коломийського повіту. *Ковалиха* була дружиною коваля, *Дічиха* – дружиною дяка, *Майстриха* – дружиною майстра. Оскільки ж чоловіки повмирили раніше, то дітей їхніх уже називали по матері: *Послишині, Майстришині, Ковалишині*. Сина ж *Майстрихи* називали все-таки як батькового сина (назвою, утвореною патронімічним суфіксом) – *Майстриюк* або пестливо-здрібнілим *Майстриючок*.

До асоціативно мотивованих можна віднести прізвиська *Льотчик, Ксьондз, Владика, Хазяїн, Бомж*. Так, прізвищем *Льотчик* “охрестили” жінку ще в шкільному віці, коли та заявила, що в майбутньому хоче стати льотчиком. Ксьондзом назвали чоловіка, який у передноворічній “Маланці” пересодягся на священика. Прізвисько *Хазяїн* прилипло (як лексема, яка у мовленні ковалівчан є чужою і незвичною) до одного хвалькуватого газди, який сам себе так і назвав.

Частина антропонімів відбиває спотворене мовлення індивіда, у яких відбиті особливості індивідуальної вимови, що стали

об'єком насмішок односельчан. Серед таких можна назвати оніми *Анна-Цьоботи* (так жінка вимовляла слово чоботи), *Марія-Сьо-Сьо* (< шо-шо – 'що-шо'), *Вепенчук* (хлопець не міг правильно вимовити своє справжнє прізвище), *Копитьо* (копито), *Ціміні* (каміння), *Никола* (Никола), *Кьокякакяекагась*, що передає цілу фразу: “Тьотя Катя, де Тарас?” І хоч у Ковалівці м'які передньозайкові /д'/, /т'/ не вимовляють як м'які задньозайкові, все ж в окремих індивідів така вимова трапляється.

У номенклатурі ковалівських прізвищ зустрічаються й такі, що мають зоофорне та фітофорне походження: *Собачка*, *Криси*, *Когутик*, *Дроздик*, *Шпак*, *Шпачок*, *Камбала*, *Муха*, *Комар*, *Кукурудзок* тощо. Такі прізвища присвоюються за певною схожістю. Так, прізвисько *Когутик* одержав ще в школі хлопець, який завжди ходив набундючений.

Є між прізвищами такі, що вказують на певну асоціацію з представниками тої чи іншої національності, зокрема, *Американець*, *Чешка*, такі, що виникли “на честь” відомих історичних осіб чи персонажів кіно-, відеофільмів. Так, прізвисько *Чапась* хлопець отримав ще в школі не тому, що був такий бравий і бойовий, як його літературно-“кіношний” прототип, а тому, що називався Василь Іванович. Прізвисько *Цісар* хлопець одержав тому, що його батько проживав біля “цісарської дороги”, глузливу назву *Буратіно* одержав юнак за свою фізичну схожість (худий, з довгим носом) з відомим персонажем дитячого мультфільму, а нещодавно з'явилася й *Бейжа*, яка своєю поведінкою схожа до відомої героїні однойменного мексиканського телесеріалу. Через складні асоціації виникло прізвисько *Козак*. Його носій мав офіційне прізвище *Атаманюк*, яке походить від *атаман*, що асоціювався з козаком. Синів його люди в селі називали здрібнілим *Козачок*.

Зовнішність людини відтворюється прізвищем *Потемок* (смаглява, темношкіра та ще й сварлива жінка), на розміри тіла вказують оніми *Борман*, *Бик* (повні, товсті люди), на певну рису характеру, вдачі – онім *Перепуда*. Є ряд прізвищ, які не об'єднуються в якісь більші семантичні групи, а характеризують людину часто з несподіваного боку. Так, *Каталашка* погрожувала чоловікові, що здасть його в “каталашку” (в'язницю), *Браток* – цим словом звертався чоловік до всіх співрозмовників-чоловіків, *Кашкет*

хвалився кашкетом, *Тушонка*, *Кишель* названі за улюбленими стравами, аналогічно *Ссмушек*, який любив лузати соняшникове насіння. *Цімберушкою* називав жінку її коханець, *Патха* – прізвисько жінки, яка всюди встрявас, *Вушір* ходив немитий, неакуратний, *Харе* – від російського пейоратива “харя”, яке дали здорованеві-забіяці, *Чугайстер* – як евфемістичне до лексеми “чорт” (чоловік своїм виглядом дуже нагадує цю “істоту”). Із цілої фрази складається прізвисько *Петро-Іжстроики* (їж трохи, небагато), яке виникло після того, як під час концерту циркач-шугукар запросив на сцену сільського парубка Петра, узяв його шпанку, “насмажив” у ній яєць і заставив хлонця з'їсти цю яєчню. Після того Петро не міг підвестися зі стільця, а люди гукали “їж трошки!”.

Часто у ролі прізвищ виступають лексеми прикметникового типу: *Глухий*, *Горьчий* (хвалився, що гарячий до жінок), *Лисий*, *Німий*, *Рижий*, *Большой*, *Сірий*, *Ситий*, *Лічний*, *Двоголова*, *Дихашлива*, *Руда*. Більшість із цих прізвищ називас людей зі справжніми вадами чи ознаками, але деякі з них виникли як асоціативні. Так, *Двоголовою* назвали жінку за асоціацією до змії, як у казці, – двоголової, а за їдкий язик її назвали ще й *Двоязикою*. Великий вплив на творення прізвищ має російська мова, унаслідок чого цілий ряд назв звучить по-російськи: *Надсжда*, *Тьома*, *Кузя*, *Большой*, *Лічний*, *Рижий*, *Ссмушек*, *Тушонка*, *Криси*.

Значна кількість прізвищ має квалітативний характер, певне емоційне забарвлення. Особливо це стосується демінутивно-гіпокористичних, пестливих форм: *Божечко*, *Дічок*, *Дроздик*, *Козачок*, *Кукурудзок*, *Колюня*, *Кузя*, *Максим'ючок*, *Веключок*, *Морячок*, *Пагась*, *Процішка*, *Ссмушек*, *Собачка*, *Тьома*, *Фуфа*, *Фусь*, *Цімберушка*, *Цяця*, *Цюця*, *Цьомко*, *Штепко*, *Ярось*, *Коцьо*, *Николка* тощо. До квалітативних належить і аугментатив *Петриско*.

Треба зазначити, що місцеві люди часто використовують дво-, три-, чотири- і навіть п'ятикомпонентні структури для називання односельців: *Петро Діків*, *Олена Майстришина*, *Василько Мусьчин*, *Іван Андрійшин*; *Никола Васильи Дмитришиного*, *Гафія Івана Бабиного*, *Анна Васильи Петрискового*; *Юрко Дмитра Николи Іваншишиного*, *Анна Дмитра Івана Штефанового*, *Василь Насті з Царинкі*, *Богдан Васишини з Іруньи внук*, *Василь Івана Васильи Івана Якового* і под. У цьому матеріалі наведені, зви-

чайно, не всі прізвиська й варіанти родових назв, бо вони вимагають ще подальших досліджень.

Ковалівські фразеологізми та паремії

Фразеологізми, прислів'я та приказки, що побутують у Ковалівці, дуже різноманітні за тематикою, вони відображають народну мудрість, людський життєвий досвід. У ролі стрижневих слів тут можуть бути назви різних реалій, які мають вплив на людину, від яких у тій чи іншій мірі залежить людина. Оскільки в Ковалівці люди відзначаються високою релігійністю, побожністю, то немало сталих словосполучень вшановують Господа Бога, Матір Божу, святих тощо. Люди при зустрічах обов'язково вітаються, хоч навіть і не знають одні одних, і вітання тут традиційне: *Слава Ісусу Христу* або, частіше, в скороченому варіанті *Слава Йсусу Христу*, а ще частіше просто *Славайсусу*. Відповідь: *Слава навікі Богу світому* або коротше *Слава навікі Богу*, або інколи просто *Слава навікі*. На великі християнські свята привітання інші. На Різдво Христове кажуть традиційне *Христос сі рождає!*, на що відповідають: *Славімо Його!* або *Славіте" Його!* На Великдень привітання звучить *Христос воскрес!* Відповідь: *Воістину воскрес!* (Часто під впливом прислівника *істинно* можна почути помилкове *Воістинно воскрес!*).

Коли хтось працює на полі, в дворі, зайнятий будь-якою справою, замість привітання перехожий обов'язково скаже: *Боже" помагай Вам (тобі)!* або просто *Боже" помагай!* Відповідь звучить так: *Діковать за слово добре, най Бог помагає ь Вам!* Або в коротшому варіанті: *Діковать, най Бог помагає ь Вам (тобі)!* У Галичині, як відомо, і в Ковалівці також, не вживаються інфінітиви в скороченій, усіченій формі на -ть. У цьому ж випадку якраз ужитий саме такий, усічений інфінітив *діковать* (із наголосом на другому складі), тобто *дякувати*. Це, мабуть, єдиний випадок уживання такої інфінітивної форми в західноукраїнських говірках.

Коли хтось починає якусь важливу працю, то, як правило, перехреститься і обов'язково скаже: *Господи помози!* або *З Богом!* Ті, що є поруч, також кажуть: *Най вам Бог помагає!* *З Божов помоче"в!* Якщо людина вибирається в дорогу, то йому

рідні, близькі теж, проводжаючи, скажуть: *З Богом!* *У щісливу дорогу!* *У щісливу годину!*

Мабуть, тому тут поширене прислів'я: *Бе"з Бога – ні до порога*, хоч довгі роки радянська пропаганда втокмачувала людям, що навпаки – *без Бога – пряма дорога*.

Ось ще деякі сталі вислови зі стрижневим словом *Бог*:

А Бог його знає! – вираження сумніву в чомусь;

Бог знає! – те саме;

Бе"ре"женого Бог бе"ре"же – як застереження, побажання вести себе обережно, спокійно;

Бог би с тебе" говорив! – коли людина говорить щось мудре і приємне;

Бог би те"бе любив! – похвала людині за її добрий учинок;

Бог би те"бе побив! – накликання кари Божої на кого-небудь;

Бог би те"бе скарав! – те саме;

Божінька би те"бе скарала! – те саме, але не в гнівливому, а в поблажливому тоні;

Бог з ним! – гаразд, хай так буде; вислів у тому разі, коли справу не вдається вирішити;

Бог з" тобов! – те саме;

Богу дьйкувати! – як схвалення, вдячність за здійснення чогось бажаного;

Бодай (Бог дай) би тебе колька взяла! – звернення до Бога сприяти в насланні на людину якоїсь біди;

Бодай (Бог дай) би ти скис! – те саме, але в жартівливому, поблажливому тоні;

Боже" борони! – уживається як заперечення чогось неможливого, небажаного, наприклад: – *Ти голосував за Януковичі? – Боже" борони!*;

Най Бог боронит! – те саме;

Най Пан-Біг боронит! – те саме;

Боже"ньку (Боже"чку) мій! – як докір комусь за вчинення чогось небажаного, при розпачі тощо;

Боже"ньку мій солоденькій! – те саме;

В аналогічній функції можуть уживатися вигуки: *Матінко Божє!*; *Матінко Христова!*;

Дай Боже! – ця вигукова фраза вживається дуже часто і в різних ситуаціях. Часто люди так прощаються або при зустрічі вітаються: *Дай Вам Боже* здоров'ї! Відповідь: *Дай Боже* і Вам! Може бути просто: *Дай Боже!* Відповідь: *О, дай Боже* здоров'ї (здоров'їчко)! Цією фразою закінчується будь-яка колядка будь-якого колядника, тобто це є таке своєрідне лаконічне віншування: *Дай Вам Боже* здоров'я – *Дай Боже!* (наголошується тут слово 'дай', а слово 'Боже' виступає як енклітик). У Ковалівці ще живуть старі колядки-віншування, можливо, що й з язичницьких часів, без релігійного забарвлення, але з приспівом після кожної строфи: *Ой (гой) дай Бо – же-е-е! Вінчуємо ж вас, щіскім, здоров'їм, гой дай Бо – же-е-е, Щіскім здоров'їм, ше й віком довгим, гой дай Бо – же-е-е...* Цей самий вигук – *дай Бóже!* – дуже поширено вживається за столом, коли п'ють спиртні напої, але вже з наголошеним словом "Боже". Оскільки проголошення тостів у Ковалівці ніколи не практикувалося (це вже новітня традиція), то люди, запрошуючи випити один одного, просто кажуть *Дай Бóже!*;

Дай вам, Боже", всім по сім, а ме"ні вісім – жартівливе побажання добра комусь, але й собі також;

До Бога взивай, але й їму помагай! – це щоб людина не дармувала і не чекала, що їй усе Бог дасть;

Дух святий з^с тобов! – заспокійлива фраза, коли хтось перелякається, чимось стривожений;

Жити по-Божому – бути богобоязливим, слухняним, дотримуватися Божих заповідей;

Злапати Бога за бороду – бути гоноровим, задаватися – про самовпевнену, гонорову, хвалькувату людину;

Коли Бог спит, чорти свічки ліп'ї – коли відбувається щось небажане;

На кого Бог, на того й люди – якщо комусь у чомусь не щастить. Ще в цьому випадку кажуть: *Як бідний женисі, то й ніч мала,*

На тобі, Боже", шо мені не" гоже" – про нещирю, скупу людину;

Не дай Боже!" – про відвернення чогось поганого;

Ні Богові свічка, ні чортові кочерга – про невиразну, нерішучу, бездарну людину або про непридатність, малоцінність якоїсь речі;

Прости мене Господи! або *Прости Господи!* – звертання до Бога в щирій молитві, чим демонструється повна покора і каяття;

Прости Господи! – так ще називають жінку легкої поведінки (щоб не вимовляти табуйоване слово *к.ва* або *проститутка* кажуть: *Прости Господи, най не кажу!*);

Простибіг або частіше: *Простибі!* Цей вислів відповідає східноукраїнському *Спасибі*, що означає подяку. Цікаво, що ні в східноукраїнській формі, ні в галицькій не використаний кличний відмінок для лексеми *Бог*;

Слава Богу! – як схвалення, вдячність за здійснення чогось бажаного;

Хто рано встас, тому Бог дає – хто не дармус, зранку береться до праці, той досягає успіхів у житті;

Це кара Божа ікає ('якась') – ствердження, що це дійсно покарання за гріхи, неправедні дії, негідну поведінку тощо;

Шо за кара Божа?! (Іка кара Божа?) – коли на людину спадають якісь неприсміні речі, нещастя;

Як Бог даст! – не відомо, як буде. Тут висловлюється коректність у відношенні до Божої волі. Людина не може бути самовпевненою і стверджувати, що виконає ту чи іншу справу, бо знає, що все залежить від Бога. У такому ж значенні вживаються вислови *На всьо Божа воля! На всьо воля Божа!* та *На всьо ласка Божа!*;

Як тривога, то до Бога – як докір людині, що згадує Бога лише в тяжкі, тривожні хвилини;

Як у Бога в пазусі – дуже добре, присмно.

Запевнення, божіння

Бігме! (*Бігме"*) – з двома різними наголосами – це клятьба, божіння, що означає *Бог мені свідок!* – *Бог (Біг) ме!* – перший склад від *мені*;

Бігме" Боже!" (*Та Бігме" Боже!"*);

Аби ме"не Бог скарав!;

Прісісти (Прісігти) Боже!" – від *присягти* Богові.

Паремії, пов'язані з церквою, священнослужителями, побожністю, святами

Варвара ночі урвала – через чотири дні після дня Варвари (17 грудня) ніч буде коротшати;

Гріх у міх, а зверху ціпом – про ігнорування гріха;

Гріх у міх, а ноги на плечі – те саме;

До Пе"тра – тий до те"пла, по Пе"трови, та й по те"плови – народна мудрість стверджує, що після дня Петра (12 липня) літо іде на спад;

Дурний те"бе ніп хре"стив! – про нерозумну людину;

Змішув грішне" з праве"дним – про переплутування фактів;

Коли не" прийду до церкви, там паску світі – про людину, яка ходить до церкви лише на Великдень;

На кінського Пётра – тобто ніколи;

На Николи та й ніколи – гра слів. Словосполучення означає, що обіцянка ніколи не буде виконана;

На с'вітого Не"роби – означає те саме;

Не" гріх, шо в рот, а гріх, шо з рота – так виправдуються ті, хто в їжі не дотримується християнського посту;

Ніп два рази казані не" каже" – відповідь на перепитування;

Поможє", як мертвому кадило – про безнадійність ситуації;

Поставити на попа – поставити якусь річ вертикально;

Скачи враже" (небоже"), як ніп каже" – слухай повчання старшого, розумнішого.

Цікаво, що в прикарпатських селах лексема *ніп* не вживається, а якщо вживається, то лише в іронічному, саркастичному плані. Тут загальноприйнятим і загальноновживаним є полонізм *ксьондз*. Паремії ж із лексемою *ніп* прийшли, очевидно, разом із православним обрядом. Правда, дружину священника звично називають *попад'ю* (попадя). У священничих колах (родинах) у цьому значенні використовується лексема *імость*.

Шо попови можна, то дікови зась – про заборону чогось комусь, наприклад, дітям (дорослим можна, дітям – ні);

Шутка б'є, не" я б'ю, від нині за тижде"нь Ве"ликде"нь – так поздоровляють люди одне одного на Шуткову (Вербну) неділю, злегка б'ючи шуткою (вербовими гілками) співбесідника.

Присягання, не пов'язані з іменем Бога

Аби-с так жив? – питання, щоб переконатися, що людина дійсно говорить правду;

Аби-м так жив! – відповідь на підтвердження;

Аби ме"не грім убив! – те саме;

Аби ме"не шляк трафив – те саме, але вульгарне, тому в інтелігентних людей не використовується.

Клятьба, прокльони

Г..но зас...е!" – плеонастичний вислів, який означає вищий ступінь негативної оцінки денотата;

Гарбуз мамі твої – український традиційний “прокльон” з уживанням гарбуза. Як відомо, дівчина, яка не хотіла прийняти сватання нелюбого хлопця, підносила йому гарбуза, тобто створювала йому неприємність. Таку саму “неприсмність” співбесідник бажає створити й матері свого супротивника;

Грім би те"бе вбив! – щоб тебе спіткав удар, щоб тебе вдарило тощо;

Громи би те"бе вбили! – те саме, але помножене в багато разів;

Дітько би те"бе вьвів! – побажання вічних мук у пеклі;

Дітько би те"бе вхопив! – те саме;

Йди до дітька (до чорта)! – те саме;

Йди на чортову маму (мат)! – те саме (форма *мат* у західноукраїнських говірках не вживається, можливо, що це вже пізніше запозичення від російських матюків);

Качка би те"бе копнула – іронічна погроза, бо від “копняка” качки ніхто серйозно не зміг би постраждати;

Колька би те"бе скила [ст'ила] – щоб тебе колька (хвороба) стяла, зрізала, знищила;

Колька би те"бе вьвила! – те саме;

Кров би тебе залльила! – страшне прокляття, що означає, звичайно, смерть;

Кров би тебе ясна залльила! – те саме;

Куца твоя година! – короткий твій час, що залишився до смерті;

Ле"цта твоя година! – остання твоя година (від німецького *letzt* – останній);

Матте"ри твої гарбуз! – те саме, що *Гарбуз мамі твої*;

Нас..у матте"рисі твої! – зневаження матері опонента. Вимовляється з експресією, з подвоєним /т/. Для посилення експресії уживається суфікс *-ис*: *матте"р-ис-і*;

Пес би тобі губи лизав! – іронічна, але доброзичлива клятьба;

Поцілуй ме"не в ... – відповідь на погрозу супротивника;

Ср..в би-с на грань, dalje", як видиш, тончим, як волос, рідчим як вода, зе"ле"ніцим, як трава! – “побажання” захворіти на розлад кишечника;

Шляг би те"бе трафив – від німецького *schlagen* – ‘бити’, *der Schlag* – ‘удар’. Вислів табуйований, непристойний, означає, ‘щоб тебе спіткав удар, щоб тебе вдарило’ тощо;

Шляг би те"бе ясний трафив! – те саме. Не відомо, чому ще й *ясний*. Можливо, що це таки дійсно пов’язується з громом, блискавкою, яка є, звичайно, ясною, яскравою. Коли людина кляне комусь, але без особливої озлобленості, вираз може бути модифікований демінутивними утвореннями від *шляг* та *ясний*: *Шлячок би те"бе ясенький трафив!*

Дім, родина

Баба з воза – кобилі лекше" – коли хтось відмовляється від якоїсь не надто важливої справи;

Бе"з" сваркі не"ма господаркі – про виправдання родинних чварів;

Бий свого, би чужий боявсі! – іронічно про чвари та розправи між своїми;

Ве"дут мні, ве"дут мні, а вже моя душьи чус, шо... грати будут мні – про молоду, котру ведуть до шлюбу;

Вікапаний татко – про сина, що схожий на батька;

Всюди добре", а дома найліпше" – народна мудрість про переваги рідного дому;

Гуртом лекше" й тата бити – про переваги колективізму;

Два чоботи пара – уживається тоді, коли і чоловік, і жінка мають якісь схожі негативні риси;

Де добре" – добре", а дома найліпше" – про переваги рідного дому;

Де сі люб'ї, там сі чуб'ї – про виправдання родинних сварок;

Де ти росла, де я ріс – Господь нас докути зніс – з весільних приспівок про зустріч молодого та молодої;

Дідо бабі рідний Федір – про відсутність родинних зв’язків;

Дома і стіни гріют – про переваги рідного дому;

Жінка не бита – шо коса не клепає – народна мудрість про те, що жінка лишилася тоді добра, коли її наперед провчити;

За компанію й жид сі завісив – про переваги колективізму;

Згадала баба, як дівков була – про марні спогади людини про щось приємне, чому не буде вороття;

І сам не" ї.., і другому не" дас – жінка про свого ревнивого чоловіка. У значенні дорівніє вислову *І сам не дам, і другому не дам*;

Йіке коріні, таке й насіні – про дітей, що схожі на батьків;

Йіке їхало, таке здибало – уживається тоді, коли і чоловік, і жінка мають якісь схожі негативні риси;

Йіке дибало, таке й здибало – те саме;

Йікий тато, такий син – про дітей, що схожі на батьків;

Люб'ю ті, як сіль в оці – жартівливо про відносини між чоловіком та жінкою;

Люби, як душу, а тріси, як грушу – про виховання дітей;

Малі тіти не" дають жити, а ве"ликі вмерти – про невдячність дітей;

Малі діти – малий клопіт, ве"ликі діти – ве"ликий клопіт – про вічні тривоги і турботи батьків про своїх дітей;

Муж і жона – одна сатана – про єдність, духовну та фізичну схожість подружжя;

Не мала баба клопоту купила собі поросьи – коли людина необачно сама собі знайшла зайві турботи;

Не"вістка – то чужа кістка – таку оцінку невістці дає, як правило, свекруха;

Не"ма роду без віроду – народна мудрість про те, що навіть у благополучних родинах може бути дитина з певними розумовими та психічними відхиленнями;

Обидвос рябос – про схожість подружжя;

Пара пара Гріць тій Варвара – те саме;

Просила баба смерти, та не" може" вмерти – про злиденне життя;

Сват не" родина, зить не" дитина – підкреслення свого неприхильного ставлення до чужої родини;

Свій, як не" заплаче", то хоть сі скривит – повчання про необхідність шанувати членів родини;

У гурті й каші сі їст – про переваги колективізму;

У мене" зить, як у кого пійить – про вихваляння свого зятя або взагалі членів своєї родини;

Хто слабій? – Жінка. А хто вмер? – Чоловік – підтвердження факту, що раніше помирають чоловіки, хоч нібито хворіють жінки;

Чій би бичок не" скакав, а тильитко наше" – непевність батька у своєму батьківстві;

Чоловік жінці не" фамілія – коли хочуть підкреслити незалежність чоловіка від жінки чи навпаки;

Чужі діти живо ростут – такі враження сторонньої людини про чужих дітей, яких вона бачить час від часу;

Шо вдно ('одно'), *шо друге"* – про духовну та фізичну схожість подружжя або членів родини;

Як дві каплі води – те саме;

Як пєс з кóтом – про дражливі відносини між подружжям.

Про людський розум

Бракує двох клепок у голові – про нерозумну людину;

Високий як тополі, а дурний, як фасолі – про дорослу людину з дитячими судженнями;

Він маї мішигіне" копф (з жидівського фольклору) – має дурну вату голову;

Віте"р у голові – про несерйозну людину, вітрогона;

Вітрицивсі, як баран – про розумово обмежену людину, яка дивиться і нічого не розуміє;

Вітрицивсі, як те"льи на цові ворота – те саме;

Довгий волос, та розум короткій – про немудру жінку;

Дуре"нь необтєсаній – про нерозумну, грубу в поведінці людину;

Дурєнь дурє"м – плеонастичний вислів, який підсилює негативну оцінку;

Дурє поїхало в турє – про обмежену, нерозумну людину;

Дурє спит і дурє їму снитці ('сниться') – вислів використовується, коли хтось розповідає про неприсмний сон;

Дурний, як баран – про недалеку, розумово обмежену людину;

Дурний, як чіп – те саме;

Застав дурного поклони бити, то він голову розіб'ї – коли людина перестарасться в якійсь справі;

Маї дитинічий розум – має дитячий розум – немудрий, недосвідчений;

Макітрі добре варит – хтось має мудру голову;

Мішком прибитий – дурнуватий;

Не" твого розуму діло – коли хтось устряває не в свою справу;

Радєнький, шо дурєнький – коли хтось недоречно радіє, тішиться;

Розум, як у старого – про мудру молоду людину;

Розумісі, як вовк на звїздах – про обмежену людину, яка хвалиться, що розуміється на мудрих речах;

Сміссі, як дурний до сиру – про безпричинний сміх;

Старій кїнь борозди не" скривит – про життєвий досвід літньої людини;

Стоїт, як слуп – про нерозумну людину, яка не реагує на слова, повчання;

Ти їму про образи, а він тобі про гарбузи – про нерозумну, вперту людину;

Ти ціне" дурний! – про нерозумну людину;

Тупий, як сибірській валінок – те саме;

Тупий, як чобіт – те саме;

Усі розуми поїв – про людину, що вважає себе дуже мудрою, зверхньо ставиться до інших, наполягає на своєму;

Шє задзе"лений – надто молодий і недосвідчений;

Шо старє, шо малє – про нерозумну старшу людину;

Як Бог не дав, то й люди не допоможут – про людину, від природи обмежену розумовими здібностями, яка не піддається виправленню;

Як Бог не дав, то й не позичиш – те саме;

Як старій! – про мудру молоду людину;

Яке спит, таке їму спитці – жартівливий вислів, використовується, коли хтось розповідає про неприємний сон.

Працьовитість

Без праці не" буде" і в с.ці – тільки наполеглива праця може дати достаток і добробут;

Бйи, бо доц – спонування до праці (вигуком *бйи* поганяють коня);

Дати ради – справитися із завданням, з роботою;

Де пиріси, там і врожасц – де росте пирій, там родюча земля;

Добрий на почіток – про людину, яка вдало починає якусь справу, і після неї ця справа добре, успішно йде;

Мати легку руку – уміти легко і швидко щось зробити;

Не" чути ні рук, ні ніг – бути стомленим;

Очем страшно, а руки всьо зроб'ї – про те, що людина здатна все зробити, хоч на початку ця робота може виглядати надто складною;

Раз-два – швидко зробити щось;

Рана (рання) пташка – про людину, яка рано встає до праці;

Ранок-панок – тільки зранку можна досягти добрих результатів у праці;

Сказано – зробле"но! – про єдність слова і діла;

Треба всьо вміти, але" нічо не" робити – жартівливий вислів, який закликає до опанування різними професіями, але не надто перетруджуватися;

Хто дбаї, той і маї – хто добре працює, той досягає успіхів у праці;

Хто не" робит, той не" їст – народна мудрість – лише той хто працює, зможе досягти бажаного в житті;

Хто рано встав, той штани вбрав – хто раніше встав, той досяг успіхів у праці;

Хто тьигне", того й підганьшот – про безвідмовну, працюовиту людину;

Хто як уміє, так і піє – кожен робить у міру своїх знань і досвіду;

Як білка в колесі – крутитися, метушитися, виявляти старання в праці;

Як муха в окропі – крутитися, бігати, бути дуже зайнятим у праці.

Ліниство, ледарство

Біг пєс через овєс – зробити щось як-небудь, нашвидкуруч, похапцем, недбало;

Говорила, балакала, сіла тий заплакала – про без результатність якоїсь справи;

До ср.кі така робота – про неякісну роботу;

Зробит, як волосі на долони віросте" – ніколи, марна обіцянка;

Зробит, як рак свисне – те саме;

Зробит, як трава на каміню віросте" – те саме;

З чєго роя не" буде ні... – (*вульгарне*) про марну затію, про роботу, що не буде виконана;

І за студєну воду не" бе"ресі – про ліниву людину;

Їв би тий спав би, спав би тий їв би – про неробу, який тільки спить і їсть;

Їго лиш по смерть посшати – про ліниву, неповоротку людину;

Їхали, їхали – тий приїхали – про безрезультатність якоїсь справи;

Куримо й бе"ре"мосі – про робітників, які не працюють, а тільки "перекурюють" і на словах беруться до праці;

Лєкше" сказати, як зробити – про передбачувану складну працю;

Лінивий два рази робит – людина яка не зробить один раз до ладу, змушена переробляти;

Лінох остатний! – про надто ліниву людину;

Можу копати, а ше можу не" копати – відповідь лінивого на питання, що він уміє і може робити;

На скору руку – зробити як-небудь;

Не" дати собі ради – не змогти зробити що-небудь;

Пійте" че"ре"з де"сьїте" – зробити щось як-небудь;

Плювати тий ловити – нічого не робити, байдикувати (*Шо робиш? Плюєш тий ловиш?*);

Про люцьке око – робити вигляд, що щось робиться;

Псови під фіст – про неякісні результати роботи;

Пустому танцюристови сіці заважсьют – характеристика людини, яка шукає причину, щоб не виконати доручення;

Робив, робив, тий гімном запе"чьитав – про неякісні результати роботи;

Робит, як мокре горит – про ліниву людину, що повільно працює;

Робити по-жидівськи – робити як-небудь, навиворіт, ззаду наперед;

Робота дурного любить – про безвідмовну, працювиту людину;

Робота не х... – постоїт – (вульгарне) – вислів людини, яка не спішить до праці;

Робота не" вовк – у ліс не" вте"че – те саме;

Сидит, як засватана – про жінку, що нічого не робить;

Цілий тижде"нь слабувала, бо робота була, а в не"ділю подужіла, як цимбали вчула – про дівчину, що прикидається хворою, щоб не працювати;

Шо вб'єш, то в'їде"ш – про лінивого, якого треба постійно підганяти до праці;

Як спутаний – дуже повільний, неповороткий;

Як хто їст, так і робит – жартівливо про людину, що мало їсть.

Людський досвід

Бе"з їдного Васильи обїйде"сі вісільи – відповідь зазнайкуватій людині, яка вважає, що без неї не буде вирішена справа;

Бистра вода бе"ре"ги лупас – про великі можливості енергійної, працювитої людини;

Буває, шо й свиньї співає – про рідкісні явища;

Відкладе"ний лишень сир добрий – про те, щоб не відкладати важливих справ на завтра;

Вовка ноги го"дуют – про оперативність, вчасне, швидке виконання доручення;

Вовків боятисі – в ліс не ходити – не боятися ризику;

Ворон воронови око не" відзьобас – про солідарність між представниками одного кола;

З вовками жити – по вовчому вити – про уміння і необхідність пристосування до оточуючого середовища;

З ким пове"деши, того й пабе"реши – про вплив на людину, дитину його оточення;

І вовк ситий, і коза ціла – про задоволення, примирення обох сторін;

Кілько вовка не" го"дуї, він у ліс дивисі – про стійкість стереотипів, звичок людини;

Кождий Іван має свій план – кожен поступає так, як він вважає за потрібне;

Молоко на губах не" обсохло – ще молодий, недосвідчений;

Назвавсі грибом – лїз у кошіль – про необхідність виконання покладених обов'язків;

Не" кілько того світа, шо у вікні – про те, що людина не може охопити всього, що існує поза нею;

Очи не" виді – серце не" плаче – краще не бачити чогось неприємного, легше пережити;

Пан або пропав – про доцільність ризику;

Поможе", як мертвому кадило – про безнадійність ситуації;

Хоть гориком називайте", лиш у ніч не" пхайте" – про згоду виконати все за певних умов;

Хто пізно ходит, той сам собі шкодит – про необхідність бути завжди пунктуальним;

Хто попе"ре"кус, той дома не" ночус – не шукати легкого, спрощеного шляху в житті, а йти звичною проторованою дорогою;

Ше так не" було, аби ікос не" було – народна мудрість – на все Божа воля, якое мусить бути – або добре, або погано;

Шкіра вічипкі не" варта – справа, яка не варта зусиль;

Шо згорит, то не" зогнис – що буде спожито з користю, те не пропаде марно;

Як два пальці вбісцьити – про готовність швидко і якісно виконати якусь справу; запросто;

Як не" стане", то сі лишит – про те, що в житті завжди якое буде.

Поради

Бе"з бука пуста наука – про рішучість і твердість у педагогіці;

Бе"ри їж та меш ср. ти – порада підтримувати себе фізично, щоб бути дієздатним;

Будьте" як дома, але" не" забувайте", що в гостіх – про те, щоб бути розкованим, але не переходити межі пристойності;

Встань, грибе", *пай козар сьїде"* – уступи місце комусь поважнішому, старшому;

Дают – бе"ри, б'ют – тікай! – про уміння пристосуватися до обставин;

Забула корова, як тельїм була – про людину, яка повчає, моралізує, ідеалізує себе;

З курми лігай, з когутами вставай – порада вставати рано – ранком у людини більша продуктивність праці;

З чужого коньї серед води злазьїй! – не займай чужих речей;

З чужої біди не" смійсї – будь скромним, щоб не спіткала біда тебе;

Лягїдне" те"льїтко двї коровкї сце – порада бути слухняним;

Лїпше" з розумним загубити, як з дурним пайти – порада не заводити знайомства з негїдними, нерозумними людьми;

Не зачїпай гї.но, не" буде" смердїти – уникай негїдних, скандальних людей;

Не кажи гоп, як не" не"ре"скочив – не хвалися передчасно;

Не лїзь попе"ре"д батька в пеклю! – не квапся з висновками і своїми судженнями – хай про це скажуть спочатку досвідченіші за тебе (запозичення з літературної мови);

Не плюй проти вітру – не роби комусь того, що тобі не миле, бо може повернутися проти тебе;

Не плюй у кірїницю, бо, може", *ше з неї буде"ш пити водицю* – те саме;

Не" знаїш броду – не лїзь у воду – спочатку необхідно все добре обдумати, тоді робити;

Не" рий під когос яму, бо сам у неї впаде"ш – про людську підступність;

Сїм раз відмір – один раз відріж – спочатку подумай, тоді роби;

Скачи, враже", *як пан каже"* – порада виконувати розпорядження начальника;

Фали (хвали) ме"не, язичку, меш їсти кашку – про самовихваляння;

Шїло в мїшку не втайї – порада завжди говорити правду;

Шо маїш зїсти нинї – лїши на завтра – думати про завтраїнїй день;

Шо маїш зробити завтра – зроби нинї – порада не відкладати важливих справ;

Як падати, то з коньї – вести себе з гїдністю в будь-яких обставинах;

Як провалитисї, то з трїском – те саме.

Їжа

А дзьїми з старого вїника не" хоч? – відповідь на прохання дати щось, добре, смачне;

А фїїу з маком не" хоч? – те саме. Може бути просто: *фїїу з маком!*;

Від сира голова сива – відповідь на прохання дати сиру;

Вовна не" вовна, аби кишка повна – відповідь на зауваження, що щось потрапило в їжу;

Голод не" пан – коли людина голодна, то ї не гонорова;

Доброго потрошкї – мати міру в чомусь (ї в їжі також);

Лїчї (лягтї) аби сї сачо зав'їзїло – подрїмати після обїду;

Хлїб і вода – нема голода – про скромність, неперебїрливість у їжі;

Як мїд, то ше ї лїжков – про нескромність, надмірність у їжі;

Якби не" їв тий не" ср.в, то би куїив Станїслав – розбагатїв би, якби не витратї на їжу.

Мовчання, говорїння

Бандити гнупти – балагурити, говорити нїсенїтницї;

Вїскочив, як голїї з тернї – про невїтриману людину, яка щось говорить або робить, не подумавши;

Вїскочив, як Пїлїп з колопень – те саме;

Говорити поза очї – наговорювати на когос без його присутності;

За шо куїив, за то продав – що почув, те переказав;

Закрїти ї...ло – замовкнути;

Замкнути гїмбу (їембу) – замовкнути;

Котити бочку – наговорювати на когось;
Мовчи глуха, буде" менше гріха – не говори зайвого;
Мовчи, ротику, меш їсти кашку – не говори зайвого;
Нагадай козі смерть, то буде бляяти – про настирливу, набридливу людину, зануду;
Наговорив сім бочок (три бочки, сорок бочок) арештантів – про говірливу та брехливу людину;
Не твоє мел"есі (мелеться) – не встрявай у розмову, коли тебе не просять;
Пустити буйду – видумати якусь нісенітницю, розпустити плітку;
Сказав – як припе"чятав – про твердість слова, рішучість людини;
Слово не воробець: віле"тит – не зловиш – спочатку необхідно добре подумати, потім говорити;
Стулити хавку – замовкнути;
Чіє би гарччило, а твоє би мовчило – порада некомпетентній людині помовчати;
Що би ти ззів, абис не" ни... – (вульгарне) пропозиція замовкнути, не говорити дурниць;
Язиком молоти – не ціпом махати – про говірливу людину, яка не стомлюється багато говорити;
Як баба базарна – про надто говірливу людину.

Старість людини

Не наівсі, то ї не налиже"шсі – про марні намагання наздогнати втрачене;
Не наї...сі, то ї не націлюйсі – те саме;
Не налюбивсі, то ї не цацілюйсі – те саме;
Не" так старий, як давний – про мудру, досвідчену людину;
Не" те, шо мете, а то шо віс – про старість, втрату сили, можливостей;
Старість не радість – у літньої людини радості мало.

Смерть

Вічна їму памінь! – вислів при згадці про померлого;
Врізати дуба – померти;

Душу сокотити – похоронний обряд. Наступну після похорону ніч люди сидять у хаті померлого, стережуть його душу. Настрій на цих чуваннях зовсім уже не похоронний;
Їго співаночка вже відспівана – помер;
Копита відкинути – померти;
Не вмер Гаврило, але хороба їго стьила – як не крути, а все одно кінець;
Уже своє відспівав – помер;
Царство їму не"бесне" – вислів при згадці про померлого;
Штири дошки і зе"млі трошки – про все, що треба померлому.

Жадібність, скупість

Голодній кумі все х...хліб на умі – про людину, що не може насититися;
Дайте" ме"ні і моїм дітям – про жадібність, захланність;
За кавалок кишки – сім миль пішки – те саме;
І сам не" дам, і другому не" дам – про людину яка й сама не зробить і іншому не дасть можливості зробити;
Не дай та ї не лай – про скупу людину, яка дає, але підкреслює це та докоряє;
Не" кусай забагато – вдавишсі – не будь захланним;
Своя рука до себе" крива – про людину, яка загортає все до себе, намагаючись збагатитися;
Своя сорочка ближче" до тіла – про людину, яка дбає лише про свої власні інтереси, а не про інтереси своїх близьких;
Скупий два рази дає – про жадібність, захланність;
У него спігу се"ре"д зими не" віпросиш – про скупу людину;
Що кому, а курци просо – про жадібність, ненаситність;
Як не з їм, то хоть понадкущую – про жадібність та егоїзм.

Розпушта

Доц іде гриби будуть, дівки ростут кур..и будут – про те, що кожна дівка – потенційна блудниця (з погляду деяких чоловіків);

Якби сучка фостом не" ве"ртіла, то пес би не скочив – про те, що в розпусті винна жінка (з погляду деяких чоловіків);

Мой, сип, насипай, буде" хлопце"ц Николай – заохочення до ставтевих відносин;

Ходити (піти) блудом – 1) не триматися домівки; 2) зійти з правильного шляху в житті; 3) вести розпусний спосіб життя.

Біда, горе, бідність

Блискати гузице"в – ходити в подертому одязі;

Даст жсьйба цицкі – про нелегкі випробування, які можуть чекати людину в певних обставинах;

Два пани – ўдні (одні) *штани* – коли одна річ використовується кількома членами сім'ї;

Де тонко, там і рвеси – про якусь втрату, шкоду в бідної людини;

Добре" там, де нас не"ма – людина всюди стикається з труднощами і мусить працювати, щоб здобути щось у житті;

Зійти на пси – 1) збідніти матеріально; 2) zdegradувати духовно;

Їст і біда їго їст – про хвору людину, яка худне на очах;

Капарити житс" – бідувати, жити в бідності;

Легко, як каміні гризти – про тяжку, виснажливу працю;

Ліктіми світити – бути бідним, не мати належного одягу;

Набрав, як бідний у торбу – бути побитим;

Набравсі, як пес блих – те саме;

Надривати жили – надмірно трудитися, бідувати;

Най сі преч каже" – з польської – *преч* – 'геть', *каже* – 'щезне, зникне' – нехай геть від нас щось погане, неприємне (біда, горе) піде, залишить нас;

На чорний день – відкласти якісь кошти, зекономити;

Не" мати ніц за душев – бути бідним;

Ні з" собов узьити, ні дома лишити – про щось маловартісне, непотрібне;

Ні кола, ні двора – дуже бідний;

Один скаче", другий плаче" – завжди і всюди є знедолені люди і люди, задоволені життям;

Піти на жєбри – збідніти;

Світити голім задом – бути бідним, не мати належного одягу;

Світити грїшним тілом – бути бідним, мати рваний одяг;

Світити гузице"в – те саме;

Тігнути жили з остатного – надмірно трудитися, бідувати;

У кішени віте"р свице" – про відсутність грошей;

Хліб і вода – усьи їда – про бідність людини, недостатне харчування;

Хоть вовком виї – про безвихідь, скрутне становище;

Хто не" будував, той не бідував – про життєвий досвід – хто тяжко працював, той знає ціну праці;

Чому бідний? – Бо дурний. – Чому дурний? – Бо бідний – про замкнуте коло в житті бідної людини, яка не має можливості здобути необхідну освіту;

Чужу біду руками розве"ду, а свої ради дати не" годе"и – про безсилля, неможливість вийти зі складної ситуації;

Як бідний жєнисі, то й ніч мала – про якусь втрату, шкоду в бідної людини.

Багатство

Видко пана по хольовах – про заможність людини можна судити за зовнішнім виглядом;

Голодний, як мельникова курка – надміру чимось перенасичений;

Гроше"ї – кури не клюют – багато грошей;

Ситий голодного не" розуміс – про несумісність поглядів різних людей;

Ситий по горло – надміру чимось переновнений;

Убратисі в пірі – стати на ноги матеріально, розбагатіти;

Як пиріг у смитані – про надмірну розкіш у чиємусь житті.

Упертість людини

Говори до гори, а гора горюв;

Говори, як до слупа;

Говори, як до стіни;

Їму хоть би шо!;

Простий, як дишіль;

*Ти йому плюй в очи, а він каже, що то дощ;
Уперсі, як те"льи в плоти;
Упертий, як баран;
Хоть кіл на голові те"ши;
Як горохом до стіни.*

Хитрість

Де два б'ютсі, там третій користас – про спритність та хитрість;

Добре" чужими руками грань загібати про людину, яка користується з чужої праці, з чужих старань;

Мати жидівську голову – бути хитрим, спритним;

Не" я перший, не" я послідний – людина, яка ховається за спину інших, не висувається;

Не"ма дурних – поже"нилисі – відповідь на пропозицію зробити щось, виконати певне доручення;

Однов панев (гузице"в, ср.ков) на два ярмаркі не" сьидиш – про людину, яка одночасно хоче встигнути побувати в кількох місцях або виконати кілька справ;

Спочітку ззімо твос, а потому кождий свос – про людину, що намагається жити за рахунок когось;

Харамана гнути – хитрувати;

Хитрий лис – хитра людина;

Хитрий, як лис – те саме;

Якби-м знав, що впаду, то би-м сів – про уникнення небезпеки;

Якби знатъи, шо в кума питъи, то й дітий (жінку) би з собов узъив – про можливість скористатися з чогось самому і своїм близьким.

Рішучість – нерішучість

Або грай, або гроші віддай – про необхідність прийняття остаточного рішення;

Або суди, або туди – те саме;

Индик думав-думав, тий у борцз попав – про нерішучість у прийнятті рішень;

Ні два, ні три – невиразна, нерішуча людина;

Ні живий, ні мертвий – повільна, невиразна, нерішуча людина;

Ні риба, ні мьисо – невиразна, нерішуча людина;

Ні се, ні те 1) невиразна, нерішуча людина; 2) чвертка (горілки) на трьох;

Ні сьак, ні так – ніяк;

Нудити світом – бути нерішучим, невиразним, нидіти.

Байдужість

Галий доцу не" боїтці – комусь все одно, байдуже, втрачати нічого;

Згоріла хата – най горит і стодола – про почуття безпорадності і байдужості;

З'ів вовк кобицу – най їст і лошъи – те саме;

Згоріла хата в мене", най згорит і в сусіда – про почуття байдужості і заздрості;

Майи тобі, Гандзю, книши, тебе... (тобі) грают, а ти спиш – про людину, якій байдуже, що з нею відбувається;

Моя хата скраю, я нічо не" знаю – про пасивну, егоїстичну і байдужу людину;

Не бе"ри дурне в голову, а тіж"ке в руки – порада нічим не перейматися і не перестрадуватися.

Непорядність, нахабство

Лізти в очи – набридати;

Лізти на рожон – задиратися з кимось;

Не" будь тим, шо моркву рис – не бути свинею, непорядною людиною;

Не" люди, а людиска! – про непорядних людей;

Піднімати бучу – розводити сварку, бійку;

Показати зуби – виявити свій крутий характер, злість;

Пусти свиню під стіл, а вона лізе" на стіл – про нахабну людину;

Свиньї свинев – про невиховану, непорядну людину;

Свиньї свос болото найде – про невиправну непорядність.

Пияцтво

Бути під градусом – бути злегка п'яним;

Бути під мухов – те саме;

Голова горівччина – те саме;

Де сі п'є, там сі лис – про розгардіяш на столі під час пиятики;

Залити очі – сп'яніти;

Пійному море" по коліна – про втрату п'яним почуття міри;

Шо в тве"резого в голові, то в пійшого на язиці – про втрату п'яним контролю над своїм мовленням;

Як буде"мо шчѣиста пити за шчїскї, то не" буде" шчїскї (як будемо часто пити за щастя...) – застереження не пропити щастя;

Як мемо багато пити за здоров'ї, то ни буди здоров'ї – застереження не пропити здоров'я.

Злодійство

Мас злодійську жылку – про злодійкувату людину;

На злодійови шьипка горит – винна в чомусь людина сама видає себе.

Цікавість

Мусит свої два трейцари тицьнути – про людину, яка встряває в чужу розмову;

Не пхай свого носа до чужого папіроса – застереження не встрявати, куди не слід;

Цікаві Варварі ніс відорвали – те саме;

Чуже видит під лісом, а свос не" видит під носом – про людину, що надто цікавиться чужими справами, не пильнуючи своїх.

Геройство

Усравсі, але" не" давсі або *Усравсі -- не" давсі* – з іронією про хвалькувату людину;

Коби свини роги! – про людину, що погрожує комусь;

Свиньї не ззіт! – про хвалькувату людину;

Зробиш ми, як заяц кобилі – відповідь на погрозу;

Стерти на порох – погроза знищити когось;

Грати Гондзи в реїтках – задиратися, задаватися, вихвалитися.

Зовнішні риси

Дівка кров з молоком – про гарну, рум'яну дівчину;

Здоровий, як бугай – про повного, великого чоловіка;

Морда – як *рашпіль* – про ранаву, прищаву шкіру на обличчі;

Ширша, як довшя – дуже повна жінка;

Як корова – про товсту, вайлувату жінку;

Як скіпка – дуже худий.

Фізичні вади

Глуха тетеря – про глуху людину;

Глухий як не дочус, то відумас – вислів використовують, коли хтось перекрутив почуте;

З калікі сміятисі грїх – про коректність по відношенню до інваліда;

Німий, як риба – про людину, що не вміє відповісти на запитання.

Одяг

Здоров зноси, скачучи підри – поздоровлення з обноюю;

Нове з старими дьїрами – про одяг, який уже був ношений.

Прозиванки

Никола – ср. а гола;

Іван-шкарбан;

Пилип – до дівки прилип;
Андрію, Андрію, я колотні сію, штанами волочу – женитисі
хочу;

Антосю, Антосю, та не шуруй по... плечих, але по волосю;

Николлю, Николлю, заведи мні в бараболлю, сама сі ...;

Смійсі, Гривку, дам ти сливку, смійсі гірше", дам ти більше";

Заплач, Матвійку, дам копійку.

Фраземи

Аж тищит – про дуже сильне бажання;

Аж пірі буде" ле"тіти – про намір виконання якоїсь активної, інтенсивної дії (напр., когось набити, насварити тощо);

Б'ют і плакати не" дают – про жорстоку дійсність, важкі обставини;

Бикам фости крутити – робити просту, непрофесійну роботу, бути на низькому становищі;

Брати на пушку – висміювати когось;

Брати ноги на плечі – тікати;

Ве"селий, як цвиштар – уживається як антитеза для характеристики зажуреної людини;

Виділи очи, шо купували – про безпідставність нарікань про звершену справу чи придбання чогось;

Вілізти боком – бути чомусь поганому;

Вікінути з голови – забути про щось неприємне;

Водити за ніс – дурити, обманювати когось;

Волос дуба стас – про великий переляк;

Глухо, як у танку – про повну тишину;

Дати драла – утекти;

Дати нурка – 1) пірнути у воду; 2) упасти вниз головою;

Дати псови губи влизати – витерти губи після їжі;

Де наше не пропадало – давати згоду на щось, хоч із певними сумнівами;

Дідька лисого! – нічого не дати, не задовольнити бажання;

До кольору й до вибору – про широкий вибір, асортимент чогось;

Догори дном – про повний безлад у чомусь;

Догори ногами – те саме;

Дружба дружбов, а служба службов – про принциповість людини;

Душе" в тітах – про великий переляк;

Жс"ба давит – про заздрість людини;

Живе кіно – про якийсь курйоз, побутову комедію;

З мньисом вірвати – вирвати гудзик разом з тканиною. Може вживатися також в інших ситуаціях, коли йде мова про щось, що насильно забрали, вирвали;

Забити баки – заговорити когось, заплутати, дезінформувати;

Заговорювати зуби – відволікати від чогось, переводити розмову на іншу тему;

Задерти ніс – (сучасне) чванитися, зазнаватися;

Зазирати, як сорока в кістку – прискіпливо, пильно приглядатися до чогось;

Закопшити губу – 1) чванитися, задаватися; 2) ображатися, гніватися;

Заорати носом – упасти лицем униз;

Заплювати очи – заговорити когось, наговорити дурниць, обманути;

З'їсти нерви – сильно рознервувати когось;

З'їсти печінки – довести когось до розпачу, позбавити здоров'я негідною поведінкою;

Знати як облупленого – добре, досконало знати когось;

Зубами кланцати – 1) цокотіти зубами, змерзнути; 2) клацати зубами зі злості;

Ікас муха вкусила – про знервовану, сердиту людину;

Їсти не просит – про щось, що не є зайвим, хоч не використовується;

Їсти просит – про старий чобіг чи черевик, у якого відстала підошва;

Кинути оком – поглянути, звернути увагу на когось, що-небудь;

Кілько шо за ніг"те"м – дуже мало;

Кров з носа – конче, обов'язково;

Крутити носом – виявляти незадоволення чим-небудь;

Крутити як циган сонцем – бути прикрим, морочити комусь голову;

Кусати лікті – жалкувати про щось, переживати;

Лізти в сраку без миля – підлизуватися, підлещуватися до когось;
Маслом кашки не" зіпсуєш – добрих справ забагато не буває;
Мати (когос) у сраці – не зважати на когось, ігнорувати;
Мати бзіка – бути трохи звихненим, мати якісь комплекси;
Мати добрий нюх – добре орієнтуватися в обстановці, в ситуації;
Мати тіж"ку руку – про жорстоку людину, яка може побити;
Москву видко – вираз, який застосовують після чогось кислого на смак;
Мурашки по шкірі – про почуття страху;
На вікі вічні – на завжди;
На всі сто – повністю;
Набити оскому – набриднути комусь своєю настирливістю, постійними розмовами;
Надуді, як вош на морозі – про набундючену, зверхню людину;
Не" дай, Боже, з хлопца пана! – про чванливість, надмірний гонор;
Не"ма на це ради – про безвихідне становище;
Не"ма що в дві тріски взяти – про нікчемність когось, чогось;
Не" с тої ноги встати – бути сердитим, у поганому настрої;
Ні сіло, ні впало – раптом, несподівано;
Ні чортá! – нічого;
Носитисі, як курка з яйцем – вихвалитися чимось, набридати іншим;
Нюні роз"пускати – скаржитися, плакати;
Одна нога тут, друга там – дуже швидко, блискавично збігати кудись;
От тобі й на! – здивування у зв'язку з чимось несподіваним;
Пайдьошники прийшли – про радянських солдатів, енкаведистів;
Пале"ці у рот не" клади, бо руку по лікоть відкусит – про когось дуже агресивного, підступного;
Пес би не" витримав – про сильний холод у приміщенні;
Пирскати слинов – сильно сваритися, бути сердитим;
Питати в слабого здоров'ї – хотіти чогось нереального;

Під боком – тут, поряд;
Підкласти свищу – підвести когось, зробити щось комусь неприємне;
Пішов мороз поза шкіру – про переляк, раптове потрясіння;
Пльонтатисі під ногами – заважати комусь;
Поїдом їсти – псувати нерви комусь, дошкуляти;
Показати фіст – утекти;
Понаїдалися, як пани, а повставали, як свині – про невихованих, некультурних людей;
Понасти пале"м у небо – дати неправильну відповідь або сказати щось, що всім уже відоме;
По-руско-українські – говорити мішаниною двох мов, суржиком;
Поставити (кинути) палку – (сучасне) зайнятися сексом;
Поставити крапку – завершити якусь справу;
Поставити сторцом – вертикально;
Прибило, як гвіню до бере"га – про щось, що звідкись неждано з'явилося;
Прийшла коза до воза – про те, що прийшов час розплати, час відповідати за свої вчинки;
Пристав, як гі.ло до штанів – про набридливу, прискіпливу людину;
Пришій кобилі фіст – про щось непотрібне, зайве;
Про вовка промовка, а вовк тут – про когось, хто несподівано з'явився;
Пропав, як катран з плота – про щось, (когось), що раптово зникло;
Просвистати гроші – бездумно витратити, пропити;
Песьча студінь – сильний холод;
Пупе"ці у когос роз"завсі – вислів використовується, коли хтось раптом розсердиться, рознервується, розкричиться;
Пустити каштом – покинути (переважно про кохану людину);
Пустити на віте"р – витратити марно, прогайнувати (майно, гроші, молоді роки, талант тощо);
Рвати душу – докоряти в чомусь, звинувачувати, завдавати болю;

Різати бе"з ножъи – мучити, тероризувати, завдавати душевного болю;
Рускій Іван – росіянин;
Рускій місяць – дуже довго, невизначений час;
Свинъи як не" убкачьи то не" ззіст, – про неакуратну людину;
Сіро-буро-малиновий – про предмет невизначеного кольору;
Старший куди пішлиот – некваліфікований працівник (на побігеньках);
Старший помічник молодшого конюха – (сучасне) те саме;
Стати дуба – зробити стійку на голові;
Стояти над душев – набридати, переслідувати;
Сушити голову – напружено думати, журитися;
Тобі горит? – чи тобі спішно?;
Той, щез би – евфемістичний вислів про нечисту силу, диявола, а також про ракову хворобу в людині;
Тримати до Христу – бути хресним батьком чи хресною матір'ю;
Тримати ніс за вітром – орієнтуватися в обстановці, ситуації;
ТЬфу-тьфу, аби не" наврочити – вислів уживається як заклинання з метою відвернення біди, нещастя;
ТЬфу, щезни бідо! – охоронний вигук;
Убиратисі в косиці – як докір комусь, хто довго одягається, прибирається;
У несій голос – дуже пізно;
У сорочці вродитисі, Уродитися в сорочці – уникнути біди, нещастя;
У штири ока – віч-на-віч;
Упала шафа на голову – хтось оженився, одружився;
Хліб за хліб, а бринді за гроші – про принциповість, непідкупність людини;
Хоть в око стріль – темно;
Хоть стій, хоть падай – здивування від якоїсь несподіванки;
Чи тве"рді роги? – так питають пастуха, чи напаслася корова;
Шкірити зуби – безпричинно сміятися;
Шлюс, Парано: по кохано! – про розрив відносин;
Шо дихне, то бре"хне – про брехливу людину;

Шо, розповівсі (розповиласі)? – вислів уживається, коли хтось раптом розсердиться, розкричиться;
Шо сільце, то інакше слівце – про багатство і різноманітність мови;
Шос у лісі здохло – 1) прийшов неочікуваний гість; 2) хтось щось зробив несподіване, присмне;
Шукати вчорашиної дини – нікати без діла, безцільно ходити, байдикувати;
Щезай бідо-чорте!" – охоронний вигук при якійсь неприємності;
Як в аптеці – дуже точно;
Як грім з ясного неба – раптом;
Як два рублі вкупі – про щось дивовижне, з іронією;
Як з козла молока – (сучасне) без жодної користі;
Як з неба втав – про несподівану появу когось;
Як за Польці – добре; про товар доброї якості;
Як зайце"ви стопсигнал – про непотрібність, зайвість чогось;
Як книж"ка тише" – добре, правильно, точно;
Як колька в боці – про щось, що муляс, мучить, болить, постійно нагадує про себе;
Як корова по те"льити – про погане самопочуття;
Як корова язїком злизала – про щось, що раптово зникло;
Як кугут накукуїдже"ний – про набундючену, зверхню людину;
Як курка лабов – як-небудь, кострубато, нерівно;
Як мас бути – саме так, а не інакше;
Як миш під віником – сидіти тихо, непомітно, без звуку;
Як не" здогонит, то хоть сі загрїї – про заздалегідь відомий негативний результат якоїсь справи;
Як пійте" коле"со до воза – про непотрібність, зайвість чогось;
Як по маслу – легко, добре;
Як слоза – чистий, прозорий;
Як те"льи не"загане" – бігати, брикати, не займатися корисними справами;
Як у псарни – про холод у якомусь приміщенні;
Як штик – рівно, точно, пунктуально;
Якої холс"ри хочеш? – (зрубїле) що тобі потрібно?

Жарти, оксюморони

Біда в Городенці, як не"ма гроший у мо"шенці;
Дайте водичкі напитисі, бо так їсти хоче"сі, шо аж не"ма де не"ре"ночувати;
Живше" іде"ш – dalje" буде"ш (від того місці, куди іде"ш);
Запри рот бо протіг! (протяг);
Змерз, як пес, скис, як лис, змок, як вовк;
Ішов понад воду та й упав у вассер і війшов цілий ганц мокрий;
Кілько в мене" дурости в голові, шо нема де розумови подітисі;
Краще" жити, як не" жити, бо не" жити – то с смерть;
Найліпша риба – ковбаса!;
Не" думай, шо я такий дурний, як виглядаю;
Не" будь такий, як твого тата тіти;
Не" знав, не" знав тий забув;
Сідай, тату, на лопату, мама на коцюбу, гайта-вішьта поза хату – іде"мо до шлюбу;
Сонце" в стайні, корова в полудни, а ти спиш не"досна! – оксюморон, вислів, яким звертаються до дівчини, шо довго спить (повинно бути: сонце в полудни (в zenіті), корова в стайні недосна, а ти спиш до цього часу);
Умер тий кліпаї!;
Чим dalje" в ліс, тим більше" дров, чим більше" дров, тим менче" лісу;
Чув глухий, як німий казав, що сліпий видів, як кривий тікав;
Як спізнивсі, то не встиг;
Якби не" ти тий не" я, то би нас не" було;
Як буде, то буде, а як не буде, то не буде;
Я ніколи нікому нічого, я ніколи нікому нічо, а як деколи декому децо, ну, то шо, мені не можна ци шо?

Діалоги

- Вісцівісі? – Вітріпай до плота!;
- Запхав? – Махай гузице"в!;
- Котра година? – Одна по другі ходила;
- Котра година? – Квадранс на квасне молоко;

- Котра година? – Дві пуцки до півгузиці – вульгарне;
 - Котра година? – Та, шо вчера була в цей чьис;
 - Пе"че? – Хапай на друге" пле"че!;
 - Шо? – Куріче" (куряче) кашо!;
 - Га? – ... на!;
 - Як справи? – Як справа, так і зліва;
 - Гутен таг! – Раз по морді, а раз так!;
 - Хочу води! – Помірій три пйиди від борода!;
 - Дай попробувати! – Одна вже попробувала, тий двох уродила.
 - Розмова сліпого з кривим:
 - Ти кривундо-саратундо, куди кривунджяїш?
 - Ти сліпаку, взми мні в ср...у, чого сі питаїш?;
- Розмова з глухою:
- Слава Йсу Христу!
 - Чоботи мацу!
 - А ви, кумо, глухі!
 - Мацу, бо сухі.
- Розмова глухих, один з них несе вудку:
- Ти куди, на рибу?
 - Ні, на рибу!
 - А, я думав, шо на рибу!

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ПРОЦЕС НА ПРИКАРПАТТІ: ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ МОДУС

Уже давно помічено, що завершення якогось певного часового періоду у розвитку суспільно-національного чи культурно-духовного руху українського етносу так чи інакше неодмінно породжує відчуття потреби його осмислення, вивчення особливостей та аналізу його своєрідності в різного роду підсумках та визначеннях ретроспектив, що безумовно позначатимуться на подальшій динаміці як суспільно-історичного, так і літературно-мистецького життя народу. Не став винятком словесно-художній процес, зосібна творчість провідних письменників Прикарпаття зламу ХХ – початку ХХІ ст. Тож цілком закономірно, що в колі літературознавців означений часовий відтинок письменницького відруху (він відбитий передовсім у численних літературних – ліричних, епічних і драматичних – творах) спонукає до розмови про те, що привніс він до загальноукраїнського літературно-художнього процесу, якими характерними рисами він окреслений, зрештою, який баласт тягне за собою з інших, не таких уже й віддалених часів (хоча б тих же 70-х чи 80-х років). Зрозуміла річ, що нині ще зарано, а здебільшого надто непевно від скороспілих намагань (аксіоматично: для того, щоб визначити місце і роль того чи іншого мистецького явища, потрібен час не лише для рецепції, а й для усвідомлення самоцінності його в культурно-духовних координатах етносу) здійснювати якісь узагальнення, обґрунтовані висновки і конкретні підсумки. Тому-то аналіз фактів, подій, зрештою, художніх постатей та їх творів, що народилися на Прикарпатті бодай упродовж останніх п'ятнадцяти років, радше емпіричний, аніж концепційний, скоріш за все оглядово-аналітичний, номінативно-оціночний, аніж історико-ціннісний.

Читає, який цікавиться літературою рідного краю, сьогодні зустрічає в періодиці та в книжкових виданнях імена представників як старшого, середнього, так і молодшого поколінь прикарпатських авторів. На перший погляд, характер змін у розвитку письменства Івано-Франківщини (якщо простежити рік за роком) начебто і незначний, ледь помітний (мова йде, звісно, не про

масовість, а насамперед про їх якісний вияв), але ж не забуваймо, що в художній літературі, як і в мистецькій творчості загалом, на відміну від будь-якої галузі людської діяльності, важать передовсім неперепутні творчі особистості, які нерідко вже самі собою можуть означити і втілювати ідеї певного часу, становити самодостатнє і цілісне естетичне явище, зрештою, самоцінний художній феномен. Сьогодні, з висоти пройденого і прожитого українським народом, саме такими сприймаються письменницькі постаті не лише вихідців із Прикарпаття – Дмитра Павличка, Романа Іваничука, Романа Федоріва, Василя Герасим'юка, а й тих, хто й понині тут творить свій самобутній, унікально поетичний та епічний світ, – Степана Пушика, Юрія Андруховича, Галини Турелик, Неоніли Стефурак, Степана Процюка, Ольги Слоньовської. Відхід Тараса Мельничука, Миколи Яповського, Богдана Бойка та Романа Юзви не міг не позначитися на розвитку поезії і прози в нашому краї, так само відіграла свою роль у розвої місцевого літературного процесу і поява молодих сил, що принесли з собою багато нового і свіжого в ідейно-образному мисленні, у підході до мистецького самовияву та самоствердження (Тарас Прохасько, Марія Корпанюк, Іван Ципердюк, Юрко Іздрик, Галина Петросаняк, Марія Вайпо, Ярослав Довган, Марія Дзюба, Тетяна Малярчук).

Власне, ця безупинність руху життя, зміни поколінь, що назагал є не чим іншим, як дією універсального закону природи, підпорядковує також і літературно-мистецьку діяльність людини. Навіть більше, їй підвладна внутрішня, психологічно-творча, постійно діюча самооновленість кожного справжнього художника слова. Саме тут, на вершині схрещення названих чинників, і твориться поетична, прозова чи драматургічна картина розвитку літератури сучасного Прикарпаття, що, приміром, на зрізі якогось одного року наче зосереджує у собі ту незавершеність, рухомість (динаміку) стану, через який можна простежити народження, розквіт або ж згасання тієї чи іншої тенденції, жанрово-стильових процесів, поетикальних засобів тощо. Публікації віршових, епічних і драматургічних творів івано-франківських авторів здебільшого в місцевій періодиці (на сторінках передовсім журналу “Перевал”) або видання книг у місцевих видавництвах (зокрема, в “Сіверсії”, “Лілеї-НВ”, “Новій зорі”, “Прут-Принті”, “Коломії-Вік”), а також

у всеукраїнських часописах та друкарнях, за всієї своєї очевидної неспівмірності, все ж дають можливість вловити момент руху, на перший погляд, непомітне народження нової якості таланту, побачити грані стику тем, мотивів, рис поетики, які об'єднують різні творчі індивідуальності, спрямовують їх у єдине художнє русло – в спільний загальноукраїнський літературний процес. Звісна річ, такий сумарний підхід позбавляє дослідника достатньої уваги до розкриття творчої індивідуальності, зокрема письменника, що може стати предметом окремішнього вивчення та з'ясування його своєрідності. Однак це, як мовиться, тема іншого спрямування.

Нас же цікавить передовсім етнонаціональний модус, що так чи інакше відбитий у сьогоднішньому розвитку літературно-художнього процесу Прикарпаття, у розмаїтті різнородових та різножанрових творах авторів різних поколінь. Тим паче, що опубліковані їх поезії, романи, оповідання і драми дають привід для роздумів як щодо характеристики окремих митців слова, так і для окреслення загальної картини руху означеного у хронологічних межах культурно-духовного, а, отже, літературно-художнього процесу Івано-Франківщини. Тому поведемо мову, принаймні, у трьох основних напрямках, пов'язаних з журнальними та книжковими представленнями письменників нашого краю:

– що нового дали впродовж останнього часу публікації для глибшого й повнішого уявлення про творчість уже відомих поетів, прозаїків і драматургів;

– які основні мотиви, образи, характери, проблеми, сюжети літературного потоку і який засіб їх втілення;

– що несе з собою нове покоління прикарпатських художників слова, які уроки засвоює і розвиває.

Звісна річ, окреслені лінії дослідження творчості сучасних письменників нашого краю розглядатимуться не ізольовано, адже вони тією чи іншою мірою органічно сполучені між собою, торкаються питань майстерності, мислення та ідейно-естетичної свідомості поетів, прозаїків і драматургів, що представляють різні покоління творців літературно-художніх цінностей. Та все ж групування предмета розмови дає можливість виокремлювати й акцентувати головніше з точки зору автора.

Нові грані ідейно-естетичного мислення – органічна єдність постійності і змін

Дослідники творчості Степана Пушика¹ безспідставно вважають, що його літературна діяльність, що почалася ще у 70-х роках минулого століття, чи не найповніше не лише відбиває динаміку художнього росту самого поета, прозаїка, фольклориста, літературознавця, а й якоюсь мірою проектує творчі пошуки й свіжі погляди на розвиток літпроцесу Прикарпаття останніх десятиліть. Принаймні те, що створив Пушик-пісняр, Пушик-фольклорист, Пушик-прозаїк і Пушик-дослідник міфології виходить за рамки (часові й просторові) нашого краю і природно вписуються до всеукраїнських культурно-духовних координат. Аналізуючи його твори, літературні критики справедливо зазначають, що Пушик, неухильно зберігаючи традиції письменників-шістдесятників, постійно (від збірки до збірки – чи то лірики, чи то прози) видозмінював свій ідейно-образний світ, щораз вдосконалюючи свою стильову манеру письма. Достатньо взяти до рук першу невеличку книжку його поезії “Молоді громи” і зіставити її з поважним томом вибраної лірики “Хмаролом” (1998), як і збіркою “Сенети” (2004), або ж книгу малої прози “Ключ-зілля” з оповіданнями та новелами книги “Ватра на Чорній горі” (2001), не кажучи вже про такі унікальні з наскрізною фольклорно-міфологічною стихією художньої авторської свідомості романи, як “Страж-гора” і “Галицька брама”, повісті “Перо Золотого Птаха” і “Дараби пливуть у легенду” (1990), щоб переконатися в обґрунтованості таких міркувань.

До глибокої ліричності, мелодійності, сказати б, музичальності його поетичних та епічних образів свідомо закладалася Степаном Пушиком в його художнє мислення етнонаціональна барва, яка з часом все потужніше виявлялася і стала засадничою, без перебільшення, в усій його творчості – пісенній, фольклористичній, епічній і навіть у дослідницькій (згадаймо його книги “Співають гори”, “Золота вежа”, “Срібні воли” чи “Бусову книгу” – “Перевал”, 2004–2005). Більше того, нинішня творчість

¹ Див. про це: Слово і доля. Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика – Івано-Франківськ, 2004. – 330 с.

Степана Пушика – це органічне поєднання не тільки життєвої мудрості й літературної майстерності, коли автор досяг помітних висот в українському письменстві. Це ще й невтримна жага висповідатися перед своєю совістю, що постійно вражена щемким болем не лише за долю сущого, а й грядущого поколінь нашого народу, повсякчасна турбота й засторога щодо збереження історичної пам'яті кожною людиною, що живе й мусить жити в ім'я рідної землі. Це, власне, сердечний неспокій людини, письменника й громадянина, це художній шлях авторської ідейно-естетичної свідомості від лірично-суб'єктивованого до епічно-об'єктивованого бачення, розуміння і відтворення безупинного руху життя української нації.

Звідси стає зрозумілим і цілком збагненим його творчий неспокій, постійний внутрішньо-психологічний рух як художника слова, коли так само відверто і пристрасно Пушик зізнається: “мені мій стиль не може надокучити, як і жанр, бо я не належу до тих письменників, які набили руку на писанні повістей, романів і все життя їдуть одним конем... кожна моя книжка інша... День на день не подібний. Буває, що строфа народиться, буває, що рядок, який виросте у вірш через тиждень, місяць, рік, десять чи двадцять літ. Буває, що за день народиться декілька поетичних творів або впродовж кількох днів пишеш, а тоді ходиш порожній”¹. Тож має рацію Тарас Салига, коли стверджує, що така, сказати б, без “строного режиму” творча лабораторія Степана Пушика не позбавляє його, однак, структурувати доволі чітку концепційну (вона не просто домінуюча в окремо взятій книзі письменника, а наскрізна в усій його творчості загалом) спрямованість своєї літературної діяльності, вона порівняно легко вкладається в ідейно-тематичні цикли, в окремі систематизовані тематичні пласти, що, до речі, спостерігається у семитомному виданні його творів, випуск яких завершується в Івано-Франківському видавництві “Гостинець”. Якщо б довелось укладати антологію сучасної поезії на історичну чи історіософську тематику, справедливо зауважує сучасний дослідник, то “Пушик як автор таких художніх речей серед інших поетів, мабуть, посів би провідне місце. “Скіфи”, “Літописець”,

“Урич-Оріч”, “Святополк Окаянний”, “Теребовля”, “У Крилосі відкрилося”, “Золотий Тік, “Осмомисл і Чагрівна”, “Княж-двір”, “Галич”, – Іван Муха”, “Сагайдачний”, “Манява”, “Плач кошового отамана Петра Калнишевського 1775 року”, “Олекса Довбуш”, “Балада про Устима Кармелюка”, “Цісарські дуби” – це лише короткий шерех творів, що дихають далекою і ближчою до нас історією”². Сюди ж з повним на те правом можна віднести і цілий ряд наукових розвідок Степана Пушика про фольклорно-міфологічне багатство українського народу, скажімо, “Криваве весілля на Каялі (Слов'янська міфологія і “Слово о полку Ігоревім”)” чи вже згадувана у двох томах “Бусова книга”.

Загалом етнонаціональний модус українства як всеохопного чи всеяжного поняття – характерна риса творчості багатьох письменників Прикарпаття. Згадаймо Василя Стефаника, Марка Черемшину чи Леся Мартовича, або ж ближчих до нас сучасників – Дмитра Павличка, Романа Іваничука, Романа Федоріва, Марію Влад, Василя Герасим'юка, Івана Малковича та ін. художників слова, які не конче оспівують якийсь конкретний (здебільшого гуцульський чи покутський) куток природи, а радше природу всієї України, не конкретний образ якогось села чи рідної домівки, де мешкали цілі покоління їхнього роду, а Хату як збірну категорію Вітцівщини. Кожен з них по-синівськи закорінений у предковічний ґрунт, споруджував на ньому свої ліричні чи епічні космоси, центром яких були його споконвічні Русів, Кобаки, Торговиця, Стопчатів, Трач, Братківці, Розтоки, Космач, Нижній Березів... Навіть не проживаючи там постійно, а час від часу навідуючись до “місьць своєї коліски”, вони виробляли в собі переживання Дороги як Дому, а відтак – Великого, Соборного Дому.

Безсумнівно, творення міфу Великої України було ініційоване попередніми поколіннями українських галицьких письменників, тому й завше знаходилося в образній орбіті наступної верстви поетів, прозаїків чи драматургів. Залишаючись тривким і постійним центром у їх творчості, цей образ і зв'язані з ним мотиви, характери та сюжети видозмінювалися, як це помітно, наприклад, у поезії Галини

² Салига Тарас. Як унімати перо золотого птаха / Літературна Сильвеста Степана Пушика з “букетом” його висловів // Слово і доля. – С. 15.

¹ Пушик Степан. Анкета “Вежі” – 2002. – №12. – С. 19.

Турелик (зб. “Монолог” 1996), “Бурштинова ватра” (1990), “Між альфою й омегою” (1999) або у ліриці Ярослава Дорошенка (зб. “Весла часу” (1994), “Сонце у сльозині” (1995), “Дерев собори золоті” (2001) чи у віршах Ярослава Яроша (“Тернові яри” (1991), “Полинові яблуні” (1995), Богдана Радиша (“Сльоза на камені” (1995), “Чумацький віз” (1997) та ін., а також у прозі Олександра Смоляка (зб. оповідань “Брат з братом” (1998), Василя Лесіва (“Дощ із сонячної хмари” (1991), “Столике сонце” (2000), у драматургії Василя Фащука (“Княжа слава” (2001), “Терен на шляху” (2004) та Ярослава Яроша (“Ходить Довбуш” (2000)). Такі мотиви, образи й сюжетні перипетії та конфліктні ситуації не з’явилися у згаданих і не названих прикарпатських письменників спонтанно чи якимось випадково і не звучали б так переконливо. Так чи інакше вони мали свою передісторію, у кожному конкретну разі вона по-своєму визривала у творчості поета, прозаїка чи драматурга.

Цей процес динаміки художнього мислення починався з першої поетичної збірки, приміром, Галини Турелик “Посіяний промінь”. При цьому теми, мотиви й образи історіософського, етнонаціонального спрямування не просто виникали в її ранній поезії (зб. “Три зернини”, “Вечірні бджоли”, “Зелене багаття” і “Новосілля”), вони ніколи не припинялися в її творчості (до слова, як і в творчості Ярослава Дорошенка, Зеновія Красівського, Ярослава Лесіва, Мирослава Аронця), свідченням чого можуть бути “Стежка крізь морок (Діалог у Маняві)” і вінок сонетів “Серпневий хліб”, що видруковані на сторінках книги поезій “Між альфою й омегою”:

*Минає все. Та слово не минеться.
Його я вийму з болісного серця
й Україні покладу його до ніг...
немов барвінок, вистелю край шляху.
Ніхто стоптати слово те не міг,
хоч орди прокотилися і ляхи,
хоч підпанки його і сьак, і так
викручували, кидали в темниці, –
воно однак (барвінок – не будяк)
цвіло довкола рідної криниці.
Воно не зрадить нас, допоки світ,
й не зраджує я його, той зелен-цвіт...¹*

Бодай на цьому, одиничному прикладі творчості Галини Турелик, ясніше й переконливіше постає повнота таланту, та всеосяжність будови її творчості, яка дивує ясністю й вивершеністю ідейно-естетичного завдання, гармонійністю між постійними і змінними основами художнього мислення.

Творчість письменників Прикарпатського краю водночас дає цікавий матеріал для фіксації як загальної картини літературного руху, так і динаміки “зрощення” традиційного і новаторського у творах поетів, прозаїків і драматургів, виявлення у (ліриці, епосі й драмі органічної злютованості змістових і формотворчих засобів їх поетики. З цієї точки зору зацікавлення викликає поетичний світ Ярослава Дорошенка, поезії якого вибудовуються, здається, за звичними канонами, та коли вглибитися у систему їх образів і мотивів, відчувається, що то пульсує дух і світовідчуття сучасного автора. Тому має рацію Тарас Салига, коли пише: “Мені здається, що цікаву творчу біографію поета-пейзажиста розпочав Ярослав Дорошенко (йдеться про перші збірки письменника). Критики, на жаль, його майже не помітили. Тим часом кращі його вірші свідчать, як не старіють традиційні художні засоби. Експериментатором, формальним пошуковцем зовсім не обов’язково бути кожному без винятку, хоч артистизм художнього мислення завжди мусить бути своїм, індивідуальним. Ось саме до таких висновків можна прийти, читаючи вірші Ярослава Дорошенка. Кращі з них – це вірші пейзажної гармонії, буяння живої краси, поряд із якою живе і творить людина, без найменших претензій на “царювання” над природою. Це людина гуманістичних, високоморальних чуттів”¹.

Не зраджуючи своїм мистецьким принципам, Ярослав Дорошенко від збірки до збірки нових поезій щораз збагачує свій художній світ новими гранями (не споглядальними, а динамічними) земної краси, чарівності Карпатського довкілля. Власне, звідси і йде та струмуюча принада голосу живої душі з тонкими емоційно-психологічними фібраціями, які й зводяться не лише до замилювань неперебутніми краєвидами, а передовсім до своєрідних поетичних медитацій про сенс людського життя, про скороми-

¹ Салига Тарас. У глибинах гармонії // Жовтень. – №1. – 1986. – С.12

¹ Дорошенко Ярослав. Жага. Ужгород. 1984. С.27.

нуність часу тощо. Сам же поет виявляється у таких ліричних творах через суб'єктивність свого світу, через самовиявлення свого власного “я”. Такий спосіб в авторській ідейно-естетичній свідомості є традиційним для української версифікаційної системи (згадаймо Максима Рильського, Володимира Сосюру, Андрія Малишка, Дмитра Павличка, Ліну Костенко та ін.), у якій чуття й відчуття людини, розмаїття її внутрішнього світу спонукає єдністю з природою. Прикладом цього можуть слугувати й такі рядки Ярослава Дорошенка:

*Листя пожовтіле вітер розвіває
і тумани сиві стелить до землі...
Над карпатським красм журавлі співають,
Над карпатським красм плачуть журавлі.
Поглядом тужливим я дивлюсь за ними,
Під крилом пташиним половіс даль...
Облягас гори, облягас ниви,
Облягас серце лагідна печаль...¹*

Як зауважила свого часу критика, цей вірш за зовнішнім антуражем, як, зрештою, й всі наступні Дорошенкові поетичні твори, позначено образною “ретроспекцією”, що, на перший погляд, може сприйматися як своєрідний літературний анахронізм. Бо й справді, таку поетичну стильову доміную (нерідко й консервативну) годі заприпитати у творчості, наприклад, тих же Степана Пушика, Галини Турелик, Ярослава Яроша, Неоніли Стефурак, не кажучи вже про любителів канонічних форм Богдана Радиша, Ярослава Аронця, Марію Бабій... Тут, однак, річ в іншому: не щ о, а я к и м ч и н о м використовує Ярослав Дорошенко, здавалося б, утерті, неодноразово зужиті поетикальні засоби віршопису (знову ж таки згадаймо, як розквітла сонетна запрограмованість – змістова, структуротворча, строфічна – у колі “п'ятірного грона” українських неокласиків). “Не треба думати, що Я.Дорошенко з тих поетів, – розмірковує сучасний критик, – які від вузькості свого поетичного зору та бідності уявлень обмежують асоціативність образного мислення. Річ далеко не в тому. Поет знає, що людині дороге все людське. А надто в наш технічний вік “листя пожовтіле” як постійний епітет чи “лагідна печаль”

¹ Дорошенко Ярослав. Жага. – Ужгород. 1984. – С.27.

не втраять своєї емоційності, якщо їх поставити у відповідний смисловий контекст, оживити справжністю душевного настрою, “уповноважити” на медитацію”¹.

У сонетах, октавах, ронделях, тобто канонічних формах вірша, присвячених виявленню гармонії між людиною і природою, Ярослав Дорошенко уникає таких спокусливих у даній ситуації філософічних абстракцій, надуманих розмислів, штучної умоглядності, він свідомо змінює акценти, тісно взаємопов'язуючи у тексті віршованого твору об'єкт і суб'єкт вираження, тому й сама настроєність на ліричність світосприймання, своєрідну акварельну пластику, певну елегантність відгукується не чим іншим у даному разі, як логічно-мотивованою медитативністю. Адже збагнути, осмислити те, що відбувається у природному довіллі, – це, власне, зрозуміти самого себе, відчути рух, безупинний плін людського буття. А це, звичайно, імпонує життєдіяльність особистості, що реалізується через образ ліричного героя або ж безпосередньо через авторське “я”.

Змінюваність незмінного (якщо тут використовувати прийом оксиморона) простежується і в поетичній творчості Мирослава Аронця, достатньо зіставити, наприклад, його збірку поезій “Світло різця”, що була видана наприкінці 80-х років минулого століття, і книгу “Поезії: Невиспівана сльоза, верлібр. На сторожі громів. Танка”, що з'явилася на початку нового віку (2003 р.). Якщо у першій з них слово постає як естетична категорія (“Слова, книжки... / Немов із всесвіту зішли зірки/ї посіялись в рядки...”), то в другій – закономірно переходить у вимір етичний. Нова книга лірики, в якій переважають канонічні віршовані строфи (зокрема, східні танка й рубаї), здається, й виникла в авторській ідейно-естетичній свідомості від художньої трансформації давнього народного світоглядного принципу єдності духовного й природного, трансформації, піднесеної поетом до рівня творчого принципу, цілеспрямованої настанови.

Мирослав Аронець, порівняно з іншими поетами Прикарпаття, написав і видав небагато книг. Та це свідчить не про художню неспроможність, а радше навпаки – про естетичний максималізм,

¹ Салига Тарас. Труднощі дороги // Жовтень. №9 – 1985. – С.119.

внутрішню вимогливість письменника до кожного поданого на суд читача віршованого рядка, в якому закладено конкретну соціально-філософську проблематику, і чи не найперше та найпослідовніше – вияскавлену духовну моральність, почуття, сказати б, виразної одержимості у служінні словесному мистецтву, яке, власне, і виправдовує те, що людина обрала літературу справою життя (хоч за набутим фахом Мирослав Аронець – мистецтвознавець) і повинна відзвітувати за нього словом, котре потрібне людям.

Тасмниця поетичного слова, а в ширшому розумінні – літератури, була і є проблемою домінуючою у художньому світі письменників Івано-Франківщини. Згадаймо, з якою осторогою й любов'ю, відповідальністю й ощадливістю, навіть трепетом душі і щемким болем відбивалося воно у новелістиці Василя Стефаника, у прозі Романа Іваничука, у ліриці Дмитра Павличка, Степана Пушика, Тараса Мельничука, Василя Герасим'юка та ін. Для сучасних прикарпатських авторів ототожнення слова з предметом, духовного з природним (це не слід розуміти прямолінійно) – також загострений прийом співвіднесення художньої творчості з тим, що людині найнеобхідніше, без чого вона у наш до краю розбурханий час, власне, не може обійтися, хай би як і сумнівалася у цій доцільності:

*Мовчи... мовчи...
Хіба у слові – сенс?
Хіба ти маєш щось, окрім роботи,
окрім забутих маминих пісень
і спраги невтолимої польоту?
Хіба ти маєш щось, окрім душі,
окрім дороги, гострої, як лезо?
Черствий окрасць долі покришивсь,
пожбурений зі злості під колеса.
А ти мовчиш. І думаєш про світ.
Про те, що не лишається нікого,
кому потрібен був би заповіт:
молитися до слова, як до Бога...¹.*

Саме “слово” і “Бог” як категорії незнищенності українського етносу проступають не лише в цьому вірші Неоніли Стефурак, а й у всій її збірці поезій “Дикі яблука” (1996), де він уміщений, зрештою, в її нових ліричних творах, надто останніх років, що не спостерігалося раніше, скажімо, в попередній книжці “Голуби і леви”, домінантою якої була “біографія людської душі у контексті часу”, “осмислення пережитого однією людиною та історичним досвідом народу”, як значилося в анотації до неї. Загалом вічні й оновлюючі домінанти в художньому мисленні Неоніли Стефурак – естетичне явище, що характеризує також літературну творчість й іншого вихідця із Коломийщини – поетеси і драматурга Ольги Бабій. Тож якщо проаналізувати її збірки поетичних творів, виданих наприкінці минулого століття, і зіставити їх пафос із шойно опублікованою у журналі “Перевал” драматичною поемою “Нерон”, то у вічі впаде динамічний процес постійного згущення зображуваної предметності до образної есенції, котра вміщує у собі величезні часові та просторові площини не тільки української історії, а й буття всеохопнішого масштабу, наприклад, еллінської епохи. Причому такий концентрований образ чи точніше – система образів, сюжетних перипетій і конфліктних колізій у “Нероні” під пером Ольги Бабій постає не як якась віддалена сентенція, розмита хронотопна формула, а виявляє, по-перше, особистісну, авторську закодованість усіх компонентів драматичної поеми, а, по-друге (що найцінніше), така поетична забарвленість, такий власний кут зору на віддалені у сиву минувшину людської цивілізації події своєрідно екстраполюються письменницею в нашу реальність, в українську дійсність нинішніх днів. Твір “Нерон” Ольги Бабій (він, важливо як для драматичного роду літератури і виду мистецтва, має вже свою сценічну історію) дихає сучасністю, випрозорюючи нерідко аж надто болючі (і від того актуальні) проблеми українського етносу, історію нашого національного буття.

Назагал у літературно-художньому процесі Прикарпаття відрадіним є те, що у ньому повноцінно представлена драматургія, яка в попередні роки якщо й була наявна, то радше поодиноким, здебільшого як форма інсценізацій. Ця традиція й надалі залишається незмінною, про що засвідчують сценічні форми новелістики Василя Стефаника, створені Стенаном Пушиком (“Заплакані

¹ Стефурак Неоніла Дикі яблука. Вірші. – К., 1990. – С.77.

вікна”, 2001) і Дмитром Чибораком (“Камінний хрест”, 2001) і поставлені, відповідно, в Івано-Франківському обласному музично-драматичному театрі та Коломийському міському театрі.

Однак чи не найпосплідовніше і найпродуктивніше здійснює сценічні композиції за поетичними і прозовими творами українських письменників Василь Фащук, що останнім часом видав їх у таких книгах п'єс, як “Княжа слава” (2001), “Борці за волю” (2004) і “Терен на шляху” (2004). Знаючи закони сценічного мистецтва і драмопису, він інсценізував роман Теодора Микитина “Полковник Семен Височан” (1990), поему Івана Франка “Панські жарти” (1997), повість Івана Филипчика “Княгиня Романова” (1997), роман Романа Федоріва “Чудо святого Георгія о Зміє” (1998), повість Марії Остромири “Лемківщина в огні” (2000), роман Євгена Куртяка “Лицарі Листопадового чину” (2000), роман Василя Шевчука “Син волі” (2001), казку Івана Франка “Лис Микита” (2001), роман Богдана Лепкого “Під тихий вечір” (2002) та ін. І хай не кожна з названих інсценізацій стала виставою, а залишилася радше як літературний факт культурно-мистецького процесу Івано-Франківщини, хай навіть ті, що набули сценічного втілення, не здобули театральної довершеності, як це було свого часу з іншими інсценізаціями Василя Фащука (“Данило Галицький”, “Олекса Довбуш”, “Змова” в Івано-Франківську; “Отчий світильник” у Львові; “Кайдашева сім'я” в Рівному та Чернівцях), все ж подиву гідне не просто захоплення сценічним мистецтвом, не просто бажання літературної вправності у драмописанні, а, сказати б, одержиме, імперативне прагнення повсякчас розширювати репертуар українських театральних колективів творами глибоко патріотичними, з непідробною історичною основою етнонаціонального буття нашого народу, інсценізаціями, сконструйованими на добротному поетичному чи прозовому матеріалі як класичної, так і сучасної української літератури.

Воістину, випробування на справжність було випробуванням на правду, що синтезує у собі момент загальнолюдський і загальночасовий. Василь Фащук зумів з ліричних та епічних творів не лише скомпонувати драму як рід літератури і вид мистецтва (хай і не завжди досконалу з точки зору їх специфіки), він завдяки наполегливій праці, величезній любові до театру як феномена етнона-

ціональної культури і невтолимий, несхитній вірі у справу духовного живлення рідного народу зумів знайти те “віконце”, крізь яке побачив, як застигли в якомусь столітті, в якомусь там краї і якомусь просторі історичні постаті та обставини враз оживають у клопотах, тривогах, надіях сучасників, надто тоді, коли перенесені режисером й акторами в день сьогоднішній української історії, українського етносу.

Тут доречним стало б спостереження про оригінальну драматургічну творчість Ярослава Яроша. Журнал “Український театр” свого час писав: “Прем'єра вистави “Біла лілія” відкрила нам ще й нового драматурга – Ярослава Яроша, якого ми досі знали тільки як поета. З великим тактом, повагою до Василя Стефаника й Ольги Кобилянської створив він за їхніми листами динамічну, емоційально насажену й хвилюючу розповідь... Ярослав Ярош, до речі, є й автором музичного оформлення вистави... Спектакль став помітним художнім штрихом-явищем...”¹. А трохи згодом той же київський часопис відзначав: “На долю Ярослава Яроша – тонкого ліричного поета випала честь розвивати якщо не пряму, то побічну лінію української драматургії – чудову традицію віршованої драми Лесі Українки, Івана Кочерги та Івана Драча. “Бартка помсти” Ярослава Яроша дає підставу сподіватися на це”².

Історичну драму у віршах “Топір помсти” надруковано в книзі прикарпатського автора “Борозна обрію”(1997). Але перед тим, навесні 1985 року редакційно-репертуарна колегія з драматургії Міністерства культури України замовила кандидату мистецтвознавства, нині професору Київського національного університету театру й кінематографії імені І.Карпенка-Карого Р.Коломійцю рецензію на цю драму івано-франківського письменника. Ось яким був висновок режисера і науковця: “Твір Ярослава Яроша серйозний і неповерховий: тут присутній справжній соціальний історизм, втілений у живих характерах, гострі сюжетні перипетії посилюються конфліктними зіткненнями, а не служать глядацькою приманкою. Нарешті, зосередженість автора на зображенні центрального характеру Довбуша нітрохи не затінює інших характерів, поданих не функціонально, а в соціально-типових рисах.

¹ Див.: Український театр. – №5. 1984. – С.12

² Див.: Український театр. – №1. 1986. – С.27.

Не задля дифірамбіки скажу, що п'єса Ярослава Яроша є твором незвичайним і заслуговує найпильнішої уваги наших літературознавців і практиків сцени. Ідея боротьби за соціальну та національну справедливість проведена тут сценічно вражаюче і виразно, до того ж послідовно й дійово, без риторичних підкреслень і натисків – у дії, визначеній об'єктивними обставинами та глибинними психологічними мотивами... П'єса Ярослава Яроша – цілком самостійний твір – і сюжетно, і жанрово, і стильово. Він написав епічну хроніку, майже ніде не збиваючись на абстрактно-романтичні стереотипи української історичної драматургії...

Історія Довбуша як характеру, історія його повстання подана в динаміці, не лише в сюжетному русі, але і в становленні, у протиріччях розвитку соціальної свідомості його подвижників-побратимів. Відрадно, що багато героїв намагаються – і не безуспішно – осмислити своє місце в історії, виправдати свої вчинки не тільки особистісно, але й історичною необхідністю...¹.

А в жовтні на початку 90-х років головний режисер Рівненського облдрамтеатру В.Опанасенко, який хотів поставити на сцені “Топір помсти”, писав Ярославу Ярошу до Коломиї: “Запевняю Вас, драматургія сподобалась мені і відчуваю, що може вдатися нам хороша вистава...” Директор Рівненського муздрамтеатру Степан Мохнюк стверджував у тодішній центральній республіканській газеті “Радянська Україна”, що спектакль за п'єсою Ярослава Яроша “Топір помсти” не залишить глядачів байдужими...².

На жаль, Ярошевий Довбуш з історичної драми у віршах так і не вийшов на сцену – ні в Рівному, ні в Києві, ні в Чернівцях чи Тернополі, зрештою, ні в Івано-Франківську. Для театрів на догоду офіційному чиновництву потрібен був Довбуш казково-аморфний, солодково-пригладжений, а не бунтівливо-пружний, жорстко-історичний, спроектований у затхлу соціалістичну реальність, у національно притлумлену тодішньою ідеологією дійсність. Старший науковий працівник Івано-Франківського крає-

¹ *Хороб Степан*. Честь розвивати традицію // Ярослав Ярош. Ходить Довбуш. Кіноповість. Лірична драма. П'єса в листах і новелах. Вірші. – Івано-Франківськ. 1999. – С.3–4.

² Там само. – С.4.

знавчого музею І.Скрипник у книжці “Нариси історії Скиту Манявського” (1994) підкреслює: “Образ Олекси, осмислений Ярославом Ярошем в історичній драмі “Топір помсти”, – найбільша творча удача в усій літературній спадщині про Довбуша”¹. До речі, кіноповість “Ходить Довбуш” письменник створив на прохання відомого режисера кіностудії імені О.Довженка Л.Осики – постановника повнометражних художніх стрічок “Камінний хрест”, “Захар Беркут”, “Подарунок па іменини”, “Гетьманські клейноди”. Про кіноповість можна було б сказати й написати майже те саме чи подібне, що й про історичну драму у віршах. Твір небуденний, цікавий, колоритний. Примітно, що окремі ролі автор за пропозицією режисера писав для імовірних виконавців, зокрема, акторів Леся Сердюка (батько Довбуша), Борислава Брундукова (Бринзак), Світлани Князевої (Олена), Леоніда Саніна (Баюрак), Сергія Романюка, Оксани Затварської, Василя Мельника, Марка Свідерського.

Прем'єра “Білої лілії” за п'єсою Ярослава Яроша у постановці нашого краянина (нині професора Національного університету культури і мистецтв) Д.Чайковського відбулася 26 листопада 1983 року в тодішньому Івано-Франківському педінституті імені В.Стефаніка – у переддень 120-річчя від дня народження Ольги Кобилянської, і на ту виставу приїжджали з Русова наймолодший син видатного українського прозаїка Кирило Стефанік, а з Городенки – племінник новеліста Лука Стефанік. Пізніше спектакль було тричі показано на Українському телебаченні, а також двічі в Києві – у Спілці письменників України та в Республіканському Будинку актора, а ще – у Львові та Луцьку, Чернівцях та Коломиї, Городенці та Вигоді на Прикарпатті, а також у Димії на Буковині. “Білу лілію” теж поставлено у Чернігівському молодіжному театрі, у навчальній студії Київського національного університету культури і мистецтв. Скорочений варіант цього твору під назвою “Безкорисливий лілії цвіт” надруковано у книзі Ярослава Яроша “Тернові яри” (1991). А первісна композиція “Білої лілії” звучала на першій програмі Українського радіо в 1981 році: текст від Стефаніка читав славнозвісний Богдан Ступка.

¹ *Хороб Степан*. Зазнач. праця. – С.4.

Лірична драма Я.Яроша “Горда княгиня (Іван Франко і Юзефа Дзвонковська)” вперше побачила світ (скорочено) в івано-франківській регіональній газеті “Рідна Земля” 25 червня, 2 липня 1993 року (№№ 36, 37). У тому ж виданні 13 серпня (№44) Нора Верховець із Києва у читацькому відгуку зазначає: “Любов Івана Франка з Юзефою Дзвонковською залишається маловідомим штрихом біографії поета... Драматургічному оку відкривається величезний діапазон тональностей листів – від холодної ввічливості, сухої інформативності до теплих сплесків близькості, а подеколи і гарячих торкань... В Юзефі вживаються душевні катаклізми не менш потужні, як у поета, – руйнівні, і формотворчі водночас... Ярослав Ярош скористався обома інструментами “документом і фантазією. Має автор і смак до психології, і чуття слова...”¹. Той варіант “Гордої княгині” вміщено у збірці Ярослава Яроша “Полинові яблуні” (1994).

Із відходом Миколи Яновського та Богдана Бойка, а також Антона Морговського, що останнім часом мешкав на Прикарпатті, здавалося, у сучасному літературному процесі Івано-Франківщини, великі й малі жанрові форми прози не мають надійного продовження, принаймні у художників слова старшого покоління. Справді, якщо виокремити тут уже згадувані повісті й оповідання Степана Пушика, то створювалося враження якоїсь незаповненості чи й неповноти епічного роду. Хіба що Павло Добрянський – прозаїк-гуморист – час од часу видавав свої гумористичні твори (наприклад, “Лепеха в раю”, 1990) та Ігор Гаврилюк сатиричні шаржі (приміром, “Вусатий нянь”, 1997). Але їх творчість – тема окремої розмови, серйозного і ґрунтовного дослідження органічної злитованості у ній традицій, скажімо, того ж Леся Мартовича, і новаторських пошуків гумористично-сатиричного художнього мислення, що спостерігається у спадщині одного із найпомітніших нині прозаїків-гумористів Євгена Дударя (тернополянина за походженням) чи в поетів-гумористів із Івано-Франківщини Миколи Савчука і Володимира Пушкаря.

Також свідомо оминемо аналіз романів Володимира Качкана “Кадуб” (1990), “Житні дзвони” (1995) і повісті “Краси нев’януче

пелюста” (1991), бо вони творилися письменником, видається, тоді, коли він мешкав у Києві, а вже з приїздом на рідне йому Прикарпаття природно влився до творення сучасного літературного процесу нашого краю. Як протилежність цьому можна (і треба) вести мову про нашого крайнина (родом із Білих Ослав) Василя Левицького, покійного нині, на жаль, прозаїка, що, проживаючи у Львові, здебільшого творив на Прикарпатті, всотуючи в себе незнищенність духу такої знайомої і близької йому Гуцульщини. І хай його оповідання та новели не цілком вкладаються в хронологічні рамки нашого огляду (сдину книгу прози “Великий день” видав у Києві 1985 року), все ж навіть цей дебют у художній літературі справив враження з’яви серйозного і глибокого митця слова, зі своїм епічним баченням життя і людської душі, зі своїм діапазоном голосу, навіть із своєрідною системою образних ресурсів, інтонацій, жанрово-стильових видозмін.

Анатолій Дімаров для підтвердження своїх міркувань наводить у вступній статті до книги Василя Левицького “Великий день” кілька прикладів високої літературної майстерності молодого автора з Прикарпаття. Щоб не коментувати чи аналізувати проблематику, характери, сюжетно-композиційні особливості творчої палітри письменника, наведемо тут кілька роздумів Анатолія Дімарова, який мав цілковите право написати, що “Василь Левицький стане в майбутньому серйозним письменником... Цьому запорукою є його гострий зір, його небуденний хист до письма: образного, рельєфного, точного, його любов до простих людей, які несуть на своїх плечах планету Земля”¹.

З-поміж інших Анатолій Дімаров надто виокремлює оповідання Василя Левицького “Такий присмний, добрий сон...” і “Параньчина біда”, зауважуючи, що “в цій книжці читач знайде десяток оповідань точних, талановитих, чесних. І запам’ятає Василя Левицького!”². Щось пророчо-завбачливе відчувається у цих, мовлених ще у 80-х роках минулого століття, словах.

¹ Дімаров Анатолій. Хай збудеться письменник // Василь Левицький. Великий день. Новели та оповідання. – К., 1985. – С.8.

² Там само. – С.8.

¹ *Хороб Степан*. Зазнач. праця. – С.5.

Для оповідання “Такий приємний, добрий сон...” молодий прозаїк, здається, обрав не найлегший життєвий матеріал, вочевидь, засвідчуючи, що художнє осмислення його складнощів лише увиразнить письменницьку майстерність. І справді, тут немає ні розлогого сюжету (він ледь окреслений), ні якогось незвичного драматизму характерів, ні якихось глибоких внутрішніх колізій, що привернули б увагу читача. Навіть більше, зафіксована Василем Левицьким статика зображуваного свідомо уповільнювала авторську оповідь, діалогічність мовлення: двоє старих людей (чоловік і жінка), яким уже давно не спиться, згадують прожиті й пережиті спільні сімейні роки, лежачи побіч одне одного й неквапно перемовляючись час од часу. Така розмова літніх людей то спалахує, то враз зникає, притлумлена окремими згадками то чоловіка, то дружини (тут, до слова, близькі аналогії до новели Романа Іваничука “Сиві ночі” і драми білоруського автора Олексія Дударева “Вечір”). Такий непоквапний діалог звичний, як і звична зміна осінньої ночі, зображеної Василем Левицьким:

– Аннуньо, чуєш, Аннуньо, ти спиш?

– Та лиши мене вже в спокої!

Ліжко скрипнуло, і Степанові здалося, що аж іскри посипалися зі старих пружин на підлогу. Якийсь час лежав мовчки, трохи ображений, хоча і знав жінчину круту вдачу, та врешті не втримався, бо самому сумно і сон, як молоде козеня, впирався, не хотів іти до нього¹. Як зауважує Анатолій Дімаров, “тут майже кожне слово, кожен образ спрацьовує точно й несхибно, й іскри з ліжка, й сон, що впирається, як молоде козеня, – стисло, скупно, зримо, підсвічені ледь помітним усміхом автора, вимальовуються не тільки образи двох літніх людей, натомлених денною працею й звичними клопатами, образи такі живі, що хочеться з кожним привітатися за руку, а й уся “декорація”, серед якої минає їхнє життя: від хати з поїденими шашелем, віспуватими віконними рамами до мовчазного місяця, що самотньо стримить у небі. А отой чобіток, що ним на словах замахується Степан (газда, аякже!) на свою строгу Аннуню!

¹ *Левицький Василь. Такий приємний, добрий сон... // Василь Левицький. Великий день... - С.74.*

Небагато, лише кілька сторінок тексту, а перед нами ціле життя Степана й Аннуні. Навіть ті його сторони, що зовсім не зачеплені автором: читацька уява, вміло “розкручена” домалює все до кінця”¹. Знову ж вдамося до спостережень Анатолія Дімарова: “Не менш вдале й оповідання “Параньчина біда” у якому дріб’язкова, здавалося б, подія (в баби Параньки зник шмат полотна) допомагає висвітлити проблему великої соціальної ваги, що стоїть нині перед нашим селом. І зроблено це так делікатно, з тим же усміхом лукавим і добрим, що знову ж ми наче самі переносимося на обійстя баби Параньки і разом з нею шукаємо той шмат полотна”².

– “Може, собаки кудись зтягли? Цілу ніч тлумилися попід вікнами та й потягли десь, – тішила себе баба, штрикаючи палицею по кропиві під парканом. І чого то я його так шукаю? Ніби воно мені треба...”

Паранька пішла було в хату, та ще й порога не переступила, як нова думка закрутила їй голову:

– Огі, а може би, я була з того полотна та мішків нашила!”³. Хоч мішки їй достоту не були потрібні. Врешті полотно знайдене.

І тут дещо несподіваний пуант у розвитку внутрішньо-психологічної події оповідання, але цілком мотивований у розгортанні характеру героїні. “В хаті було темно і пусто. Все лежало на своїх місцях, нічого не пропадало. Не було навіть чим пожуритися”. “Несправедливість на світі велика! – думала Паранька”. – Не могло те полотно ще кілька днів не знаходитись?! Хоч би вкрали щось...”

Тієї ночі снилися їй чомусь онуки”⁴.

Це останнє речення, написане Василем Левицьким, сприймається не лише як штрих до фінального завершення твору, а й як своєрідний код до розкриття душевного стану старенької Параньки: читача враз, з цими авторськими фразами, проймає щемке

¹ *Дімаров Анатолій. Хай збудеться письменник // Василь Левицький. Великий день... - С.6.*

² Там само. - С.6.

³ *Левицький Василь. Параньчина біда // Василь Левицький. Великий день... - С.87.*

⁴ Там само. - С.91.

відчуття людської самотності, відрізаною від світу самотністю, що, здається, уже впродовж тривалого часу так і не полишають літньої жінки. Тут, до слова, у розрізі єдності постійності та змін напрошується, знову ж таки, асоціація з попередниками молодого письменника, хоча б геніальною новелою Василя Стефаника “Сама-саміська” чи оповіданням Михайла Коцюбинського “Що записано в книгу життя”. Власне, таке проникнення в долю своєї героїні (як переконуємося, природне і глибинне) надає прозовій мові Василя Левицького тієї легкості й безпосередності, етнонаціональної словесної барви, що робить її органічною. Як зазначали критики, це, либонь, найсильніша сторона прозової творчості прикарпатського автора, його книги малих жанрових форм “Великий день” загалом. І якби не раптовий (у розповні творчих сил, а від того ще більш болючий і несправедливий) відхід Василя Левицького, мала б рідна йому Івано-Франківщина (а відтак, звісно, й уся Україна) достоту великого прозаїка.

Тут природно напрошується порівняння із долею ще одного прикарпатського автора, що зовсім недавно і завчасно відійшов у небуття, Дана Борівітра (псевдонім Богдана Рокетського – політв’язня, журналіста, громадського діяча), який встиг видати такі книги прози, як “113-й день” (1995), “Професор, син Рая” (1997), “Остання битва, або Я ніхто” (1999), “Межею болю і ненависті, або Нові гладіатори” (2001). Самобутності його епосу надавала домінуюча (в різних формах художнього вияву) тема дисидентства, що, здається, нині в жодного з діючих прозаїків Прикарпаття не набувала такої вражаючої сили впливу. Адже йшлося не просто про трагічну долю українського етносу, зокрема галичан, у часи тоталітаризму. У романах Дана Борівітра через образну й сюжетну систему, через достовірні характери тонко передано внутрішній світ людського спротиву насильству, глумленню з національних святинь як “совєтських” зайд-визволителів, так і своїх доморощених їх холуїв-прислужників. Література українського резистансу (в різні часи означувалась то як “стрілецька Голгофа”, то як “бандерівський епос”, то як “дисидентське письменство”) – це, за словами Євгена Сверстюка та Михайлини Коцюбинської, “совість української душі”, “незламність націо-

нального духу” й висока “історіософська напруга державотворення” України.

Не вдаючись до докладного аналізу романів Дана Борівітра, зауважимо, що вони органічно вписуються до української літератури “спротиву-резистансу” (її свого часу витворював цілий шерек поетів-“усусусів”, Володимир Янів, Василь Стус, Тарас Мельничук, Михайло Осадчий, Микола Холодний, Валерій Марченко, Олекса Різників, Алена Пашко та багато інших), а в сучасному літературно-художньому процесі, як видається, займають особнє місце. Водночас не можна оминати у цьому сенсі також документально-художню прозу Михайла Андрусика, зокрема його повісті “Студені млини”, “Ув’язнена скрипка”, “Криваві роси сорокових”, “Грані болю”, “Смерековий біль” і надто такі великі епічні полотна, як “Брати грому” (2001) та “Брати вогню” (2004), що правдиво розкривають тему національно-визвольних змагань українського народу в часи совєтських та фашистських окупаційних режимів. Тут автор не просто оперує неспростованими доказами злочинів загарбників, а за бодай якимсь одним виявленим документом, фактом, достовірною інформацією, що й понині зберігаються у численних музейних схронах, приватних архівах чи й гулагівських катівнях, подає картину нескореності українського національного духу, його повсякчасного прагнення до волі та незалежності, навіть якими б страшними на цьому шляху не були страждання, екзикуції, упослідження.

У передмові до останньої книги Михайла Андрусика Василь Рудковський пише, що “географія зображених тут подій – Коломийський, Косівський, Верховинський, Городенківський райони теперішньої Івано-Франківської області, безмежні сибірські та північні простори Росії з системою численних концентраційних таборів. Часовий діапазон – кінець тридцятих – п’ятдесяті роки минулого століття. Персонажі – підпільники Організації Українських Націоналістів, українські партизани, їхні командири від ройових до курінних”¹. Гадасмо, що і “Брати грому”, і “Брати вог-

¹ Рудковський В. Книга про велич і трагізм Української Повстанської Армії // Михайло Андрусик. Брати вогню. Документально-художні повісті – Коломия, 2004. С.6.

ню” Михайла Андрусика з часом будуть гідно оцінені і посядуть чільне місце в розвитку літературно-художнього процесу не лише Прикарпаття, а й усієї України.

За етнонаціональною закодованістю своєрідними постають на-родознавчі повісті, нариси, дослідження з українства вже згадуваного Володимира Качкана (унікальними сприймаються його публіцистичні розповіді про гуцульських майстрів вжиткового мистецтва, опішнянських народних умільців, загалом тих, хто створює неперебутні духовні цінності у наші дні), чим, власне, він чи не найпо-слідовніше продовжує розвиток закладених свого часу традицій Романа Федоріва, згодом Степана Пушика та Яреми Гояна. Само-бутнім є його багатокнижжя під спільною назвою “Хай святиться ім’я твоє”, що видруковано у видавництвах Івано-Франківська, Львова, Коломиї і Чернівців упродовж останніх десяти літ (на сьо-годні читачам представлено вже вісім томів, що, є явищем у ниніш-ньому літературному та культурному процесі – і за обсягом, і за проблематикою, і за багатющою архівною базою. У цьому руслі також працюють Василь Лесів (“Столике сонце”, 2000), Калина Ватаманюк (“Від лица Твого, Господи, судьба моя іде...”, 1995; “Між хрестами і зорями”, 1996; “Ми – діти світла: Уроки духовної краси”, 1998), Микола Симчич (“Лебедіні ключі”, 2001), Степан Генік (“Тернистий шлях до волі”, 1996). У книгах такого спряму-вання автори свідомо закладали коди етнонаціонального буття украї-нського народу, художньо досліджуючи їх в історичній проекції, в трансформації минувшини (аж ніяк не розчиняючи її чи тим більше фальшуючи її на угоду сьогоденню) серед потоку подій, ситуацій та обставин нинішнього часу українського державотворення.

Особливо виокремлюється тут творчість Володимира Качкана, у згаданих книжках якого (вже підготовлено до друку два наступні томи багатокнижжя “Хай святиться ім’я твоє”) історія культури та літератури й журналістики українського народу проступає не стільки як система фактів та явищ етнонаціональної реальності, а передовсім як феноменальна з’ява свідомості, самототожності й самоцінності досліджуваних письменником розмаїтих постатей – діячів духовності, зокрема митців, священослужителів, видавців, діячів “Просвіти” й НТШ з Галичини. І головним об’єктом у з’ясу-ванні особливостей художнього мислення Володимира Качкана

тут виступає, з одного боку, вивчення витвореної у процесі сприй-няття реальності, подій і фактів свідомості історичних персонажів, а з іншого, – сам авторський текст-розповідь, у якому проступає саме його бачення й розуміння минувшини та сучасності.

Така, сказати б, полікомунікативність його книжки (своєрід-ний діалог чи й полілог між конкретно-історичною постаттю, творцем і читачем-адресатом) робить його нариси-розповіді не лише привабливо-зацікавленими, а й пізнавально-виховними. Бо хоче того чи ні, прозаїк спонукає реципієнта до з’ясування ко-лективної свідомості українського етносу, в якій “закорінюється не стільки сам факт, скільки його відображення, – писав Е.Меле-тинський. – У цьому сенсі відображення факту має не менші, а можливо, й більші можливості для впливу на наступний розвиток подій, ніж сам факт”¹. До цього додаймо лише, що створені у такий спосіб твори Володимира Качкана мають безпосередній вплив на читача (своюю достовірною довірливістю й історичною доступністю) і на подальший розвиток літературно-художнього процесу в Прикарпатському краї, зрештою, і в загальноукраї-нських координатах.

У пошуках художності: питання поетики

Якщо закономірним є те, що помітні соціально-історичні та культурно-духовні зрушення в розвитку українського народу від-повідно загострюють проблематику літературно-художньої твор-чості, викликаючи в авторській ідейно-естетичній свідомості пря-мий відгук, то відтак закономірними сприймаються нові шляхи письменницьких пошуків у доборі свіжих, оригінальних засобів виразності, поетики загалом. Поети, прозаїки і драматурги При-карпаття у цих умовах не просто прагнули оголосити свою точку зору на те або інше явище сьогодення чи минувшини, виявляючи свою мистецьку, громадянську, зрештою, й людську позицію, а передовсім намагалися кожен по-своєму, сказати б, “перевести” проблеми життя в русло художнє, в систему образів, мотивів, характерів, сюжетно-композиційних і жанрово-стильових ліній.

¹ Мелетинский Е. Поэтика мифа. М., 1976. С.115.

В поезії, наприклад, важливою ланкою соціально-естетичного опосередкування проступає ліричний мотив, що, з одного боку, тісно взаємодіє з тематикою і проблематикою віршового твору, а з іншого, – ґрунтується на певній образній канонічності, що вироблені попередніми поколіннями майстрів літературно-художнього процесу. Так, Юрій Андрухович, у ліриці якого (зб. поезій “Небо і площі”, “Середмістя”, “Екзотичні птахи і рослини” та “Пісні для мертвого півня”), за переконанням Дмитра Павличка, переважали, схоже до ранньої творчості Миколи Бажана, урбаністичні мотиви, ідейно й образно поєднує різні часові площини й топоси, розмаїття внутрішньо-психологічного стану та його виявів у ліричному героєві. Справді, пригадаємо влучно-конкретні й карбовано-місткі рядки із першої книги поета “Небо і площі” (1985):

*Серед невизнаних і визнаних
повинен бути хоч один,
що стане речником і вісником
і перевізником годин.
Він понесе рікою вічною
цілюще слово у віки –
в прийдешні душі ляжуть віщою
луною мудрі сторінки...¹*

Та вже у наступній збірці поезій “Середмістя”(1989) Юрій Андрухович навіть зримо поглиблює не лише соціально-естетично “заангажований” мотив (поєднання міського й природного ландшафту), а й версифікаційну стилістику:

*Щойно червень, а пахне від лип, ніби в липні –
переповнена дійством напружена мить.
Передчасні світанки, мов сурми невсипні,
понад нами гучать, аж у грудях шумить.
Ще вокзали, мов нефі, – порожні і чисті,
ще на шпалах роса і прозорий перон,
але перші прожилки у листі,
ніби торкнуті легко вологим пером.
Ми приходимо вчасно, як світло в кімнати,
нас вагони підносять на вищій витку,
але як наздогнати, ну як наздогнати
цю втікачку, цю зелень, солодку й терпку?²*

¹ Андрухович Юрій. Небо і площі. Поезії. – К., 1985. – С.77.

² Андрухович Юрій. Середмістя. Поезії. – К., 1989. – С.21.

Можливо, сьогодні, з висоти часу, з досвіду прожитого й пережитого, поет і не обмежувався б такими розлогими медитаціями, однак і в них, таких мотивах та образах, простежується соціально-естетичне опосередкування життя. Читаючи його “Екзотичні птахи і рослини” (1997) і “Пісню для мертвого півня” (2003), що за своєю поетикою різняться від двох попередніх збірок автора, і в них також вловлюємо естетичне і свосрідне опосередкування плину людського буття. Відбивається воно і в прозовій творчості Юрія Андруховича (хоч як поет-лірик, причому високого стибу, він, здається, ще не все сказав, не все виразив і виповів своїм шанувальникам таланту), тільки з тією різницею, що найвиразніше проступає вже у системі характерів, розгортанні сюжетних перипетій та конфліктів, жанрово-стильових домінантах, загалом епічному мисленні. Коли свого часу вийшли один за одним його прозові твори, які вперше друкував журнал “Сучасність” у 90-х роках минулого століття, подумалося, що це звичний вияв нових граней письменницького обдаровання Юрія Андруховича (він тоді захопився ще й наукою і скрупульозно досліджував модерністський дискурс у поезії улюбленого Ігоря-Богдана Антонича).

Однак згодом, коли після “Московіади” та “Рекреації” (як книжкові видання, вони з’явилися, відповідно, у 1996 та 1997 роках), івано-франківський автор публікує не лише в Україні, а й за кордоном (його проза перекладена польською, угорською, німецькою, словацькою, російською, англійською мовами) ряд романів та повістей “Перверзія” (1997), “Дезорієнтація на місцевості: Спроби” (1999), “Дванадцять обручів” (2002) та ін., з якими репрезентує сучасне молоде письменство України на різноманітних книжкових ярмарках світу, стає зрозуміло, що Юрій Андрухович – не тільки прозаїк зі своїм, притаманним лише йому творчим обличчям, а й високий майстер художнього слова зі своєю поетикою характеробудування, сюжетотворення, компоновання, стилю і мовленнєвої стилістики. “Я наважусь твердити, що з появою повістей і романів письменника у нас появилася нове покоління читачів, – тонко спостеріг Євген Баран. – Інколи видається, що Андрухович свідомо обирає роль вихователя читача-європейця, нібито нехтуючи традиціями вітчизняної прози. використовує здобутки європейської літератури останнього двадцятиріччя,

творчо їх переосмислюючи, і переносить на український мовний ґрунт”¹.

Не вдаючись до докладного аналізу його романів та повістей (зрештою, про них написано настільки багато, що сучасному історичному літературознавцю доволі важко вкласти їх в якісь наперед означені рамки, традиційні літературознавчі канони, хронологічні чи мистецькі межі), все ж зазначимо, що до їх розуміння треба обов’язково підходити не тільки з позицій загальноестетичних, але й з урахуванням особливостей і неперехитності художнього світу, створеного самим Юрієм Андруховичем. Бо який би прозовий твір його не взяли, в ньому неодмінно знайдеться своя, ні з ким і ні з чим незрівняна “парабола” – умовна універсальна алегорична категорія, де свідомо змішані реальність і фантастика, сатира і гротеск, наративна оповідь і зумисна буфонада, карнавалізація і блазєнда, поняття колоніального і постколоніального, возвеличення і розмаскування людського “я”, сакралізація і десакралізація віри, романтизація історії і псевдопатріотична міфема, мовна вишуканість і вульгаризація у висловлюваннях героїв тощо.

Зрозуміло, що розшифрування цієї параболи, як і такого типу романістики, може піти (зрештою, так воно й відбувається досі) різними шляхами. Здається, сам автор свідомо провокує до цього своєю контраверсійною творчістю, адже у рецензіях, літературно-критичних статтях про неї наявні не просто протилежні, а й заперечувальні одна одну судження і думки (для прикладу, згадаймо висловлювання про романи Юрія Андруховича “Московіада”, “Рекреації”, “Перверзії”, “Дванадцять обручів”, зафіксовані в різний час з приводу того або іншого твору, Юрія Шевельова, Миколи Рябчука, Марка Павлишина, Миколи Ільницького, Оксани Забужко, Григорія Ключека, Лесі Калинської та інших дослідників.

Очевидно, тут доречними будуть спостереження австралійського критика Марка Павлишина (виявлені в аналізі “Рекреацій”, вони, як видається, аналітично розпросторюються на всю прозу Юрія Андруховича), що романи цього автора в сучасній українській літературі не тільки скандальна подія, а й пізнавальний стрибок”, що в них “складно й розумно моделюються зміни в

¹ Баран Євген. Жодного кроку на схід: У пошуках героя, який повинен все-таки з’явитись // Березіль. – №10. – 1996. – С.177.

українській культурі, пов’язані з процесом виходу країни з колоніальної залежності”, зрештою, “осмислюється кінець парадигми національної культури як засобу боротьби за виживання нації і початок парадигми національної культури як нормального відображення багатоманітності сучасного життя”¹.

То як би сьогодні не підходити до творчості Юрія Андруховича, скільки б не випускати в той чи інший роман критичних стріл (це надто помітно у зв’язку з виходом твору “Дванадцять обручів”), цей івано-франківський художник слова й досі залишається утаємничено несподіваним, відкрито нерозгаданим як для читачів, так і для себе. Як зізнається він, кожен його роман – це ніби не схожа на попередні нова гра, “яка відкриває мені як письменнику нові можливості. Це, власне, щораз новий світ, неподібний на світ попередніх книг. Це герої, які, можливо, й не знають, куди і навіщо вони потрапили, але у кожного з них є своя, особлива дорога, яка веде... Куди? А це вже справа героїв та читача, нехай вони шукають виходи і входи. А я як автор готовий і відкритий до нових змін, до нових світів”².

Без перебільшення, Юрій Андрухович – помітне художнє явище у розвитку не лише літературного Прикарпаття, а й усієї України, нинішнього її культурно-мистецького процесу загалом. А перекладені різними мовами його романи – це, як значилося в ухвалі журі Ляйпцігської літературної премії європейського взаєморозуміння, якою у 2005 році відзначено німецькомовну інтерпретацію “Дванадцять обручів”, своєрідне відкриття “забутого центру континенту”, привертання до України “допитливого світового читача”, як це, зрештою, переконливо зробив позаторік сам Юрій Андрухович, виступаючи на сесії Європарламенту у Страсбурзі, своїм розважливо пристрасним публіцистичним виступом.

Близькими до модерністських чи, власне, постмодерних художніх шукань є й романи та повісті іншого іванофранківця – Степана Процюка. Почавши свою творчість з поезії (збірки “На вістрі двох правд”, 1992; “Апологетика на світанку”, 1996; “Завжди і

¹ Павлишин Марко. Що перетворюється в “Рекреації” Юрія Андруховича // Марко Павлишин. Канон та іконостаєс. – К., 1997. – С.237–238.

² Андрухович Юрій. Коли я пишу, то не думаю про премії // Експрес. – 22 грудня 2005. – С.8.

ніколи”, 1999), він, схоже до Юрія Андруховича, переходить до творення епічних жанрових форм. Щоправда, зв'язковою ланкою на цьому шляху виступає його есеїстика (“Лицарі стилосу і кав'ярень”, 1996), що, попри свою суб'єктивність оповіді, завжди несе на собі відбиток часу, прагнення до об'єктивності в оцінці тих чи тих літературних фактів, подій, обставин ситуацій тощо, зрештою, вияскравлює саму постать авторського “я”. Тож звернення Степана Процюка до епосу не було випадковим: порівняно з лірикою, тут він дістав ширші можливості для всесторонніх обсервацій і глибинного занурення у внутрішньо-психологічний світ своїх героїв, свідченням чого стала перша книжка прози “Переступ у вакуумі” (1996), а також збірка повістей “Шибениця для ніжності” (2001), котрі дістали доволі різні, нерідко взаємозаперечувальні своєю апологетичною патокою або іронічним чи навіть агресивним несприйняттям естетичні оцінки.

Шкала критеріїв в аналізі прозових творів Степана Процюка теж була досить, сказати б, взаємонесприйнятна, про що йшлося у численних відгуках та рецензіях (як у часописах, так і на творчих вечорах письменника). Цей різнобій в аналітичному трактуванні перших прозових книг івано-франківського автора згодом, після чергової збірки повістей “Серафими і мізантропи” (2002), переріс у відверте несприйняття художницьких позицій та “пекельного коктейлю” поетикальних засобів прозаїка, у творах якого, мовляв, превалюють не здорові, а декадентські настрої, якийсь аж патологічний інтерес до зображення межових невротичних станів людини, відродження на українському ґрунті теорії “неопшибишевщини”.

Критичних контраверсій вистачало і з появою першого роману Степана Процюка “Інфекція” (2002): від тверджень про те, що це твір національної честі до роздратованих, а то й одверто упереджених реляцій на кшталт того, що справжній українець-патріот не може (чи не сміє?) бути таким нещадним, аж жорстким у критиці національних негараздів і ментальних неладностей або ж окремих рис у його характері. Не забуваймо, що письменник народився і виріс у сім'ї, свого часу репресованої радянською ідеологічною “січкарею”, а крім того, як художник слова мав цілковите право висловлювати свою точку зору на історію, стогодення і

грядущість національного етносу, якими б неприйнятними чи несприйнятливими вони не були у своєму розвої.

Та й, зрештою, в “Інфекції” йдеться не про ненависть до українського народу, а про дослідження зболеного питання для самого ж автора: де і чому втрачено відчуття нашого патріотизму, чому й досі, в час нашої незалежності та державотворення, ще тривкими є в українській свідомості принизлива упокореність, вседогідливість, національний нігілізм тощо. Принагідно зазначимо, що цей перший роман Степана Процюка викликав також далеко неоднозначну оцінку й щодо його поезики: одні захоплювалися оригінальною композицією твору, інші загалом не сприймали ні його сюжету, ні його характерів та конфліктів, ні мовного викладу тексту, в якому рясніє “вербальна інфекція”, і взагалі, мовляв, це ніякий не романний жанр.

Тим часом саме роман “Інфекція” наступного року з подачі Івана Дзюби був номінований на здобуття Національної премії імені Т.Г.Шевченка, а незабаром відзначений обласною літературною премією імені Василя Стефаника, що, вочевидь, спонукало Степана Процюка до написання нових романів – “Жертвопринесення” (він ще й донині не вийшов окремою книгою) і “Тотем” (2005), у яких, порівняно з попередніми епічними творами, дещо змінено художній акцент, зокрема, в бік посилення інтересу до онтологічних питань: смерть і страх, фетишизація і неврози, звідчасність і пошуки можливих рецептів гармонії людського буття.

Звісна річ, не все і не всім подобається у прозовій творчості Степана Процюка; іноді він вдається до епатажних прийомів в епічному мисленні, і тоді художня ідея, естетика образної свідомості письменника сприймається не те що надуманою, а, сказати б, незугарною, самозаперечувальною. Однак як би там не було, таку прозу й такого автора слід обов'язково читати і сприймати з позицій чи критеріїв, визначених ним самим, своїм власним світобаченням та світовідчуванням. Така вже стильова своєрідність Процюка-романіста: з одного боку, автора підхваляють за експериментаторсько-екзистенційну сміливість у виборі проблематики і засобів її художнього розкриття, а з іншого, – ганяють за оголеність натуралізму та аж надто захоплене “фізіологіями описання”. Проте так звана вульгарність на сторінках його творів – це не що інше,

як зумисна замаскованість (від чого, може, й провокативність та епатажність) пристрастей за чистоту людського духу, довірливості людських взаємин та життєвих порозумінь.

Пошуками нових прийомів естетичної виразності і поетики, зокрема жанрових та сюжетно-композиційних утворень, позначені також роман Володимира Єшкілева та Олега Гуцуляка “Адепт, або свідоцтво Олексія Склавина про сходження до Трьох імен” (1997), роман (хоча за розвитком сюжетної лінії та нарративністю оповіді це все-таки форма повісті) Володимира Канюса “Сентиментальний блюз” (1998), повість Юрія Угорчака “Чорнолицька легенда” (1996). Проте, як видається, проза цих та багатьох інших авторів з Прикарпаття засвідчує водночас і певний схематизм у характернотворенні, і якусь штучність чи скоріше поверховість у розгортанні конфліктних колізій та психологічних ситуацій, що нагадує радше “копирсання”, ніж дослідження внутрішнього світу їх героїв. Тут уже не зарадять ні модерні, ні тим паче “постмодерні” підходи авторів до осмислення складнощів і суперечностей життя, якими б вони не видавалися продуктивними під пером інших письменників, зокрема західноєвропейських. Щоправда, виняток становить повість “Воццек” Юрка Іздрика, яку годі назвати “попсовою”. Її текст творився автором не стільки “від події”, скільки “від літератури” (схожий прийом наявний у “Перверзіях” Юрія Андруховича). Тому, як справедливо зазначає Ростислав Семків, “пересічний читач, та й навіть більш начитаний, їх одразу ж так до глибини “не прозрить”. Ліризм та глибокий психологізм присутні в них поряд з одвертою буфонадою, гротеском і штуркарством. Це строкатість, поєднання найрізноманітніших прийомів та засобів: тут і паралельні нарації, висловлювання різних реплік впереміш (поліфонізм), вкраплення до тексту документів, листів, спогадів, візій, лібрето опери, заповіту (у “Перверзії”), конференційних доповідей, віршів, на рівні мови – вживання іншомовних слів, сленгу, діалектизмів, ненормативної лексики. Велика гра в мозаїку – те, що вирізняє постмодерний текст з-поміж інших”¹.

¹ Семків Ростислав. Шлях до українського бестселера – постмодерний вихід // Art line. – №7. – С.89.

Вочевидь, не так важливо, чи використовує прозаїк новаторські, чи традиційні форми оповіді. Все залежить від майстерності художнього живописання. Приміром, Марта Гай у романі “Дорога” (1992), що складається з двох книг, обрала, здавалося б, зужиту в нашому письменстві і тему, і систему образів та характерів, і форму діалогії. Однак перед читачем “Дороги” постають глибинні картини людського життя, у яких правда реально-історична тісно взаємопереплетена з правдою художньою, де домисел авторки лише спрямовує у потрібне русло розгортання епічного сюжету, де сама структура твору випливає органічно з ідейно-естетичного задуму письменниці.

У цьому сенсі варто говорити докладніше про іншого прикарпатського прозаїка Василя Добрянського вже хоча б тому, що він, використовуючи у своїх оповіданнях та повістях (згадаймо його “Пізній мед”, 1989; “Глибоку кришицю”, 1991), а також в есеїстиці (“На зриві тисячоліть”, 2000), на перший погляд, канонічні форми оповіді, що мають тривалу традицію в українському національному письменстві, все ж зумів по-своєму їх трансформувати, художньо переосмислити. Так, в оповіданнях “Відпустка у мамі”, “У дощ” Василь Добрянський не вдається до надто розлогих сюжетних подій та обставин, а вибирає тільки якийсь один, може, й незначний, проте найхарактерніший відтинок людського життя, причому життя людської душі передовсім.

І справді, що особливого в тому, що герой оповідання Іван Кушніренко приїжджає у відпустку до сільської матеріної оселі і після таких щемливо солодких нічних снів вранці мандрує стежками за село до ставка у глибокій ярузі, як це не раз робив у дитинстві? Та прозаїк щасливо оминає спокусливого у такому випадку (скільки трафаретних оповідей таким чином з’явилось!) ностальгійного сум’яття душі персонажа, а торкається і розкриває її через сприйняття усамітненої долі старого, як світ, мешканця хутора діда Гриця Солодкого. Щось наче враз відкрилося, розсунулося і прояснилося у внутрішньому сетві Івана Кушніренка, коли він після п’ятнадцяти років розлуки з селом нарешті збагнув і зовнішню суворість, і замкненість, і відлюдькуватість, і навіть дикуватість літньої людини.

Загалом Василь Добрянський не лише в оповіданнях, а й у повістях “Тріщина”, “Душа у спадок” (останнім часом у художньо довершеній есеїстиці) по-своєму розкриває складнощі людської душі, в якій уживається добро і зло, світло і пільма, віра й безвір’я тощо. Його проза хай і не вимірюється модними нині “постмодерними” елементами сюжетного і композиційного структурування (хіба це абсолютна ознака майстерності?), зберігаючи тривкі тенденції українського художнього характеротворення, близька до стильової манери (але не тотожна з нею) неперевершених творців невеликих жанрових епічних форм Григора Тютюнника, Євгена Гуцала, а ще раніше – Михайла Коцюбинського.

І це не гучні, безпідставні висновки, а очевидний факт, що засвідчує не лише “уроки”, які повсякчас сприймає Василь Добрянський у творах своїх видатних попередників, а й те, з якими критеріями і вимогами до самого себе ставиться прикарпатський прозаїк, завжди уникаючи тривіального розвитку сюжету, зайвих обставин і ситуацій у висвітленні людських характерів і неповторних доль. Чітка продуманість кожного компонента твору (чи це оповідання, повість, чи есей), його зумисна функціональна “заангажованість”, ощадливість у точності вислову, мовленнєвий драматизм діалогів та монологів, здається, характерні риси стилю і стилістики прозової творчості Василя Добрянського, що збагачує розвиток сучасного літературного процесу на Прикарпатті.

Про поетичні збірки Ольги Слоньовської, які видані останніми роками (“Соната для коханого”, 2002 і “Джоконда”, 2004), літературна критика написала чимало схвальних слів, бо ці книги івано-франківської поетеси – зразок високої версифікаційної майстерності (чи то на зрізі мотивів та образів, чи то на зрізі формальних пошуків), поетичної культури загалом. Це поезія, що діймає глибинні основи людської душі, наче освячуючи її в одвічному русі буття, лірика-причастя у відчутті та розумінні постійного пульсу невмирущо-змінної духовності, котра повсякчас вивіщує людину у побутовому повсякденні, у змінностях її долі. Прекрасна настроєвість і просто-таки вражаюча образність проступає у таких, скажімо, рядках поетеси:

*Гальмує, дурна: розіб'єшся на швидкості,
І станеться, як сталося колись.*

*Таке кохання вже вважають рідкістю,
І лицарі такі перевелись.
Обірве доля тятиви нитки:
Хіба в цім світі щось ще є нове?
Ну, хто орієнтується на винятки?
Ну, хто в таких ілюзіях живе?
Кому потрібні вірші в світі сірому?
Чи ця зима з тонкого кришталю?
Це мінус твій, що ти така довірлива,
Ще більший мінус – це твоє люблю.
А я люблю твої долоні в прожешках.
Твій добрий голос. Шкіри теплий шовк.
Ця ожеледь – не ожеледь – і ожеледь.
Це почуття – я вже не знаю що.
Я вже сама себе аж так заплутала,
Усе зіпхала у одну графу,
Що дні мої примарні, як опудала,
А ночі безпоцадні, мов тайфуни.
Оцю печаль мені одній не вивести.
Я вже й не я. Й ні краплі каяття.
З моєї згоди і з Твоєї милості
Така звучить симфонія життя!¹*

Судячи навіть з цього одного вірша, мав цілковиту рацію Микола Ільницький, коли писав про всю збірку Ольги Слоньовської “Соната для коханого”, що вона “вражає насамперед щирістю, навіть якоюсь жіночою безборонністю на тлі сучасних феміністично-войовничих настроїв. Це сповідь на одному подиху – наче всупереч жанровому окресленню. Лірична героїня щира, навіть в “ескізах відвертості” настроїв віршів сповнений глибокою людяністю й чистотою, і це при тому, що авторкою знімаються всі умовності й табу”².

До цих містких і справедливих слів варто хіба що додати, що книга поезій “Соната для коханого” дуже продумано скомпонована письменницею. Як цілісно завершеними сприймаються її віршовані твори, що читаються легко, невимушено, сказати б, на одному подиху чуттів і відчуттів, так само природно компози-

¹ Слоньовська Ольга. Соната для коханого. Поезії. – К., 2002. – С.12.

² Ільницький Микола. Високі миті душі // Ольга Слоньовська. Соната для коханого... – С.2.

ційно сконструйована вона, кожен розділ якої, з одного боку, постає як самостійний, зі своєю мотиваційною акцентуацією, а з іншого, – органічно доповнює і художньо стимулює всі наступні розділи у творенні єдиного естетичного цілого. Така взаємопов'язаність складових компонентів йшла, вочевидь, від виражених поетесою почуттів зародження, розвитку й закінчення кохання ліричної героїні, що відповідно відбито у названих музичними термінами розділах “Andante”, “Scherzo”, “Allegro” і “Finale”.

Інша збірка поезій Ольги Слоновьовської “Джоконда”, не повторюючи мотивів та образів попередньої, сповнена новою тональністю та багатобарвністю почуттів, якоюсь особливою психологічною відкритістю й довірливістю. Невипадково теоретик літератури і дослідник давнього українського письменства Григорій Сивокінь у листі до поетеси відверто зізнався, що її поезія – справдешне відкриття, “вірш майже всюди несподіваний по-хорошому. Давно якимось не випадало читати поетичних книжок, читати які хочеться, це, сказати б, поміркований модерн, закорінений у традицію”¹. У справедливості таких міркувань можна переконатися, зазнайомившись бодай із такими поетичними рядками:

*Вже містові приснилася хурделиця.
Дерева голі, протяги з небес.
Якщо це осінь, то лиш за інерцією.
Зима ж, як привид, причаїлась десь.
Закутуюсь у шубку, мов затоплююсь:
Глибоке хутро чи ласкаве дно?
Що ми пережили – любов? захоплення?
Велику пристрасть? – чи не все одно?
(...) Тепер сніги заляжуть інтервалами,
І явно-славно, а не крадькома
До перевалу і за перевалом
Візьме в облогу білий світ зима,
Підкупить кволе сонце самоцвітами,
Задурить місяць льодом на вікні,
Й на відстані в нас почуття малітимуть,
Як дні у грудні, куці і сумні.
Обтяжені проблемами і справами,
Без утішань і без глухих образ*

¹ Лист знаходиться в архіві Ольги Слоновьовської.

*Прощасмоє при каві І лукавимо,
Що ми ще разом і що все гаразд¹.*

Так, поетичне мислення Ольги Слоновьовської наче ввібрало у себе і пісенно-фольклорну стихію, надто романсову, і традиційний верлібр, і звичну строфіку, і модернову тропіку, і, нарешті, суб'єктивний вияв світочуття та світорозуміння. Тому якщо ж долучити до названих двох книг ще й перші поетичні збірки письменниці “Гілочка глodu” (1986) і “Гердани” (1991), то можна простежити, як зароджувалася і розвивалася їх власна ідейно-естетична свідомість, як рясніли її ліричні твори щораз новими, художніми знахідками, тобто побачити і вловити динаміку розвитку її як цілковито оригінальної поетеси. І тут не важить, де нині мешкає Ольга Слоновьовська як неперебутній митець слова – в Івано-Франківську, а чи в столиці. Це зріла творчо, естетично самодостатня й самоцінна жінка-поетеса, тому, дещо доповнюючи спостереження літературного критика Євгена Барана, який зауважив, що лейтмотивом “Джоконди” є внутрішній світ жінки, акцентуємо на тому, що він, цей світ, під пером поетеси завжди перебуває у русі, кожного разу вигранюючись новими, досі незнаними іпостасями. І так з одного образу в інший, з одного мотиву у наступний, з попередньої у нову книжку. “Вона вміє о з в у ч и т и Гріх Бути Жінкою, наповнюючи його отим непояснимим, містичним і тасмничим відчуттям з д и в у в а н н я...” і водночас “в т р а т и”², ціна яких, звісна річ, у кожного і в кожному разі проступає різною.

З точки зору поетики, чимало вдалих образних асоціацій, поетичних тропів та фігур, зрештою, й строфіки знаходимо у збірках віршів Василя Рябого (“Елегія для білого диму”, 1992; “Зіниця на крилі метелика”, 1997; “Постріл горіха”, 1994; “Шукання двійника”, 1999), Богдана Томенчука (“На паперті душі”, 1993), Василя Ганущака (“Відрух”, 1991), Василя Олійника (“Толока”, 1997), Івана Стефурака (“Словник трави”, 1997). Про творчість кожного з них треба було б вести окрему розмову, однак жанр оглядово-аналітичного дослідження регламентує такі намагання і

¹ Слоновьовська Ольга. Джоконда. Поезії. К., 2004. – С.130.

² Баран Євген. Ластівка, викупана у хмарі // Ольга Слоновьовська. Джоконда. Поезії. – С.3.

прагнення, проте все ж зазначимо, що лірика Василя Рябого та Богдана Томенчука несе в собі справді живлющі парості народної фольклорно-пісенної стихії, мелодику українського етносу. Як зауважує у рецензії на збірку поезій Богдана Томенчука “На паперті душі” Дмитро Чередниченко, це цілком зріла книжка досвідченого поета, що майстерно володіє всіма засобами версифікаційного мистецтва, а до того ж має чутливе добре серце, щедру душу й велику любов до отчої землі. Власне у цьому й таїна його художнього мислення: до кожного нового образу, свіжого мотиву, самоцінних мовленнєвих означень він підходить з позицій, сказати б, глибинної українськості. Однак до цього він приходив не спонтанно, не випадково, а впродовж тривалих і до болю щемких роздумів, аналітичного переосмислення подій і явищ, героїв й антигероїв нашої національної історії та буття українського народу. “Він одверто признається у своєму відчайдушному неприйнятті рабства істин убогих, відкидає ницість, запроданство, блюзнірство й духовну мізерність, – визначаючи засади його авторської ідейно-естетичної свідомості, пише сучасний критик. – Він бачить, як *“В хомут тріумфальної арки запряжений загнаний кінь”*, як *“Глузус час, немов, свавільний гном, героїв обернувши на манкуртів”*, як *“Усе продасться. Ми всі – як на ринку. А час під полою ховас багнет...”*. І (який удар!) *“Всміхається гречно Івасик-Телесик: гусей продає. Тих самих? Тих самих?”*¹. Богдан Томенчук у цій збірці і в інших, ще не укладених у книжку поезіях, яскраво виражає чуття тривоги й занепокоєння від “переродження найцотливішого, найсвітлішого героя свого дитинства”, від “трагічної долі Поета... І таврує винуватців того переродження, чії *“душі, немов тасмниці, де катували мрію”*; аякже: *“Не фаворити, а лакеї цей світ поставили на каїт”*, оті жалюгідні, що виби- валися у фельдфебелі, – зазначає Дмитро Чередниченко, – коли корогви шматували на лички: *“він рватиме паси з моєї спити. А потім, ретельно відмивши від крові, пришиє лампаси собі на штани”*². Як вивершення таких медитацій письменника та їх ре- цепції літературним критиком: “І не витримус натруджена, натри-

¹ Чередниченко Дмитро. “На паперті душі” // Літературна Україна. – 3 березня 1994 р. – С.7.

² Чередниченко Дмитро. Зазнач. Праця.

вожена й намордована душа: *“Обставлено світ дзеркалами облуди, і день посірів, як надгробна плита. Навколо Іуди, Іуди, Іуди! Коли ж та Марія народить Христа?”* – вигукує поет, і роз- лягається луна пекучими звуками”¹.

Зовсім новий пласт в ідейно-естетичному освоєнні світу та людської душі піднімають ті поети Прикарпаття, що нині відроджують призабуті (принаймні в нашому краї) традиції релігійно-християнської літератури, започатковані свого часу представниками Львівського художнього угруповання “Логос” (Орестом Петрійчуком, Григором Лужницьким-Меріямом, Василем Мельником-Лімниченком та ін., котрі так чи інакше були зв’язані з Прикарпаттям). Серед них – Віра Багірова (“Творіння Божої краси”, 1993; “Бог любить нас”, 1996), Марія Гоголь (“Намисто душі”, 1999), Надія Дичка (“Ввійду у храм”, 1997) й особливо Ярослав Ткачівський (“Воскресіння”, 1995; “Вервиця”, 1996; “Володар дум”, 2005), поетичні твори яких наче реанімують людську душу словом, зверненням до Бога. “Щодо християнства, то ми також не думаємо нехтувати його великого і добродійного впливу на моральне відродження людини й нації, – писав свого часу Іван Франко у статті, присвяченій аналізу “Божественної комедії” Данте Аліг’єрі. – Воно дало старинному світові, що або задихався у безтямній розкоші, або потопав у чорній зневірі і роз- пуці, вищу мету життя, вказало йому новий світ ідей і вірувань, додало його душі зовсім іншу силу й іншу волю, ніж могли йому дати наскрізь матеріалістичні філософи епікурійської та цинічної школи і навіть давали метафізичні спекуляції неоплатоніків”².

Якщо ж ці пристрасні слова, мовлені Іваном Франком ще наприкінці позаминулого століття, зробити своєрідним збільшуваним склом, через яке поглянути на поезію сучасного автора Ярослава Ткачівського, котрий, як і багато його ровесників, виховувався в умовах постколоніальної атеїстично-марксистської квазі-релігії та ідеології соцреалізму, то можна стверджувати про само- стійне осмислення ним донедавна забороненої, офіційно табуованої теми, а відтак християнських образів, біблійних мотивів тощо.

¹ Чередниченко Дмитро. Зазнач. Праця. – С.7.

² Франко Іван. “Божественна комедія” Данте Аліг’єрі // Іван Франко. Збір. творів: У 50-ти т. – Т.33. – К., 1982. – С.197.

“У такому разі читачеві не мусить розходитися на тому, яку нішу в сучасному постмодерному літературному процесі займає автор збірок “Воскресіння” та “Вервиця”, – зауважує Тарас Салига. – Хіба принагідно зазначу, що Ярослав Ткачівський – не експериментатор, не руйнівник попередніх “норм”, він любить традиційний вірш. Але коли б довелося говорити про естетику цього вірша, його версифікаційну культуру, то неодмінно довелося би констатувати певну відсутність у ньому класичної “школи”. До честі автора, він це усвідомлює й тому шукає спілкування з адекватною собі аудиторією, шукає розмови, яка б мала свій відповідний сенс і була природним діалогом між ним і його читачем”¹. Як, приміром, у такій поезії, що наче випрозорується із душі ліричного героя або ж самого поета, зверненого до свого уявного співбесідника:

*Золотим дощем
стікас днина,
промінь в надвечір'ї
догора...
Вік не гасне,
і живе людина,
створена Всевишнім
для добра².*

Щоправда, іноді така “діалогічність” у взаємодовірливості сповідань автора і читача дещо порушується через відверто декларативні інтерпретації Ярославом Ткачівським біблійного сюжетно-образного матеріалу, довільне трактування ним християнських норм моральності та етики, зрештою, через штучну дидактичність, що є далекою від справжньої художності й позбавляє такого типу поезію медитативної енергетики.

Схожі закиди, безперечно, можна зробити й у бік віршової творчості Віри Багірової та Марії Гоголь (їх поезії здебільшого адресовані дітям). Власне, це і є та найважча перепона на шляху до сучасного читача, яку згадані поети, вочевидь, прагнуть всіляко подолати, вдосконалюючи поетику своїх творів, розширити пошу-

¹ Салига Тарас. Віра. Надія. Любов // Ярослав Ткачівський. Володар дум. Духовна поезія. – Івано-Франківськ, 2005. – С.5.

² Ткачівський Ярослав. Володар дум. Духовна поезія. – С.30.

ки нових засобів художньої виразності. Подібні претензії можна висловити й до прозової творчості отця Романа Паньківа, який також розробляє релігійно-християнську проблематику, приміром, у збірці новел та етюдів “Заспіви” (1997), у збірці оповідань “Зірка, до якої йду” (1999) та в повісті “Сльоза від Бога” (2000). Хочеться застерегти автора від надто спрощеної трансформації християнських догм. Адже художня література, зокрема проза, – це не священнічі проповіді, не настійна риторика пасторських повчань благовірних. Тут годі обійтися без системи художньої образності, переконливих характерів і сюжетів, майстерності у компонованні всіх складових елементів твору, як це свого часу довів своєю творчістю наш земляк, уже згадуваний Василь Мельник-Лімниченко (збірки поезій “Білій Пані” і “Клонюсь”. повість “Верховинець”, драма “Убите щастя”). Тож пошуки художності конче необхідні, що б не створював письменник, якого б етнонаціонального коду він не торкався.

Народження автора

Літературний процес Прикарпаття впродовж останніх п'ятнадцяти років рясніє новими творчими іменами, новими художніми творами та естетичними відкриттями. Достатньо переглянути періодику за цей час, не кажучи вже про книжки молодих авторів, приміром, таких, як Тарас Прохасько (“Інні дні Анни”, 1998, “Лексикон тасмних знаків”, 2003 та “З цього можна зробити кілька оповідань”, 2005), Марія Вайно (“Нитка Аріадни”, 1999), Надія Дичка (“Дорога”, 1996), Любомир Стринаглюк (“Медовий кумир”, 1998), Іван Ципердюк (“Переселення квітня”, 1996), Ірина Лембрик (“Сонячна князівна”, 1997 і “Сплітає Мойра нить”, 1996), Марія Корпашок (“Ніким не бачені картини”, 2003), Василь Мороз (“Так віщують пісні...”, 2003), Марія Дзюба (“Укриті небом”, 2003), Тетяна Малярчук (“Чорна троянда Адольфо”, 2004), Марія Ткачівська (“Просвічені силуети”, 1994 і “Переповнений експрес”, 1999) та інші прикарпатські поети і прозаїки.

Як бачимо, щодо нових імен та їх творів у розвитку сучасного літературного процесу Івано-Франківщини, картина більш-менш ясна. Безперечно, тут важать не самі по собі ймення і назви, не їх

кількісна означувальність, а передовсім художньо-образна, ідейно-естетична якість перших книжок письменників. Бо той, хто розпочав таким чином свою творчість (вперше опублікував чи то добірку поезій або прози на сторінках часописів, чи то засвідчив її виходом першого видання), вже не початківець, хоча б тому, що зроблено вибір, вписано дебютні рядки у художню біографію ще одного молодого автора, закладено в нашій читацькій пам'яті його творіння з доброю надією на майбутнє. Для молодих слід оберігати авторитетні настанови Івана Франка про те, що література – не забавка, а перш за все стан людської душі, котра повсякчас прагне висповідатись перед “іншим чоловіком і збагнути себе та його у світовому велелюдді”.

Поки що і Тарас Прохасько, і Надія Дичка, і Марія Вайно, і Марія Корпанюк, і Марія Дзюба, і Тетяна Малярчук (сюди додаймо також Галину Петросаняк з її збіркою оригінальних поезій “Парк на схилі”, 1996 та “Світло окраїн”, 2000 і Оксану Тебешевську зі збірками малої прози “Про що мовчить Михайлова скрипка”, 1999, і Надію Попович з книжками її медитативної лірики “Серед минушості буття”, 1994 та “Портрет долі”, 1995) стоять у рядах своїх письменницьких ровесників, у чомусь схожими з ними, а в чомусь ні, наполегливо відшукуючи свою дорогу у літературу, свого читача і, що найприкметніше, настійливо прагнучи до вияскравлення свого художнього голосу у багатоголосі нинішнього літературного процесу.

Коли читаш твори згаданих і незгаданих прикарпатських авторів-дебютантів, іноді просто-таки фізично відчуваєш, як прагне поет, прозаїк чи нарисовець-документаліст вирватися за межі усталених образних конструкцій та звичних ідейних інтонацій, як повсякчас шукає, на що спертися, і спочатку йде чиїмись вторганими слідами, а згодом поступово, наче й несподівано, мимохіть натрапляє на надійну стежку і враз знаходить ритм і темп своєї ходи, свого образно-художнього мислення, стверджуючи й утверджуючи його у щоденній “напрузі словесної роботи” (Іван Франко). Так, критики, аналізуючи прозу Тараса Прохаська, зокрема, такі книжки повістей, як “Інші дні Анни”, “Лексикон таємних знаків”, “З цього можна зробити кілька оповідань” та ін., переважно сходяться на тому, що це – “взірець навіть не “галиць-

кого”, а ще вужче “станіславівського”, “австрійського” письма, дещо рослинного, “ботанічного” (тут вочевидь даються взнаки освіта і професія молодого автора, ще й помножені на його світоглядні переконання)”¹. Твори прикарпатського письменника несуть у собі немало спільних ознак, що характеризують загалом епічне мислення прозаїка: тут і усамітненість героїв, і пошуки втраченого часу, і ностальгія за минулим світовідчуттям та світосприйманням, і туга від невідворотності змін у самому собі, і, зрештою, настійливе прагнення знайти себе у цьому навдивовижу мінливому світі. Як справедливо зазначають дослідники, “знаходить не герой, не персонаж, в літературі такого роду знаходить читач. Здобуває, відвойовує, отримує (...) Продершись через кілька рівнів змісту і смислу (...), перейшовши кілька ступенів навантаження фактажем, читач отримує право на “призову гру” – поглиблення взагалі-то не потрібних йому штрихів і деталей вимисленого Прохаськом світу”². Водночас, при очевидній спорідненості, повісті прозаїка позначені й відмінними одна від одної рисами. Порівняно з книжкою “Інші дні Анни”, у наступних Тарас Прохасько йде вглиб розширення художньої образності, наповнюючи її модерним світовідчуттям, а збагачена функція іронії в його оповідках набуває соціально-філософського звучання. Це зміщення кута зору й викладових форм не слід трактувати як відмову від самого себе. Воно є самооновленням, самозбагаченням, хоч тепер прозаїк і не дає, як раніше, чіткого трактування того, що хвилювало його: власне, у його нових книжках прози (“Лексикон таємних знаків” та “З цього можна зробити кілька оповідань”) появилася більше запитань, аніж відповідей на них, що було характерним для “Інших днів Анни”.

Аналізуючи книжку прозових медитацій Івана Ципердіока “Переселення квітня” (може, доцільніше було б означити її жанрові контури як традиційну і щораз оновлювальну форму “потокую свідомості”?), вже сам Тарас Прохасько робить несподівано-парадоксальними (та від того аж ніяк не позбавленими життєвої

¹ *Ірванець Олександр*. Про весінню срісь, білі міста, про мурашину правду та інші дні Анни або “Постдеві’ядесятники” – покоління серйозне // *Art line*. – №7-8. – С.93.

² Там само.

пульсації духу) такі розмисли: "... може, крім усього іншого, Ципердюк – це нинішній Ольжич, не в творчості, звичайно, а за вітальністю характеру, а може, Ольжич – це те, що з часом розвинулося у Ципердюка..."¹.

Знайшла свою творчу дорогу, виносячи уроки з поезії своїх попередників, і Марія Корпанюк (від виходу у світ її першої збірки ліричних творів "Творяща глина" (1987) і до книжки віршів "Ніким не бачені картини" пройшло майже двадцять років), на образно-мотивній палітрі якої з'являються теплі тони. "Мало сказати, що ця жінка тонко відчуває красу (Марія Корпанюк за фахом художник-живописець). Вона вміє утримувати душу в такій празничковій чистоті, що до неї не пристає леп буденщини, – зауважує Володимир Базилевський. – Органічний стан поетеси – зачудування. Звідси таке відчуття первозданності її пластичних пейзажів і той рідкісний у нашій поезії флер загадковості, що обдаровує невловністю наближення до таємниці"².

Втаємниченості, завуальованості, чистоти помислів і сповідань, естетичної вивершеності людських почуттів і відчуттів – ось, власне, спектр поетичної свідомості Марії Корпанюк, що своєрідно пронизує не лише її останню збірку, а й кожен окремий твір у ній. Такого типу вірш івано-франківської поетеси "осяяний напрочуд спостережливим зором, місткою повнотою чуттів. Він просторовий у тому плані, що в ньому завжди лишається місце для недоказаного. Мабуть, це той випадок, коли можна поміркувати про рафінованість як вияв душевної зіркості. Про відчуття віддаленої присутності Антонича. І слава Богу! Нечасто українська поезія дає привід для таких міркувань"³.

Можна говорити про те, що майже водночас у літературному процесі, зокрема Прикарпаття, з'являються зі своїми самобутніми прозовими творами письменниці-жінки. Мова йде передовсім про роман Марії Дзюби "Укриті небом" (2003) і повісті Тетяни Малярчук "Троянда Адольфо" та "Ендшпіль для Лізи", що ви-

¹ Прохасько Тарас. Медитації двійника // Іван Ципердюк. Медитації. – К., 1996. – С.6.

² Цит. за: Корпанюк Марія. Ніким не бачені картини. Поезії. – Івано-Франківськ, 2003. – С.2.

³ Там само.

йшли окремими виданнями 2004 р. Не зіставлятимемо їх творчі долі (перша перед тим видала збірку поезій "На перехресті почуттів", 1996; друга – опублікувала в журналі "Березіль" (2002) як дебютні сторінки прози), зрештою, їх життєво-віковий досвід, що закономірно відвело б нас від основного предмета розмови: що несе з собою нове покоління івано-франківських художників слова, які уроки засвоює і розвиває. Бо вони, Марія Дзюба і Тетяна Малярчук, різні і за змістовим наповненням своїх творів, і за їх формальними ознаками, і за стильовою манерою, загалом за засадничими основами художнього, точніше кажучи, епічного мислення.

Бо якщо для першої головним об'єктом і предметом зображення проступають мешканці західноукраїнського села, то для другої – переважно жителі міста, якщо роман "Укриті небом" вибудовує сюжетні лінії за дещо екзотичною автентикою, а героїв змальовує з цілком самодостатньою галицькою "ментальністю", то повісті "Троянда Адольфо" й "Ендшпіль для Лізи" упорядковує подієвий ряд відповідно до обставин постколоніального суспільства, а персонажів відтворює з нальотом зумисної агресивної сповідальності, модерної "заангажованості" автора засобами "потону свідомості" тощо. Хоча і там, і там у долях героїв тісно переплетені "високі і низькі пристрасті", "примітивізм й інтелігентність", "чесноти і підступність", "вірність і зрада", як писала свого часу літературна критика. Однак ніде, за жодних обставин у творах годі виявити авторську байдужість чи відсторонену споглядальність, запримітити відсутність людських почувань Марії Дзюби і Тетяни Малярчук. Здатність разом з ними переживати чи співпереживати водночас з їх персонажами – це, власне, та якість їх епічного мислення, що викликає довіру до прочитаного тексту, відповідно роману і повістей, створених прикарпатськими авторками. Вочевидь, не випадково їх твори удостосні обласних літературних відзнак, а "Троянда Адольфо" за сприяння Павла Загребельного позаминулого року номінувалася на здобуття Національної премії імені Т.Г.Шевченка.

У площині цього дослідження також самоцінними й самодостатніми проступають збірки поезій Галини Петросаняк. Від її першої книги "Парк на схилі" й до наступної "Світло окраїн" (2000), здається, пройшло не так уже й багато часу – всього чо-

тири роки. Та впродовж них спостерігався відчутний художній рух (у мотивах, образах, системі метафорики та версифікації), хоча суть її творчості в основному залишалася самооновлюючою. За словами Юрія Андруховича, “це шукання єдино можливої, порівнянної хіба з найвужчою гірською стежкою поміж двома прірвами, версії поєднання слів. Так, ця поезія вишукана. Вона спирається на особливий спосіб вислову. Нормальні люди в такий спосіб не розмовляють. Реставруючи первинні зв’язки між звучаннями і значенням, не залишаємося при ясності та зрозумілості – надто в них нудно. Про найпростіші на світі речі можна говорити складно і красиво, адже поезія – це збочення, це ледь не перверзія, це нанизування безлічі історій з неоднозначними трактуваннями, це здогад про буттєву багатоступеневість і багатомірність:

Гірська місцевість – частка для часу. Він

Тут безсило, у відчай опускає руки.

Тому померлі, воскреснувши, не побачать ніяких змін,

Крім сивини у волоссі внуків.

Ця поезія безконечних асоціацій та наміряних метаморфоз. Шістнадцять заримованих і примхливо, але бездоганно розмірних рядків можуть постати сконденсованим печально-солодким романом, себто цілим людським життям – прочитайте, о найуважніші з посвячених, що штуку, від якої ледь не опиняється серце – “Назавжди залишитися в школі домініканок поблизу Відня”...”¹.

Читач буде подивований такою поезією Галини Петросаняк, такою, сказати б, щирістю і щедрістю духовного відсвіту її ліричного героя, а заодно буде захоплений, наче знаєцька, її поетичними збірками “Парк на схилі” та “Світло окраїн”. Звідки така метафорика, така цілковито своєрідна есеїстична свідомість молодій прикарпатській письменниці? Тут критики не обходять увагою її зацікавлення німецькомовною, зокрема австрійською поезією (вона ще й науковець і перекладач), зарубіжним письменством загалом, як і те, що, народившись і вирісши у самому серці Гуцульщини, вона щораз намагається віднайти такі грані нашого національного буття, що сягають світових обширів (згадаймо

¹ Андрухович Юрій. Культивація парку // Галина Петросаняк. Парк на схилі. Поезії. – Коломия-“Вік”, 1996. – С.38–39.

мікрокосм покутських героїв Василя Стефаніка і велелюдську спрямованість їх до всіх просторів і часів).

Та з цими глибокими одкровеннями водночас думаймо й про те, що народження письменника – це лише початок, як і його (вдалих чи не зовсім) дебют у справжній літературно-художній творчості. Радість від цього радше зобов’язує, бо вона скоро минує. Тому й з появою нової книги для кожного автора неодмінно настає час нової праці і нової правди. З цим відчуттям приступає до творчості і Софія Андрухович, і Надія Дичка, й Ольга Деркачова, і Тетяна П’янкова...

* * *

Сучасний літературний процес на Прикарпатті, отже, нерозривно зв’язаний з сьогоденними національно-культурними та суспільно-історичними подіями, тісно взаємопрониклий до координат всеукраїнського художнього й мистецького розвитку. Він постає у динаміці, змінному русі, у єдності різних поколінь івано-франківських авторів, у продовженні ними тривких традицій попередників, а також у повсякчасних ідейно-естетичних, образних, жанрово-стильових пошуках, у виявленні нових, свіжих засобів виразності, в осмисленні нових тем, проблем, характерів, загалом у збагаченні художньої постіки. Цікавий вже сам по собі факт, що нинішній стан розвитку нашої національної літератури у Прикарпатському краї представлений різнородовими та різножанровими творами, хай і неоднакової мистецької вартості (нерідко зустрічається одверта літературщина, творчий баласт окремих поетів, прозаїків і драматургів) та естетичного впливу на читача. До цієї загальної картини додаймо ще тенденції розвитку літературознавства і критики, перекладацтва та краснавства, що представлені такими знаними в Україні особистостями, як Євген Баран, Дмитро Юсип, Анатолій Онишко, Юрій Андрухович, Василь Ганущак, Галина Петросаняк, Володимир Морозюк, Геннадій Бурнашов та ін. Тож якщо сьогодні вести мову про так званий “станіславський феномен”, його аж ніяк не слід обмежувати кількома іменами “постмодерних літераторів”, причому деякі з них аж надто далекі від естетичного розуміння літературно-художньої “робітні”, обмежуючи її лише свого роду “формально-структурним штукацтвом”. Сьогодення літературно-художньої творчості з

її етнонаціональним модусом, з її розмаїттям змістової і формо-творчої наповненості (нехай суб'єктивне у нашому сприйнятті та поцінуванні) дає добротний ґрунт з надією на майбутнє. Ми свідомо акцентували у своєму дослідженні, на наше переконання, на найголовнішому: на появі тих чи тих явищ і тенденцій, що дають імпульс динаміці літературно-художнього процесу Прикарпаття.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДНОСТІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Етнофункціональні передумови розвитку підприємницької діяльності на Прикарпатті

За умов системної кризи, що охопила всі посттоталітарні держави після розпаду СРСР, зростає вага етнічного чинника як каталізатора якісних ідейно-політичних, економічних і соціокультурних зрушень на теренах новопосталих суверенних республік. Під етнічним чинником ми розуміємо комплекс ідентифікаційних критеріїв, таких, як єдність характерологічного складу, діалектно-розмовних особливостей, традицій, звичаїв, віросповідання, ціннісно-мотиваційної структури, спільність господарської діяльності, території проживання, емоційна і раціональна “підключеність” до відповідних сюжетів усної народної творчості, спорідненість архетипних утворень та історичної пам'яті роду тощо.

Зрозуміло, що реформування всіх засад життя української держави, передовсім перехід на рейки багатуокладної ринкової економіки, не може бути успішним без ефективного освоєння кожним етносом окремої екологічної ніші у складній архітектоніці стратегічних перетворень всього суспільного організму. З цієї причини дослідження етнофункціональних передумов підприємницької діяльності в Прикарпатському регіоні дозволяє виявити соціально-психологічний контекст запроваджуваних економічних нововведень, а також етнопсихологічну готовність до оволодіння сучасними методами господарювання. У відомих психологічних дослідженнях етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності використовувалися методи інтерв'ю, біографічний, вивчення продуктів діяльності, контент-аналіз, які дозволили виявити кластери особистісних властивостей, релевантних для успішного бізнесу. Дослідження етнофункціональних аспектів державного управління в Україні тільки розпочинається. Тому використання висновків зарубіжних учених, які встановили інваріантні психологічні передумови, необхідні для успішного здійснення підприємницької діяльності, є конче необхідним.

Відштовхуючись від результатів даних досліджень, можна визначити такий блок особистісних властивостей, які сприяють (чи перешкоджають) ефективному бізнесу (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст особистісних властивостей

№ п/п	Властивості, сприятливі для підприємницької діяльності (А)	Властивості, несприятливі для підприємницької діяльності (Б)
1	2	3
1	Здатність до ризику, переконаність у тому, що не все можна передбачити; відвага при запровадженні нововведень.	Обережність – переконаність у тому, що неприємностей можна запобігти, небажання брати участь у малознайомій справі.
2	Опора на інтуїцію, передбачення – симультанна обробка інформації на рівні несвідомого; довіра до внутрішнього “голосу” – цілісного миттєвого осяяння щодо доцільності даного вчинку, рішення; відчуття сприятливого моменту.	Опора на логіку – раціональне зважування альтернатив; дискурсивне (конвергентне) мислення, що призводить врешті-решт до єдиного прийнятого рішення, оптимального в даних умовах.
3	Перфекціонізм – прагнення до досконалості, виражені мотиви до самоактуалізації, неухильного підвищення професійної компетентності і особистісної самоефективності.	Рутинність – зосередження (зав’язлість) у процесі виконання діяльності; втягнутість у роботу, увага до деталей без врахування її кінцевого продукту; інтенсивність праці як мірило людської гідності.
4	Індивідуалізм – віра у себе, свої творчі можливості; опора на власне сумління як джерело моральної оцінки; відстоювання особистих прав і цінностей.	Колективізм – віра у силу колективу, звернення до авторитету групи; підпорядкування особистих інтересів і цінностей груповим.
5	Інтернальність – схильність покладати відповідальність за результати своїх дій на самого себе; самостійність і самоконтроль, впевненість у собі.	Екстернальність – схильність покладати відповідальність за результати своїх дій на інших людей, групу, долю, обставини; залежність від громадської думки; конформність.
6	Організованість, самодисципліна – зосередженість на справі; одночасне утримання в полі зору декількох об’єктів; оперативне реагування на зміни; зібраність і внутрішня відмобілізованість.	Стихійність, безлаберність – ірраціональне переконання в тому, що “якось воно та й буде”; розпорошеність уваги, незібраність, розкиданість.
7	Прагматизм – прагнення до здобуття відчутних матеріальних ре-	Споглядальність, мрійливість – безкорисливий інтерес до життя; проти-

	зультатів; бажання дістати вигоду, матеріальний зиск від затрачених зусиль, капіталовкладень.	ставлення піднесеної романтики “грубим” будням; відсутність реалізму; відкидання “прози життя”; презирство до багатих.
8	Гнучкість мислення і поведінки – швидкий перехід від неефективної стратегії розв’язання проблеми до ефективної; одночасне (про запас) утримання кількох варіантів вирішення проблеми; здатність оцінити проблему під різними кутами зору.	Ригідність мислення і поведінки – дотримання однієї стратегії розв’язання проблеми навіть при неефективності її застосування; труднощі зміни “фокусу оцінки” проблеми.
9	Наполегливість – неухильне прагнення до реалізації намічених цілей; наполягання на своїй правоті; вміння переконувати і знаходити прибічників своєї справи; амбітність і честолюбство.	Пасивність – добровільна передача ініціативи іншому; нехтування своїх інтересів при їх недостатній усвідомленості; безвідповідальність і безпринципність; аморфність характеру.
10	Працьовитість – розуміння того, що праця є сенсом життя, мірилом людської гідності і джерелом самоповаги.	Лінощі уникнення праці, презирство до трудівників; споживацький спосіб життя; переконання, що гелонізм є визначальною цінністю людського існування.

Вказаний вище блок особистісних властивостей, на нашу думку, виступає в ролі диференційованого діагностичного критерію, за допомогою якого можна встановити характерний спосіб включення “середньостатистичного” прикарпатця в наявну нині економічну діяльність з рисами переходу від державної до приватної форм власності. Разом з тим можна визначити, які риси національного менталітету актуалізуються процедурою опитування як домінуючі особистісні установки. З цією метою було розроблено опитувальник етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності, що складається з десяти пар добре відомих загалу прислів’їв. Кожна пара прислів’їв підібрана за принципом біполярного конструкта Дж. Келлі і за формою являє собою семантичну опозицію, в якій перше прислів’я репрезентує сприятливу для підприємництва особистісну властивість (А), а друге – уособлює несприятливу для бізнесу рису (Б):

1. *А. Хто перший сіє, той перший збирає.*

Б. Не лізть у воду, не знаючи броду.

2. А. *Посіси вчасно, то і вродить рясно.*
Б. *Сім раз одмір, а один раз одріж.*
3. А. *Дерево пізнають по плодах, а людину – по ділах.*
Б. *Одне – творити язиком, а друге – перти плуга.*
4. А. *Коли хочеш, щоб було добре зроблене, зроби це сам.*
Б. *Добре там живеться, де гуртом сісться й ореться.*
5. А. *В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля.*
Б. *На чужій ниві все літша пшениця.*
6. А. *Згайнуси на жнивях хвилину – втрапиш не одну зернину.*
Б. *Вийшли жєнці в поле жати, та забули серпа взяти.*
7. А. *Краще синиця в руці, ніж журавель у небі.*
Б. *Якби та якби та в роті вирости гриби.*
8. А. *Не можна у двері, я в квартиру.*
Б. *Найшла коса на камінь: коса не втне, а камінь не подається.*
9. А. *Хто стукає, тому відчиняють.*
Б. *Я як товка: що загадають, те й зроблю.*
10. А. *Праці не боюся, у праці я горджуся.*
Б. *Од роботи коні здихають.*

Респондентами на 1-му етапі стали студенти різних курсів гуманітарних факультетів Прикарпатського університету імені В. Стефаника (всього 240 осіб). На 2-му етапі в анкетуванні взяли участь люди, так чи інакше залучені до активної підприємницької діяльності, сфери менеджменту та маркетингу (всього 70 осіб).

Розмістивши наведені дані обох етапів дослідження в організовані патерни особистісних властивостей, можна виокремити наступні потенціали етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності:

Вольовий потенціал:

- наполегливість (96%; 98%);
- інтернальність (87%; 84%);
- організованість (86%; 91%).

Ціннісно-цільовий потенціал:

- індивідуалізм (76%; 62%);
- прагматизм (74%; 94%);
- працелюбність (72%; 52%);
- перфекціонізм (71%; 68%).

Інструментально-технічний потенціал:

- опора на логіку (64%; 72%);
- обережність (61%; 51%);
- ригідність (55%; 25%).

Творчий потенціал:

- гнучкість мислення (45%; 75%);
- здатність до ризику (39%; 49%);
- опора на інтуїцію (36%; 28%).

Антицінності, що перешкоджають включенню у ринкові стосунки (рецесивна “тінь” другої групи рис):

- рутинність (29%; 32%);
- лінощі (28%; 48%);
- споглядальність (26%; 6%);
- колективізм (24%; 38%).

Абулічний компонент етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності:

- стихійність (14%; 9%);
- екстернальність (13%; 16%);
- пасивність (4%; 2%).

Як видно з наведених даних, знизилися загальні показники за другим, третім та шостим диспозиційними патернами. Такі результати можна пояснити різною віковою та соціальною структурами вибірок.

Загальне співвідношення рис групи “А” (сприятливих для підприємницької діяльності) і рис групи “Б” (несприятливих для неї) дещо зростає у другій вибірці і становить відповідно 68:32(%) і 70:30(%). Загалом наші респонденти на 2/3 підготовлені до того, щоб психологічно прийняти нову економічну реальність і включитись у неї як суб’єкти ринкових відносин.

Отож діагностичний параметр визначався на матеріалі народних прислів’їв, що відбивають психологічний архетипний досвід етносу в протилежних його іпостасях – прогресивно-творчій і реакційно-консервативній. Кожна з рис національного менталітету повинна оцінюватись конкретно-історично. Так, обережність – корисна риса в умовах ворожого оточення, бо дозволяє звести до мінімуму можливість зовнішніх провокацій, але та ж риса стає гальмом у здійсненні рішучих і кардинальних перетворень су-

спільства на новітніх, перевірених світовою практикою засадах демократизму, главенства права приватної особистості.

Отримані дані свідчать про значний етнофункціональний потенціал готовності до підприємницької діяльності населення Прикарпаття. У зоні “росту” і психологічного стимулювання перебувають творчі задатки, ініціатива прикарпатців, які недостатнім чином поки що застосовуються, оскільки населення віддає перевагу добре освоєним видам діяльності, меркантильному розрахунку і не схильне ризикувати, започатковувати свою справу, та не досить швидко міняє пріоритети. Правда, в останніх двох випадках відмінності між гнучкістю і ригідністю (в 1-му опитуванні), здатністю до ризику і обережністю, а також працелюбністю і лінощами (у 2-му опитуванні) статистично недостовірні ($1 < I_{кр}$. при $\alpha = 0,05$), що дає підстави очікувати в майбутньому серйозних зрушень в діагностованих конструктах швидше в бік більшої гнучкості, здатності до ризику та працьовитості.

Важливі висновки можна зробити на підставі порівняння анкетних даних за статевою належністю, віком, сімейним становищем, національною відповідністю та рівнем освіченості респондентів. Несподівано високе (перше!) місце в опитуванні чоловіків під час проведення 1-го опитування отримала риса “індивідуалізм” (93%), тоді як у 11-му опитуванні вона змістилась на п'яте місце, а на перше місце вийшла така риса, як “прагматизм” (100%). У жінок на першому місці під час проведення 1-го та 2-го опитування опинилась риса “наполегливість” (97%; 100%).

У поєднанні з вольовими рисами, група яких йде далі (відповідно 2, 3, 4-е місця) чоловічий прагматизм та індивідуалізм зумовлюють напористу, жорстку, агресивну манеру підприємницької діяльності. Жіноча наполегливість у поєднанні з організованістю, інтернальністю, індивідуалізмом, перфекціонізмом, прагматизмом (відповідно 2, 3, 4-е місця) зумовлює педантичний, витриманий стиль підприємницької діяльності, де мало місця лишається для різного роду сентиментів.

Відмінності спостерігаються у показниках 1-го та 2-го досліджень, що належать до інструментального блоку властивостей. Так, у першому опитуванні чоловіки віддають перевагу гнучкості мислення і поведінки (64%), схильні ризикувати (57%) і однаково

покладаються на логіку та інтуїцію (по 50%), тоді як у другому опитуванні збільшуються показники гнучкості мислення і поведінки (71%), опори на логіку (71%) та знижуються показники схильності до ризику (43%) і опори на інтуїцію (29%) при розв'язанні своїх проблем. Це свідчить про тенденцію до стабілізації та організації своєї діяльності чоловіками, безпосередньо втягнутими до ініціативної (підприємницької) діяльності, їх прагнення до створення стабільної, тривало діючої організації, до перетворення ризикованого підприємництва в апробовану бізнес-систему.

Жінки у першому опитуванні продемонстрували довіру до логіки (67%), обережність (66%) та ригідність (60%) у вирішенні своїх проблем, не вдаючись до “експериментів з невідомим”. Враховуючи це, можна припустити, що в даному випадку зустрічаємося з проявом живучого етнокультурного стереотипу про призначення жінки як берегині роду, відповідальної за побут та виховання дітей. Водночас така позиція має вразливий аспект: відданість родині, турбота про інших і пов'язані з цим виваженість, поміркованість поведінки стримують творчу реалізацію жінок прикарпатського регіону у сфері підприємництва, дозволяють чоловікам посісти командні висоти у бізнесі.

У другому опитуванні показники щодо жінок знизилися по таких якостях, як інтернальність (88% → 80%), працьовитість (73% → 5%) і збільшилися за всіма іншими якостями. Це свідчить про ріст етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності у жінок прикарпатського регіону, набуття ними практичного досвіду управління власним бізнесом.

Змінились також загальні показники етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності в групах чоловіків та жінок (відповідно у чоловіків індекс підприємливості ($I_{п}$) знизився з 0,75 до 0,67, а у жінок збільшився з 0,65 до 0,73.

Залучені до сфери мережевого маркетингу стовідсотково обирають інтернальність та організованість як найважливіші складники етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності. По 91% у них набрали такі властивості, як індивідуалізм, працьовитість і наполегливість, що становлять потужний мотиваційно-вольовий базис підприємництва. Індекс підприємливості

становить 0,79, що є найбільшим серед досліджуваного контингенту.

За показниками етнофункціональної готовності за віком респондентів прослідковується тенденція до високих показників у групі 19-29 р. ($I_p = 0,72$) з подальшим зниженням у групі 30-40 р. ($I_p = 0,66$) та збільшенням у групі респондентів >40 р. ($I_p = 0,71$). На нашу думку, це пов'язано зі структурою зайнятості у підприємницькій діяльності (молодь, пенсіонери), а також узгоджується з віковими періодами розвитку особистості та віковими особливостями функціонування мотивації досягнення. Можна припустити, що тридцяти-сорокарічні респонденти відзначаються найвищим рівнем соціальної задіяності в існуючій, здебільшого державній, сфері суспільного поділу праці. Крім того, це люди, для яких відповідальність за виховання дітей особливо актуальна. З огляду на ці обставини, дана група респондентів проявляє найбільшу обережність у виборі додаткової (почасти альтернативної і конкурентної) сфери діяльності й заробітку. Перше місце у загальній структурі етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності отримала така якість, як наполегливість (96 %), що свідчить про потужну мотиваційну й вольову основу підприємницької діяльності.

Щодо сімейного становища респондентів, то тут незаміжні та неодружені за індексом підприємливості дещо випереджають осіб, що знаходяться у шлюбі ($I_p = 0,72$ та $0,70$ відповідно). Це можна пояснити більшою особистою свободою “нежонатих”, а також переважно молодим віком останніх.

Аналіз рівня етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності за рівнем освіченості респондентів виявляє тенденцію зниження I_p від неповної вищої освіти (0,74) через середню спеціальну (0,72) до вищої освіти (0,70). Такі результати можна пояснити, враховуючи соціальний статус респондентів та, частково, вікові особливості груп. Зокрема, студенти та особи з середньою спеціальною освітою у сучасних соціально-економічних умовах змушені проявляти приватну ініціативу для задоволення своїх матеріальних і певною мірою духовних потреб. Крім того, люди з середньою спеціальною освітою завдяки своїй діяльності сформувалися як практики, “люди справи”. В цей же час особи з

вищою освітою здебільшого займаються організаційною, творчою (наукова творчість, мистецтво) діяльністю і знають всі “принади” управлінської діяльності, через що не завжди й прагнуть до неї.

Порівнюючи значення показників етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності за етнічною належністю респондентів, можна відзначити, що найвищі показники готовності до підприємницької діяльності у євреїв ($I_p = 0,90$) та поляків ($I_p = 0,80$). Наступні за ними українці ($I_p = 0,69$) та росіяни ($I_p = 0,66$). Високі значення етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності євреїв та поляків пояснюються етнопсихологічними особливостями, а також особливостями їх культурного розвитку.

Проміжне становище українців між росіянами та іншими підтверджує гіпотезу про межовість української культури та ментальності, що сформувалась на її основі. Тому у розбудові своєї економіки слід відбирати те найкраще, що існує в західній та східній економічних культурах.

Порівнюючи загальні показники готовності до підприємницької діяльності за двома вибірками, можна стверджувати загалом високий рівень етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності ($I_p = 0,68$; $0,70$) населення Прикарпаття.

Таким чином, розглянуті результати дослідження етнофункціональних передумов підприємницької діяльності на Прикарпатті переконують у значущості проблеми й необхідності її поглибленого вивчення. Експериментально-діагностичне дослідження підтвердило істинність його концептуальної моделі й виявило деякі структурно-динамічні показники досліджуваного феномену. Показники етнофункціональної готовності до підприємницької діяльності за результатами відповідного опитувальника вказують на межу стратегічного розвитку готовності до підприємницької діяльності, своєрідного вираження архетипних особливостей респондентів.

Проблеми утвердження гендерної рівності і феміністська терапія

Дослідження етнофункціональних передумов підприємницької діяльності породило гіпотезу про можливість існування двох типів підприємництва – “чоловічого” і “жіночого”. Проведене анкету-

вання будувалося на матеріалі розповсюджених прислів'їв і мало на меті виявити структуру етнофункціональної готовності до підприємництва пересічних громадян Прикарпаття як потенційних суб'єктів бізнес-діяльності. Тим не менше можна констатувати, що блок інструментально-технічних властивостей, притаманних жінкам, протилежний до аналогічного блоку властивостей чоловіків. Прикарпатські жінки краще усвідомлюють свою відповідальність за інших, і, можливо, тому вони більш прагматичні, обережні і консервативні, ніж чоловіки. Останні виявили переважно індивідуалістичну мотивацію, схильність до ризику, гнучкість, більшу інтуїтивність.

Крім рис схожості, намітилися й зони розбіжностей, на які повинно дати відповідь поглиблене дослідження проблеми. На цьому етапі можна говорити про причини інтимного психологічного характеру, які заважають самореалізації жінок як суб'єктів нової економічної ситуації. Мова йде насамперед про глибоко вкорінене почуття своєї вторинності, підпорядкованості чоловікові у справах господарських: "Без газди які жінці гаразди!" Однак такий стан речей зумовлений поділом праці: "Без хазяїна двір плаче, а без хазяйки хата", "За господарем тік плаче, а за господинею – піч".

Диференційно-психологічні дослідження показують, що чоловіки переважають жінок у швидкості й координації рухів, орієнтації в просторі, розумінні механічних відношень, у математичних міркуваннях, а жінки йдуть попереду за спритністю рук, швидкістю мовлення та іншими завданнями, які передбачають мовленнєві навички. Серед основних рис особистості у чоловіків більше виражені агресивність, мотив досягнення (прагнення до успіхів у професійній та соціальній сферах), емоційна стабільність, а в жінок – соціальна орієнтація (бажання і вміння спілкуватися з іншими людьми, виховувати дітей тощо), емоційна вразливість.

Проте психологи визнають, що далеко не всі психічні властивості чоловіків і жінок залежать від їх статевої належності, і навіть там, де така зумовленість напевно є, вона видозмінюється під впливом середовища й виховання. Саме суспільство закріплює за статями відповідні їм біологічній природі і соціальному становищу види діяльності. Соціальне гноблення жінок і визнання їх "нижчими" від чоловіків виникає з утвердженням патріархату, приват-

ної власності і системи успадкування майна здебільшого по чоловічій лінії. Відомий етнопсихолог М.Мід зауважила: "Чоловіки можуть варити їсти, одягати ляльок і полювати на колібрі, але якщо такі заняття вважаються чоловічими, тоді все суспільство – і чоловіки, і жінки – вважають їх важливими. Якщо те саме роблять жінки, такі заняття оголошуються менш важливими"¹.

Треба відзначити, що в українській ментальності, попри універсальні патріархальні тенденції, сильні позиції паритетності господарських ролей чоловіка і жінки, що суголосне сучасним моделям сім'ї як "команди", колективу однодумців: "Господар без жінки, як без очей", "Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині – димом". А популярну сентенцію "Господиня три вугли в хаті тримає, а господар лиш один" і взагалі можна було б вважати феміністською, якби не тягар відповідальності, який зобов'язана нести жінка.

Такий спектр стереотипів на роль статей у господарському житті родини і ширше – держави створює широку етнокультурну базу для статево-рольової ідентифікації окремого чоловіка та жінки. На жаль, доводиться констатувати переважання "патріархальних" установок на місце жінки у суспільстві і дискримінаційний, сексистський підхід щодо допуску жінок в елітні види праці. Зокрема, Т.В.Виноградова і В.В.Семенов у порівняльному дослідженні пізнавальних процесів у чоловіків і жінок відзначають, що в сучасній культурі глибоко укорінився погляд на науку як чоловіче заняття. Все це, як і факти дискримінації жінок-учених при висуненні на посаду, при відборі праць для публікацій, відлякує жінок від участі в наукових дослідженнях і гальмує їх творче зростання². Ситуацію з науковою діяльністю можна вважати типовою, добре вивченою моделлю дискримінації жінок за статевою ознакою. В інших сферах (політиці, бізнесі) становище з представництвом жінок ще гірше.

¹ Карпенко З.С. Етнокультурний потенціал бізнесу і феміністська психотерапія // Українознавчі студії. – № 12. – 2000. – С. 125.

² Виноградова Т. В., Семенов В.В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов // Вопросы психологии. – №2. – 1993.

К.Хорні, досліджуючи витоки страху чоловіків перед жінками, вказує на особливо небезпечний і зловісний за своїми наслідками шлях підтримки чоловіками власної переваги: прагнення знизити самоповагу в самих жінок. Факт, що квота самоповага “середньої людини” змушує її знову й знову обирати “жіночим” типом саме інфантильність, незрілість та істеричність і тим самим підпорядковувати кожне нове покоління впливу таких жінок, – це і є найгірше¹.

Зараз очевидно, що андроцентричне спрямування науки і соціальної практики ігнорує специфіку жіночого досвіду та особливості жіночої суб’єктивності. Домінуюче андроцентричне сприймання жінки формує такі соціокультурні умови і педагогічні настановлення, які закріплюють соціально-економічну й політико-правову дискримінацію жінки. Водночас ідея самоактуалізації, що визріла в надрах гуманістичної психології і виражає вроджену тенденцію людини до максимально повної реалізації своїх можливостей, не знає гендерних обмежень.

У дисертаційному дослідженні М.Гасюк², виконаному під нашим керівництвом, здійснено кількісно-якісний аналіз результатів опитування за методикою САМОАЛ Е.Шострома (адаптація А.В.Лазукіна, Н.Ф.Каліної) понад 500 респонденток. Встановлено, що за основними показниками (орієнтація в часі, цінності самоактуалізації, погляд на природу людини, креативність, автономність, контактність) вибірка сімейних жінок значуще переважає вибірку несімейних. Показники розвитку потреби у пізнанні, гнучкості у спілкуванні не корелюють з чинником сімейного стану, а показники спонтанності слабко виражені в усіх досліджуваних.

В аналізі шкали “Креативність” відзначається, що у групі сімейних жінок показник рівня творчості корелює з віком людини. Цей факт пояснюється тим, що при більш-менш сприятливому сценарії проходження розвитку особистості відбувається розкриття жіночності в таких якостях, як спонтанність і впевненість у собі, у своїх поглядах, життєвому досвіді; така жінка буде вирішу-

вати життєві ситуації творчо. Для групи самотніх кореляції з віком не спостерігається, відповідно високі результати притаманні жінкам, у яких творчість є природною рисою, що не зазнала ніяких негативних деформацій у процесі розвитку особистості. Низькі показники притаманні жінкам, що не здатні до природності та спонтанності, зорієнтовані на апріорні установки, отримані у дитинстві, на ярлики соціальних стандартів, на ригідні гендерні установки та ін. Доводиться, що фундаментальна, первинно присутня творчість, яка є у кожній людині від народження, у цьому випадку викривлена чи подавлена культурою і суспільством. Відновлення творчості вимагатиме значних зусиль та сприятливого сценарію розвитку особистості. Тоді можлива “вторинна творчість” – відновлений творчий потенціал особистості.

Відзначено цікаву особливість цієї шкали – результати щодо жінок, які на момент дослідження очікували народження дитини, виявилися за межею 70%, при тому, що за іншими шкалами опитувальника (такими, як автономність, саморозуміння, гнучкість у спілкуванні та ін.) могли мати надзвичайно низькі показники.

Результати за шкалою “Автономність” довели, що високий рівень, притаманний респонденткам з високим рівнем інтелекту, які працюють за спеціальністю на керівних посадах чи керують власною справою, властивий жінкам, які справляються з відповідальністю за себе і за інших; часто їм властива андрогінна поведінка. На основі аналізу емпіричних частот за шкалою “Спонтанність” вказується на фрустрацію природних інтенцій сучасної жінки та переважання в її житті чиннику контролю. Встановлено також нестачу саморозуміння переважної частини жінок, що свідчить про підміну власних смаків і оцінок зовнішніми стандартами, самозречення і жертвність, конформізм. Підтверджується факт значущості наявності сім’ї для аутосимпатії сучасної жінки. Для несімейних жінок задоволення основних потреб пов’язано з соціальним становищем, яке здобувається з віком, тому існує статистично значуща кореляція з віком. Прояви контактності у сімейних жінок дуже різнопланові й диференційовані за інтенсивністю, проте не можна стверджувати щодо комуНікативної гнучкості. Загалом же застосування методики САМОАЛ дає змогу виявити низку

¹ Карпенко З.С. Міжстатеві стосунки в дзеркалі історичної перспективи // Етнопсихологічні орієнтири сімейного виховання. – Івано-Франківськ, 1996.

² Гасюк М.Б. Психологічні особливості самоактуалізації сучасної жінки: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Івано-Франківськ, 2002.

тендерцій процесу самоактуалізації сучасних жінок і фактів, що вимагають подальшого поглибленого вивчення.

Результати досліджень спонукають до пошуків релевантної психотерапевтичної системи, спроможної розширити свідомість жінок-клієнток, підготувати їх до відстоювання своєї “екологічної ніші” у складноорганізованому соціумі відповідно до власного волевиявлення. З наслідками систематичного культивування у жінок почуття меншовартості у його різноманітних проявах психотерапевти зустрічаються досить часто.

...На психологічну консультацію прийшла молода жінка, котру не задовольняє статус домогосподарки, якого вона набула після народження дитини. Олена (так звать клієнтку) здобула вищу філологічну освіту. Викладала в школі англійську мову і була задоволена своєю педагогічною діяльністю. Вона вийшла заміж вдало: її чоловік – успішний бізнесмен – міг самостійно утримувати сім'ю. Його дивувала і драгувала позиція дружини, яка Дорожила своєю роботою, отримуючи нікчемну, на його думку, платню. Чоловік Олени не розумів, навіщо потрібно так працювати, щоб приходити додому емоційно виснаженою і вимагати спокою для поновлення душевних сил, тоді як йому потрібна дружина, завжди готова зняти його власну напругу, розважити. Щоб мати більше часу для хатньої роботи і проведення дозвілля разом з чоловіком, Олена відмовилася від цікавої пропозиції стати завучем школи, а також підвищити кваліфікацію з другої мови, щоб викладати її і отримувати більше грошей. Жінка підпорядкувала своє життя іншим, врешті-решт покинувши роботу в школі. Зранку вона відправляє сина в школу, а чоловіка на роботу, готує обід, ходить за продуктами, зустрічає сина зі школи, далі веде його в музичну школу, на заняття танцювального гуртка. Сама ніде не буває. Клієнтка усвідомлює, що їй не вистачає професійного і дружнього спілкування, а почуття нереалізованості і соціальної непотрібності пригнічує чимраз дужче. Олена мріє знову влаштуватися на роботу, сподівається, що чоловік нарешті оцінить значення її праці, стане допомагати вдома, і в сім'ї запанує злагода без односторонньої жертви з боку дружини.

Зрозуміло, що Олена вимагає особливого виду психологічної допомоги – феміністської терапії. Загальну схему такої терапії

розробили Аткинсон, Мортен і Сью, назвавши її п'ятиступінчастою моделлю культурної ідентифікації, оскільки її з успіхом можна поширити на різні групи населення, що страждають від дискримінації.

Отже, жінка, що перебуває на першій стадії феміністської терапії, вірить у непорушність домінуючих в цьому суспільстві культурних цінностей. На другій стадії з'являється дисонанс. Жінка починає сумніватися в цінностях, які раніше поділяла, і відчуває необхідність протистояти застиглим істинам, які дисонують з таким життям. На третій стадії у жінки виникає думка про несправедливість суспільства. З'являється ненависть і недовіра до офіційних інститутів влади, що нав'язують “чоловічі” цінності. На четвертій стадії відбувається даліше поглиблення поглядів, кристалізація специфічних цінностей. Жінка може виявити, що деякі чоловіки чуйні і надійні, тобто відповідають її гуманістичним переконанням. П'ята стадія характеризується чітким вираженням своєї позиції і усвідомленням себе в світі. Жінка задовольняється культурною і статевою ідентифікацією: “Я – жінка і горджуся цим”. Почуття задоволення собою і своєю статевою належністю допомагає продуктивно діяти в існуючій ситуації, а коли необхідно – протистояти їй¹.

У випадку з Оленою потрапляємо одразу на третю стадію терапії, оскільки клієнтка досить добре усвідомлює свої потреби і демонструє готовність їх відстоювати. Подальший процес особистісних змін клієнтки може бути стимульований таким чином, щоб вона оцінила можливі альтернативи свого теперішнього статусу, замінивши його прийнятною для обох сторін моделлю. Це може бути більш рівномірний розподіл сімейних обов'язків між чоловіком і жінкою, запрошення домашньої працівниці, робота Олени на півставки, допомога батьків, а в разі незгоди чоловіка на працю дружини і розлучення, якщо виявиться, що це єдиний шанс для Олени захистити свою гідність.

Якщо повернутися до вирішення проблеми в принципі, то треба говорити про розчищення суспільного простору для жіночого

¹ Айви А.Е., Айви М.Б. *Саймек-Давинс /Л/* Психологическое консультирование и психотерапия: Методы, теории и техники практического руководства. – М., 1999. С.416–417.

підприємництва з опорою на етнокультурний потенціал жіноцтва краю. У зв'язку з цим варто нагадати про переваги колективістського (комунітарного) типу культури перед індивідуалістичним. В.А.Соснін, опираючись на дослідження Гарвардської школи бізнесу, робить висновок: "Загалом країни з комунітарною ідеологією виявилися здатними найкращим чином адаптуватися до міжнародної системи економічної конкуренції. Комунітарні ідеології виявилися краще пристосованими для отримання широкої бази соціальної підтримки суспільства, ніж індивідуалістичні"¹.

Як бачимо, учасники опитування демонструють прихильність саме до комунітарної ідеології, якою володіють країни з найбільш динамічним економічним ростом. Штучне стримування жіночих ініціатив через заскорозлу психологічну упередженість робить наше суспільство менш сензитивним до вибору гуманітарно орієнтованих виробничих і фінансових технологій. З іншого боку, забезпечення паритетного балансу чоловічого індивідуалізму і жіночого колективізму, а також протилежних (тут – комплементарних) когнітивних і поведінкових стратегій чоловіків і жінок зробить їх повноправними і рівноцінними суб'єктами підприємницької діяльності. Необхідні зміни суспільної та індивідуальної свідомості, які повинні підготувати кардинальні економічні зрушення в державі і регіоні.

Неврози суспільства перехідного періоду

Згідно з прийнятою у вітчизняній психології патогенетичною концепцією, що базується на психології відношень В.М.Мясищева, неврози визначаються як "психогенні функціональні розлади нервово-психічної діяльності, котрі зумовлені нездатністю особистості свідомо розв'язати конфлікт із собою або зі своїм оточенням"². Б.Д.Карвасарський зазначає, що внаслідок викривлень соціального сприймання, які виникають як результат конфліктної самооцінки, хворий неправильно витлумачує мотивацію партнерів

¹ Соснин А.В. Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты – и тенденции национальной идентификации // Психологический журнал. – Т.18. – №1. – 1997. – С.59.

² Практический справочник врача-психиатра / Под ред. Г.Воронцова и А.Видренко. – К., 1981. – С.133.

по спілкуванню, неадекватно реагує на актуальні міжособистісні ситуації, вся його увага зосереджується не на розв'язанні реальних проблем, а на збереженні уявлень про значущість свого "Я" як у власних очах, так і в очах навколишніх¹. Отже, визначення неврозу, дане Б.Д.Карвасарським, утверджує його у статусі особистісної проблеми, а не розповсюдженого (масовидного) соціально-психологічного явища, зумовленого неадекватною, конфліктною, національною, етнічною, культурною, професійною та іншою груповою самоідентифікацією, що для держави з перехідною економікою є досить характерним.

Клінічна картина різноманітних невротичних станів має спільні риси, до числа яких відносяться внутрішній конфлікт, тривога і страх, неефективний психологічний захист. У зв'язку з цим К.Хорні дає таке визначення неврозу: "Невроз є психічним розладом, який спричинюється страхами і захистами від них, а також спробами знайти компромісне розв'язання конфлікту різноспрямованих тенденцій"². Симптоми неврозів згадана авторка пропонує класифікувати відповідно до: 1) стосунків любові, прив'язаності і прихильності; 2) стосунків, пов'язаних з оцінкою "Я"; 3) із самоствердженням; 4) з агресією; 5) сексуальністю⁴.

Щодо методичного боку укладання опитувальника неврозів суспільства перехідного періоду, то нами використовувалася схема регулярного чергування діагностичних тверджень на кшталт: А+, В-, С+, А-, В+, С-, А+, В-, С+ і т.д., де А, В, С – різні невротичні тенденції, знаки "+" і "-" відображають твердження, які репрезентують відповідну невротичну тенденцію або є її антиподами. Використання зазначеної схеми повинно було зменшити імовірність появи артефактів, як-от: надання суб'єктивної переваги першим чи другим твердженням у колонках опитувальника, ефектів соціальної бажаності, саморепрезентації тощо.

У процесі валідазації опитувальника НТЦЗ використовувалася й інша його форма, в якій для кожного твердження пропонувалися варіанти відповідей: "так", "ні", "не знаю". Як і в попередній формі, на кожний тип невротичних тенденцій було підібрано по 10

¹ Карвасарський Б.Д. Психотерапія. – М., 1985. – С.164.

² Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. – М., 1993. – С.23.

⁴ Там само. – С.28.

тверджень (всього 30) і, відповідно, 30 висловлювань характеризували як опозиції асоціальним настановам, які є показниками невротизації особи (всього 60 тверджень). Результати кореляційного аналізу, за Чупровим, обох форм опитувальника ($r=0,80$; $p<0,01$) свідчать, що має місце висока надійність презентованого діагностичного засобу, його конвергентна валідність.

Задум емпіричного дослідження спирався на концептуальне допущення про існування соціальних неврозів, спричинених ціннісною дезорієнтацією великих людських спільнот (населення регіону, нації, певної професійної чи вікової групи тощо), втратою ними інституціональних суспільних ідеалів і відсутністю консолідуючої спільної мети (національної ідеї, життєвої і професійної перспективи, ідеологічних орієнтирів і т. ін.), що спостерігається в перехідні періоди державного та суспільного розвитку.

Робоча гіпотеза полягала в тому, що загальний рівень невротизації є сумарним, змістовно недиференційованим показником соціальної дезадаптації особи і може розглядатися як деяке тло, на якому з'являються контури захисної аксіопсихологічної конституції людини. Остання являє собою своєрідну гіперкомпенсацію дифузних ціннісних устремлінь особистості, що сприймається як загроза цілісності "Я" у протистоянні з невизначеним соціумом.

Діагностичне дослідження проходило в два етапи. На першому етапі виявлявся рівень невротизації за допомогою експрес-діагностики неврозу К.Хека і Х.Хесса¹. Високий рівень невротизації характеризувався такими показниками: а) вираженою емоційною збудливістю, внаслідок якої з'являлися негативні переживання (тривожність, напруженість, розгубленість, розоратованість); б) безініціативністю, котра формувала переживання, пов'язані з незадоволеністю бажань; в) егоцентричною особистісною спрямованістю, яка призводила до іпохондричної фіксації на соматичних відчуттях і особистісних недоліках; г) труднощами у спілкуванні; д) сором'язливістю і залежністю. Низький рівень невротизації свідчив про емоційну стійкість, позитивне тло переживань (спокій, оптимізм), ініціативність, почуття власної гідності, незалежність, соціальну сміливість і легкість у спілкуванні.

Опитувальник виявлення невротичних тенденцій ціннісного змісту

		-2	-1	0	+1	+2	
1.	Ніколи краще поступитися, ніж іти на загострення відносин						Завжди існує рішення проблеми, яке б задовольняло всіх
2.	Люди повинні допомагати один одному						Людина людині вогк
3.	Невтручання у справи інших – найкраща політика						Справи інших тією чи іншою мірою стосуються кожного з нас
4.	Людина сама вирішує, що для неї краще						Друзі – це люди, які зацікавлені у розв'язанні моїх проблем
5.	Що би там не було, потрібно завжди наклеювати на своєму						Істина – дитя колективної згоди
6.	Почуття ніколи не обманюють						Почуття швидкоплинні і мінливі, до них не можна ставитись серйозно
7.	Мене тягне до людей						Між людьми існує взаємне притягання
8.	Життя – це щастя прилучення до світу інших людей						Життя – це боротьба, в якій перемагає найсильніший
9.	З людьми не можна бути відвертим (ою), вони використовують це проти тебе						Відвертість зближує людей, створює підґрунтя для порозуміння
10.	Власні інтереси переважно мають таке саме право на існування, як і інтереси інших людей						Живучи проблемами інших, ми розв'язуємо свої власні
11.	Кожна людина прагне використати іншу тією чи іншою мірою						Переважає більшість людей прагне до співпраці і співробітництва
12.	Люди завжди прагнуть самовираження в колективі і разом з ним						Самовираження – це завжди процес внутрішнього зміцнення себе, але окремо від колективу
13.	Мої вчинки іноді мені не підвладні, але їм завжди передують добрі наміри						Людина сама відповідальна за власні вчинки
14.	Люди здебільшого відкрито заявляють про свої наміри						Усім людям притаманне лицемірство
15.	Насправді людині нічого не потрібно від інших, окрім спокою						Тільки через близькість з іншими людина здатна відчувати себе щасливою
16.	Здібності і наполегливість – запорука успіху						Успіх у кар'єрі залежить від підтримки впливових людей

¹ Семиченко В.А. Психические состояния. К., 1998. С.74–75.

17.	Граги потрібно тільки на перемогу					Головне – не перемога, а участь
18.	Спілкування – це частина взаєморозуміння і взаємодопомоги					Стосунки з людьми обмежені корисливими межами
19.	У будь-якій ситуації знаходяться люди, котрі компетентніші за мене					Я завжди можу знайти справу за своїми здібностями
20.	Треба намагатися зрозуміти вчинки інших людей					Людам не можна прощати їхні промахи
21.	Почуття особистої свободи досягається тільки шляхом усамітнення					Особиста свобода здійснюється в межах взаємних зобов'язань
22.	У вирішенні будь-якої справи найбільше значить моя переконаність					У будь-яких справах обов'язковою є думка інших людей
23.	Прояв емоцій – ознака слабкості					Емоційність – ознака людяності
24.	Справжній відпочинок – в колі друзів					Найкращий відпочинок там, де немає людей і зобов'язань
25.	Ніщо так не надихає мене до праці, як похвала з боку інших людей					Момент, коли я сам подобаюсь собі, вселяє в мене впевненість
26.	Усі люди мають право на власну точку зору					Мене “бісить” нетямущість співрозмовника
27.	Нікому не варто розповідати власні думки і почуття					З близькими людьми можна ділитися всім
28.	Життєвий шлях – це результат вольових поривань людини					Мій життєвий шлях спрямовують стосунки з іншими людьми
29.	Почуття займають ясність розуму					Вміти співчувати – це те ж саме, що вміти розуміти
30.	Більшість людей, які мене оточують, не викликають у мене почуття дискомфорту					Коли мене оточують люди, то я відчуваю тиск з їхнього боку

Ключ до опитувальника:

Орієнтація на людей (поступливий тип) – 1-, 4+, 7-, 10+, 13-, 16+, 19-, 22+, 25-, 28 +.

Орієнтація проти людей (агресивний тип) – 2+, 5-, 8+, 11-, 14+, 17-, 20+, 23-, 26+, 29-.

Орієнтація від людей (відособлений тип) – 3-, 6+, 9-, 12+, 15-, 18+, 21-, 24+, 27-, 30+.

На другому етапі використовувався опитувальник НТЦЗ з метою виявлення типових ціннісно-поведінкових стратегій сурогатного ціннісно-орієнтаційного змісту, що завуальовує внутрішній конфлікт особистості і призводить до ригідних, загалом дезадаптивних способів соціального реагування.

Використовувалася вибірка молодих людей віком 18–22 років, студентів вищих закладів освіти Прикарпаття, всього 225 осіб. Даний тип респондентів є відносно “поміркованим” контингентом, на який проєктуються ідеологічні орієнтири, соціальні запити, економічні можливості, колективні уявлення тієї частини працюючого населення, яку умовно можна назвати середнім класом чи його зародком, якщо йдеться про країни з перехідною системою господарювання. Зрозуміло, що представники вкрай зубожлої верстви населення не мають змоги навчатися за контрактною формою, яка віднедавна почала превалювати в нашій країні.

З огляду на це слід відзначити, що відмінності у результатах опитування в підгрупах респондентів виявилися статистично незначущими. Натомість проявився чітко окреслений розподіл: чверть масиву відповідей виражає невротичні тенденції ціннісного змісту (соціальні неврози), ще одна чверть пов'язана з преневротичним станом (“нульові” показники за опитувальником НТЦЗ), половина відповідей не виявляє невротичних новоутворень у структурі соціальних диспозицій. Розподіл окремих типів невротичних тенденцій, класифікованих, за К.Хорні, як орієнтації “на людей”, “проти людей” і “від людей”, не виявив істотних переваг якого-небудь типу: всі вони рівнопредставлені в діагностованій вибірці. Отже, приблизно 7–8% відповідей репрезентують поступливість, конформність, самоприниження і почуття непевності, запобігання та улесливість щодо інших, покірність і безпорадність, психологічну залежність (орієнтація на людей). Така ж за обсягом група відповідей утверджує агресивність, не поступливість і затятість, активне маніпулювання іншими, жорсткість і владність, самовпевненість і прагнення до переваги, черствість і конфліктність (орієнтація проти людей). Третя група соціальних невротичних тенденцій репрезентує самодостатніх ізольованих індивідів, для яких емоційна дистанція, відстороненість, скритність, відчуження і самообмеження є прийнятними способами під-

тримання ілюзії емоційної невразливості й особистісної автономії. Доволі репрезентативний показник преневроти́чності (>25%) вказує на невизначеність ціннісних орієнтацій значної частини молоді, пошуки нею задовільного суспільного ідеалу, екзистенційний вакуум (за В.Франклом).

З'ясувалося, що рівень невротизації особистості, визначений за тестом К.Хека і Х.Хесса, значуще корелює з результатами діагностики НТЦЗ. Крім того, запропонований опитувальник дає змогу точніше визначити тип невротизації особи, зумовлений соціокультурними чинниками. Тест Хека –Хесса виявляє сумарні, ціннісно слабо диференційовані, загалом психосоматичні показники невротичності, в той час як опитувальник НТЦЗ має більшу дискримінантну валідність, а тому з його допомогою можна побудувати профіль ціннісно-сміслової деструкції у структурі особистості.

Про наявність такої деструкції свідчить характер диференціації отриманих відповідей, які за звичайних умов повинні репрезентувати криву нормального розподілу. Як відомо, близько 68% випадків у ситуації такого розподілу даних відображає психологічну норму. Відсоток отриманих нами результатів (>50%) не дотягує до статистичної норми і може свідчити про соціально-психологічне неблагополуччя не лише діагностованої вибірки, а й переважної більшості населення, яку вона репрезентує. Вочевидь можна сподіватися, що діагностика невротичних тенденцій ціннісного змісту, проведена на інших соціально диференційованих вибірках, дасть змогу виявити іншу міру і тип невротизації, що відбиватиме життєві умови і духовні устремління конкретних людей як представників даних маргінальних груп. Перспективним напрямом емпіричного дослідження може бути моніторинг НТЦЗ у безробітних, пенсіонерів, державних службовців, учених, творчої інтелігенції, представників олігархічних структур тощо. Це допоможе отримати більш чітке уявлення про ціннісно-сміслову стратифікацію суспільства, намітити комплекс заходів для корекції диспозиціональних перверзій того чи іншого типу.

Разом з тим запропонована методика діагностики невротичних тенденцій ціннісного змісту може бути рекомендована для визначення превентивних кроків з елімінації чинників, котрі спричинюють екзистенційну депривацію значної частини населення і потен-

ційно містять загрозу соціальних заворушень. Зазначене завдання не підвладне одним лише професійним психологам. Воно вимагає також громадянської консолідації різних суспільних інституцій – політичних, правничих, освітньо-виховних, культурних, адміністративних.

Моніторинг НТЦЗ різних соціальних груп дав змогу отримати більш чітке уявлення про ціннісно-орієнтаційну стратифікацію населення Прикарпаття:

1. Найвищий показник нормальної аксіопсихологічної структури (57%) притаманний працюючому населенню, що свідчить про його ціннісно-орієнтаційну інтегрованість з соціумом. У групі пенсіонерів спостерігається різка поляризація захисних ціннісних устремлень поступливого типу (40%) і нормальної аксіопсихологічної структури (40%), що пов'язано з різкою диференціацією населення на багатих і бідних. Показник преневроти́чності падає з 25% (у студентів) до 0% (у пенсіонерів), що вказує на стабілізацію ціннісно-сміслової свідомості людей з віком. Відзначена динаміка преневроти́чності підтверджується і за іншими параметрами.

2. З віком зростає частка людей з нормальною аксіопсихологічною структурою (від 46% у 18–20-річних до 63% у 50-річних і старших), що є свідченням соціальної зрілості індивідуальної мудрості. З невротичних тенденцій перевагу має поступливий тип, що забезпечує конформну поведінку більшості вікових груп, за винятком групи 21–25-річних, у поведінці яких переважають агресивні тенденції і високий рівень преневроти́чності, пов'язаний швидше за все з фрустрацією професійних домагань в сучасних соціально-економічних умовах, проблемами особистісного і сімейного самовизначення.

3. Гендерний параметр дослідження дозволив виявити перевагу чоловіків за показником нормальності аксіологічного компонента психіки і вищу міру фрустрованості жінок (преневроти́чний стан) порівняно з чоловіками, що вказує на нерівні можливості для самореалізації представників різних статей.

Перспективним напрямом досліджень є вироблення на основі моніторингу НТЦЗ різних маргінальних груп комплексу заходів щодо корекції диспозиційних перверзій того чи того типу.

Наративна психотерапія для українського суспільства

На основі даних моніторингу етнопсихологічних особливостей населення Прикарпатського регіону можливе вироблення ефективного етнокультурного наративу з метою, зокрема, ведення виборчої компанії в середині країни, презентації краю і держави на міжнародній арені, впровадження новітніх освітніх проектів у справі виховання молодого покоління.

Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві з їх очевидними набутками і невідворотними втратами в економіці, політиці, культурі, науці та освіті супроводжуються зміною парадигмальних основ психології масової та індивідуальної свідомості. Звичною стала екзистенційно-гуманістична риторика, пов'язана з обґрунтуванням доцільності певного гуманітарного нововведення на кшталт особистісно-орієнтованого підходу до виховання та навчання молодого покоління. Водночас пропонований підхід входить у суперечність з жорсткою системою традиційних соціальних інститутів (сім'я, дитячий садок, школа), що самовідтворюються, спираючись на власне етнокультурне підґрунтя, і розвиваються паралельно “модній” доктрині. Зміна висок (“школа” на “гімназія”, “училище” на “коледж” тощо) не гарантує переструктурування змісту освіти і виховання на засадах самодіяльності, творчої активності, особистої відповідальності, екзистенційного вибору, що, власне, і передбачає особистісно-орієнтований підхід.

Методологи в галузі гуманітарних наук кваліфікують сучасну соціокультурну ситуацію, витворену різноякісними чинниками поліморфного світу, як постмодерністську. Онтологічними ознаками такої ситуації є буттєва присутність смислу в інтерсуб'єктному просторі людської взаємодії, відтак залежність ціннісного проектування життя особи від наявності підтримуючих (розвивальних) чи патологізуючих (проблемних) соціальних контекстів.

Герменевтична позиція постмодернізму докорінно відрізняється від модерністської точки зору: якщо модерністські мислителі схильні цікавитися фактами і правилами, то для постмодерністів цікавим є унікальний смисл. Модерністський світогляд засновується на можливості “експертного” знання суб'єкта (до-

слідника) про окремі життєві прояви піддослідного (об'єкта). Постмодерністський світогляд пориває із суб'єкт-об'єктною роздвоєністю пізнавальної ситуації і конституює смисл в ранзі транс-суб'єктної реальності, породженої контекстом соціальної взаємодії.

Вихідні теоретичні засади постмодерністської парадигми, будучи екстрапольованими на сферу українського політикуму, повинні враховувати наступні обставини.

По-перше, історичне колоніальне минуле України, тривала розділеність етносу між двома імперіями – Австро-Угорською та Російською – зумовили двояку геополітичну орієнтацію населення. Перша, прозахідна, акцентувала демократичні свободи, приватну ініціативу й особисту відповідальність; друга, проросійська, наполягала на пріоритеті державних інтересів, заохочувала конформізм і колективну відповідальність. Таким чином, державне самовизначення України, що відбулося 1991 року, спиралося на амбівалентну національну самосвідомість. Усвідомлення своєї маргінальності у світовому співтоваристві націй проблематизує становлення національної ідентичності українців.

По-друге, перебування України на “геополітичному розломі” не могло не позначитися на формуванні таких рис національного менталітету, що забезпечували виживання етносу в умовах колонізації. Це, насамперед, піклування про свою родину з такими його віддаленими наслідками, як психологія хуторянської відрубності, обережність, хитромудра недалекоглядність (“Моя хата скраю...”), ненадійність на службі колонізаторам (зрада Хмельницького Польщі, Мазепи – Росії...), кволість і виснаженість консолідуючої настанови (“Де два українці, там три гетьмани”), що не сприяло матеріалізації державницької інтенції українського народу.

Наративна психотерапія, відштовхуючись від зазначених постулатів і враховуючи культурно-історичні детермінанти розвитку нації, здатна запропонувати оптимістичну альтернативу ціннісного і політичного вибору українців без акценту на патологічних патернах їх історичної поведінки і трагічних епізодах історичної долі.

Завданням наративних психотерапевтів є залучення людей до деконструкції їх проблемних (патологічних) історій, визначення

бажаних для них напрямів розвитку і створення альтернативних історій, які підтримують ці напрями. Наративні психотерапевти переконані, що, відокремлюючи проблеми від людей, вони ставлять їх перед вибором – залишитися в царстві болю і страждання чи прийняти виклик альтернативних можливостей і пере-повісти, перетворити і пережити свою біографію під іншим, довільно вибраним і більш оптимістичним кутом зору.

Що означає це завдання у світлі “української перспективи”?

По-перше, геополітична межовість України не обов’язково прирікає її народ на прийняття позиції “психологічного маргінала” з одвічним комплексом меншовартості, що трансформувалася у декларовану колишньою владою політику багатовекторності. Постанова самобутньої суверенної держави з власними геополітичними зацікавленнями (не проросійськими чи прозахідними) – цілком у дусі ампліфікації ідеї громадянського суспільства, якщо парціальним суб’єктом у цьому контексті вважати окрему державу, а колективним суб’єктом – світове співтовариство націй.

По-друге, рудименти колоніальної свідомості в менталітеті українців далеко не безальтернативні. Невротична фіксація на вадах українського характеру перетворює народ у масу, яка, за визначенням Ортеги-і-Гассета¹, є множиною людей без особливих чеснот. Пересічна “масова людина” цілковито задоволена собою, не визнає ніякого авторитету, живе без певного “життєвого проєкту”. Вона не усвідомлює, що демократичні інститути вимагають постійної підтримки і пильності – “людина маси” соціально безвідповідальна. Знаменита українська терплячість у цьому зв’язку виглядає не надто привабливою. Натомість зросла політична активність, диференціація спектру політичного вибору свідчить про позитивні тенденції у розвитку українського суспільного організму, котрий консолідується шляхом правового узгодження групових інтересів і партійних ідеологій. Аристократизм еліти, героїчне подвижництво – ось що може протистояти психології безликої і безголосої маси. Героїчних постатей у вітчизняній історії багато. Україна вочевидь потребує конструктивної соціальної

міфології, що підтримає її в державницьких намаганнях і дасть надію на здійснення “української мрії”.

Розповсюджуючи настанови наративістів на царину політичного самовизначення особи, зустрічаємося з необхідністю конструювання для лідерів політичних партій ефективного етнокультурного наративу і його пропаганди як стрижня виборчої технології. При складанні такого наративу слід дотримуватися наступних правил:

1. З різнопланової історії нації слід виокремити унікальні епізоди, які уособлюють її дух, міць, готовність і здатність долати труднощі.

2. Пов’язувати героїчні сторінки національної історії з сучасними їм прагненнями сучасників.

3. Проаналізувати, що було зроблено для того, щоб славетні події минулого відбулися.

4. Встановити зв’язок практичних учинків, колишніх подій і успішних звершень з особливостями національного менталітету і національного характеру.

5. Збагачувати переосмислену під конструктивним кутом зору національну історію недавніми вдалими кроками уряду, партійними альянсами і політичними консенсусами задля економічного відродження і культурного розвитку Української держави.

Таким чином, модифікація наративного психотерапевтичного інтерв’ю, використовуваного зазвичай в індивідуальному та сімейному консультуванні, допоможе оптимізувати політичний вибір громадян. При цьому поняття політичного вибору стосується як активних суб’єктів політичного процесу (партій, їх лідерів та членів), так і пересічних громадян, які заявляють про свою політичну волю у спосіб голосування на виборах до парламенту та місцевих органів самоврядування. Основні методи технології політичного вибору – побудова екстерналізованого дискурсу (відокремлення проблем від людей), опора на унікальні епізоди історії, переосмислення своєї історії під кутом зору нової історичної перспективи, постановка відкритих запитань, ініціювання дискусій – актуалізують громадянську позицію суб’єктів політичного процесу.

Дотримання означеної лінії поведінки в політичній пропаганді є актуальним для України, оскільки плекання міфу про скривджен-

¹ Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии. – №3. – 1989.

ну жінку, акцентування зазіхань зовнішніх ворогів і самобичування з приводу пресловутої української заздрості, хуторянської відрубності, почуття меншовартості та інших вад утруднюють ідейно-політичну консолідацію народу для досягнення високих цивілізаційних стандартів. Видається, що в сучасних соціокультурних умовах теорія і практика наративної психології здатна не лише запропонувати гідну альтернативу пережиткам тоталітарного мислення в середовищі професіоналів, а й прислужитися реальній гуманізації морально-психологічної атмосфери в суспільстві з її неодмінним атрибутом – правом кожного на зважений політичний вибір.

Вищенаведені дані емпіричного дослідження можуть слугувати переконливим доказом актуальності розробленої в наративній психотерапії технології конструювання життєстверджуючих історій, придатних для корекції диспозиційних перверзій того чи іншого типу. Продуктивний етнокультурний наратив здатен подолати суспільну анемію, запобігти масовим девіаціям і запропонувати Україні гідну її місії історичну перспективу.

Вітакультурний потенціал галицьких паремій в контексті психології розвитку

Новітній етап етнопсихологічних студій вимагає продуктивної асиміляції нормативних приписів і полісемантичних філософських сентенцій з багатющої спадщини народної педагогіки. Перспективні здобутки психології розвитку (генетичної психології), серед іншого, знаходяться в царині етнопсихології виховання, що парадигмально обіймає універсум людського існування. У цьому зв'язку дослідження вітакультурного потенціалу українських паремій галицького ареалу побутування дасть змогу актуалізувати глибинний соціетальний пласт населення краю як архетипну, інваріантну підставу індивідуального розвитку особистості.

На біоцентричне налаштування індивіда вказують паремійні одиниці, що містять побажання: “Будь здорова, як вода, а багата, як земля!”; пересторогу: “З вогнем не жартуй і воді не вір”, “Питає лютий, чи добре взутий”, “Січень не так січе, як у вуха пече”; пораду: “Догодуй бджолу до Івана, то нарядить тебе, як пана”;

настанову на витривалість: “Чоловік не з солі, від дощу не розтопиться”; сентенцію: “Вода дністрова понад усі здорова”, “Трудно літом без корови, а зимою без кожуха”; застереження: “Минув Спас – держи рукавиці про запас”, “Не спитавши броду, не лізь у воду” та ін. Сюди ж відноситься і група паремій, що вказує на роль спадковості та мінливості в розвитку особистості: “Яке коріння, таке й насіння”, “І межі хоптою росте красне зілля”, “З одного дерева і хрест, і лопата: хрестові сі кланяють, а лопатою гній викидають” тощо.

Предметний зміст образу свідомості конструється перцептивними процесами, які забезпечують орієнтування у властивостях предметів і явищ навколишнього світу, оволодіння цим світом за допомогою наочно-дійового мислення. Полюс предмета заповнює увагу дитини раннього віку (моносуб'єкта), підпорядковуючи собі безпосередній інтерес до дорослого, який цікавить малюка насамперед своєю інструментальною функцією, наприклад, показує, як цим предметом можна діяти. Отже, провідна у ранньому віці предметна діяльність формує й однойменну життєву настанову – предметоцентризм.

Предметоцентричні настановлення містяться в нареміях, що відображають планування діяльності: “Весняний день рік годус”, “Сій овес, коли боса нога на ріллі не мерзне”, “Хто влітку дармує, той взимку біду чує”; прагнення до досягнення стандартів якості: “Робити ні сіло, ні впало не годиться”, “Косо-киво, аби живо” (іронія), “Змайстрував таке, що купи не держиться” (осуд); наполегливість: “Кепський господар, як десять робіт зачинає, а жодної не кінчає”; цілеспрямованість: “Не збочуй з дороги, бо відпокутують ноги”; трудовий ритм: “Поки зерно в колоску – не засиджуйся в холодку!”, “Дармо в Бога день крадеш”; прагматичний сенс працьовитості: “Як літо пролежиш, взимі з торбою побіжиш”; моральний аспект перфекціонізму: “Роби добре всюди, похвалять тя люди”; трудову мотивацію: “Хто хоче робити, роботу знайде”, “Хто воркоче, той робити не хоче”; терпимість до помилок, без яких неможливе набуття досвіду: “По стерні не пройдеши, ноги не поколовши”, “Скотина й на чотирьох ногах спотикається, а людина на двох”; настанову на бережливість: “Радій хлібові не в полі, а в столі”, “Що мав, то з димом пустив” тощо.

На зміну предметоцентризму приходять егоцентризм дошкільника – онтогенетичного полісуб'єкта. При цьому “мислення і уява мовчать, говорять тільки пам'ять і афект. Слово сприймається як таке, що стосується мене, тільки як річ-для-мене. Ніяких об'єктивно, для себе-існуючих речей так установлена свідомість не визнає. Образи з вираженим домінуванням полюса особистісного смислу природно назвати егоцентричними”¹. В ігровій діяльності, яка займає провідне становище в дошкільному віці, складаються сприятливі умови для інтенсивного нарощування ціннісно-смислової сфери. У грі, насамперед сюжетно-рольовій, дошкільнят цікавлять передовсім суспільні функції людей, їх взаємовідносини і взаємозобов'язання. Інтеріоризація різноманітних соціальних норм породжує ситуацію боротьби мотивів, а здійснення тих чи інших виборів утворює дитину у відповідній особистісній позиції. Слабкість соціальної рефлексії в дітей дошкільного віку не дає змоги говорити про розвинену моральну саморегуляцію. Дошкільник діє “морально” тому, що так велить йому власний інтерес, “підправлений” заохоченнями чи покараннями дорослих. Образно кажучи, полісуб'єкт дошкільника перебуває в становищі новонародженого, тому його внутрішня позиція є ще досить нестійким моральним утворенням і насправді репрезентує Его, а не моральнісний імператив.

Егоцентричні орієнтації передають паремії: “Своя хата краща від чужих палат кам'яних” (почуття приватності); “Не мій кінь, не мій віз, най теркоче, куди хоче” (невтручання в чужі справи); “Засвітить сонце і в наше віконце” (вираз надії); “Не варт свині пасти” і “За ним і когут не запіє” (відмова у визнанні гідності); “Кожний має свого хробака” (самокритичність, терпимість); “При соловію і воробець співак”, “Не рубай сук, на якому сидиш” (врахування заслуг інших людей, передбачливість); “Як було зранку, так буде й до останку” (віра у фатум); “За єднов вівцев ціле стадо біжить”, “Паршиве ягня цілу череду запаскудить” (роль прикладу в соціальній поведінці); “Рожа і в терню гожа”, “Не всі сади родять, що цвітуть”, “На розтвір лиш пуста хата” (антентична самопрезентація); “Він би вийняв око за кавалок хліба” (крайній

індивідуалізм); “Аби вовк ситий і баран цілий” (необхідність узгодження інтересів); “Чия хата, того й правда” (суб'єктивність, конвенційний нігілізм) і т.д.

Молодший шкільний вік характеризується переважанням навчальної діяльності, головною метою якої є оволодіння базовими знаннями та способами їх здобування (учіння). Ф.Ю.Василюк пише: “Ілюстрацією домінування полюса значення в образі може бути будь-яке наукове поняття, оскільки в процесі формування воно очистилось від предметно-чуттєвих вражень, від емоційного ставлення, від впливів природної мови”¹. Засвоєння такого роду формалізованих знань-значень (об'єктивної, нейтральної відносно суб'єкта інформації) становить основне завдання молодшого школяра, який вперше дістає змогу вийти в простір метасуб'єктного діяння – у світ матеріальної і духовної культури людства. Посталий культурицентризм, зрозуміло, стає не панівною життєвою настановою молодшого школяра, а лише відправним пунктом подальшого освоєння культурних здобутків та самостійної культуротворчості.

Культурицентричні життєві орієнтації відображають паремії, що містять гуманістичні настановлення: “Не на тебе самого сонце світить”, “Сонце на всіх однаково світить”, “Він би за нього в огонь скочив” (схвалення самопожертви); узагальнені настанови, базовані на тонких психологічних спостереженнях, щодо виховання: “Гни прут, поки сирий, бо як висохне, то ся зломить”, “Куди дерево хилиться, туди і впаде”; застереження відносно спадковості: “Яке дерево, такий клин, який батько, такий син”, “Яблуко від яблуні недалеко відкотиться”, “Вовка як не годуй, а він все в ліс дивиться”; прогностичні попередження: “Посади свиню за стіл, вона й ратиці на стіл”, “Бійся не того собаки, що голосно гавкає, а того, що лащиться”, “Занюхав кіт сало, а не занюхав бука”; закономірності диспозиційної регуляції поведінки: “На похиле дерево і кози скачуть”, “Ласкаве телятко дві матки ссе”, цільові напучення: “Легко втратити, тяжко заробити”, “Не зарікайся робити, тільки красти”, “Горить му робота в руках” і т.д.

¹ Василюк Ф.Е. Структура образа // Вопросы психологии. – №3. – 1993. – С.10.

¹ Василюк Ф.Е. Структура образа // Вопросы психологии. – №3. – 1993. – С.12.

Домінування полюса знака (слова) з його, за О.О.Потебнею, триадичною структурою (зовнішньої форми – єдності членороздільних звуків, внутрішньої форми – уявлення і змісту – власне значення) створює широкі можливості для формування соціоцентризму як відправної життєвої орієнтації та утвердження людини в ролі абсолютного суб'єкта. Вразливість до слова як універсального засобу спілкування, увага до його поняттєвої насиченості, експресивної образності, метафоричності, що виражається в пошуках підтексту, особливо притаманна підліткам, що врешті відкривають для себе глибину і “закодованість” власного Я. Тяга до ровесників як партнерів по само- і взаєморозумінню, суперечлива ідентифікація – відособлення з дорослими, зростає почуття дорослості й бунтівне заперечення авторитетів, поведінкових стандартів тощо черпають снагу з інтимно-особистісного спілкування і суспільно корисної діяльності підлітків, що виступають креативним середовищем соціоцентризму. Фактичне досягнення розвитку вищих психічних функцій (довільної пам'яті, абстрактного мислення, творчої уяви, внутрішнього мовлення, волі) забезпечує можливість значної розбудови змістово-значеннєвої бази особистого досвіду, індивідуалізації світосприйняття, знаходження рівноваги (хай іще хиткої, “пробної”) індивідуальності і колективності.

На наступному життєвому етапі – навчально-професійної діяльності, що є провідною в юнацькому віці, – відбувається посилення соціоцентричних тенденцій у зв'язку з вирішуваними проблемами формування світогляду, морального й екзистенційного самовизначення. Соціоцентричний простір розширюється до масштабу антропоцентризму і стає можливим діалог “Я і людство”, роздуми на тему “Для чого я покликаний у цей світ?”, “Моє життєве призначення” і далі: “В чому суть буття?”, “Як відкрити таємницю світобудови?”. Останні два запитання позначають гранично широкий контекст появи космоцентричної життєвої орієнтації людини, що виявляється в переживанні глибинної духовної єдності з Універсумом.

Соціоцентризм як сформована життєва орієнтація проявляється в таких пареміях: “В горах світ дошками забитий” (необхідність широкого кругозору); “Колос повний до землі гнеться, а

порожній догори пнеться” (духовний зміст особистості); “Наскочила коса на камінь” (нетолерантність); “Якби на кропиву не мороз, вона б усіх людей пожалила” (застереження від злоби); “Горе дворові, де корова розказує воліві” (порушення субординації, гендерна нерівність); “Біда вівцям, де вовк пастишить” (співчуття пригнобленим), філософська розважливність: “Що має бути, того не минути”, “Що було, то сі перебуло, а що буде, то мемо видіти”, “Все на світі до пори, до часу” тощо.

Таким чином, сукупний вітакультурний потенціал галицьких паремій “працос” на спонтанне саморозгортання духовних здатностей індивіда в процесі освоєння ним різноманітних соціальних діяльностей. Це двосдине завдання забезпечується особистісно та національно орієнтованим вихованням, що враховує логіку індивідуального аксіогенезу людини у феноменологічному полі її життєвих орієнтацій з виразним архетипним підґрунтям.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРИКАРПАТТЯ

Вже півтора десятка років Україна перебуває в стані затяжної демографічної кризи. Втрата за останнє десятиріччя (1994–2004 рр.) більше п'яти мільйонів чисельності населення засвідчує тривожні тенденції в демографічному розвитку України, які загрожують збереженню генофонду нації. А демографічна проблема, як відомо, поряд з економічною та енергетичною віднесена до числа основних глобальних проблем третього тисячоліття.

Демографічна ситуація, що склалася в Україні, обґрунтовано викликає занепокоєння як державних органів, так і широких верств суспільства. Нині основними ознаками демографічної кризи є скорочення чисельності населення, зменшення тривалості життя та стрімке падіння народжуваності, від'ємне сальдо еміґрації. Основними причинами скорочення населення є низька народжуваність, висока смертність, бідність, міграційні процеси, що набули широкого розмаху, несприятлива екологічна ситуація, постійне психологічне навантаження.

Причини такого стану мають історичне коріння і накопичувалися впродовж тривалого часу. До того ж за роки державної незалежності України керівні органи серйозно не переймалися демографічною проблемою, хоч є надія, що програма дій уряду змінить досі неефективний підхід, оскільки державні бюджети України на 2005–2006 рр. є соціальними. Не допустити депопуляції та деградації суспільства – невідкладне завдання і, без перебільшення, святий обов'язок усіх гілок та органів державної влади.

Вже досить тривалий час на Івано-Франківщині – однієї з областей, що входить до складу Карпатського регіону, спостерігається несприятлива тенденція погіршення демографічної ситуації. У цьому зв'язку виникає об'єктивна необхідність активізації демографічних досліджень, а значить і поглиблення наукових знань щодо характеру та інтенсивності змін у демографічних процесах і структурах, особливостей життєдіяльності та відтворення населення Прикарпатського краю. Такого роду дослідження мають і прикладне значення, адже їх результати можуть вико-

ристовуватись у процесі розробки регіональних соціально-демографічних програм і сприяти формуванню національної демографічної політики з достатнім рівнем її регіоналізації.

Вкрай негативні тенденції відтворення людності досліджуються нині у ґрунтовних наукових працях у розрізі великих демографічних районів, сучасні межі яких попередньо уточнені¹. Здійснено регіональну оцінку демографічних втрат, що виникли протягом 1990-х рр. внаслідок затяжного соціально-економічного занепаду. Аналіз сучасної демографічної ситуації у Західному демографічному регіоні охоплює й області Карпатського краю. Західний район порівнюється з іншими демографічними районами щодо характеристик демографічних процесів, зокрема процесу депопуляції.

Корінні соціально-економічні трансформації, що відбуваються на Прикарпатті, мали як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, у 1990-х – на початку 2000-х рр. значно погіршилися характеристики природного руху населення, основні компоненти якого – народжуваність і смертність. Змінилися кількісні, структурні та якісні параметри територіальної людності, а від їхньої спрямованості та інтенсивності у кінцевому підсумку залежать особливості відтворення населення.

Нові соціально-економічні умови позначилися на всіх сторонах життєдіяльності людей, їхніх інтересах, психології, життєвій позиції. Не лишилася незмінною й демографічна поведінка людей. Особливо вражас низька дітородна активність населення, наслідок якої – різке падіння народжуваності на Прикарпатті. Так, якщо у 1989 році народилось 22204 особи, то у 2002 році лише 13911, тобто число народжених порівняно з 1989 роком зменшилось на 8293 особи, або на 37,4%. Відповідно число народжених у міських поселеннях впродовж даного періоду зменшилось на 3906 (з 9486 до 5580), або на 41,2%; в сільській місцевості таке зменшення становило 4387 осіб (з 12718 до 8331 особи), або 34,5%. (див. таблиця 1):

¹ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витoki, складові, напруги протидії. – К., 2001.

Таблиця 1.

Чисельність народжених та загальні коефіцієнти народжуваності на Івано-Франківщині у 1989-2002 рр.¹

Рік	Чисельність народжених, осіб				Загальні коефіцієнти народжуваності, %			
	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення в % до сільської місцевості	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення в % до сільської місцевості
1989	22204	9486	12718	74,6	15,6	15,8	15,4	102,6
1995	18479	7305	11174	65,4	12,6	11,5	13,5	85,2
1996	17746	7184	10562	68,0	12,2	11,4	12,7	89,8
1997	16948	6813	10135	67,2	11,7	10,9	12,2	89,3
1998	15798	6166	9639	64,0	10,9	10,0	11,6	86,2
1999	14548	5580	8968	62,2	10,1	9,1	10,9	83,5
2000	14631	5621	9010	62,4	10,3	9,3	11,0	84,5
2001	13851	5421	8430	64,3	9,8	9,1	10,3	88,3
2002	13911	5580	8331	67,0	9,9	9,4	10,2	92,2
2002 р. у % до 1989 р.	62,6	58,8	65,5		63,5	59,5	66,2	

Відчутно знизилась також загальні коефіцієнти, які характеризують падіння народжуваності як стійку та інтенсивну тенденцію. Особливо це стосується загального коефіцієнту народжуваності у міських поселеннях, який вже довгий час є нижчим, ніж у сільській місцевості, а темпи його зменшення порівняно із селами є вищими.

Отже, висока інтенсивність падіння дітонородження в усіх поселеннях і, зокрема, у міських населених пунктах, де ця тенденція проявляється у більшій мірі, стає характерною ознакою сучасної демографічної ситуації у регіоні.

¹ Про демографічний стан населення Івано-Франківської області по даних Всесоюзного перепису населення 1989 р. (статистичний збірник). – Івано-Франківськ, 1990. – С.36.

Обвальний характер падіння народжуваності на Івано-Франківщині, як і в інших регіонах України, є наслідком, у першу чергу, болісного переходу до нової суспільної моделі, який у силу різних причин супроводжується затяжною соціально-економічною кризою. До негативних чинників впливу соціально-економічного занепаду на спадання дітонородження у регіоні можна віднести вкрай низькі доходи більшості населення, поширення бідності, загострення проблеми зайнятості внаслідок скорочення обсягів виробництва ряду галузей промислової індустрії, зокрема, машинобудування, прискорений “демонтаж” сфери дошкільного виховання, передовсім дитячих садків, скорочення сфери прикладання праці на селі, масові трудові міграції населення за кордон тощо.

Можна сподіватися, що ряд цих причин з часом буде зліквідовано у процесі подолання кризи, створення нового соціально-економічного типу демовідтворення. Проте існують і довготривалі, фундаментальні процеси, що зумовили переважне розповсюдження у регіоні однодітних та дводітних сімей ще задовго до кризи, коли соціально-економічні умови життєдіяльності людей були набагато ліпшими. У тривалому періоді не існує прямого зв'язку між рівнем життя і народжуваністю, хоча у кризових умовах задоволення наявної потреби у дітях може відкладатись до кращих часів. Майбутня ситуація з дітонородженням буде визначатись комплексом чинників, що регулюють співвідношення між задоволенням потреби у дітях і задоволенням інших потреб. Поки що переважає вибір не на користь збільшення дітей у сім'ї.

Впродовж періоду, що аналізується, значно зменшилися спеціальні коефіцієнти народжуваності, що характеризують активність дітородної діяльності жінок репродуктивного віку (15–49 років). Як видно з *таблиці 2*, у 1989 р. у міських поселеннях і сільській місцевості показник народжених у розрахунку на 1000 жінок репродуктивного віку дорівнював 66,26%, у міських поселеннях – 59,13%, у сільській місцевості – 72,81%. У 2001 році ці коефіцієнти відповідно мали такі величини: 38,57; 32,32 і 44,05%, тобто порівняно з 1989 роком показники відповідно зменшилися на 41,8, 45,3 і 39,5%.

Таблиця 2

Спеціальні коефіцієнти народжуваності на Івано-Франківщині, (%)¹

Роки	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільські поселення	Міські поселення у% до сільської місцевості
1989	66,26	59,13	72,81	81,2
2001	35,57	32,32	44,05	73,4
2001 р. у% до 1989 р.	58,2	54,7	60,5	

Загальна тенденція різкого спадання народжуваності поєднується зі збільшенням серед народжених питомої ваги дітей першої та другої черг народження. Упродовж 1989–2002 рр. вона зросла з 83,0 до 87,4%, причому частка дітей-первісток збільшувалась у цей період з 45,6 до 53,1%, а частка дітей другої черги народжень зменшилась з 37,4 до 34,3%². Відповідно скоротилась кількість дітей, народжених третіми, четвертими і далі за порядком народження. Як бачимо, зростає лише кількість народжених першими, яка становить тепер більше половини усіх народжених. Отже, значне спадання народжуваності, малодітність сімей, втрата традицій багатодітності є негативною демографічною тенденцією сучасного Прикарпаття.

Сучасний рівень народжуваності на Прикарпатті вже не в змозі забезпечити навіть простого відтворення населення, тобто заміни чисельності покоління батьків тією ж чисельністю покоління дітей. Показник вичерпаної плідності (сумарний показник народжуваності) дорівнював у 2000 році у міських поселеннях і сільській місцевості 1,391, у міських поселеннях – 1,167, у сільській місцевості – 1,581. Для простого відтворення необхідно підтримувати цей показник на рівні 2,2–2,3 дитини³.

¹ Распределение населения по полу и возрасту по Ивано-Франковской области. Итоги Всесоюзной переписи населения. 1989 г. – М., 1989. – С.14.

² Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / статистичний довідник. – Івано-Франківськ, 2003. – С.69.

³ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К., 2001.

“Згасання” дітородної активності населення протягом 1989 – 2002 рр. притаманне всім міським радам і сільським адміністративним районам Івано-Франківщини (див.: таблиця 3). Найінтенсивніше цей процес відбувався на Рогатинщині, у містах Коломия, Івано-Франківськ, Калуському, Тисменицькому, Галицькому районах. Зменшення народжуваності тут становило від 39,5 до 43,3%. Саме ці адміністративно-територіальні формування, включаючи Снятинщину, мали у 2002 році найнижчі коефіцієнти народжуваності в області від 7,2 до 9,6%. Показово, що у цю групу входять райони, в яких вже давно спостерігається погіршення демографічної ситуації (Рогатинський, Галицький, Снятинський), а також найбільші міста і міські ради (не враховуючи м. Калуш) та приміські райони.

Найвищі рівні народжуваності характерні для більшості територій, що розташовані у гірській та передгірській зоні Українських Карпат. Проте на Долинщині, Рожнятівщині, у м. Калуш темп зменшення народжуваності був вищим від середньорегіонального рівня.

У міських поселеннях Івано-Франківщини загальні коефіцієнти народжуваності у 2002 році були найнижчими у Калуському, Рогатинському, Тлумачькому, Тисменицькому, Галицькому районах, в Івано-Франківську та Коломиї (відповідно від 5,4 до 9,2). Особливо низьким є показник на Калушині (5,4), що поступається середньодержавному рівню (7,7). Щодо сільської місцевості, то найменші значення аналогічних показників притаманні Івано-Франківську (6,4), Рогатинському (7,0), Галицькому (9,0), Снятинському, Калуському і Тисменицькому (9,4), Городенківському (9,8), Коломийському (10,0) районам. Середньодержавний показник дорівнював 9,0.

Таблиця 3

Загальні коефіцієнти народжуваності на Івано-Франківщині у розрізі міських рад і сільських адміністративних районів, %¹

Ради, райони	Міські поселення і сільська місцевість					
	1989	1995	2000	2001	2002	2002 р. у% до 1989 р.
Область	15,6	12,6	10,3	9,8	9,9	63,5
Верховинський	19,3	15,6	14,0	13,6	13,6	70,5
м.Болехів	-	15,7	12,3	10,1	11,8	75,2**
Богородчанський	16,8	15,1	11,8	11,4	11,3	67,3
Надвірнянський	16,8	15,3	12,8	12,0	11,2	66,6
Яремчанська м/р	16,3	13,2	12,2	10,3	10,8	66,3
Косівський	14,8	13,5	11,5	10,6	10,8	73,0
Рожнятівський	17,2	14,0	10,7	11,1	10,7	62,2
Долинський	16,9	13,6	10,9	10,6	10,5	62,1
м.Калуш	16,0	12,5	10,0	10,5	10,0	62,5
Коломийський	15,4	12,8	11,2	10,0	10,0	64,9
Тлумачський	15,1	13,7	10,8	10,1	10,0	66,2
Городенківський	14,6	13,6	9,9	9,6	9,9	67,8
Снятинський	14,8	12,7	10,0	9,8	9,6	64,9
м.Коломия	16,0	9,9	9,4	10,0	9,2	57,5
Калуський	15,6	12,4	9,9	9,3	9,2	59,0
Тисменицький	15,4	12,1	9,5	8,4	9,2	59,7
Галицький	14,7	12,1	9,4	9,5	8,9	60,5
м.Івано-Франківськ	14,8	10,0	8,0	8,0	8,7	58,8
Рогатинський	12,7	10,3	8,2	7,7	7,2	56,7

¹Міська рада утворена в 1993 році.

**2002 рік по відношенню до 1995 року.

Стрибокподібне спадання дітородної активності населення у дуже короткий проміжок часу зумовило встановлення рівня народжуваності на Прикарпатті, характерного для економічно розвинутих країн Європи. Так, наприкінці 1990-х рр. загальний коефіцієнт народжуваності у деяких країнах мав таке значення: Австрія 10,0%, Бельгія 11,3, Данія 12,5, Італія 9,3, Нідерланди 12,7, Німеччина 9,7, Норвегія 13,1, Сполучене Королівство Великої Британії 12,1, Фінляндія 11,1, Швеція 10,0%. А показник вичерпної плідності у цих країнах відповідно становив 1,3; 1,6;

¹ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К., 2001.

1,7; 1,2; 1,7; 1,4; 1,8; 1,7; і 1,5¹. Тенденція спадання народжуваності у розвинутих в економічному відношенні європейських країнах до її низького рівня супроводжується значним підвищенням середньої тривалості життя, що стримують депопуляцію. Однак демографічні проблеми на Заході залишаються досить гострими, включаючи, зокрема, й етнічні процеси.

Щодо Івано-Франківщини та інших регіонів України, то північні тут демографічні тенденції “не вкладаються” у схему плавного демографічного переходу від високої народжуваності і смертності до низької народжуваності і смертності. Обвальне спадання дітонородження в Україні, яке вже давно не може забезпечити навіть простого відтворення, поєднується із трагічною тенденцією безпрецедентного зростання смертності в останні роки, поширенням і поглибленням депопуляції, а в деяких регіонах – і з катастрофічним вимиранням людності. Все це дає обґрунтовані підстави вважати демографічну ситуацію у нашій країні як гостро кризову².

Для Прикарпаття характерна менш напружена демографічна ситуація порівняно із багатьма іншими районами України. Проте і у цьому донедавна благополучному за демографічними мірками регіоні спостерігаються ознаки демографічної кризи. Зокрема, одним із реальних її проявів є стрімке зростання смертності населення. Кількість померлих у регіоні у 2002 році зросла у порівнянні з 1989 роком на 3384 особи, або на 23,3%; у міських поселеннях цей ріст склав 1603 особи, або 35,1%; в сільській місцевості – 1781 особа (17,9%) (див.: таблиця 4). Вражас дуже високий темп росту смертності у міських поселеннях краю. Питома вага померлих в цих поселеннях у 2002 році становила 52,6% від загальної кількості смертей. Також різко негативну тенденцію до зростання мають загальні коефіцієнти смертності.

Ця сумна динаміка пояснюється комплексом причин, що характеризують усі сторони способу життєдіяльності населення Прикарпаття, який, на жаль, не відповідає вимогам забезпечення здорового і тривалого життя. Вкрай незадовільними є показники якості життя, лишається низькою життєзбережувальна поведінка

¹ Населення України. 2000 рік. – К., 2000.

² Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) – К., 2001.

людей, їхня медична і санітарно-гігієнічна культура, довгий час не розв'язуються гострі проблеми у галузі охорони здоров'я, зокрема, є недостатньою профілактична діяльність медичних закладів, соціально-психологічний дискомфорт підсилює негативну роль стресових чинників, не належними є умови праці, техніки безпеки тощо.

Таблиця 4

Чисельність померлих та загальні коефіцієнти смертності на Івано-Франківщині у 1989-2002 рр.¹

Рік	Чисельність померлих, осіб				Загальні коефіцієнти смертності, %			
	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення в % до сільської місцевості	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення в % до сільської місцевості
1989	14506	4564	9942	45,9	10,2	7,6	12,0	63,3
1995	17349	5830	11519	50,6	11,8	9,1	13,9	65,5
1996	17289	5843	11446	51,0	11,9	9,3	13,8	67,4
1997	17398	5712	11686	48,9	2,0	9,2	14,1	65,2
1998	16406	5480	10926	50,1	1,4	8,9	13,2	67,4
1999	17308	5753	11555	49,8	2,1	9,4	14,0	67,1
2000	17301	5892	11409	51,6	2,1	9,8	13,9	70,5
2001	17662	5963	11699	51,0	2,5	10,0	14,3	69,9
2002	17890	6167	11723	52,6	2,7	10,4	14,4	72,2
2002р. у % до 1989р.	123,3	135,1	117,9		124,5	136,8	120,0	

Невиправдано високою є смертність чоловіків у працездатному віці. Так, у 2002 році кількість смертних випадків чоловіків цього віку становила майже третину (32,6%) загального числа померлих осіб чоловічої статі. Питома вага померлих жінок працездатного віку дорівнювала 8,0% від загальної кількості жіночих смертей. Чоловіча смертність перевищувала жіночу більш ніж у

чотири рази. Дуже велика ця різниця у найбільш активних в економічному відношенні вікових групах в інтервалі від 20 до 44 років¹. Дається взнаки зайнятість чоловічого населення у найбільш небезпечних для життя видах діяльності, низький рівень охорони праці, широко розповсюджені шкідливі стереотипи поведінки (вживання алкоголю, паління, нераціональне харчування, несвоєчасне звернення за медичною допомогою), виснажлива, тяжка, переважно соціально та юридично незахищена праця галичан на різного роду заробітках, негативний вплив на рівень смертності чоловіків таких зовнішніх чинників, як нещасні випадки, отруєння, травми. У регіоні, як і в цілому по Україні, проблема “прискороного” вимирання чоловіків у працездатному віці набула надзвичайної гостроти.

На фоні збільшення смертності як працездатного, так і всього населення чітко виділяється позитивна тенденція суттєвого зниження смертності дітей віком до одного року, особливо в сільській місцевості. Коефіцієнт смертності дітей цієї групи зменшився по області у період з 1990 по 2002 рік з 15,8 до 10,4%, відповідно у міських поселеннях – з 15,6 до 10,8%, у сільській місцевості – з 16, і до 10,1%². Проте, на жаль, ці позитивні зміни не в змозі перебороти загальну тенденцію зростання смертності й відчутно вплинути на величину середньої тривалості життя. По-перше, коефіцієнти дитячої смертності є набагато вищими порівняно з економічно розвинутими країнами, а по-друге, переважною є тенденція надсмертності населення у працездатному віці.

На Прикарпатті гострою є проблема поліпшення здоров'я населення. Особливо висока смертність від хвороб системи кровообігу, її питома вага серед інших причин смертності зросла впродовж 1990–2002 рр. з 35,8 до 59,8%. Деяко знизилась частка смертей від новоутворень (у т.ч. злоякісних). У 2002 році вона відповідно становила 12,1 і 12,0%. Вперше на третьому місці у цьому сумному переліку кількість померлих від нещасних випадків, отруєнь і травм: їхня питома вага у 2002 році дорівнювала

¹ Про демографічний стан населення Івано-Франківської області по даних Всесоюзного перепису населення 1989 р. (статистичний збірник). – Івано-Франківськ, 1990. – С.36.

¹ Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року (статистичний довідник). Івано-Франківськ, 2003. – С.70.

² Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року (статистичний довідник). Івано-Франківськ, 2003. – С.70.

7,5%. Абсолютне число померлих від цієї групи причин зросло з 905 у 1990 році до 1341 у 2002 році, або майже у 1,5 раза¹. Зменшилась частка померлих від хвороб органів дихання. У 2002 році на ці хвороби припадало 6,6% від усієї кількості смертних випадків, тоді як у 1990 році – 9,2%². Негативним проявом епідеміологічної ситуації є зростання кількості померлих від туберкульозу (всі форми). Питома вага смертей внаслідок цієї хвороби збільшилась упродовж 1990–2002 рр. з 0,7 до 1,2% (в 1,7 раза). Поширюється також смертність від хвороб органів травлення³.

Очевидно, що саме внаслідок сукупної дії негативних процесів, про які йшлося вище, на Івано-Франківщині відбувається скорочення очікуваної тривалості життя при народженні. За розрахунками вчених відділу демографії та відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН України, середня тривалість життя чоловіків зменшилась на Івано-Франківщині протягом 1989 – 2000рр. з 67,9 до 65,0 років (-2,9); жінок – з 75,3 до 74,8 років (-0,5)⁴.

Незважаючи на це, у регіоні спостерігається відносно краще становище за таким показником, як тривалість життя. Темпи скорочення середньої тривалості життя є нижчими, ніж по Україні у цілому. Станом на 2000 рік рівень середньої тривалості життя чоловіків перевищував аналогічний показник по Україні на 2,8 років, жінок на – 1,4 роки. А розрив у показниках тривалості життя між західними регіонами (разом із Івано-Франківщиною) та регіонами на сході та півдні України становив у чоловіків 4–5 років, а у жінок – 2–3 роки⁵. У найрозвинутіших регіонах світу (Північна Америка, Японія, Європа, Австралія, Нова Зеландія)

середня тривалість життя у чоловіків досягла 71,1 року і у жінок – 78,7 років¹.

Прикарпаття характеризується суттєвими внутрірегіональними особливостями щодо динаміки та рівнів смертності (див.: таблиця 5). Найвищі темпи зростання загальних коефіцієнтів смертності спостерігались у Калуші, Коломиї, Івано-Франківську, на Долинщині, Верховинщині, на території Яремчанської міської ради, у Богородчанському, Коломийському, Рожнятівському і Тлумацькому районах. Діапазон достатньо широкий – від 161,9% до 125,0%. Привертає увагу те, що найінтенсивніше зростають ці показники у найбільших містах, а також у деяких приміських районах і районах, що знаходяться у гірських та передгірських зонах Українських Карпат.

Рівень загальних коефіцієнтів смертності в Івано-Франківську, Калуші, Коломиї, Богородчанському, Рожнятівському районах, на території Яремчанської міської ради у 2002 році був нижчим порівняно з загальнорегіональним показником. Що ж до інших адміністративно-територіальних формувань цієї групи (Долинський, Верховинський, Коломийський, Тлумацький райони), то смертність у них або дорівнює обласному показнику (Долинський район), або перевищує цей показник.

За регіональними показниками висока смертність спостерігалась у 2002 році в Коломийському, Косівському, Галицькому, Тисменицькому, Городенківському, Тлумацькому, Снятинському та Рогатинському районах (загальні коефіцієнти смертності становили від 14,0% до 19,2%). До складу цієї групи переважно входять райони, що розташовані у лісостеповій зоні, а також Коломиїщина та Косівщина, де вже тривалий час погіршується демографічна ситуація.

Порівняно високі загальні коефіцієнти смертності були характерними у 2002 році для міських поселень Косівщини (13,5%), Верховинщини (13,6), Калуського (15,4) і Снятинського (15,7%) районів, міста Болехова (15,3%).

У сільській місцевості найінтенсивніше зростають загальні коефіцієнти смертності в Івано-Франківську (164,3% по відно-

¹ Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / (статистичний довідник). – Івано-Франківськ, 2003. – С.78.

² Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / (статистичний довідник). – Івано-Франківськ, 2003. – С.70.

³ Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / (статистичний довідник). – Івано-Франківськ, 2003. – С.70.

⁴ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К., 2001. – С.329.

⁵ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К., 2001. – С.329.

¹ Народонаселення мира. 1999 год. Фонд ООН в області народонаселення.

шенню до рівня 1989 року), Верховинському (127,7), Тлумацькому (126,7), Долинському і Коломийському (124,3), Богородчанському (123,7), Тисменицькому (123,5), Рожнятівському (121,4) і Калуському (120,5%) районах. Переважно у цю групу входять (за винятком Тлумацького району) адміністративно-територіальні одиниці, що знаходяться у Карпатській гірській зоні. Серед них виділяються сільські поселення Івано-Франківської міської ради, а також такі приміські райони, як Коломийський, Тисменицький і Калуський.

Взагалі прослідковується така особливість: смертність зростає більш високими темпами у тих регіонах, де її коефіцієнти поступаються загальнообласному показникові, і, навпаки, у районах, де спостерігаються найвищі загальні показники смертності, темпи її зростання є нижчими. У 2002 році найвищі показники смертності були зафіксовані у сільських районах лісостепової зони: Городенківському (16,1%), Снятинському (16,4), Галицькому (16,9), Тлумацькому (17,1), Рогатинському (21,2%).

Таблиця 5

Загальні коефіцієнти смертності на Івано-Франківщині у розрізі міських рад і сільських адміністративних районів, %¹

Ради, райони	Міські поселення і сільська місцевість					
	1989	1995	2000	2001	2002	2002 р. в % до 1989 р.
Область	10,2	11,8	12,1	12,5	12,7	124,5
м.Івано-Франківськ	6,4	7,6	8,2	8,8	8,7	135,9
м.Калуш	6,3	8,6	9,6	9,5	10,2	161,9
м.Коломия	7,6	9,9	10,5	10,7	11,2	147,4
Богородчанський	9,1	12,0	12,2	11,6	11,5	126,4
Надвірнянський	10,0	10,7	11,4	11,8	11,7	117,0
Рожнятівський	9,8	11,5	12,0	11,4	12,3	125,5
м.Яремча	9,5	9,9	11,5	12,9	12,4	130,5
Долинський	9,4	10,7	10,9	11,7	12,7	135,1

* Міські ради і райони ранжовано за рівнем коефіцієнту смертності у 2002 році.

¹ Про демографічний стан населення Івано-Франківської області по даних Всесоюзного перепису населення 1989 р. (статистичний збірник). – Івано-Франківськ. 1990. – С.36.

Верховинський	9,8	11,6	11,3	12,5	13,0	132,6
Калуський	11,4	13,0	12,3	12,9	13,5	118,4
м.Болехів	-	11,8	12,3	12,6	13,6	115,2*
Коломийський	11,1	13,8	14,2	13,8	14,0	126,1
Косівський	12,1	13,2	13,8	14,7	14,0	115,7
Галицький	11,9	14,2	13,9	14,3	14,3	120,2
Тисменицький	11,6	12,7	13,4	12,9	14,3	123,3
Городенківський	12,8	14,7	15,0	14,8	15,3	119,5
Тлумацький	12,4	16,4	14,2	16,9	15,5	125,0
Снятинський	13,6	15,7	15,8	15,9	16,2	119,2
Рогатинський	16,8	18,4	17,6	18,5	19,2	114,3

Динамізм спадання народжуваності і значне підвищення смертності зумовили у кінцевому підсумку звужене відтворення населення, поширення й поглиблення депопуляції на Прикарпатті. Депопуляційний процес стає характерним для всього регіону, починаючи з 1997 року. Лише впродовж 1997–2002 рр. прямі природні втрати населення склали 14278 осіб, що приблизно дорівнює чисельності всього міського населення Косівщини у 2002 році. Абсолютний показник природного зменшення людності за цей час зріс з 450 до 3979 осіб, або майже у дев'ять разів. А загальний коефіцієнт природних втрат у кінці періоду становив – 2,8% (див.: таблиця 6).

Зародження та поширення депопуляції на Прикарпатті розпочалося у сільській місцевості. Вона охопила спочатку села Рогатинщини і Галицького району ще у 1980-х рр. Надзвичайно швидко цей процес відбувається у наступні роки, і вже у 1995 році депопуляція стає характерною для сіл 8 адмінрайонів із 14 (57,1%). Саме з цього року депопуляція стає явищем, притаманним усій сільській місцевості регіону. Поширення депопуляції відбувається з її значним поглибленням.

Таблиця 6

Природний приріст (зменшення) населення та коефіцієнт природного приросту (зменшення) на Івано-Франківщині у 1989 – 2002 рр.¹

Роки	Природний приріст (зменшення), осіб			Загальний коефіцієнт приросту (зменшення), %		
	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення і сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість
1989	7698	4922	2776	5,4	8,2	3,4
1995	1130	1475	-345	0,8	2,4	-0,4
1996	457	1341	-884	0,3	2,1	-1,1
1997	-450	1101	-1551	-0,3	1,7	-1,9
1998	-608	686	-1294	-0,5	1,1	-1,6
1999	-2760	-173	-2587	-2,0	-0,3	-3,1
2000	-2670	-271	-2399	-1,8	-0,5	-2,9
2001	-3811	-547	-3264	-2,7	0,9	-4,0
2002	-3979	-587	-3392	-2,8	-1,0	-4,2

Лише впродовж семи років (з 1995 по 2002 рік) її розміри збільшились з 345 до 3392 осіб, або майже у десять разів. Сільська депопуляція визначає характер всього природного зменшення населення у регіоні. У 2002 році питома вага природних втрат людності складала у селах 85,2% від його загального обсягу по області. Порівняно високим є загальний коефіцієнт природного зменшення – 4,2%.

“Знадобилося” всього чотири роки для того, щоб у 1999 році природне зменшення охопило у цілому ліські поселення області. Це є наслідком різких і негативних змін у параметрах природного руху міського населення у 1990-х рр. За абсолютними обсягами депопуляція тут є невеликою. Коефіцієнт природного зменшення становив – 1,0%. Однак можна стверджувати, що середина – кінець 1990-х рр. є початком якісно нової, несприятливої демографічної ситуації на Прикарпатті. Депопуляція стає масовим

¹ Про демографічний стан населення Івано-Франківської області по даних Всесоюзного перепису населення 1989 р. (статистичний збірник). – Івано-Франківськ, 1990. – С.36.

процесом, який характеризує і сільську місцевість, і міські поселення.

У міських поселеннях депопуляція завдає більших втрат чоловічій частині населення, а в селах – жіночій. Найвища інтенсивність природного зменшення є притаманною для сільських жінок, що пояснюється у певній мірі високою часткою осіб старших вікових груп у їхньому складі. У 2002 році обсяг депопуляційного зменшення чисельності сільських жінок дорівнював 47,0% від загального обсягу природного зменшення населення у цілому по регіону, тобто майже половину.

На поглиблення процесу депопуляції вказує значне погіршення коефіцієнтів життєвості населення (співвідношення чисельності народжених і померлих). У цілому по регіону вони знизились упродовж 1989–2002 рр. на 49,2%, в міських поселеннях – на 56,5%, у сільській місцевості – на 44,5%. У 2002 році числа померлих компенсувались такими числами народжених: у цілому по регіону – на 77,7%, в міських поселеннях – на 90,5%, у сільській місцевості – на 71,0%. На величину показника життєвості населення у бік його пониження в сільській місцевості впливає значне постаріння мешканців села. І тому він є нижчим у порівнянні з аналогічним показником у міських поселеннях, незважаючи на більш високу вичерпану плідність сільських жінок. Проте впродовж цього періоду відбулося деяке зближення показника життєвості у міських поселеннях і селах.

В області вже давно не забезпечується навіть простого заміщення материнських поколінь. Нетто-коефіцієнт відтворення населення (число народжених дівчаток, що доживають до віку матері при їх народженні за рівнів повікової народжуваності і смертності відповідних календарних періодів) має тенденцію до зниження. Якщо у 1989 році у цілому по регіону цей показник становив 0,914, в міських поселеннях – 0,828, у селах – 0,998, то у 2000 році – відповідно 0,656; 0,559; 0,741¹. Порівняно з 1989 роком у цілому по регіону він зменшився на 28,2%, в міських поселеннях – на 32,5%, у селах на – 25,8%. Особливо відчутно понизився нетто-коефіцієнт відтворення населення у міських по-

¹ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоків, складові напрями протидії. – К., 2001.

Загальні коефіцієнти природного приросту (зменшення) і показники життєвості населення Івано-Франківщини у розрізі міських рад і сільських адміністративних районів¹

Ради, райони	Міські поселення і сільська місцевість						
	Природний приріст (зменшення), %					Показник життєвості населення*	
	1989	1995	2000	2001	2002	1995	2002
Область	5.4	0.8	-1.8	-2.7	-2.8	1,065	0,777
Верховинський	9.5	4.0	2.7	1.1	0.6	1,338	1,046
м. Івано-Франківськ	8.4	2.4	-0.2	-0.8	0.0	1,305	0,998
Богородчанський	7.7	3.1	-0.4	-0.2	0.0	1,255	1,005
м. Калуш	9.7	3.9	0.4	1.0	-0.2	1,445	0,987
Надвірнянський	6.8	4.6	1.4	0.2	-0.5	1,436	0,960
м. Ярмча	6.8	3.3	0.7	-2.6	-1.6	1,337	0,873
Рожнятівський	7.4	2.5	-1.3	-0.3	-1.6	1,219	0,869
м. Болехів	-	3.9	0.0	-2.5	-1.8	1,333	0,868
м. Коломия	8.4	0.0	-1.1	-2.6	-2.0	1,007	0,821
Долішньський	7.5	2.9	0.0	-1.1	-2.2	1,272	0,828
Косівський	2.7	0.3	-2.3	-4.1	-3.2	1,023	0,769
Коломийський	4.3	-1.0	-3.0	-3.8	-4.0	0,932	0,709
Калуський	4.2	-0.6	-2.4	-3.6	-4.3	0,959	0,681
Тисменицький	3.8	-0.6	-3.9	-4.5	-5.1	0,958	0,646
Галицький	2.8	-2.1	-4.5	-4.8	-5.4	0,852	0,620
Городенківський	1.8	-1.1	-5.1	-5.2	-5.4	0,930	0,642
Глумацький	2.7	-2.7	-3.4	-6.8	-5.5	0,832	0,647
Снятинський	1.2	-3.0	-5.8	-6.1	-6.6	0,804	0,590
Рогатинський	4.1	-8.1	-9.4	-10.8	-12.0	0,556	0,375

У сільській місцевості дуже гостро депонуляція проявляється у районах лісостепової зони. Загальні коефіцієнти природного зменшення становили тут від – 6,3 до – 14,2%. За рівнем цього показника до них наближаються села Коломийщини (-4,3%), території Івано-Франківської міської ради (-5,1%), Тисме-

* Співвідношення чисельності народжених і померлих. Міські ради і райони ранжовано за рівнем загального коефіцієнта природного приросту (зменшення) населення у 2002 році.

¹ Про демографічний стан населення Івано-Франківської області по даних Всесоюзного перепису населення 1989 р. (статистичний збірник). – Івано-Франківськ, 1990. – С.36.

селеннях. Його величина трохи більше половини рівня, потрібного для заміщення поколінь.

Івано-Франківщина належить до регіонів України з найменшими коефіцієнтами природного зменшення населення. В цілому на Україні ці показники у 2002 році становили – 7,6%, в міських поселеннях – 6,3%, у сільській місцевості – 10,1%. Проте порівняно з середньоевропейським показником природного зменшення населення, який опустився у 1999 році до рівня – 0,1%, показники по області є досить несприятливими. Що ж до України у цілому, то відносний показник природних втрат населення є чи не найбільшим у Європі. Помірний же рівень депопуляції наприкінці 1990-х рр. спостерігався в Італії – 0,7%, яка, до речі, має найстаріше населення в Європі, Німеччині – 0,7%, Швеції – 0,5%¹.

Депонуляція у регіоні охопила території майже всіх міських рад і сільські адміністративні райони. Найвищі відносні показники демографічних втрат у Косівському, Коломийському, Калуському, Тисменицькому, Галицькому, Городенківському, Тлумацькому, Снятинському і Рогатинському районах. Ця група регіонів в основному формується сільськими адміністративними територіями лісостепової зони України, на яких вже давно спостерігається несприятлива демографічна ситуація. Сюди також входять регіони, що розташовані у гірській області Українських Карпат (Косівський, Коломийський, Калуський і Тисменицький райони). Деякі з них знаходяться поблизу найбільших міст Прикарпаття.

Загальні коефіцієнти природного зменшення населення цієї групи районів значно перевищують середньообласний показник і мають діапазон від – 4,0 до – 12,0%. Тут також спостерігаються найгірші показники життєвості населення. Дуже низькими вони є на Снятинщині і Рогатинщині (див.: таблиця 7).

¹ Населення України, 2000 рік. – К., 2000. – С.508–509.

ницького району (-5,3%). Коефіцієнт життєвості населення у 2002 році дорівнював у Городенківському районі 0,607, Тлумацькому 0,615, Снятинському 0,576, Галицькому 0,531 і Рогатинському 0,329. Демографічна ситуація у селах цих районів набула характеру гострої демографічної кризи.

Депопуляційна тенденція, особливо за несприятливих міграційних процесів, зумовлює зменшення чисельності населення. До речі, з середини 1990-х рр. процес скорочення чисельності жителів вперше спостерігається на Прикарпатті, принаймні за час, що минув після перепису населення 1959 року. При цьому депопуляція прискорює процеси постаріння населення з усіма їх демографічними та соціально-економічними наслідками. Вплив депопуляції на динаміку чисельності людності у регіоні і на зміни її вікового складу є завданням подальших демографічних досліджень.

Таким чином, на Прикарпатті, у першу чергу внаслідок суттєвих суспільно-економічних деформацій, значно погіршились основні характеристики природного руху населення, поглиблюється депопуляція, особливо у сільській місцевості, є серйозні проблеми зі здоров'ям людей, скорочується середня тривалість життя.

Очікувана стабілізація економічної ситуації в Україні, підвищення життєвого рівня населення, подолання бідності, оздоровлення навколишнього середовища, розвиток системи охорони здоров'я, поширення стандартів здорового способу життя серед населення країни будуть достатньо сприятливими до зниження рівня смертності та забезпечать загальне зростання середньої тривалості життя населення. Також можливістю збільшення загальної кількості населення України залишається активна міграційна політика країни.

Сприятлива демографічна політика держави впливатиме на поліпшення демографічної ситуації. Прикарпаття є тим регіоном, що впевнено розвивається, маючи значно кращі демографічні показники, ніж у цілому по Україні. За підсумками досліджень 2004 року, тільки в чотирьох регіонах України має місце природний приріст населення. Це області Західної України і, зокрема, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська та Чернівецька. Річ у тому, що саме в цих регіонах переважає сільське населення, для

якого характерний більш високий рівень народжуваності, ніж у містах. Прикарпаття досягло позитивного розвитку в збільшенні народжуваності (у 2003-му прийшли на світ 14094 малюки, а у 2004–7087).

Лікарі, демографи й інші спеціалісти впевнені у збереженні позитивної тенденції, яка, нарешті, прийшла на зміну негативній. Запорукою тому має стати посилення державної турботи про матір і дитину. Доказом цього стала допомога на дитину 8495 гривень з 1 квітня 2005 року, що сприятиме істотному поліпшенню демографічної ситуації в нашій державі.

Коли державою та її центральними і місцевими органами виконуватимуться покладені на них завдання щодо поліпшення демографічного та соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і її регіонів, зокрема, неминучим буде істотне поповнення сімейного бюджету, збільшення народжуваності. Без сумніву, впевненості додає той факт, що у зв'язку з обранням новим Президентом України В.А.Ющенка та зміною пріоритетів у внутрішній і зовнішній політиці прийде економічна та соціальна стабільність, добробут, здоров'я, зміцниться інститут сім'ї, діти стануть гарантом майбутнього країни.

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Загальна характеристика розвитку сільського господарства в регіоні

Агропромисловий комплекс (АПК) є важливою складовою регіональної економіки, яка об'єднує сукупність сільськогосподарських, науково-виробничих та промислових галузей, підприємств та організацій, діяльність яких спрямована на виробництво, переробку, зберігання, транспортування, збут аграрної продукції, а також підготовку необхідних спеціалістів. Прикарпаття в цілому має сприятливі умови для агропромислового виробництва. Загальна територія Івано-Франківської області становить 1392,7 тис. га, або 2,3% площі держави. Значна частина області (як і весь Карпатський регіон) вкрита лісами – це 45,7% всієї території. Площа сільськогосподарських земель складає 45,7%, що певною мірою обмежує агропромисловий розвиток Івано-Франківщини.

Прикарпаття розміщене у трьох агрогрунтово-кліматичних зонах: рівнинній, передгірській та гірській. Найбільшу площу займає передгірська зона, яка охоплює декілька районів: Тисменицький, Коломийський, Калуський, більшу частину Долинського, Богородчанського, Рожнятівського, Надвірнянського та Косівського. Північно-східна частина області знаходиться у рівнинній зоні: Рогатинський, Галицький, Тлумацький, Городенківський та Снятинський райони. Гірська зона представлена Верховинським районом і незначною кількістю земель Долинського, Рогатинського та Косівського районів.

Найбільш сприятливою для ведення сільського господарства є низинна зона (північно-східна частина області), де зосереджена основна частина родючих ґрунтів – темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені. Середньомісячна температура січня дорівнює -5, -6°, липня – +18, +19° з помірною кількістю опадів – 420 – 460 мм на рік. Агрокліматичні умови поступово погіршуються з переходом до передгірської і гірської зон, середня місячна температура знижується і становить у гірській зоні близько -6, відповідно

січнева, та +16, +18° – у липні. Кількість опадів зростає в горах до 850 – 1500 мм на рік¹. У цих зонах спостерігається менша кількість високо- і середньопродуктивних земель і відповідно більші розміри малопродуктивних: дернові, дерново-підзолисті поверхнево-оглесні, бурі гірсько-лісові, які характеризуються високою кислотністю і низькою забезпеченістю основними елементами живлення².

Слід відмітити, що на сучасний розвиток АПК здійснюють вплив не тільки і не стільки природні, але й економічні, правові та соціальні чинники. Нинішній стан функціонування АПК регіону характеризується певною нестабільністю, що зумовлено трансформаційними процесами в економіці та змінами у відносинах власності на селі. Від часу здобуття Україною незалежності і до сьогодні ситуація в аграрному секторі економіки є результатом проведення аграрної та земельної реформ. Одним із ключових їхніх здобутків можна вважати формування відносин в АПК на засадах приватної власності на землю та майно. Наслідком є те, що селянин тепер виступає як повноправний власник і господар.

Станом на 1-е січня 2005 року у приватній власності фізичних та юридичних осіб міститься 422,8 га, або 30,4%, в державній – 969,9 га, або 69,6% всіх земель області. У результаті проведення земельної реформи розпайовано 217,9 тис. га земель сільськогосподарського призначення. Право на земельну частку (пай) набули 202,7 тис. громадян, у тому числі 201,6 тис. осіб (99,49%) отримали сертифікати, які посвідчують це право.

Здійснена видача 108,9 тис. державних актів взамін сертифікатів, що становить 54% від загальної кількості сертифікатів на земельну частку (пай). Як відомо, лише наявність у суб'єкта державного акта на право приватної власності на землю характеризує його як повноправного власника. Тому відносно низький останній показник, з одного боку, визначає неповне завершення земельної реформи, а з іншого, – є основним мотивом для продовження дії мораторію на продаж землі.

¹ Якимів М., Закліський О. Хімічний склад і поживність кормів Прикарпаття. – Івано-Франківськ. 2004. – С.2-5.

² Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. – Львів. 1991. – С.31–33.

Внаслідок паювання майнових комплексів право власності на майнові паї загальною вартістю 242,8 млн. грн. отримали 165,0 тис. осіб. Із власниками землі укладено 96,1 тис. договорів оренди на земельну частку (пай), у тому числі 17,4 тис. згідно з державними актами. Площа земель, переданих в оренду за договорами, становить 98,6 тис. га. Фактична виплата орендної плати за 2004 рік становить 8,0 млн. грн., що складає 84,4% від загальної суми виплат.

Площа земель, що перебувають у власності і користуванні громадян, становить 420,8 тис. га, в тому числі 22,4 тис. га – для ведення фермерського господарства, 95,3 тис. га – для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, 194,5 тис. га – для ведення особистого селянського господарства, 63,9 тис. га – для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель, 2,5 тис. га – для садівництва, 0,1 тис. га – для дачного будівництва, 0,2 тис. га – для гаражного будівництва, 2,9 тис. га – для городництва, 0,5 тис. га – для здійснення несільськогосподарської підприємницької діяльності, 38,5 тис. га – для сінокошення та випасання худоби.

Як бачимо, аграрна та земельна реформи створили передумови для формування повноправних власників і господарів. Проте ще не забезпечено ефективного функціонування цих суб'єктів. Наразі затверджено ряд програм у цьому напрямку. До них відносяться програма соціально-економічного розвитку області “Івано-Франківщина 2010”, програма земельної реформи Івано-Франківської області до 2010 року та ін. Реалізація кожної з них передбачає низку заходів для підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки, а разом із цим і усього селянського способу життя. Важливим є те, щоб кожен елемент, покликаний покращити стан аграрного сектора економіки, включав взаємозв'язок з іншими складовими, направленість на конкретну кінцеву мету, всебічне теоретичне обґрунтування з подальшим практичним застосуванням¹.

Важливим чинником ефективного становлення сільських господарів і власників є розвиток на селі диверсифікаційних проце-

¹ *Матковський П.С.* Методологічні основи становлення приватного сектора в сільському господарстві // *Економіка: проблеми теорії та практики.* – Вип. 195: У 4-х т. – Т.1. – Дніпропетровськ, 2004. – С.478.

сів шляхом включення у безпосередньо виробничу чи обслуговуючу сфери нових (нетрадиційних) видів приватної зайнятості. Сучасний стан АПК в основному визначається ефективністю функціонування особистих підсобних господарств і сільськогосподарських підприємств. Станом на 2005 рік в області зареєстровано 447 нових агроформувань.

У недержавному секторі сільського господарства України загалом і області зокрема функціонують підприємства трьох типів:

– приватні підприємства, засновані індивідуально окремими громадянами на базі приватно-оредних підприємств у процесі аграрної реформи або створені заново. До них належать також великі фермерські господарства, створені на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств (які мають чисельність понад 50 осіб і не належать до суб'єктів малого підприємства);

– господарські товариства різних типів;

– виробничі сільськогосподарські кооперативи.

Сучасні сільськогосподарські підприємства мають лише чотири-п'ятирічну історію. За всіх відмінностей між ними багато спільного. Зокрема, вони певною мірою є спадкоємцями колишніх колективних сільськогосподарських підприємств та інших агроформувань, на базі яких були створені. При цьому ті з них, які при реформуванні охопили все попереднє підприємство, стали його одноосібними або переважними спадкоємцями. Одноосібними – якщо попереднє підприємство повністю реформувалось у дане підприємство, внаслідок чого його майно в тій чи іншій формі перейшло до новоствореного агроформування. Проте таких підприємств порівняно небагато. У більшості випадків базові (материнські) підприємства пройшли складний трансформаційний шлях, який включав їх поділ на певну кількість (переважно два – три) нових підприємств чи фермерських господарств, виділення з них разом з майном колишніх їх членів (працівників) тощо. За таких умов кожне новостворене формування стало спадкоємцем майна у частині, еквівалентній сумі майнових паїв тих, хто перейшов у нього з реформованого господарства.

Спільним для сільськогосподарських підприємств є також те, що вони функціонують переважно на землі, орендованій у своїх

членів, і на земельних площах, узятих в оренду в їхніх колишніх господарствах. На цій основі найбільш характерною рисою новостворених агроформувань став новий орендний тип соціально-економічних відносин на селі. Він збережеться і тоді, коли буде дозволено купівлю-продаж сільськогосподарських земель. Земельно-орендні відносини все більше утверджуються як незворотний соціально-економічний процес, який вимагає вдосконалення, передовсім підвищення розміру орендної плати¹. Це буде складний процес, оскільки економічний рівень більшості сільськогосподарських підприємств-орендарів обмежує їх можливості щодо суттєвого підвищення орендних ставок².

Негативний вплив на розвиток сільськогосподарських підприємств справляють низький рівень матеріально-технічної бази, успадкованої від своїх попередників, недостатня державна підтримка розвитку аграрного сектора, велика зруйнованість соціальної бази сіл та ін. Тому у зв'язку з цим значна частина сільськогосподарських підприємств області працює збитково (табл. 1).

Найважливішими характерними ознаками функціонування сучасних агроформувань у регіоні є:

– найбільша питома вага організаційно-правових структур, які функціонували в області впродовж 2001 – 2004 рр., належала приватним підприємствам (включно з великими фермерськими господарствами) – 39,9%, господарським товариствам – 30,1%, виробничим сільськогосподарським кооперативам – 24,4%. Інші форми господарювання не набули поширення на Прикарпатті: їх тут функціонувало тільки 4,9%, частка державних підприємств складає 0,7%;

– впродовж 2001 – 2004 рр. у недержавних підприємствах було зосереджено 97,5% сільськогосподарських угідь, з них: у приватних підприємствах – 40,5%, виробничих кооперативах – 24,7%, господарських товариствах – 28,2%, інших підприємствах – 4,1%; у державних підприємствах знаходилось тільки 2,5% угідь;

– майже вся земля, яка перебуває в користуванні недержавних сільськогосподарських підприємств (97,5%), передана їм в оренду;

Таблиця 1

Деякі характеристики сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області за 2004 рік

Показники	Недержавні підприємства				Державні підприємства
	Господарські товариства	Приватні підприємства	Сільськогосподарські кооперативи	Інші підприємства	
Кількість господарств, один.	43	57	35	7	1
Площа сільськогосподарських угідь на 1 господарство, га	507,0	549,1	545,7	457,1	1900,0
Середньооблікова чисельність працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, осіб	10	10	9	19	3
Середньорічна вартість основних виробничих фондів на 100 га угідь, тис. грн.	405,7	234,5	269,6	806,3	718,9
Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	316,2	105,9	100,6	174,7	35,1
Частка виробництва валової продукції підприємств в загальній сукупності, %	54,11	26,03	15,09	4,25	0,52
Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції (збитковості), %	-4,0	12,9	4,8	10,8	-35,2

– середній розмір одного агроформування в області складає 540,5 га. Майже у 3,5 раза більше землі припадає на одне державне підприємство, а господарські товариства мають на 6,2% менше ґрунтів на одне господарство;

¹ Вишиванок М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області. – Івано-Франківськ, 2001. – С.66.

² Там само. – С.101.

– найбільша чисельність працівників із розрахунку на одне підприємство (54 осіб) і на 100 га сільськогосподарських угідь (20,8 осіб) з числа недержавних агроформувань зосереджено у приватних підприємствах;

– найкраща забезпеченість майном із розрахунку на одиницю площі, одного працівника та одне господарство – у державних та інших підприємствах, найгірша – у приватних.

Сільське господарство України надалі знаходиться у глибокому занепаді. У 2004 році виробництво валової продукції сільськогосподарства (у порівнянних цінах 2000 року) всіма категоріями господарств скоротилося, порівняно з 1990 роком із 104460 млн. грн. до 66257,2 млн. грн., або на 36,6% (табл.2)¹.

Таблиця 2

Виробництво валової продукції сільськогосподарства
(у порівнянних цінах 2000 року), млн. грн.

Роки	Всі категорії господарств		У тому числі			
	Україна	Івано-Франківська область	агроформування		господарства населення	
			Україна	Івано-Франківська область	Україна	Івано-Франківська область
1990	104460,0	2115,6	75681,5	1055,1	28778,5	1060,5
1991	90662,0	1705,9	62683,7	739,2	27978,3	966,7
1992	83108,5	1883,9	52263,9	691,5	30844,6	1192,4
1993	84321,0	1913,7	51334,9	653,4	32986,1	1260,3
1994	70383,6	1672,6	40834,1	532,2	29549,5	1140,4
1995	67817,2	1714,7	37363,7	464,4	30453,5	1250,3
1996	61349,2	1700,6	29731,3	321,5	31617,9	1379,1
1997	60271,6	1628,3	28600,8	288,0	31670,8	1340,3
1998	54468,0	1343,3	24081,1	223,8	30386,9	1119,5
1999	50736,4	1407,8	21930,4	196,2	28806,0	1211,6
2000	55689,6	1547,1	21150,8	156,1	34538,8	1391,0
2001	61397,5	1582,9	25351,7	141,5	36045,8	1441,4
2002	62106,1	1647,1	24940,0	132,1	37166,1	1515,0
2003	52266,8	1609,3	18782,7	123,3	36484,1	1486,0
2004	66257,2	1643,2	26327,0	157,1	39930,2	1486,1

¹ *Баланс 1 Ф* Тенденції виробництва валової продукції сільськогосподарства Прикарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка" 11. – Ужгород, 2004. – С.102.

Упродовж 1990 – 2004 рр. її виробництво у сільськогосподарських підприємствах області (приватно-орендного укладу) зменшилось із 1055,1 млн. грн. до 157,1 млн. грн., або у 6,7 раза (в Україні – у 2,9 раза).

У господарствах населення (селянського укладу) виробництво валової продукції зросло з 1060,5 млн. грн. до 1486,1 млн. грн., тобто на 40,1% (в Україні – на 38,7%). Отже, роль господарств населення значно зросла. Якщо в 1990 році їх питома вага у виробництві валової продукції сільськогосподарства складала в області 50,1% (в Україні – 27,6%), то у 2004 році – відповідно 92,3 та 69,8%.

В основі стратегії сталого розвитку АПК регіону повинні бути закладені три основні сегменти:

- сприяння розвитку господарств населення;
- покращення діяльності агроформувань;
- створення сприятливих умов функціонування для виробників сільськогосподарської продукції.

Розвиток господарств населення

Індивідуалізм у веденні господарства, який зберігся із до- радянських часів, відіграв важливу роль у становленні одноосібних господарств у всьому Карпатському регіоні загалом та в Івано-Франківській області зокрема. Як тільки з'явилась можливість створення невеликого, але свого власного господарства, багато селян і сільської інтелігенції скористались цією можливістю. У процесі проведення аграрної реформи більшість господарів збільшили свої землеволодіння, у тому числі за рахунок земельних паїв. У багатьох населених пунктах було розподілено і отримано майно колишніх колективних сільськогосподарських підприємств.

Під час кризових процесів господарства населення стали стабілізуючою формою господарювання на селі. На етапі реформ та у пореформений період вони збільшили випуск продукції із 1055,1 млн. грн. до 1486,1 млн. грн., або на 40,1%. Різкий її спад в суспільному секторі зумовив зміни в структурі виробництва сільськогосподарської продукції в області. Частка агроформувань знизилась.

лась до 7,7%, а питома вага індивідуального сектора зростає із 50,1% до 92,3%. При цьому зросло значення господарств населення у формуванні продовольчого ринку. Вони стали основним джерелом формування доходів селян та забезпечення городян продуктами харчування¹.

До проведення аграрної реформи та на її початку селяни у своїй господарській діяльності часто безоплатно користувалися послугами суспільного сектора: використовували сільськогосподарську техніку, насіння, корми тощо. Із переходом до ринкових умов діяльності більшість агроформувань не змогла пристосуватись до них і значно скоротила своє виробництво та втратила колишні потужності. Тому господарства населення практично перестали отримувати допомогу, принаймні безкоштовно.

Характеризуючи виробництво основних видів продукції АПК в області, слід відзначити, що господарства населення у дореформений період (1990 р.) виробляли значну частку деяких видів продукції, а саме: картоплі – 78,1%, молока – 58,1%, яєць – 57,6%. У 2003 році господарства селянського укладу збільшили випуск основних видів продукції. Найбільш значними темпами зросло виробництво зерна – в 4,1 раз, овочів – у 3,6 раз, вовни – у 2,5 раз, картоплі – на 71,1% та молока – на 66,1%.

Якщо раніше, обираючи напрямок виробництва, громадяни переважно мали на меті забезпечення потреб сім'ї продуктами харчування, то останнім часом важливу роль також відіграє економічна доцільність випуску даного виду продукції, тобто можливість реалізувати вироблену продукцію за ціною, яка уможливить певний дохід. Саме із цим пов'язане значне зростання виробництва овочів, яєць, вовни, молока, цукрових буряків. На значний приріст виробництва зерна вплинула потреба у кормах для тваринницької галузі.

У пореформений період, внаслідок кризових процесів у сільськогосподарських підприємствах та підвищення випуску продукції

¹ Горкавий В.К. Роль господарств населення у формуванні продовольчого ринку // Формування та розвиток аграрного ринку: Матеріали шостих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників. Київ, 16-17 січня 2004 р. / Ред. кол.: П.Г. Саблук та ін. - К., 2004. – С.519.

у господарствах населення, зростає питома вага останніх у виробництві її окремих видів. Так, у 2003 році вони виробили майже всю картоплю, молоко та вовну, 94,5% овочів, 90,8% яєць, понад 70,0% зерна і розпочали виробництво цукрових буряків загалом по області – до 67,2%. Господарства громадян більше спеціалізуються на трудомістких видах продукції. Це сприяє підвищенню трудової зайнятості сільського населення та його життєвого рівня.

Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах селянського укладу в основному пов'язано зі збільшенням у них площ сільськогосподарських угідь. Виділення громадянам у користування земельних ділянок, а також отримання ними в натурі належних земельних часток (паїв) дало селянам змогу збільшити свої наділи у 2,4 раз. Як наслідок, їх питома вага у загальнообласній площі сільськогосподарських угідь зростає із 25,8% у 1990 році до 62,3% у 2003 році. При цьому частка земель у власності і користуванні агроформувань зменшилась із 53,8% до 19,8%, або у 2,7 раз. Тобто відбувся процес переходу земельних угідь від сільськогосподарських підприємств до господарств населення. Ці господарства у своїй діяльності використовують переважно ручну працю членів сім'ї, тому збільшення площ земельних ділянок позначилось на якості їх використання, адже родинні можливості у господарській діяльності є обмеженими.

Господарства населення регіону значно краще використовують свої земельні наділи, ніж агроформування. Виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь населення за 2003 рік перевищує відповідний показник в господарствах суспільного сектора у 3,8 раз. Водночас в останні роки спостерігається тенденція зниження виробництва валової продукції на одиницю площі угідь в господарствах індивідуального сектора.

Аналіз виробництва продукції в господарствах населення свідчить, що темпи приросту її обсягів є нижчими, порівняно з розширенням земельних угідь. Це зумовлено низкою причин. По-перше, селянам виділялись земельні ділянки гіршої якості, що вплинуло на зниження сумарної продуктивності землі. По-друге, розширення площ угідь створює умови, за яких господарям дедалі важче обробляти їх з такою ж продуктивністю, як і раніше. При збіль-

шенні земельної площі впродовж 1990–2003 рр. у 2,4 раза сума валової продукції зросла тільки на 40%, кожний гектар землі з 1991 року був менш продуктивним в середньому на 2727,2 грн. По-третє, на зниження виробництва продукції на одиницю площі вплинула зміна структури посівів на земельних ділянках. У густонаселених місцевостях з малими контурами землі, яку складно обробляти із застосуванням техніки, економічно прийнятним є розвиток аграрного виробництва в господарствах населення. Це, зокрема, стосується гірської та передгірської зон Прикарпаття¹. Таким чином буде забезпечено раціональне використання невеликих ділянок землі, освоєння невикористаних територій, розв'язано проблему безробіття. Сім'ї, які економічно закріплюються на певних територіях, матимуть можливість трудового виховання дітей і формування в них почуття господаря на землі. Власне господарство дає простір для праці на землі та виключає будь-яке втручання в процес виробництва, а отже стимулює творчу ініціативу та економічну підприємливість².

У гірських районах селянські двори віддалені від місцевих і основних ринків збуту та мають проблеми з реалізацією продукції. Кожне окреме господарство виробляє незначну її кількість, тому з ними неохоче співпрацюють переробні підприємства та заготівельники. Продавати власну продукцію посередникам селянам не вигідно, бо вони часто пропонують надто низьку ціну за неї. Природно виникає необхідність об'єднання господарств населення, наприклад шляхом створення безприбуткових обслуговуючих кооперативів, які б забезпечували селян необхідним якісним садивним матеріалом, добривами, засобами захисту рослин і тварин, племінною худобою, новими технологіями виробництва продукції, сільськогосподарською технікою та інвентарем. При цьому суттєвого значення набуває можливість формування великих партій сортової продукції, її пакування, зберігання та перевезення.

¹ Шарітов З., Тарасова Л. Крестьянские хозяйства в трудоизбыточных регионах страны // АПК: экономика, управление. – 1990. – № 6. – С. 85.

² Стринаглюк В.В. Роль обслуговуючих кооперативів у підвищенні ефективності діяльності особистих селянських господарств / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Україна наукова 2003”. – Г.17. Економіка підприємства. Дніпропетровськ. 2003. – С. 83–84.

Однак існують деякі перепони для створення та функціонування таких кооперативів. У податковому законодавстві не врегульована норма безприбутковості. Податкові органи зараховують їх до прибуткових господарських структур і справляють відповідні платежі.

Актуальною залишається проблема розмірів господарств населення. Вони можуть бути різними, і це залежить від багатьох чинників. Перш за все – від величини земельних часток (наїв), якими володіють громадяни і які можуть присадити до своїх садіб, а також від наявності сільськогосподарської техніки, яка могла би бути використана в господарстві для обробітки землі, від кількості працездатних членів родини. Розмір господарств повинен бути достатнім, щоб залучати до роботи в господарстві наявні трудові ресурси, проте не надто великим для ефективного використання земельних ділянок та інших ресурсів.

Вигідне географічне розташування Прикарпаття сприяє зростанню потоку туристів у гірські райони. Через недостатній розвиток відповідної інфраструктури, а також популярність цього рекреаційного осередку тут поширився сільський зелений туризм. Господарі, реагуючи на запити ринку, розвивають його значними темпами. У садибах виділяються окремі кімнати з необхідними умовами проживання, зводяться спеціально пристосовані будівлі тощо. Характерною рисою зеленого туризму є відпочинок у сільській місцевості, на природі, в хороших умовах проживання та за значно нижчу вартість, ніж у готелі чи санаторії. Крім того, турист знаходиться в атмосфері побуту, культури та звичаїв місцевих жителів.

У господарствах населення, особливо в гірській місцевості та на прилеглих до лісів територіях, селяни займаються заготівлею ягід, грибів, лікарських рослин. За останні роки цей вид діяльності надзвичайно поширився, що пов'язано з його високою прибутковістю¹. Це стосується і розвитку кустарних промислів. Найбільш поширеним і давнім на Прикарпатті є різьблення по дереву,

¹ Федорик М.Д., Левановська Л.В. Природні ресурси як джерело збільшення доходів особистих господарств населення в гірській зоні Карпат // Агроіконом. – №3–4. – 2004. – С. 88.

що розвивається й надалі, незважаючи на трудомісткість та складність осягнення його технології¹.

Розвиток сільського зеленого туризму, промислів та використання природних ресурсів мають великі перспективи, оскільки є високорентабельними і можуть стати альтернативним джерелом формування бюджету селянської родини. Ці напрямки господарювання дають змогу диверсифікувати господарську діяльність одноосібних господарств у районах з малородючими землями із малими контурами. Подальше функціонування господарств населення має спрямовуватись на спеціалізацію виробництва переважно трудомістких видів продукції та співпрацю у цьому із сільськогосподарськими підприємствами. Важливим також є розвиток збиральництва, промислів та зеленого туризму.

Розвиток сільськогосподарських підприємств

Розвиток сільськогосподарських підприємств є об'єктивною необхідністю на сучасному етапі становлення ринкових відносин в аграрній сфері. Агроформування є потенційними виробниками конкурентоспроможної, рентабельної сільськогосподарської продукції. Налагодження високорезультативного функціонування сучасних аграрних підприємств зводиться до вирішення таких основних завдань: удосконалення галузевої структури виробництва; забезпечення раціонального формування та ефективного використання ресурсного потенціалу; створення умов для систематичного вдосконалення виробничого процесу.

Відомо, що основою будь-якої економіки є виробництво, що є необхідною умовою існування суспільства. Однак забезпечення суспільних потреб передбачає не тільки виготовлення певної кількості продукції, а й забезпечення відповідного асортименту. На даний час недостатньо уваги приділяється вдосконаленню галузевої структури сільськогосподарського виробництва. У процесі реформування аграрного сектора відбулися докорінні зрушення у відносинах власності й господарювання. Не обминули вони й сільськогосподарські підприємства та їх структуру. Збільшення кіль-

¹ *Вишиванок М.В.* Новий етап розвитку аграрної реформи в області. – Івано-Франківськ. 2001. – С.191.

кості сільськогосподарських товаровиробників, розширення господарських зв'язків, необхідність забезпечення пропорційності та збалансованості виробництва передбачають удосконалення галузевої структури. Важливо встановити правильні пропорції між рослинництвом і тваринництвом: перше повинне забезпечити виробництво кормів, друге – органічних добрив. Структура виробництва не є сталою, співвідношення між галузями в обсягах продукції постійно змінюється під впливом соціально-економічних та природних умов.

У галузевій структурі виробництва продукція тваринництва в сільськогосподарських підприємствах області за 2003 рік склала 46,6%, або 57,4 млн. грн. Значна частка в цій галузі належить: скотарству – 30,2%, птахівництву – 47,2%, свинарству – 22,3%; дещо менша – вівчарству й козівництву, бджільництву, конярству, кролівництву; на них припадає 0,3%. У тваринницькій галузі найбільше розвинуте виробництво м'ясо-молочної продукції та птахівництва.

Питома вага галузі рослинництва у 2003 році становила 53,4%, або 65,9 млн. грн. валової продукції. Тут частка сільськогосподарських культур така: зернові й зернобобові – 51,6%, овочі – 18,7%, технічні – 10,8%, кормові – 8,8%, плодоягідні – 2,7%, картопля – 2,1%, інші – 5,3%. Як свідчать наведені дані, у сільськогосподарських підприємствах області серед продукції рослинництва перевага надається вирощуванню зернових і зернобобових, овочів, технічних та кормових культур.

Водночас спостерігається щорічний спад випуску продукції, порушуються пропорції співвідношення галузей рослинництва та тваринництва. Галузева структура виробництва потребує внутрішньогалузевих змін, розробки заходів з її вдосконалення.

У 1990 – 2003 рр. випуск валової продукції в сільськогосподарських підприємствах області скоротився на 88,3%, або на 931,8 млн. грн., у тому числі тваринництва – на 87,7%, або на 409,8 млн. грн., рослинництва – на 88,8%, або на 522,0 млн. грн. Зі зміною структури землекористування значно скоротилося виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах (у 2003 році в порівнянні з 1990 роком виробництво м'яса змен-

шилося на 86,6 тис. т (90,3%), молока – на 224,4 тис. т (93,8%), яєць – на 103,9 млн. шт. (82,2%), вовни – на 141 т (99,3%).

Валовий збір сільськогосподарських культур у аграрних підприємствах в 2003 році в порівнянні з 1990 роком зменшився: зернових на 380,4 тис. т (83,0%), картоплі на 133 тис. т (97,9%), цукрових буряків на 619,5 тис. т (93,1%), овочів на 51,1 тис. т (86,0%).

Зменшення обсягів виробництва продукції насамперед зумовлено скороченням посівних площ та поголів'я тварин, зниженням їх продуктивності та врожайності сільськогосподарських культур.

Однією з основних причин низької врожайності сільськогосподарських культур є недостатнє підживлення земель. Кількість внесених мінеральних добрив на один гектар посівної площі скоротилось від 240 кг у 1990 році до 30 кг у 2003 році; органічних – на один гектар внесено 15,3 т у 1990 р. та 1,8 т у 2003 році¹.

Одним із основних резервів нарощування виробництва сільськогосподарських культур є підвищення їх урожайності. Воно водночас забезпечить зниження собівартості й підвищення рентабельності в аграрному виробництві.

Результати діяльності підприємств оцінюються за показниками рентабельності. Рівень збитковості продукції тваринництва склав 5,8%. Збиткові всі основні види продукції, крім молока, свинини та яєць, рентабельність яких відповідно становить 11,4%, 3,6% та 77,7%². Незважаючи на зменшення валових зборів основних сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах, їх фінансово-господарська діяльність у 2003 році була прибутковою. Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва становив 45,0%³.

Аграрний сектор розвивається на основі загальних економічних законів, притаманних усьому народному господарству. Однак

¹ Довганюк О.І. Аналіз структурних змін у рослинництві в Івано-Франківській області // Економіка: проблеми теорії та практики. – Вип.201: У 5-ти т. – Т.ІІ. – Дніпропетровськ, 2005. – С.520.

² Довганюк О.І. Аналіз галузевої структури у тваринництві // Економіка: проблеми теорії та практики. – Вип.197: У 5-ти т. – Т.ІV. – Дніпропетровськ, 2004. – С.847.

³ Довганюк О.І. Аналіз структурних змін у рослинництві в Івано-Франківській області // Економіка: проблеми теорії та практики. – Вип.201: У 5-ти т. – Т.ІІ. – Дніпропетровськ, 2005. – С.521.

воно має власну специфіку, пов'язану, насамперед, із природними особливостями (кліматичні умови, ґрунтовий покрив, водні ресурси). Саме вони відрізняють його від інших галузей суспільного виробництва і впливають на розвиток, розміщення та визначення галузевої структури виробництва.

Важливою проблемою сільськогосподарського виробництва є вдосконалення його галузевої структури. Воно передбачає ефективне використання землі в сільському господарстві; правильне застосування сівозмін; підвищення родючості ґрунтів та раціональну систему їх обробітку; вдосконалення структури посівних площ; планомірний та пропорційний розвиток головних, додаткових і допоміжних галузей; відповідну ресурсно-технологічну базу для кожної галузі зокрема тощо. Досконала структура виробництва повинна забезпечувати потреби виробника, споживача та суспільства в цілому.

Удосконалення галузевої структури виробництва і збалансованості галузей сільського господарства можна досягти за рахунок зміцнення економічних зв'язків між галузями, поглиблення спеціалізації, нарощування випуску сільськогосподарської продукції при найменших затратах праці на її одиницю, ефективного використання землі, зміцнення матеріально-технічної бази, впровадження науково-обґрунтованої системи ведення рослинництва та тваринництва тощо.

Умовою стабільного розвитку АПК регіону, налагодження конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є забезпечення ефективного використання його ресурсного потенціалу, тобто слід організувати виробництво кращих, якісніших товарів, ніж у конкурентів з найнижчими витратами. Такого результату можна досягнути за умови отримання високої віддачі від залучених у технологічний процес виробничих засобів.

Реформаційні перетворення в сільському господарстві не дали очікуваної соціально-економічної віддачі, агроформування знаходяться у важкому становищі, руйнується ресурсний потенціал галузі. Тому на сучасному етапі розвитку аграрних відносин проблема формування та ефективного використання засобів виробництва є досить актуальною. Ресурсний потенціал слід розуміти як сукупність взаємопов'язаних ресурсів (земельних, матеріально-

технічних та трудових), що використовуються чи можуть бути використані з метою досягнення поставлених цілей, тобто можуть залучатися не тільки безпосередньо у виробничу діяльність, а й у наукову, фінансову та соціальну.

Сукупний ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств області, розрахований шляхом підсумовування грошових оцінок земельних, трудових та матеріально-технічних ресурсів, становить 1101,8 тис. грн. у 2003 році. В структурі виробничого потенціалу агроформувань основну частку займають земельні ресурси – 65,2%, основні фонди та людський капітал складають відповідно 23,2 та 11,6%.

Дослідження наявності ресурсів по ґрунтово-кліматичних підзонах показали, що краще забезпечені (в кількісному відношенні) виробничими засобами підприємства передгірської зони, де в середньому площа сільськогосподарських угідь у власності і користуванні одного господарства складає 535,7 га, фондозабезпеченість на 100 га – 374,6 тис. грн., кількість працівників на 100 га – 11 осіб. У рівнинній зоні такі показники становлять 571,4 га, 256,3 тис. грн. та 10 осіб відповідно. Проте показники ресурсовіддачі (землевіддачі, продуктивності праці та фондовіддачі) вищі у рівнинній частині. Таке явище пояснюється передовсім тим, що в рівнинній зоні зосереджено високопродуктивні ґрунти, які сприяють отриманню більшої кількості валової продукції з кожного гектара в порівнянні з районами Передгір'я.

Ефективність використання ресурсного потенціалу значною мірою залежить від наявності раціонально збалансованої його структури. Отож нині визначальним кроком має стати формування необхідного складу виробничих засобів та сприяння їх відтворенню.

Земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва (вона є предметом праці, на який впливає робітник у процесі діяльності, та водночас знаряддям праці), ядром, навколо якого повинні формуватись всі інші ресурси. На сучасному етапі земельно-ресурсний потенціал регіону використовується нерационально. Про це свідчать показники високої розораності сільськогосподарських угідь, недостатності внесення мінеральних та органічних добрив, нездійснення вапнування. Крім цього, актуальною

проблемою сьогодення є поширення ерозійних процесів. У досліджуваному регіоні 21,9% сільськогосподарських угідь піддається водній ерозії, з яких 23,17 тис. га, або 3,7%, є сильно змитими та розмитими. Як наслідок погіршується якість ґрунтів та знижується їх родючість, що безумовно негативно впливає на продовольчу безпеку в майбутньому. Тому нині слід звертати увагу не тільки і не стільки на отримання високої економічної вигоди від землі, але й на сприяння забезпеченню проведення ґрунтовідновлювальних та землеохоронних процесів.

Результативність сільськогосподарського виробництва певною мірою залежить від здійснення всіх агроробіт в оптимальні терміни, що в свою чергу обмежується технічними можливостями підприємств. Сучасні господарства області забезпечені основними видами матеріально-технічних ресурсів менш як на 50% технологічної потреби. Машинно-тракторний парк щорічно скорочується зростаючими темпами. Відповідно збільшується навантаження на кожну одиницю техніки. Так, у 2004 році кількість землі, що припадає для обробітки одним трактором, зросла у 3,9 раза (з 34,7 га у 1990 році до 134,7 га у 2004 році)¹.

Внаслідок економічної кризи в аграрному секторі області інвестиції в сільське господарство становлять лише 0,9% загального обсягу капіталовкладень в економіку регіону. Вирішення проблеми технічного переснащення агроформувань повинна передбачати розробку об'єктивної, реальної стратегії забезпечення формування необхідного кількісного та якісного складу сільськогосподарської техніки (шляхом створення машинних об'єднань, кооперативів тощо, отримання техніки на умовах фінансового лізингу) та її ефективного використання.

Ще одним важливим резервом росту рентабельності виробництва є підвищення продуктивності праці, тобто ефективності використання людського капіталу. В агроформуваннях області чисельність працюючих за період реформувань зменшилась у 15 разів. Безробітні складають 3,7% сільського населення. Скорочення кількості працівників сільськогосподарських підприємств

¹ *Бесенюк В.М.* Роль матеріально-технічних ресурсів у забезпеченні ефективного господарювання агроформувань // *Економіка: проблеми теорії та практики.* – Вип.196: У 4-х т. – Т.1. – Дніпропетровськ, 2004. – С.67-72.

зумовлено, передовсім, їх економічним занепадом, скороченням виробництва, банкрутством та низьким рівнем заробітної плати. Остання є найнижчою серед інших галузей економіки і становить близько 89% мінімальної заробітної плати і тільки 50,9% прожиткового мінімуму. Незадовільні умови праці на діючих господарствах спричиняють низьку продуктивність праці та високу трудомісткість продукції¹.

В основі оптимізації ресурсного потенціалу закладено два процеси: удосконалення структури земельних угідь та структури виробництва. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу галузі є важливою передумовою розвитку агроформувань області. Механізм забезпечення високої ресурсовіддачі являє собою складну систему, яка включає такі основні елементи:

- створення машинних кооперативів та удосконалення лізингових відносин (з метою забезпечення виробничого процесу необхідними матеріально-технічними засобами);
- впровадження високопродуктивних, інноваційних технологій;
- забезпечення охорони земель та захисту їх від деградації;
- виведення ерозійно небезпечних земель з інтенсивного обробітку;
- формування високоякісного складу необхідних спеціалістів (агрономів, агротехніків, зоотехніків, ветеринарів);
- забезпечення необхідної кількості працівників для виконання всіх сільськогосподарських робіт в оптимальні терміни;
- покращання умов життя та праці трудових ресурсів села.

Ще одним напрямком налагодження стабільного конкурентноспроможного виробництва є постійне вдосконалення виробничого процесу, що передбачає систематичне оновлення техніки, поліпшення якості ґрунтів, підвищення кваліфікації спеціалістів. На цій основі з'являється можливість удосконалення технології виробництва, що сприятиме зниженню собівартості продукції, росту прибутковості діяльності підприємства, і як наслідок – перспективи розширення виробництва в цілому. При цьому на сучасному етапі швидкого розвитку науки і техніки, інноваційних процесів

підприємств повинен володіти інформацією та мати фінансову можливість щодо здійснення певних змін та поліпшення технології з метою завоювання та утримання свого місця на ринку.

Створення сприятливих умов для функціонування виробників сільськогосподарської продукції

Сталий розвиток господарств населення та агроформувань не тільки залежить від внутрішніх організаційних чинників, але й значною мірою визначається умовами функціонування їх у суспільстві, тобто зовнішнім середовищем. Основними чинниками, що впливають на результативність діяльності виробників сільськогосподарської продукції, є наявність ринків збуту своєї продукції та стан соціально-економічного рівня життя населення певної місцевості. Роль першого чинника визначається тим, що сам процес виробництва продукції без її реалізації вагомих результатів не дасть. Суть другого чинника полягає в тому, що соціально-економічний стан в країні впливає на умови праці та життя трудових ресурсів села, а також на рівень споживання, тобто визначає попит на сільськогосподарську продукцію.

В області спостерігається тенденція до зниження обсягів реалізації сільськогосподарської продукції агроформуваннями. У період існування командно-адміністративної системи в сільському господарстві основну масу своєї продукції агроформування реалізовували заготівельним організаціям. В умовах перехідної економіки в аграрному секторі здійснюється перебудова господарських відносин, відбуваються зміни в напрямках продажу, триває пошук більш вигідних каналів збуту.

Реалізація сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами в 2003 році здійснювалася за такими напрямками:

- комерційним структурам і підприємствам – 36,1%;
- переробним підприємствам та споживчій кооперації – 30,9%;
- на ринку – 15,2%;
- населенню в рахунок оплати праці – 14,1%;
- пайовикам за оренду земельних часток та майнових паїв – 3,7%.

¹ *Бесенюк В.М.* Соціально-економічний рівень життя сільського населення Івано-Франківщини // *Економіка АПК.* – 2005. – № 5. – С. 123 – 125.

Переважальним напрямком став продаж комерційним структурам, підприємствам та переробним підприємствам (67%). Першим двом реалізовано 88,9% картоплі, 85,2% олійних культур, 79,5% плодів та ягід, 44,4% овочів, 37,1% худоби та птиці, 34,3% зерна¹.

Переробні підприємства є основними покупцями молока та молокопродуктів (91,7% загального обсягу реалізації), цукрових буряків (95,3%). Частка збуту продукції переробним підприємствам у 2003 році в порівнянні з 2002 роком зросла на 5%, в основному за рахунок тваринницької продукції (з 34,4% до 47,1%). Крім закупівлі продукції, вони займаються також її зберіганням. На початку 2004 року в цих організаційних структурах перебувало на збереженні 14,9 тис. т зерна, в цей час у самих сільськогосподарських підприємствах було в наявності 19,4 тис. т. Загалом на переробні підприємства надійшло зерна від агроформувань – 47%, населення – 2%, інших господарських структур – 51%.

Продовжує зростати роль ринків у реалізації сільськогосподарської продукції. У 2003 році на ринках області продано 3,6 тис. т м'ясопродуктів, 4,5 тис. т картоплі, 11,4 тис. т овочів, 4,8 тис. т фруктів та ягід. Тут продано більше половини реалізованих овочів (52,9%), майже третина яєць (32,0%), 19,9% цукру. При окремих ринках діють структурні підрозділи – торгово-закупівельні пункти, які здійснюють закупівлю сільськогосподарської продукції та забезпечують міське населення. Однак роль їх незначна: у 2003 році частка продукції, реалізованої ними, склала 2,2%. Однією з переваг ринкової торгівлі є можливість придбати якісні продукти за нижчими цінами. На окремі продукти харчування ціни зростали повільнішими темпами, ніж у крамницях.

Агроформування області в 2003 році здійснювали видачу сільськогосподарської продукції в рахунок оплати праці. Найбільш поширеними продуктами, що використовувалися за цим каналом, були зернові культури (29,7% загального обсягу) та яйця (41,8%).

В рахунок орендної плати за земельні частки та майнові паї сільськогосподарські підприємства видали в 2003 році продукції

¹ *Баланок І.Ф.* Реалізація сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами // *Економіка: проблеми теорії та практики.* – Вип.200: У 4-х т. – Т.ІІ. – Дніпропетровськ, 2005. – С.377–384.

на суму 3,6 млн. грн., із неї зерна – в кількості 4,6 тис. т, цукру – 37 т, овочів – 135 т, олійних культур – 23 т, олії – 4 т, фруктів – 3 т, картоплі і цукрових буряків – по 1 т. худоби та птиці (у живій вазі) – 15 т, яєць – 22 тис. штук.

Експортні поставки підприємствами області сільськогосподарської продукції мають нестабільний характер. Зокрема, вивіз за межі країни молока і молочних продуктів в 2003 році зріс у порівнянні до 2002 року на 17,5%, проте склав лише половину обсягів 2001 року. У 2002 році ця продукція експортувалася до Російської Федерації та Болгарії, куди було відвантажено 558 т молока і вершків, 80 т масла та 1150,2 т сирів, що перевищило рівень 2002 року відповідно на 31,0, 73,9 та 21,1%.

Виручка за реалізовану аграрними підприємствами області продукцію сільського господарства в 2003 році склала 95,5 млн. грн., або на 8% більше, ніж у 2002 році. У структурі надходжень за продану продукцію питома вага тваринництва в 2003 році складає 50,5%, а рослинництва – 49,5%.

При формуванні аграрного ринку змінилася система товарно-грошових відносин, зокрема ліквідована центральна система планування і розподілу продовольчих ресурсів через систему оптової торгівлі, державного замовлення та регулювання цін на сільськогосподарську продукцію тощо. Однією з передумов ефективного господарського механізму аграрного ринку є наявність необхідної інфраструктури. На даний час інфраструктура аграрного ринку області знаходиться на етапі свого становлення, оскільки є відносно новим явищем не тільки для регіону, а й для України, тому її розвитку характерні ряд особливостей:

- суттєве скорочення активності держави у сприянні просування сільськогосподарської продукції від виробника до споживача;

- побудова ринкової інфраструктури АПК в області відбувалася із стратегічно зорієнтованим вертикальним напрямком, тобто регіон розглядався на макрорівні, а формування ринкової інфраструктури на обласному, внутрішньообласному, районному і селищному – на мікрорівні;

- невідповідність нормативно-правових та організаційно-методичних заходів і механізмів існуючим реальним потребам се-

ляння. Такий політичний чинник певною мірою гальмував реформаційні починання і породжував недовіру селян до здійснюваних перетворень;

- невизначеність організаційно-правового статусу обслуговуючих суб'єктів АПК;

- нерівномірність розподілу елементів ринкової інфраструктури в межах області;

- стрімке нарощування кількості обслуговуючих елементів аграрного середовища при паралельному відставанні показників їх якісної діяльності;

- потреба в належному кадровому (управлінському) та технічному забезпеченні;

- відсутність механізму систематичного збору, обробки та зберігання інформації щодо діяльності аграрного ринку;

- недостатньо відпрацьований алгоритм пошуку капіталу для суб'єктів інфраструктури АПК, помітне обмеження грошових ресурсів, високий рівень заборгованості й нестачі оборотних коштів, відсутність джерел фінансування стартового капіталу;

- збільшення пропозиції продукції сільського господарства не супроводжується адекватним формуванням внутрішнього аграрного ринку, створенням сприятливого економічного середовища для сільськогосподарських товаровиробників.

У результаті проведених організаційних заходів, яким сприяла низка державних ухвал щодо становлення та функціонування інфраструктури аграрного ринку, в області почали діяти 4 товарні біржі, 3 агроторгові дома, 50 оптових продовольчих ринків і 24 – оптові овочеві, 189 обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, 1035 заготівельних пунктів, 17 кредитних спілок, було проведено 5 аукціонів живої худоби, 53 виставки-ярмарки.

Найбільша частка серед інфраструктурних утворень ринку сільськогосподарської продукції належить заготівельним пунктам (67,9% в 2003 році). Їхня кількість в 2002 році становила 996 одиниць, що на п'ять менше порівняно з попереднім роком. Упродовж 2003 року почали діяти ще 154 заготівельні пункти. Ці зміни зумовлені тим, що:

- купівля-продаж вирощеної чи виробленої продукції мешканцями сіл має нерегулярний характер;

- в індивідуальних господарствах відсутні належні умови для тривалого зберігання сільськогосподарської продукції, тому для зменшення втрат вони намагаються якомога швидше її реалізувати;

- ринкові відносини в аграрному секторі зумовлюють конкуренцію між товаровиробниками, що підвищує ефективність діяльності заготівельних пунктів. Створення їх мережі в області дозволить ефективніше організувати виробничий процес, скоротити витрати, гарантувати селянам збут, надати матеріальний захист товаровиробникам¹.

Активному функціонуванню агропромислового комплексу області сприяють високі темпи створення кредитних спілок. Їх кількість на початок 2004 року становила 43 одиниці. Це є значним досягненням, оскільки селяни, стаючи учасниками економічних відносин, захищають свої заощадження та примножують їх шляхом надання фінансових послуг.

У 2003 році кількість оптових продовольчих ринків збільшилась на 10 порівняно з попереднім роком (на 17,9%) й на 12 – проти 2001 року (22,2%) і склала 66 одиниць. Аналогічні процеси відбувалися при утворенні оптових плодово-овочевих ринків. Їх кількість в 2003 році збільшилась в порівнянні з 2001 роком на 12, причому значний ріст (на 9 одиниць) відбувся впродовж останнього року на районному рівні. Ці аграрно-ринкові формування повинні створюватися у містах та промислових центрах, але, замість того, щоб стати постійно діючими елементами інфраструктури сільськогосподарського ринку, вони часто функціонують тимчасово, відповідно до сезонності торгівлі. Доцільність створення ринків такого типу визначається місцем розташування, наявністю належних приміщень, техніко-технологічним забезпеченням та іншими умовами, які дають змогу позитивно впливати на якість продукції, створення конкурентного середовища, рівень кінцевої ціни та задоволення потреб споживачів.

Кількість агроторгових домів збільшилась з чотирьох в 2001 році до семи в 2003 році. Проте на районному рівні їх чисель-

¹ Проданова І.І. Становлення та розвиток елементів інфраструктури аграрного ринку Івано-Франківської області // Економіка: проблеми теорії та практики – Він 196: У 4-х т. – Т.1. – Дніпропетровськ, 2004. – С 166

ність упродовж згаданого періоду не змінилася (5 домів). Позитивним явищем є створення цих формувань за ініціативою засновників, на власні кошти і максимальне наближення їх до товаровиробника. Робота агроторгових домів області має не епізодичний, а регулярний характер і здійснюється у вигляді операцій з реальним товаром, його сортування, комплектування оптимальних партій та ін. Це потребує значних капіталовкладень, а отже – підтримки та сприяння їхній діяльності з боку державних органів.

Найбільше аукціонів живої худоби діяло в 2002 році (10 аукціонів). Проте наступного року сільськогосподарські підприємства восьми районів області зменшили обсяги реалізації худоби та птиці, зокрема Верховинський – на 71%, Калуський – 43% і Долинський – 31%. Кількість цих елементів інфраструктури аграрного ринку зменшилась у 2003 році на 20% і становила на 1 січня 2004 року 8 одиниць. Скорочення кількості аукціонів живої худоби спричинили:

- зменшення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах: в області станом на 01.01.2004 року великої рогатої худоби утримувалось на 31,8 тис. голів (10%) менше, в тому числі корів – на 13,8 тис. (7%), свиней – на 17,8 тис. (8%), овець та кіз – на 2,6 тис. голів (5%);

- погіршення селекційної роботи: кількість телят у розрахунку на 100 маток склала 67 голів в 2003 році проти 76 в 2002 році, поросят відповідно – 1102 і 1572;

- низька продуктивність худоби та птиці;

- відсутність надійної кормової бази тваринництва.

Кількість товарних бірж й обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів упродовж 2001–2003 рр. не змінилася і становила, відповідно, 4 та 158 одиниць. Біржова діяльність в області повинна набути регулярного характеру, діяти на засадах відкритої конкуренції продавців і покупців із зазначенням чітких правил виконання угод та розрахунків. Для залучення у цей процес нових ринкових суб'єктів доцільно активізувати рекламну діяльність, розширити асортимент продукції і товарів, представлених на біржових торгах, посилити зв'язок із громадськими організаціями.

Стабільність кількості обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів зумовлена тим, що більшість послуг надається своїм членам за принципами взаємодопомоги й економічного співробітництва задля збільшення їх прибутковості. Керування здійснюється на демократичних засадах, тому потреби в утворенні нових подібних інфраструктурних елементів немає. Проте потрібно підвищувати ефективність їх функціонування з одночасним розширенням асортименту надання послуг.

Слід відмітити, що останнім часом активізувалась робота з обслуговування сільськогосподарського ринку з точки зору:

- проведення аукціонів живої худоби (в області їх діє 5), виставок та ярмарок (43 в області проведено за 2003 рік, проте в Косівському та Рогатинському районах жодної);

- діяльності фірмових магазинів для торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством (успішно працює в районах, крім Верховинського, 143 таких агроформування);

- надання послуг з осіменіння худоби (в області діє 164 пункти, якими в 2003 р. здійснено осіменіння 31798 голів);

- медичної допомоги при веденні сільського господарства (в районах працює 43 приватних ветлікарень, 39 державних ветеринарних аптек та 56 приватних);

- надання послуг із заготівлі сільськогосподарської продукції й обробітку землі в ДПА зареєстровано (без статусу юридичної особи) відповідно 218 і 1119 підприємств, з ремонту техніки 125 та побутовому обслуговуванню населення 571;

- вироблення продукції некар'ями (197 одиниць) становить 21570 т, а млинами та крупорушками області (140 одиниць) перероблено 39068 т зерна.

В Івано-Франківській області намітилась тенденція до кількісного нарощування елементів ринкової інфраструктури агропромислового комплексу. Позитивні зрушення та підвищення ефективності її функціонування передбачають визначення пріоритетних соціальних та економічних інтересів селян, які виступають рушійною силою становлення та розвитку елементів інфраструктури сільськогосподарського ринку. Важливо, щоб якісні показники діяльності обслуговуючих елементів аграрного ринку були значно більшими, аніж темпи їх кількісного зростання. Це стиму-

люватиме селянство до виробництва сільськогосподарської продукції та до більших обсягів її реалізації і створюватиме конкурентне середовище.

Слід враховувати, що прогнозування і планування розвитку інфраструктури області необхідно здійснювати шляхом чіткого визначення кінцевих і поетапних соціально-економічних результатів з дотриманням принципів кадровості, системності та економічної доцільності. Ринкову інфраструктуру аграрного ринку області потрібно розглядати як щодо окремо взятого обслуговуючого об'єкта, так і щодо їх сукупності в цілому на основі комплексного підходу, прораховуючи різні варіанти взаємодоповнення, взаємодопомоги та взаємозаміщення різного роду; здійснювати довгострокове і короткострокове планування заходів і дій, на основі комплексно-організаційного підходу при проведенні економічного аналізу поетапних результатів і коректуванні запланованого; чітко, цілеспрямовано розподіляти наявні ресурси, в тому числі й фінансові; проводити контроль за їх використанням при пред'явленні звітності за мінімально можливий проміжок часу; здійснювати правовий контроль виконання зобов'язань представників інфраструктурних утворень згідно з чинним законодавством, особливо при забезпеченні своєчасності та гарантованості розрахунків покупців з продавцями; створити бази даних щодо цінової ситуації та кон'юнктури ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Ще одним напрямком забезпечення сприятливих умов для функціонування сільськогосподарських виробників є розвиток сільських територій. У такому процесі істотну роль відіграють сільськогосподарські підприємства, які зберігають за собою можливість нарощування ресурсного потенціалу, інтенсифікації виробництва, удосконалення галузевої і виробничо-господарської структури й підвищення на цій основі соціально-економічної результативності розвитку. Тобто сільськогосподарські підприємства зберігають за собою системоутворюючу функцію їх формування і розвитку сільських територій. Такий висновок не змінюється від того, що відповідні можливості агроформувань у повсякденній практиці поки що проявляються недостатньо і що цей

аспект їх нової діяльності все ще недооцінюється і досліджується обмежено.

Основним завданням функціонування сільських територій має бути максимальна забезпеченість громадян, які на ній проживають, якісними матеріальними та соціальними благами. Виходячи з цього, у кожному населеному пункті, розміщеному на сільській території, повинна успішно функціонувати виробнича і соціальна інфраструктури.

Визначальною функцією сільських територій є якомога краще задоволення соціальних і матеріальних (економічних) потреб громадян, які проживають і працюють на кожній з них. Але оскільки територія сама по собі цього зробити не може, ці функції повинні виконувати господарські суб'єкти різного цільового призначення. Одним із найважливіших серед них є сільськогосподарські виробничі формування різних типів. Вони мають багатоцільове соціальне і виробниче призначення, визначальне місце серед яких посідають – ефективне використання землі та інших ресурсів, і з іншого – забезпечення трудовозайнятості сільських жителів. Тобто в них взаємопереплітаються соціальні й виробничі потреби селян. Незалежно від того, в якій мірі кожному з них це вдається, таке їхнє цільове призначення залишається визначальним.

Як показало вивчення цієї проблеми в Івано-Франківській області, є частина сільськогосподарських підприємств, які й за цих обставин не ухиляються від певних турбот про майбутнє сільських територій. Це стосується передовсім тих підприємств, яким вдається вміло здійснювати сукупність соціальних, виробничих, економічних, організаційних, управлінських, технологічних та екологічних функцій, які є обов'язковими для всіх без винятку агроформувань. Завдяки цьому вони досягають порівняно непоганого й ефективного розв'язання кількох взаємопов'язаних проблем:

– організація власного розвитку на рівні, який забезпечує їм ефективне функціонування з одночасним зміцненням соціального, виробничо-господарського й усього іншого потенціалу в інтересах подальшого сталого розвитку кожної сільської території;

– доступна для них участь у підтриманні досягнутого рівня і розбудові сільської території, передовсім тієї, на якій вони

функціонують, а також сільських територій вертикально вищих рівнів – районного і обласного;

– участь у формуванні продовольчої безпеки країни. Хоч з погляду можливостей конкретного підприємства його частка у її досягненні буде незначною, однак недооцінювати роль кожного окремо взятого підприємства не виправдано. Адже участь усіх виробників продукції сільського господарства в обсягах, який дає змогу їм бути учасниками формування продовольчої безпеки країни, є однією з найважливіших передумов зробити її реальністю.

Щодо Івано-Франківської області, як й інших адміністративних регіонів України, досягнути єдності виконання означених вище завдань найбільшою мірою вдається тим агроформуванням, які у процесі реформування і пореформеного розвитку¹:

– зберегли земельну і майнову цілісність або не пішли по шляху невиправданого подрібнення реформованих підприємств;

– не допустили надмірного зменшення робочих місць і, по можливості, створюють додаткові робочі місця;

– у своїй основі зберегли галузеву і виробничо-господарську структуру, яка позитивно зарекомендувала себе у дореформаційний період і продовжують удосконалювати її;

– підтримують раніше сформовану або й додатково розвивають диверсифікацію виробництва за рахунок формування переробних підприємств, виробництв несільськогосподарського призначення, різного роду підсобних промислів тощо;

– не лише не допустили руйнування соціальної інфраструктури, а й розвивають її;

– залучили до керівництва новими агроформуваннями досвідчених керівників із добре розвинутими менеджерськими здібностями і високою відповідальністю перед тими, з ким вони працюють, а також домагаються одержання якомога кращих кінцевих результатів.

В узагальненому плані про такі підприємства можна сказати, що їхні нинішні соціально-економічні успіхи зумовлені, крім означених вище, кількома іншими чинниками. Вони, з одного боку, не лише зберегли раніше надбаний економічний і соціальний, у тому

числі людський, капітал, або не допустили його надмірного порушення, а й продовжують нарощувати його. По-друге, їм удалося вміло використовувати ринково-економічний потенціал, який з'явився у сільському господарстві загалом і одержав додатковий імпульс внаслідок глибокого реформування аграрних відносин і реструктуризації сільськогосподарських підприємств. По-третє, як сумарне відображення двох викладених вище обставин у таких підприємствах вдалося вміло поєднати і використати об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Під об'єктивними чинниками у даному випадку розуміється передовсім те позитивне, що проявилось у сільському господарстві та на селі в результаті аграрної і земельної реформ: розвиток приватної власності, орендних і ринкових відносин, використання можливостей вільної підприємницької діяльності тощо. Серед суб'єктивних чинників визначальним є високий фахово-кваліфікаційний і менеджерський потенціал керівників (засновників) нових агроформувань, особливо тих, кого можна віднести до керівників-особистостей.

Хоч таких підприємств у Івано-Франківській області поки що небагато, вони є не лише осередками ефективного господарювання, гідного наслідуванню, а й підтверджують, що і в ненайкращих умовах сучасного виробництва є можливість господарювати якщо не з найвищою результативністю, то краще порівняно з тим, як господарюють неефективно діючі агроструктури.

¹ Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства в системі розвитку сільських територій // Економіка АПК. – № 6. – 2005. – С.131.

ЗМІСТ

Вступ	3
Етнографічні групи: тенденції розвитку.....	8
Діалектна диференціація: регіональний аспект.....	55
Взаємодія діалектно-територіального та літературного мовлення.....	79
Побутово-розмовне мовлення галичан.....	97
Мовна стихія сучасного галицького села.....	115
Літературно-художній процес на Прикарпатті: етнонаціональний модус.....	184
Етнопсихологічні особливості людності: тенденції розвитку.....	231
Демографічний розвиток Прикарпаття.....	264
Агропромисловий комплекс: регіональний аспект.....	284

ББК 63.52 (4Укр)

УДК 39+811.161.2+821.161.2

Е-88

ISBN 966-640-170-3

ЕТНОС. СОЦІУМ. КУЛЬТУРА: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Монографія

Старший редактор: *Віктор Дяків*

Коректор: *Віта Тимків*

Комп'ютерна верстка: *Людія Курівчак*

Здано до набору 22.03.2006 р. Піди до друку 7.09.2006 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний Гарнітура "Times New Roman"
Друк на ризографі Ум. друк арк. 19,75 Вид арк. 20 Зам. 77
Наклад прим. 300.

Видавничо-дизайнерський відділ ЦН
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57